

189714
KELYDEN
OLVASHATÓ

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORIAE LITTERARUM HUNGARICARUM

Tomus XXVIII.

SZEGED
1992

Szerkeszti

SZIGETI LAJOS SÁNDOR
ÖTVÖS PÉTER

Technikai szerkesztő

BARANYAI ZSOLT

JATE Egyetemi Könyvtár

J000120697

B 137711

Kiadja

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA

HU ISSN 0324—6523

HU ISSN 0586—3708

Gregg Hill

IN MEMORIAM GREZSA FERENC

Kedves költőjének híres sorait gyakran hallottam tőle: „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?”. A halállal záruló élet képtelensége sokszor eszébe juthatott, amikor éveken át a pusztító kórral viaskodott. Tudta, hogy az emberi megvalósulás lehetőségei milyen végesek. Ám tudása, intellektusa és akaratereje a fájdalmasan rövidre szabott életben is egésszé, ismeret, magatartás és érték egységévé fogta össze, amit alkotott.

Tudós tanár volt már a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban. Ha a fiatalon is tekintélyes igazgatóra visszagondolok, szigor és liberalizmus, igényesség és megértő emberség ritka egyensúlyát idézhetem föl. Amikor 1975-ben elfogadta a szegedi tanárképző főiskola hívását, minden bizonnyal a tanításnak és a tudomány gyakorlásának tágabb horizontja vonzotta. Tudományos munkát (Juhász Gyula egyetemi éveiről) és mai irodalmunkról szóló tanulmányt, kritikát korábban is írt, de irodalomtörténeti—kritikusi munkássága abban a másfél évtizedben bontakozott ki igazán, amikor főiskolai, majd (1984-ben) egyetemi katedrát kapott.

Greza Ferenc érdeklődésének középpontjába már a gimnáziumi években századunk egyik legnagyobb írói és gondolkodói vállalkozása került. A választást az értékudat és nem a lokálpatrióta elfogultság magyarázta. „Az ember feladatként nyomul be a világba” — írta Németh László, s Greza Ferenc pályája jól szemlélteti a nehéz feladatok iránti vonzódást, a velük való azonosulást. A hetvenes—nyolcvanas években már nem nézték olyan rossz szemmel, ha Németh Lászlóval foglalkozott valaki, de épp a legizgalmasabb tanulmányok és esszék esetében a hatalmi tiltás reflexei működtek. Az ilyen szempontból nyugalmasabb vásárhelyi korszak után kezdte vizsgálni Greza Ferenc a háborús, majd a Tanu-évek oly sokat vitatott alkotói szakaszát. Filológiai pontossággal és torzítás nélkül ő írt először Németh és a 20. századi magyar szellemi élet eme forrongó periódusairól. Az ő érdeme a sokáig csonka életműsorozat hiányzó köteteinek sajgó alá rendezése is.

A három korszakmonográfia szerzőjét a gondolkodás, a morál, a művészi és az azon túlmutató szerepvállalás, valamint az írói teljesítmény együttes folyamatrajza érdekli, s könyveit olvasva a szerteágazó, sok műfajú életművet valóban szinte alakulása, működése közben látjuk. Az oeuvre hisztológiáját és nem csupán morfológiáját kapjuk. Greza Ferenc a mű minden részletében illetékes tud lenni. Ehhez a hatékony magyarázó elvek mellett még sok minden kellett. A részvizsgálatok türelme és szorgalma a művek korabeli fogadtatására és későbbi értékelésére is kiterjed. A műértő érzékenység, a filológiai pontosság és a nagyobb összefüggésekre figyelés az anyag közlésének szigorú rendjével, dramaturgiájával párosul. A monográfus nem az életrajz menetét követi, hanem a személyiség, a világkép alakulását. Az életrajz mozzanataiból csak azt veszi át, amelynek a mű lényegét magyarázó értelme van. Módszerét ugyan nem elsősorban az elméleti beállítottság, a teoretizáló hajlam határozza meg, de prózaelemzéseiben az elbeszélésvizsgálat újszerű feladatait és lehetőségeit is figyelembe veszi. Munkája így a különféle módszerek és eljárások kombináló érvényesítésével jellemezhető. Nem ritkán határterületen mozog,

hiszen a történelmi kort, a politikai életet, a filozófiai háttért is rekonstruálnia kell, s emiatt a historiográfus, az eszmetörténész, a politológus, a filozófus szempontjait sem zárhatja ki. A több, mint fél évszázados (többnyire csak félreértett és -magyarázott) fogalmakat az apológia és az elutasítás végleiteit kerülve értelmezi. Ezután nemcsak Németh László különféle korszakait, hanem 20. századi irodalmunk jelenségeit is világosabban látjuk.

Ám Grezsa Ferenc a személyiségével, személyes jelenlétével is hatott. Mozdulni kezd egy érzés vagy gondolat: talán embernek volt mégis a legnagyobb. Úgy tűnik, egész életútja a Németh László-i üdvösségügy és irgalomtan példája. A „belső hangra”, (Németh szavaival) a „bennünk működő tervre” figyelt. „Az írói etika másik arca — az irgalomtan — a személyiségnek a világ felé fordított tekintete...” — írja, mintha önmagát is jellemezné. Nehéz, kilátástalannak látszó időszakban, amikor a szellem madarát legszívesebben kalitkába zárták volna, József Attilával felelt: „Az én vezérem bensőmből vezérel!”

E kiadvány szerzői és szerkesztői, egykori tanártársak, tanítványok és tisztelők eredetileg a hatvanéves Grezsa Ferencet szerették volna köszönteni. A betegség azonban nem adott több haladékot. Tudós professzorunk halála után ezzel a kötettel adózunk emlékének.

Olasz Sándor

KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS

A SZEMLÉLETES ADY-VERS

(Két verstípus) Tételünk szerint a XX. század első harmadának sokszínű magyar költészetében elkülöníthető két verstípus: a *szemléletes* és az *analitikus* vers. Az előbbi elsősorban Ady Endre, az utóbbit pedig főleg Babits Mihály lírája reprezentálja.

E két verstípus létezése — belátásuk mellett — előfeltevésekből következik. Általában is elmondható, hogy az irodalmi jelenségekről, művekről alkotott kijelentések egy már meglévő fogalom- és értékrendszerhez képest érvényesek, hogy az analízis mindig valamely mögöttes szisztémától nyeri identitását.

Annak a fogalomrendszernek a *kép* a központi kategóriája, amelynek működése megteremtheti a szemléletes és az analitikus verstípus fogalmát, majd e többé-kevésbé differenciált fogalmak alkalmazása révén a szemléletes verstípus jellemző vonásait Ady, az analitikusét pedig Babits költészetében ismeri föl.

(Kommunikációelmélet és irodalom) E két verstípus központi kategóriája (a *kép*) egy olyan elgondolásnak eleme, amely a kommunikációelméletben felfogott irodalmi művet törekszik leírni. A kiválasztott felfogásmódnak egyik kétségtelen előnye, hogy az irodalmi jelenségeket, a műveket természetes létformáikban vizsgálja, hogy — tehát — az irodalom valóságos életéből indul ki, mert az irodalmat, mint az emberek közötti állandóan újratерemtődő relációt, sajátos viszonyt gondolja el. Ebből következően nemcsak az alkotóra kíváncsi, mint a relációt egyfelől meghatározó tényezőre, hanem a passzivitásból felszabadított befogadóra, a reláció másik pólusára, a „másik emberre” is. S mindezt praktikus célból, egy minél interszubjektívebb jelentés megragadhatósága érdekében teszi.

Emellett nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy a kommunikációelmélet — bár jól definiálható, mégis — olyan rugalmas keret, amely mind az elméleti megfontolásoknak, mind a szövegen végzett munkának (értelmezésnek, elemzésnek) viszonylag nagy szabadságot enged meg.

A kommunikációelmélet jakobsoni alapmodellje szerint a szövegek létezésének, funkcionálásának előfeltétele egy olyan rendszer, amelynek fő összetevői az adó, a vevő, a köztük lévő csatorna, amelyben halad az információ (hír, szöveg); az utóbbit egy kód alapján hozza létre az adó, és fejti, érti azt meg a vevő. Ezeken kívül elkülöníthetjük még az információ tartalmát, vonatkozását, tehát azt, amiről a hír szól; ezt — jobb híján és összefoglalásképpen — mondhatjuk valóságnak is. A feladó tehát csak úgy képes tudattartalmát közvetíteni a másik ember számára, ha ezt előbb átalakítja, továbbbíthatóvá formálja. Az irodalomra szűkítve a rendszert az adó helyébe az alkotót, a vevőébe pedig a befogadót gondoljuk. Ekkor tűnik elő, hogy az irodalom alapkérdése — e felfogásmód terminusaival élve — a dekódolás, tehát a jelentésadás, a megértés. S így válhat világossabbá az is, hogy egy műnek a jelentése csak teoretikusan létezik; viszont funkcionálhatnak — meghatározott előfeltevésekből következő — jelentései.

Folytatva a rendszer szűkítését az irodalomra, az információ helyébe annak egyik specitiesét, a szépirodalmi művet helyezhetjük. Ekkor azt mondhatjuk, hogy a műnek van

egy kódolt változata, ez a szöveg. Azonban emellett van egy (már, még) nem kódolt variánsa is, az a tudattartalom, amely a szövegnek felel meg az alkotó és a befogadó intellektusában. A kódolás révén két ontológiai státusa különíthető el a műnek. Az egyik létforma objektívalódott, apperceptíválható, ez a szöveg-állapot; a másik pedig a kommunikációs partnerek intellektusában rejtőzik, ez a szöveg gondolati mása, a *belső kép*. A mű ontológiai státusainak két típusa egymáshoz képest létezik: a szöveg a belső képhez képest mutatkozik szövegnek, a belső kép pedig a szöveg alapján jön létre. Elválaszthatatlan, de élesen elkülönülő két létformája az irodalomnak a belső kép és a szöveg. Az irodalmi műveket megragadni, tipizálni igyekvő értelmezések, elemzések e két dologról szólnak úgy, hogy az egyiküket állítják figyelmük középpontjába, s világítják azt meg — a másik segítségével.

A kommunikációs rendszer alapmodelljéből következik, hogy a szövegre vonatkozó megközelítések elsődlegesen két irányúak: a vizsgálat középpontjában vagy az alkotó—kódolás—szöveg, vagy pedig a szöveg—dekódolás—befogadó viszony állhat. Az előző érdeklődés úgy közeledik a szöveghez, hogy segítségével az alkotó (feltételezett) belső képét világítsa meg, fejtse ki. A másik típusú analízis elsősorban a befogadó belső képét igyekszik kommunikálni. Mindkét megközelítési eljárás a szövegen alapszik, a szöveg segítségével beszél belső képről.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az irodalomra vonatkoztatott kommunikációs modell segítségével el lehet különíteni az irodalmi viszonyulások két alaptípusát (alkotó—dekódolás—szöveg és szöveg—dekódolás—befogadó), valamint a mű két ontológiai státusát (belső kép, szöveg). Így már kijelölhetjük gondolatmenetünk további irányát: a szöveg—dekódolás—befogadó viszonyon mint tipikus irodalmi relációtípuson belül maradva közeledünk a műhöz úgy, hogy annak egyik ontológiai státusáról, a szövegről kívánunk megállapításokat tenni a szöveg—fogalom további differenciálása segítségével.

(Az olvasás) A szöveg—dekódolás viszony az irodalom életében leggyakrabban mint olvasás jelenik meg; sőt azt is mondhatjuk, hogy ez a legtipikusabb befogadói szituáció. Az olvasás az a soha és tökéletesen be nem teljesülő aktus, amelynek során a befogadó a szöveget értelemmel látja el. A szövegnek tulajdonított értelem — az olvasó szándékából következően — kétféle formát is kaphat. Ha az olvasó nem kívánja másokkal is megosztani ezt az értelmet, akkor azt mint — a műről való — belső képet raktározza el intellektusában. Ha azonban egy másik olvasó számára is közölni akarja azt, akkor belső képét kommunikálnia kell. Ez a kommunikálás azt jelenti, hogy az olvasó a mű szövegének kiválasztott, értelmezett, elemzett szegmentumairól és a hozzájuk rendelhető jelentéstípusokról közli információját a másik olvasóval.

(Az irodalmi mű mint szerkezet) Az a rendszer, amelyben ez a tanulmány szemléli az irodalmi művet, a szövegnek négy szintjét, jelentéstípusát különíti el: a szöveget értelmezhetőnek és elemezhetőnek tartja mint akusztikumot, mint nyelvet, mint lehetséges világot és mint értékrendszert. (Pillanatnyi lehetőségeink arra kényszerítenek, hogy egy részletesebben kidolgozott fogalomrendszernek csak néhány, legfontosabbnak vélt összefüggését jelezzük.)

Az akusztikum nem minden szövegtípusban releváns, a szépirodalom esetében azonban mindenképpen az. A vers akusztikai elemei pedig annyira rendezettek, hogy itt már metrumról, ritmusról, azaz verselésről is kell beszélni, amely ebben az esetben szubszanciális összetevő.

A szépirodalmi szöveg nyelvi szintje olyan szövegszerkezeteket jelent, amelyek — egy hagyományosabb tudományos munkamegosztás szerint — különféle tudományterületekhez is tartozhatnak. Az itteni rendszerben a „nyelv” terminus egy viszonylag speciális értelmet kap, és jelenti a szöveget mint grammatikai, stilisztikai, poetikai és retorikai struktúrákat.

A lehetséges világ az a szint, amelyben a szöveg az értelem számára úgy konstruálódik meg, mint egy sajátos, szuverén világ. E világnak csak bizonyos összefüggéseiről tájékoztat a szöveg, ugyanis mindig hiányosan írja le azt. Az olvasó akkor tudja értelemmel megajándékozni ezen a szövegszinten a művet, ha a kapott információk alapján képes kiegészíteni, és — lehetőség szerint — teljessé is tenni azt a világot, amelynek bizonyos jellemzőit a szöveg megadta. A szépirodalmi mű azért is nyitott struktúra, mert a lehetséges világ megteremtését minden egyes olvasónak önmagában és egyedül lehet csak elvégeznie; s az olvasók sok tekintetben különbözőképpen végzik el a lehetséges világ megteremtését. (Az a kijelentés, hogy a mű lehetséges világát valamennyi olvasó önmagába fordulva és egyedül teremti meg, nem zárja ki annak elismerését, hogy ez a lehetséges világ közösségi produktum is, hiszen egy nyelvre épülő kultúrában, észjárásban, kitüntetett értékrendszerben gyökerezik. A megfogalmazás — amellet, hogy az aktus értelmezésekor a befogadó individuum pozícióját nem igyekszik bagatellizálni —, azt is törekszik érzékeltetni, hogy a lehetséges világ — amely mindig értékrendszer függvénye —, elkerülhetetlenül választás eredménye.) Tehát egy mű nyitottsága lehetséges világából is következik. Ez a világ az ún. valóságos világhoz képest létezik, azzal meghatározott kapcsolatrendszerben áll. A két világ — olvasáskor — egymást feltételezi. A lehetséges világ létezési helye az olvasó intellektusa.

A szépirodalmi szöveg végül értékeket közvetít. Ezen értékeknek a megjelenése egy állandó, szisztematikus egybevetés eredménye: valamely már meglévő, a műhöz képest külső értékrendszernek összehasonlítása a műben mutakozó értékekkel. Tehát három műveletsort végez el a befogadó az értékvizsgálat közben: elkülöníti saját értékrendszerének aktuális szféráját, igyekszik szisztematizálni a műben mutakozó értékeket, és harmadsorban a két szerkezetet egymásra vonatkoztatja. (Persze ez a globális stratégia rendkívül változatos lefolyású és eredményű folyamatokban valósul meg.)

Ha a szövegnek erre a szintjére irányuló vizsgálat árnyalt és összefüggéseiben is kidolgozott képet ad a műben megmutakozó értékekről, akkor az a mű értékrendszerét dolgozza ki.

(A kép) Az a központi fogalom — a kép —, amelynek segítségével igyekszik megragadni az Ady-verset, a szöveg négy szintje közül a másodikban: a nyelvben kereshető. Pontosabban a nyelvként felfogott szöveg egyik struktúrájában, a poetikában. A poetikához tartozó fogalmak a kép kategóriája révén egyneműsödnek, tehát csak azok a poetikai fogalmak mutakoznak most relevánsnak számunkra, amelyek képként, a kép valamely fajtájaként elgondolhatóak. Így pl. a „felütés”, mint „kezdő kép” fogalmazódik

meg ebben a rendszerben, a „zárlat”, mint „befejező kép”, a „kompozíció” mint „képek rendszere”. Csak utalhatunk rá, hogy a — már igen sokféle jelentést kapott — kép terminust¹ nem a stilisztikai szókép értelmében használjuk (bár határesetként fedheti egymást a két jelenség). Számunkra a kép olyan közlésegyység, amely valamely értelmezés következtében mutatkozik koherensnek. Így pl. a lehetséges világ, mint közvetlenül a kép melletti kategória is értelmezi a képet; ebben a relációban a kép a lehetséges világot előfeltételező struktúrának: a képszerkezetnek egyik elemeként jelenik meg.

A képiséghez viszonyítva előfeltétel a grammatizáltság. Ady líráját vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy bár a kép és a mondat gyakran egybeeső szegmentum, mégis előfordul, hogy több (tag)mondat alkot egy képet, vagy az a változat is, hogy egy (összetett) mondat több képre bomlik. Ha egybe is esik a mondat és a kép, a két szerkezetitípusban (grammatika, poetika) mégis másnak mutatkoznak, az eltérő nézőpont miatt más-más jellegzetességük emelkedik ki meghatározóként tulajdonságaik halmazából.

(A kijelentés és a kép) A szemantika felől közeledve a kép fogalmához azt állíthatjuk, hogy a szövegek kijelentésekből állnak. A kijelentés olyan szövegszegmentum, amelyet valamely értelmezés, elemzés hoz létre. Ebből következően nem önálló, hanem egy értelmezés felől determinált. Az egymáshoz képest meghatározott viszonyban álló kijelentések szerkezetet alkothatnak. Ilyen módon a szövegeket mint valamiképpen strukturált kijelentéseket is le lehet írni.

A kijelentés vagy mint tétel, vagy mint kép manifesztálódhat. A kijelentés két fajtája, a tétel és a kép közötti különbség abból adódik, hogy a szöveg dekódolója a kijelentés két változatát nem azonos módon érti meg. A kétféle megértés kétféle dekódolási szisztémán, szemantikai stratégián alapul. Az egyik szemantikai stratégia denotációs jellegű, a másik pedig konnotációs. Bizonyos kijelentések úgy értelmesek a befogadó, az olvasó (hallgató), tehát a kommunikációban a vevő szerepét játszó intellektus számára, hogy a kijelentéseket fölépítő jeleket olyanoknak látja, amelyek egy jelentésűek, vagy egy jelentés felé törnek. Mind a kijelentést magát, mind annak jeleit, elemeit olyanoknak fogja fel, mint amelyeknek egy jelentése van. Az ilyen típusú, tehát denotációs szemantikai stratégián alapuló kijelentéseket nevezzük *tételnek*. A tétel a nem-szépirodalmi szövegek, művek alapvető szövegszegmentuma.

Emellett vannak olyan szövegek, s bennük kijelentések, amelyeket más befogadói stratégiával ért meg az olvasó. Az e kijelentéseket fölépítő jeleket olyanokként fogja fel, mint amelyeknek jelentése többértelmű is lehet; így a kijelentésnek, s magának a szövegnek az értelme is több lehetőségű. E lehetőségek közül választ az olvasó, amikor valamilyen módon megérti a teljes szöveget, s ennek folyamánként a kijelentést is. E befogadási stratégia előtérbe helyezi a választás (és révén az újratereztetés) intellektuális gesztusát, míg az előző stratégia, a denotációs értelemadás inkább a fölismerés, azonosítás gesztusára épít. A konnotációs szemantikai stratégiával megteremtett, a választás révén értelmessé tett kijelentések a *képek*.

---

¹ Tamás Attila: A „kép” problematikája a költői műalkotásban, in: a JATE Tudományos Közleményei. Szeged, 1966. 83–90. p.

(A képek szerkezet szerinti változatai) A képeknek — szerveződésük alapján létrejött — három szintjét lehet elkülöníteni. Az egyszerű kép, vagy alapkép (a későbbiekben: kép) összetevői a képi elemek. A képcsoport valamilyen szempontból összetartozó képekből áll. A képek szerkezet szerinti harmadik csoportja maga a mű, a szöveg-egész, amelyet a képek felől össz-képnek nevezünk. Egy vers szövege állhat képekből; vagy ha a képek több, összetett képet hoznak létre, akkor képcsoportokból; vagy harmadikféleképpen: egyesesen, tehát képek és képcsoportok kapcsolatából. Fontos megjegyzés kívánczik ide: a kép és képcsoport olyan szegmentumai a szöveg nyelvi szintjének, amelyeket egy őket megelőző, nekik adekvát értelemdadás legalizál.

(Képkapcsolások) A különféle szintű képeket fölépítő összetevők között a relációknak alapvetően két típusát, a képkapcsolások két fajtáját lehet megkülönböztetni. A szemléletes képkapcsolásra az jellemző, hogy a képfajta összetevői (pl. a képcsoport képei) közötti koherencia belátása, megtapasztalása érdekében nem szükséges a fogalmi absztrakció mechanizmusát közbeiktatni, mert az összetevők „primitív” egymásmelletliségükben is egy teljes (lehetőséges) világ képzetét keltik a befogadóban; „lefordítások”, időleges zárójelbe tévések nélkül is koherensnek mutatkoznak a képi elemek valamely értelmezés számára.

Az analitikus képkapcsolás akkor jön létre, amikor a befogadó csak fogalmi absztrakciók állandó közbeiktatása révén képes koherensnek látni egy képet, képcsoportot vagy magát a művet. A fogalmi absztrakció, mint művelet azt jelenti, hogy pl. két, egymás mellett lévő (egymás után következő) kép között nincs „primitív”, szemléletlen nyugvó viszony, emiatt le kell őket „fordítani” valamely fogalomra, s ezen absztrakció, a „lefordítás” révén válik értelmessé kapcsolatuk: a két fogalom koherens. A két kép tehát közvetlenül nem, csak ezen absztrakció elvégzése után mutatkozik értelmesnek egymáshoz képest.

A kétfajta képkapcsolás között nincs minőségi különbség; elvileg egyikük sem nevezhető fejlettebbnek, értékesebbnek, alkalmasabbnak a másikhoz képest. Azonban a verses lírai alkotások poetikai rendszerezésének lehetőségét kínálja a kétféle képkapcsolás és képtípus elkülönítése.

(A képek alaptípusai) Ha a képeket, a képcsoportokat és az össz-képet fölépítő összetevők között nem elsősorban fogalmi kapcsolások funkcionálnak, hanem „primitív”, asszociációs melléhelyezések adják azoknak belső koherenciáját, tehát ha szemléletes képkapcsolás jellemző a műre, akkor szemléletes képtípusról beszélhetünk. Ha viszont a különféle szintű képek összetevői között a kapcsolás fogalmi redukció segítségével történik, ha tehát a kohézió analitikus képkapcsolások révén teremődik meg a művön belül, akkor analitikus képtípussal állunk szemben. (Barta János — némileg más vonatkozásban —, beszél Adyval kapcsolatban arról a gondolkozásmódról, amely a „konkrét szemlélethez igazodik”, és a „tudományos szemléletről”, amely „analizál, elemeket fejt ki a jelenségekből, mélyükre hat, okokat, következményeket, törvényszerű összefüggéseket keres, így alkot többé-kevésbé szilárd tárgyi világot magának.” A két világlátást összevetve Ady költészetében a szemléletes, „mitikus valóságélményt” fedezi föl. Barta János gondolkodása azért tér el a miénktől, mert szerinte a mitikus, a szemléletes világlátás egy fejlődési folyamat korábbi — s így akaratlanul is kezdetlegesebb — stációját jelenti. A mi felfogá-

sunk szerint — s ezt most argumentálni nem áll módunkban — a szemléletes világlátás és -ábrázolás nem kezdetlegesebb, csak más, mint a „tudományos”—analitikus.² Varga József is utal az Ady-versekben mutatkozó megkerülhetetlen szemléletességre.³

A képek két alap- és relációtípusának elgondolása néhány megszorítás figyelembevételével sikeresebb lehet. Legelőször azt érdemes belátni, hogy a képiségnek az értelmezése, analitikus vagy szemléletes fajtáik elkülönítése nem következik spontán és közvetlenül magából a kijelentésből, a szövegből. A két képtípus egy látásmód (paradigma) és egy erre épülő módszer következményeképpen jöhet létre — ezeknek adekvát szövegeken. Tehát előfeltevéseken nyugszik ez a distinkció — amiképpen mindenfajta differenciálás csak előfeltevéseikhez képest érvényes.

Másodszor pedig: a kép szemléletes volta nem jelenti azt, hogy realista, netalán naturalista stílusjegyekről lenne szó, s csak a terminológia, a dolgok megnevezése változott meg. A realizmus és a naturalizmus más előfeltevések és paradigmák eredményeképpen létrejött irodalomelméleti megjelölések. (Ebben az igen vázlatos ismertetésben e bevett irodalomtörténeti fogalmaknak a szemléletességgel való kapcsolatát bemutatni lehetetlen.)

(A kép és a cím) A teljes mű a szövegből és a címből áll. Elkülönítésük — a képek szempontjából is — lényeges következtetések forrásává válhat. Ha a művet, mint képeket, mint különböző szintű képek szerkezetét vizsgáljuk, akkor a címet is kép gyanánt kell értelmeznünk. A cím olyan sűrített kép (főleg szemléletes képhasználat esetén), amely magába tudja foglalni a mű valamennyi képi egységét és szerkezetét. A cím a mű szövegének mint össz-képnek sűrítőmánya. Az így felfogott képnek: a címnek és a műnek lehetséges kapcsolatait eddigi gondolatmenetünknek megfelelően két típusra osztjuk. A szemléletes címkapcsolás azt jelenti, hogy a cím, mint kép és a mű, mint képszerkezet között a reláció nem áttételes, hanem közvetlen belátáson és belső látáson alapszik. Az analitikus címkapcsolásra pedig az jellemző, hogy a cím és a képek egymásra vonatkoztatása logikai absztrakciók segítségével történhet csak meg.

(A kép és a grammatika, a stilisztika, valamint a retorika) A szöveg négy jelentéstípusa közül a második a nyelvi szint, ahová a grammatikai, a stilisztikai, a retorikai és a poétikai struktúrák tartoznak. Közülük a grammatikai szerkezetek a leguniverzálisabbak, hiszen ha a többi, e jelentésszintbe tartozó szerkezetről beszélünk, felhasználhatjuk, alkalmazhatjuk a grammatikai struktúrákat, mint olyanokat, amelyek alapul szolgálnak e más, — részben — reájuk épülő szerkezetek leírásához. (Sőt, a többi jelentésszintbe tartozó struktúra leírása is gyakran megköveteli a grammatizáltságra való utalásokat.) A képiségről, mint a poetizáltság kiemelt szerkezetalakító eszközéről beszélve is minduntalan utalnunk kell majd a grammatizáltságra — és néha a stilisztikai, retorikai szerkezetekre is.

---

² Barta János: Khiméra asszony serege. Adalékok Ady képzet- és szókincséhez, in: Klasszikusok nyomában. Bp. 1976, Akadémiai K.452—471. p.

³ Varga József: Ady útja az „Új versek” felé. Bp. 1963, MTA Irodalomtörténeti Intézete. 14. p. Irodalomtörténeti Füzetek. 40. sz.

(A kép és a lehetséges világ) Amikor egy mű képeinek elkülönítését, azok relációit, a képek és a cím viszonyát írjuk le, akkor a poetika keretein belül mozgunk. A képek azonban szerveződésük révén más minőségekbe is átcsoportosíthatók, így megteremthetik a mű lehetséges világát. A lehetséges világ felől nézve a képek azok a konkrét összetevők, amelyek megteremtenek egy elképzelt világot, egy olyan struktúrát, amely a befogadó teremtő intellektusa révén jön létre. A szöveg soha nem informál a mű teljes világáról, csak bizonyos összefüggéseket nevez meg közülük. Az olvasó csak ezeket kiegészítve teremtheti meg egy teljes világ képzetét — ez a kiegészítés azonban záloga, előfeltétele a mélyebb megértésnek, pl. az értékrendszer megteremtésének. Tehát a kép egy — hozzá képest — új, más minőségtől, a lehetséges világtól is kap értelmet, emiatt, amikor a képről beszélünk, alig megkerülhető a lehetséges világra való utalás.

Célunk Ady Endre néhány⁴ olyan versének megvizsgálása a képek, a képkapcsolások, valamint a címkapcsolás felől, amelyeket a különféle értelmezők, elemzők is jelentősnek ítélték és ítélnék. Tehát nem szándékunk az életmű átértelmezése, átértékelése, csupán a költő egyik — szerintünk persze alapvető, meghatározó — versszerkesztési eljárását kívánjuk vázlatosan leírni.

Erre a próbálkozásra több felől is ösztönöznek megjegyzések. Bodnár György — bár Ady Endre irodalomszemléletéről beszélt a költő születésének 100. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon — kijelenti, hogy az oeuvre-ben mutatkozó „mégoly gazdag gondolati értékek sem teheték volna Ady Endre életművét a szó közvetlen értelmében korszakalkotóvá, ha nem történik meg költői átfogalmazásuk.”⁵ Kulcsár Szabó Ernő még határozottabban fogalmaz, amikor arról beszél, hogy „az Ady-versek versnyelvi és kompozicionális szerkezetének behatóbb elemzése” egyre inkább afelé mozdítaná el a megközelítéseket, hogy „a költői világkép természetének” egyre jobban megfelelő kategóriáival dolgozhassanak.⁶

Ady költészetében a képekről, a képiségről beszélni nem új ötlet, hiszen a legkorábbi cikkektől, tanulmányoktól az akadémiai irodalomtörténeten, Barta János koncepcióján át Király István újabb monográfiájáig⁷ megtaláljuk a képekre való utalást, a képiség elemzését. A kép, képiség, képhasználat terminusának szerepeltetésére azonban eléggé általánosan jellemző, hogy viszonylag definiálatlanul használják azokat; nemritkán mind maguknak a fogalmaknak a tartalmát, mind más irodalomtudományi fogalmakhoz való kapcsolódásaikat csak kikövetkeztetni lehet a tanulmányok szövegéből — több-kevesebb

⁴ Ady egész költészetére általában is jellemző a szemléletes versszerkesztés. Több költeményének jellege, fölépítése azonban igen hasonló egymáshoz, pl.: A bűnök kertjében, A csodák fontjén, A fajok cirkuszában, A földi kunyhóban, A Gyülekezet sátorában, A Halál automobilján, A Halál pítvarában, Az Idő rostájában, A Tisza-parton, A tűnődés csolnakján, Az árvaság kertjeiben, Az Illés szekerén stb.

⁵ Bodnár György: Ady Endre irodalomszemlélete, in: „Akarom: tisztán lássatok”, Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján, Szerk. Csáky Edit. Bp. 1980, Akadémiai K. 115—122.

⁶ Kulcsár Szabó Ernő: Király István: Intés az Őrzőkhöz 1—2., in: Műalkotás—szöveg—hatás. Bp. 1987, Magvető. 537. p.

⁷ Király István: Intés az Őrzőkhöz, Ady Endre költészete a világháború éveiben, 1914—1918. Bp. 1982, Szépirodalmi K. 2. köt., 568—577. p.

sikerrel. Ez a helyzet esetleg nem teszi eleve kilátástalanná a kölcsönös megértést, de kevésbé segíti elő egy olyan közös nyelv kialakulását, melynek segítségével a tanulmány olvasójában nagy valószínűséggel hasonló gondolati tartalom képződne meg, mint annak írójában. Stilisztikai, poetikai, verstani témájú dolgozatok még inkább megkívánják az egyértelműbb nyelvhasználatot. Most mindössze annyit törekszünk elérni, hogy a (lírai) kép fogalmának definiálásába is belekezdve próbáljuk meg vázolni a terminus segítségével Ady egyik — jellemző — verskomponáló eljárását egy költemény részletesebb áttekintése révén. (S ez, a fogalomtisztázó szándék oka a dolgozat arányeltolódásának: az első rész terjedelmességének.)

(A cím) Ady verseinek címét könnyű megjegyezni. Nemcsak a sokat emlegetett háromszavúságuk miatt. Inkább azért, mert elsősorban az olvasó látásához szólnak. Belső látásához. Versei munkára hívják föl a befogadó intellektusát, képzeletét: mint szemléletes, sűrített képek szeretnének megvalósulni a befogadó képzeletében, intellektusában. Azonban a cím nemcsak sűrített kép, de egyúttal hiányos is, mert csak keret. Hiányossága miatt követeli a verset, hogy abban részekre bomolhasson, tagolódhasson, s ennek következtében telítetté váljon. Amikor a befogadó elolvassa pl. a következő verscímét: Az Illés szekerén,⁸ akkor a külsőnek: a szövegnek belső ekvivalensét: a képet teremti meg magában. A cím szövege a befogadó látásához fordul — belső látásához, s ott mint kép születik újjá. E kép, képiség sajátosságait, létrehozásának mechanizmusát a cím grammatikai szerkezetének néhány jellemző vonása segítségével írhatjuk le. A cím olyan birtokosjelzős szintagma, amelynek alaptagja egy határozóragot is hordoz: superessívust. A cím már szerkezete következtében is tagolódásra, kiteljesedésre vár, mert a superessívus önmagában csak keret, a jelenségeknek egy meghatározott fajtájú térvizonyát determinálja. Az -on viszonyraggal nevezi meg a cím ezt a sajátos térvizonyt. A viszonyított elemek megnevezését illetően már hiányos — emiatt kiegészítésre, kiteljesítésre szoruló — a cím, mert a térben éppen így viszonyuló elemeknek csak egyikéről szól, arról, amelyikhez képest meghatározott a másik: valaki(k)nek, valmi(k)nek kell lenniök a szekerén, mert csak így lehet funkciója a superessívusnak. Ez a valaki, valami azonban már nem szerepel a címben, hiányzik a képről. Ez a hiány szinte imperatívus: el kell olvasni a nem-címet, a verset, meg kell teremteni a versnek megfelelő képeket, hogy ez a hiány megszűnjék.

Négy morfémből áll a cím; ezek közül három: a határozott névelő, a konkrét tárgyiszó és a superessívusi viszonyrag formálisan is lehetővé tesz egy tárgyszerű, szemléletes tartalmat. Az ószövevségi név — nagy időbeli távolsága, gazdag jelentéstartalma, mitologizáltsága miatt — itt, ebben a kontextusban az előbbi három elem kijelölte tárgyszerű, szemléletes tartalmat eloldja a konkrét, materiális tárgyi világtól, pontosabban a külső tárgyszerűségtől, és lehetővé teszi, megkönnyíti egy belső kép, egy olyan önálló lehetséges világ létét, amelyet részleteiben majd a vers fog megkonstruálni.

Szerkezete mellett a cím jelentése is arra tör, hogy előbb elképzeljük, majd várjuk, kívánjuk ennek tagolódását, a hiány telítését. Belső látásunk számára szemléletessé teszi a képet a mindennapi, ismert „szekér” főnév, amelynek határozott névelője a super-

---

⁸ Ady Endre: Az Illés szekerén, in: —: Összes versei. Bp. 1961, Szépirodalmi K. 159. p.

essívusi rag térdetermináló szerepét emeli ki. Ha ismerjük a jelentést, akkor a birtokos-jelzős szerkezet birtokszavának itt az is a szerepe, hogy figyelmeztessen: bár a kép szemléletes, mégsem külső, hanem belső képet gondoljon el a befogadó, s olyan lehetséges világot, amely saját törvényei alapján létezik. (Földessy Gyula ráértett arra, hogy Ady verseiben a képek nem egy „olyan mint” világot, hanem egy öntörvényű másik valóságot revelálnak.⁹)

A címnek, de a műnek is ez az az első stációja, amelyben a cím: kép, szemléletes belső kép. Mind a cím szerkezete, mind annak jelentése egyaránt arra készíti a befogadót, hogy a címnek, mint struktúrájának és jelentésnek a hiányát megszüntesse: a címnek a tárgyi világtól — az „Illés” tulajdonnév miatt — eloldott képét, amely ebben a formában hiányos, csak keretül szolgáló lehetőség, mint belső képet töltsse. E hiány feloldása, a bizonytalanság megszüntetése miatt fordul az olvasó a cím műbeli ekvivalenséhez, a vers szövegéhez.

(A teljes vers: cím és szöveg) A teljes vers két részre bomlik: a címre és a szövegre. A szöveg ebben a relációban a teljes versnek egy sajátos léte, egyik fajta manifesztálódása, a teljes vers egyik összetevője. A címhez képest viszont mellérendelt, mert a szöveg a cím logikai ekvivalense. A cím és a szöveg között a képiség tekintetében olyan sajátos reláció mutatkozik, amely az iménti logikai viszonyból következik.

A cím szemléletes, de hiányos tagolatlan kép volt. A szöveg ezzel szemben szemléletes, tagolt képek olyan egymásutánja, amelyek egy — értelmezésből, értékelésből, lehetséges világából következő — sajátos struktúrát, képrendszert alkotnak. A szöveg elolvasása, megértése közben a befogadó megteremtheti, megteremti a művet, mint képet, képeket, képek rendszerét. A szöveg mint képrendszer meghatározott kapcsolatban áll a címmel mint hiányos, tagolatlan képpel: olvasás, megértés közben a befogadó a cím képének hiányait szünteti meg a szöveg képeivel, a cím tagolatlan képét a szöveg képeinek segítségével tagolja.

(A szöveg) Lényegüket tekintve kétfélék ezek a tagolt képek: vagy az időben léteznek elsődlegesen, s csak az idő-szubsztanciához képest utalnak a térre, vagy elsősorban a térben vannak s csak ehhez képest utalnak az időre. A szöveg első tagolt képe összetett: „Az Úr Illésként elviszi mind, / Kiket nagyon sújt és szeret”. A kép az időben létezik, mert az állítmányok ezt a létmódot jelölik ki számára. Az időben létező kép olyan mint a film, amely pereg, mert létéhez a folyó idő szükséges, mert csak abban egzisztálhat a történés vagy a cselekvés. Bár lírai a kép, mégis történik. Az ilyen típusú poétikai szegumentumokat nevezzük ezután lírai történetképeknek.

Akadnak a szövegben olyan képek is, amelyekben nincs meghatározott időtartam, csak időpont jellemző rájuk, vagy meghatározatlan időben léteznek. Ezeket a történetképekkel szemben leírásképeknek nevezhetjük. Ebben — de csakis ebben — az értelemben leírás a vers harmadik képe: „Ezek a tüzes szekerek”. Az idő szempontjából érdemlegesen nem jelöl a képen a nyelv, csak annyit, hogy vannak, hogy egzisztálnak (ti. a „tüzes szekerek”). Azt viszont jelölheti a leírásképp — és ezt határozottan, szemléletesen —, hogy

---

⁹ Földessy Gyula: Ady-tanulmányok. Bp. 1921, Ethikai Tudományterjesztő és Könyvkiadó R.T. 19. p.

a kép fennállója, tárgya miképpen létezik, milyen, hol van stb. Itt azt, hogy milyenek a kép tárgyai, a „szekerek”. Az „ezek” mutatónév más viszonyító elem, az előző két történetképhez fűzi ezt a leírásképet.

Az első strófa (az első képcsoport) tehát három képből áll:

1) „Az Úr Illésként elviszi mind, / Kiket nagyon sújt és szeret” — összetett történetkép;

2) „Tüzes, gyors szíveket ad nekik” — egyszerű történetkép;

3) „Ezek a tüzes szekerek” — egyszerű leírásképet.

A kép a lehetséges világ előfeltétele, a képszerkezet a lehetséges világ előstruktúrája. A kép elsődlegesen vagy térbeli mozzanatot, állapotot, vagy időbeli folyamatot tartalmaz. Amikor egy mozzanat a tartalma, akkor egyszerű képről beszélünk; ha azonban több mozzanat együtt érvényesül benne, akkor összetett képről van szó.

E mű valamennyi leírásképe egyszerű, míg történetképei között találunk mind összetetteket (pl. ilyen a már említett első kép az első képcsoportban), mind egyszerűeket (pl. ugyanennek a képcsoportnak a második eleme: „Tüzes, gyors szíveket ad nekik”). Maga a képcsoport tehát három elemből, képből áll, amelyek közül az első és a második történetkép, a harmadik pedig leírásképet. Az összetevőkben mutatkozó különbségek miatt az első képcsoport pontosabb elnevezése: három elemű heteromorf. Heteromorf, mert mind a két képfajta megtalálható benne. Ha csak egy típusú képfajtából áll a képcsoport, akkor homomorf a neve. Ilyen a második strófa, amely egy három elemű — csak történetképekből álló — homomorf képcsoportot alkot, és a harmadik, amely mint képcsoport: két elemű homomorf, mert csak történetképekből áll. Leíró homomorf képcsoport nincs a műben.

A képcsoport így a képek és az össz-kép közötti kategória. Léte a lehetséges világ és a képek felől határozódik meg: azok a képek szerveződnek képcsoportba, amelyek — egy jelentésadás felől — a lehetséges világot, annak valamely elemét, szféráját együtt építik föl, tehát azok, amelyek a lehetséges világ felől alkotnak egységet. Ez Ady — strófikus — versei esetében gyakran egy-egy versszak képeit jelenti, bár — ilyen pl. A fekete zongora — egy strófa állhat több képcsoportból is. Előfordul azonban az is, hogy több strófa alkot egy képcsoportot (pl. Egy párisi hajnalon, 2—3. strófa; Új vizeken járok, 2—3. strófa).

A vers tagolt képei ezen a két módon — történetképek és leírásképek formájában — szerveződnek képstruktúrákká. Főleg történetképekre tagolódik a cím, azaz a szöveg képeinek nagyobb hányada a történetkép. Önálló leírásképet — az említetteken kívül — már csak egy van a versben: „agyuk jégcsapos.” Ez a kép a negyedik képcsoport második tagja. A negyedik képcsoport — e versben — megegyezik a negyedik strófával. Tekintsük át összetevőit:

1. „Szívük izzik” — egyszerű történetkép;

2. „agyuk jégcsapos” — egyszerű leírásképet;

2. „A Föld reájuk fölkapag” — egyszerű történetkép;

4. „S jég-útjukat szánva szórja be / Hideg gyémántporral a Nap” — egyszerű történetkép.

Mivel mind történet-, mind leírásképp található közöttük, heteromorfnek nevezhetjük a képcsoportot.

Itt érdemes utalni arra, hogy a szóképek megnevezése, kiemelése a szövegből mennyire problematikus. A 3—4. sorban pl. egy összetett (teljes) metaforát találunk a „szíveket” és a „szekerek” azonosítása révén. Ez a fölismerés, bár igaz, alig mond valamit, nemigen visz közelebb a mű teljesebb megértéséhez. Ezzel a metaforával a legnagyobb gond az, hogy már maga az azonosító („szíveket”) is átvitt, képes értelemben szerepel. Azonban más strukturákkal összehasonlítva már elgondolkodtató a szerepe. Az általunk képnek nevezett szegmentumokkal összevetve azonnal szembetűnik egy fontos eltérés: a 3. és 4. sor egy-egy külön képet alkot; mint szókép azonban csak egy szegmentum a két sor: összetett (teljes) metafora. A külön képekbe való rendeződésének a lehetséges világ fölépítése, megteremtése felől van értelme, mert külön megnevezi és szituálja annak két fennállóját (szívek, szekerek). A stilisztikai összetartozás viszont formális kifejezője annak, hogy a lehetséges világ funkcionálásakor azonosként kell elgondolni a két fennállót.

A mű retorizáltsága abból az előfeltevésből vezethető le, amely szerint a szöveg igazolni és bizonyítani kívánja a befogadónak, hogy „az Illés szekerén” azok vannak, akiket egyszerre „sújt és szeret” „az Úr”. E tézishhez képest argumentációként elemezhető a szöveg folytatása, hiszen „az Illés-nép” tulajdonságai, cselekedetei, helyzete, viszonyulásai nem spontán módon jönnek létre, hanem „az Úr” szuverén ítéletéből folynak.)

(A szemléletesség) A mű képeinek, képfajtáinak elkülönítése után a szövegsegmentumok szubsztanciális jellemzőjének, a szemléletességnek a leírására teszünk kísérletet. A szemléletesség összefoglaló neve egy sajátos relációfajtánk, amely a különféle képek, képfajták között funkcionál. E relációk két fajtájáról teszünk most említést: a cím és a szöveg közötti, valamint a szövegen belüli képi viszonyulásokról.

(A cím és a szöveg) Már eddig is kitűnt, hogy a műnek, mint képstruktúrának a megértése szempontjából nagy jelentősége van a címnek. A teljes mű két összetevője közül először a címmel találkozunk az olvasó, ekkor az számára, mint hiányos tagolatlan kép jelenik meg. A szöveg ezzel szemben tagolt képrendszer, hiszen a kétfajta képtípus különféle variánsaiból és szerkezeteiből áll. Az olvasás, a megértés befejezése után a szöveg tagolt képei a címbe térnek vissza: annak — eleddig — hiányos képét telítik, s így mintegy ebben, a már telített képben összegződik, sűrűsödik a mű teljes képvilága. De a cím grammatizáltsága miatt tagolatlan marad a kép. Így a mű megértése után annak képvilága a címben mint telített tagolatlan képben sűrűsödik, koncentrálódik. Ez az összegzett kép — az alapkép — lesz a mű későbbi aktualizálásainak kiinduló pontja. Ugyanis, mikor az olvasó később ismételten a műhöz fordul — pl. újból előveszi azt —, akkor memóriájából ezt a már fölépített alapképet hívja elő, s az olvasás folyamán ezt az alapképet bontja le, tagolja. A szemléletes verstípusnak egyik jellemző működési elve, hogy nem analízis és összerakások révén születik meg az olvasóban, a befogadóban a mű képstruktúrája, hanem egy alapkép lebomlásaként írható le az az intellektuális folyamat, amelynek során a befogadó a művet mint képszerkezetet megérti. Az alapképnek (a cím telített, tagolatlan képének) tagolását, lebomlását a szöveg grammatikai szintjén is követni lehet. A szöveg képei és a cím közötti koherenciát nem fogalmi analízisek in-

dukálják, hanem közvetlen kapcsolatok teremtik meg. A cím két fennállója, alapeleme: az „Illés” és a „szekér”. E két alapelem a mű lehetséges világában — annak terében, idejében és eseményei révén — válik meghatározottá. A képiség felől tekintve a cím két fennállóját azt láthatjuk, hogy a szöveg valamennyi képe részesedik az alapkép két eleméből. A grammatika szintjén ez a partitio úgy manifesztálódik, hogy mindkét elemet, vagy egyiküket megjeleníti egy vagy két grammatikai eszköz. Tehát a képek tartalmazzák az alapképet. Ennek két típusát különíthetjük el. A közvetlen tartalmazás azt jelenti, hogy egy kép, mint lexéma tartalmazza a cím valamely fennállóját. Közvetlen tartalmazással találkozunk a következő képekben: „Az Úr *Illésként* elviszi mind, / Kiket nagyon sújt és szeret”, „Ezek a tüzes *szekerek*”, „Az *Illés-nép* Ég felé rohan”, „A Himaláják jégcsúcsain / Porzik szekerük és zörög”, „Gonosz, hűvös szépségek felé / Száguld az *Illés szekere*”.¹⁰

A közvetett tartalmazás azt jelenti, hogy nem lexéma, hanem a morfémák egyik fajtája, a mellékszóelem (formáns) segítségével részesednek a szöveg képei az alapképből. Leggyakoribb ilyen szerepű formáns a birtokos személyrag: „*Szívük* izzik, *agyuk* jégcsapos, / A Föld reájuk fölkacag”, „*S jég-útjukat* szánva szórja be / Hideg gyémántporral a Nap.” A közvetett tartalmazás történhet ragozott személyes névmással: „Tüzes, gyors szíveket ad *nekik*”, és mutató névmással is: „*Ezek* a tüzes *szekerek*.”

Vannak olyan képek, amelyekben a részesedésre csak egy grammatikai eszköz utal; s akadnak olyanok is, amelyekben megtalálhatjuk mind a közvetett, mind a közvetlen tartalmazás eszközeit: „*Ezek* a tüzes *szekerek*”.

(Képkapcsolások) A cím és a szöveg relációi mellett sajátosak a képek közötti viszonyok is.

Az egyes képcsoportok képei között a koherenciát nem fogalmi absztrakciókon keresztül teremti meg az olvasó, hanem spontán melléhelyezések révén. Tehát pl. „Az Úr *Illésként* elviszi mind, / Kiket nagyon sújt és szeret”-kép és a „Tüzes, gyors szíveket ad *nekik*”-kép között az összetartozás belátásához elég a lehetséges világban egymás mellé (egymás után) helyezni a két képet, hogy egybetartozásuk nyilvánvaló legyen. Nem szükséges eme összetartozás megteremtéséhez előbb valamely fogalomra, ideára lefordítani a képet, s a fogalmak közötti kapcsolatokat megtalálva kiterjeszteni azokat a képekre is. Az előző mondatok nem jelentik természetesen azt, hogy a vers gondolatait, ideáit nem lehet elemezni, leírni; itt csak arról van szó, hogy az már a jelentésegységeknek egy másik szintje lenne (az értékrendszer, és esetleg még a lehetséges világ is). A képszerkezeteket tekintve viszont már érvényes az a tétel, mely szerint koherenciájuk, így jelentésük is szemléletes belátások sorozatán keresztül képződik meg.

Ugyanezt a — fogalmi absztrakciókkal nem élő — képkapcsolást láthatjuk mind a szöveg képei, mind képcsoportjai között.

¹⁰ Itt és a továbbiakban a kiemelések nem a költőtől, hanem a tanulmányírótól származnak.

Az első képcsoport actánsa¹¹: „Az Úr” a szöveg lehetséges világában létrehozza azokat a figurákat, amelyeket a grammatika a „mind” általános, a „kiket” vonatkozó és a „nekik” ragozott személyes névmásokkal jelez. Ezek a figurák a második képcsoport első képében már mint actánsok jelennek meg: „Illés-nép”. A harmadik kép: „A Himaláják jég-csúcsain / Porzik szekerük és zörög” actánsa: a „szekerük”. Az actáns grammatikai formánsa, a birtokos személyrag az első kép actánsához, mint birtokoshoz („Illés-nép”), sőt az első képcsoport figuráihoz, mint 3. személyű alakokhoz kapcsolódik. A szemléletes, tagoló, lebomló képépítés beszédes példájával találkozunk itt. Az első képcsoport első képének figurái („mind”, „kiket”) egyre részletesebb, gazdagabb jelentéstartalommal telítődnek, ahogyan a szöveg előrehaladtával újabb képekben jelennek meg, s kezdetben csak névmással kifejezett figura-csoport a második képcsoportban actánssá válik: „Illés-nép”, hogy erről a képről is egy újabb váljék le. E képnek új actánsa („szekerük”) a birtokos személyrag révén azonban mutatja eredetét, utal arra az előzetes képre, amelynek lebomlása következtében maga is létre jöhetett.

Mindegyik további kép is valamelyik megelőzőből bomlik le. Az így koherenssé váló képek közötti szoros, összetartozó kapcsolatot leggyakrabban a figurák és az actánsok azonossága, vagy egymásba való átmenete hordozza.

(Összegezés) Egy olyan irodalomtudományi paradigma jelölte ki gondolatmenetünk kereteit, amely az irodalom kommunikáció-elméleti alapjaira épül. A befogadó életre keltette szöveg négy jelentéstípusa közül a „nyelvi” rendszert választottuk ki, ezen belül pedig a poetikának, mint struktúrátípusnak egyik kiemelt kategóriája, a *kép* alkalmazása révén írtuk le egy — elemzésre kiválasztott — példán az Ady-vers szubsztanciális jellemzőjét, a szemléletességet. A képek fajtái, szintjei alapján szegmentálhattuk a szöveget. A cím és a képek, valamint a képek közötti relációk közös sajátosságait sűrítettük a szemléletesség fogalmába. Ez a képalkotási módszer a XX. század elejének magyar irodalmában főleg és elsősorban Ady Endre művészetére jellemző. Egy más fajta kompozíciós eljárással, az úgynevezett analitikus szerkesztéssel élt a kor másik nagy költője, Babits Mihály.

Felhasznált irodalom (Válogatás)

- Cohen, J.: *Structure du langage poétique*. Paris, 1966, Flammarion.
 Faryno: *Vvedenie v literaturovedenie*. 1—3. Katowice, 1978.
 Hankiss Elemér: *Az irodalmi mű, mint komplex modell*. Bp. 1985, Magvető.
 Jakobson, R.: *Essais de linguistique générale*. Paris, 1963. chap. XI.
 Karácsony Sándor: *Az irodalmi nevelés*. Bp. 1941, Exodus.
 Khun S. Th.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Bp. 1984, Gondolat.
 Levidov, A. M.: *Avtor—obraz—csítatel*. Leningrad, 1977, Leningradskij Univ.
 Tomasevszkij, B. V.: *Teorija literaturi. Poetika*. Leningrad, 1931, Goszizdat.
 Wellek, R. — Warren, A.: *Az irodalom elmélete*. Bp. 1972, Gondolat.

¹¹ A figurák és az actánsok a lírai kép azon elemei, összetevői, amelyek eseményekkel, cselekedetekkel kapcsolatosak; a figurák valamiképpen részesei a képben megjelenő cselekedeteknek; az actánsok olyan figurák, amelyekről kiindul bizonyos cselekvés.

ANDRÁS KRISTÓF KOVÁCS:

DAS ANSCHAULICHE GEDICHT VON ADY

Die Betrachtungsweise des Verfassers wurde durch eine auf der Kommunikationstheorie der Literatur basierende literaturwissenschaftliche Paradigme bestimmt. Unter den vier Bedeutungsschichten der Rezeption wurde diesmal die sprachliche Ebene dargestellt. Der Verfasser hatte die Absicht, die substantielle Charakteristik, d.h. die Anschaulichkeit der Dichtung von Ady aufgrund einer wesentlichen Kategorie der Poetik als Struktur, nämlich des Bildes darzulegen. Nach der Art und Ebene des Bildes konnte der Text segmentiert werden. Die gemeinsamen Charakteristika des Titels und der Bilder, bzw. der Beziehungen der einzelnen Bilder wurden hier in dem Begriff der Anschaulichkeit abgebildet. Dieses Verfahren der Bilddichtung ist in der ungarischen Literatur Anfang des 20. Jahrhunderts vor allem für Ady charakteristisch. In der Dichtung eines anderen hervorragenden Dichters der Zeit, Mihály Babits ist eine andere Kompositionsmethode, die sg. analytische Komposition wahrzunehmen.

„LEGSZEBB CSIKÓNK...”

Ady ló—lovass motívumának szimbólumértékéről

Sok-sok körülmény sarkallhatja a mai olvasót az Ady Endre-i életmű újbóli kézbevételeire, részbeni vagy általánosabb szempontú újraértékelésére. Maga a változások hangulata is kikényszerítheti ezt. Hiszen — mint már annyiszor — a sorsfordító időkben az ő hitvallása, költészete lett talán a legtöbbet citált eszmei támogatója a legkülönbözőbb szellemiségeknek és/vagy szándékoknak. Ilyenkor érezzük megint, hogy a rétorok az életműnek nem értését akarják valójában, csupán annak epidermiszét szándékolják érinteni. Használni szeretnék azt, az Adyénál sokkalta felszínesebb — vagy részgazságaik támogatására. — Ebbe már bele kell nyugodnunk a költővel együtt, aki az alkotással egyszersmind végérvényesen kiszolgáltatta magát. Védelmét nem bízhatja az „egy bús harcosra”, bízhatja csupán a versek rendjére, az „álmoknak légiójára.” Az ő szavaival mondhatjuk most is: „Hja, öreg, ha neked tetszett kiváltani, ...”¹ — Aztán meg az ember — még ha „adysta” is — nagyobb toleranciával viseltetik az efemer iránt, mikor épp elmúlik annyi idő, amely korban Ady már „az igazi halaványak táborában vezérkedett.” — De azt tiszte szerint persze föl nem vállalhatja, hogy ne vágjon megint az „új hinárú útnak” s ne próbálja bővíteni az Ady-értelmezések lehetőségét. Hihető, hogy szükség lehet erre koronként, még akkor is, ha olykor már valljuk, egy-egy összegzés teljeset, esetleg véglegeset mondott az életműről, vagy annak bizonyos szakaszáról.

Király István mondta ma is érvényesen: „... az ilyen nagyságok mindig kincsesbányák. Minél többet és minél többen foglalkoznak velük, annál több érték kerül felszínre belőlük.”² Reá is emlékezve, az ő intencióját követjük tehát, mikor monumentális és remekművű — sajnos így is csonkán maradt — Ady-monográfiái megjelenése után húsz illetve tíz évvel egy sokat vizsgált Ady motívum, a ló—lovass képzet elemzését kíséreljük meg ismételten. Erre biztatást éppen tőle kapott a szerző a 80-as évek végén, mikor már úgy gondolhatta, hogy nincs a kérdésben mit mondani többé.

S már itt is az első buktatónk, amelyen most örömet átugrik az elemző, tudva azért, hogy a saját válasz kötelességét majdan — egy tervezett összegzőbb munkában — nem kerülheti ki. Világos, hogy újra és újra állást kell foglalni a kép, a metafora, allegória, szimbólum, illetve képi motívum, motívum, motívumcsoport stb. problémakörrel kapcsolatban.³ Ezt pedig nem is általánosságban kell megtenni, — összegezve esetleg az eddigi alapos és időnként kanonizált vélekedéseket — hanem azt egy szerző vonatkozásában levezetni, a téma kapcsán jelesül az Ady Endre-i oeuvre-ben elemezni. Már most

¹ Egy ravatalnál. Ady Endre Összes Prózái Művei. III. S.a.r. Koczkás Sándor és Vezér Erzsébet. Akadémiai, Bp., 1964. 26—27. (későbbiekben: A.E.Ö.P.M.)

² Király István: Latinovits, az előadóművész (interjú) in: Hegyi Béla: Latinovits — Legenda, valóság, emlékezet. Gondolat, Bp., 1983. 242.

³ Szigeti Lajos Sándor: A József Attila-i teljességigény. Magvető, Bp. 1988. 9—33.

tudható, hogy ez a feladat, az életmű sajátosságaiból adódóan, a vártnál lényegesen több buktatóval jár majd. Talán a következő vizsgálódás sejtetni engedi e kérdés sokrétűségét is. Ezért hát e problémakör bemutatása nélkül — még csak meg sem is kísérelve a terjedelmes szakirodalom jelzésszerű felsorolását — mintegy prekonceptióként, rövid megállapításokat teszünk: Úgy tűnik, hogy Ady költészetének korai szakaszától jelen van a ló—lovass képi motívum. Ez a későbbiekben egyre markánsabb jelleget ölt, mind több asszociatív elemet hordoz. Egy időszakban — talán legközelebbi rokonához — a hajó-motívumhoz hasonlóan jellemzője lesz az alkotónak. Kiteljesedésekor sokszor jelenik meg más, u.n. „kulcsmotívumokkal” együtt. (Azonos kötetben, ciklusban, versben!) Időleges lappangása után viszont úgy bukkan fel ismét, hogy ereje, „holdudvara” már minőségileg változtatja meg az eredeti képet, s teszi azt igazán jelentőssé. Ezzel lehetőséget ad az alkotónak, hogy egyik legfontosabb szimbólumaként értékelje és ennek megfelelően használja.

Helyes már most megállapítanunk, hogy — mint erre számosan és már igen korán felhívták a figyelmet — Ady motívumai és szimbólumai folytonos változásban érlelődnek és nem ritkán előző megformálásukkal szemben éppen ellentétes értelmű szerepet is kaphatnak.⁴

A téma Adynál elsősorban *Az eltévedt lovas* című verse kapcsán kapott hangsúlyt a szakirodalomban. Elemzésre ennek ellenére viszonylag későn szánták rá magukat a kutatók. A centenáriumi tette ismét fontossá a kérdést és talán nem tévedünk, hogy akkor is politikai szempontok motiválták az értelmezését.⁵ Nem érdektelen, hogy Szerb Antal 1934-ben kulcsfontosságúnak értékelte a verset és magát a motívumot. A Magyar irodalom történetében így zárja az Ady-fejezetet: „A Keletről idedobott társtalan és tanácstalan fajta nagy együtt-elhagyatottsága, a sors legsötétebb éjszakáján itt van.

Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak.
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

⁴ L. a téma kapcsán: Király István: *Intés az őrzökhöz I.* Szépirodalmi, Bp., 1982. 553. (Későbbiekben: *Intés...*), illetve még általában: Földessy Gyula: *Ady minden titkai.* Magvető, Bp., 1962.

⁵ Fontosabb elemzései: Keszi Imre: *Az eltévedt lovas.* In: *Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben.* Gondolat, Bp., 1968. 88—98., Balogh László: *Mag hó alatt.* Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe. Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 153—163., Tamás Attila: *Egy késői Ady versről (Az eltévedt lovas).* *ItK*, 1976. 3. sz. 345—351., Király István: *Az eltévedt lovas.* *Kortárs*, 1977. 11. sz. 1812—1822. In: *Intés ... I.* 551—571., Kemény Gábor: *Az eltévedt lovas.* Hozzászólás egy Ady-szimbólum értelmezéséhez. *Magyar Nyelvőr*, 1977. 3. sz. 324—329., Veres András: *A tragikum problémája Ady háború alatti költészetében (Az eltévedt lovas) in: „Akarom tisztán lássatok” Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján.* 137—145.

Hogy került ide ez a lovas? És mit akar itt?... azután az Üdvözlét a győzőnek jött...”⁶ Mág fel-felöltő és régi aktualitása kérdés ez a magyar szellemi életben. De fontos a felvetés Ady fejlődésének szempontjából is, amelynek sok közt egyik jelzője a ló- és lovas-kép alakulása.

Nos, maga a képzet természetesen szinte az emberi civilizációval egyidős és világirodalmi párhuzamok után sem kellene hosszan kutatnunk. Talán fontosabb, de szintén közhelyszámba megy, hogy a magyar kultúrában más népekéhez képest viszonylag fontosabb szerepe van, és a ló-motívumra irodalmi példát Balassitól Petőfiig, Adytól Nagy Lászlóig és tovább is bőven találhatunk. Érdemes figyelni viszont arra a tényre, amit Király István így összegez: "... a ló mint kép a világ szimbolista lírájában nemigen szerepelt, semmi esetre sem volt lényegi motívum. Adynál viszont azzá változott. Magyar jelleg tartozott hozzá: hozta magával a szülőföld melegét.”⁷ — Megjegyezzük azonban, hogy az európai (amerikai) romantikának illetve posztromantikának egyes szerzői szívesen éltek a ló-képpel, köztük olyanok is, akik ideig-óráig felkeltették Ady érdeklődését és így esetleges hatásuk feltételezését sem vethetjük el.⁸ És persze ott él ez az álombeli magyar-lovas, máig hatóan a századelő levegőjében. Kicsit a turáni múlt ez, mellyel jó lehetett néha egynek lenni, s amit kellett még többször megtagadni. Akárhogy is van, igaz Mészöly Gedeon 1930-as — hajdan oly szeretettel olvasott — cikkének, a Mióta lovas nép a magyar?-nak az alábbi mondata: „Ime a ló, mint a nemzeti öntudat fontos tényezője.”⁹ Adyban ez a kötődés persze a szülőföldet is idézhette, a gyermekkort, a mesék világát, azt a környezetet, amelyet leginkább novellái elevenítenek. A novellák, amelyekről, érdemtelenül kevés szó esik, s melyek közül sokban találhatnánk meg egy-egy fontos versmotívum kulcsát.¹⁰

Most a figyelmet azonban a lónak és a lovasnak az Ady-versben való előfordulására fordítjuk. Előjáróban egyfajta tipologizálással próbálkozunk, amely már csak az anyag mibenlétéből adódóan sem lehet egyértelmű, de talán a rendszerezés okán mégis előbbre vihet. Megjegyzendő már az indulásnál, hogy több esetben az asszociatív körre is figyelünk, ami persze az önkényesség gyanúját keltheti. Ugyanakkor nem lehet vitás, hogy olyan képek, szófordulatok, mint például a futás, rohanás, vágatás vagy az utak, kocsik, szekerek stb. emlékeztetnek, sőt időnként szoros rokonságot mutatnak a ló—lovas motí-

---

⁶ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet, Magvető, Bp., 1972. (5. kiad.) 456—7.

⁷ Király I.: Intés... I., 570

⁸ Sok romantikus alkotó közül kiemelt szerep juthat itt pl. Edgar Allan Poe-nak (Ló—lovas kép — Poe: Eldorádó). A témához l. Karátsón Endre: Edgar Allan Poe et le groupe des Écrivains du „Nyugat” en Hongrie. Presses Universitaires de France. Párizs, 1971. Tamás Attila: im. 348. L. még Papp István Géza: Ady romantikus jellegű motívumainak változásáról. in: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXII. Szeged, 1985. 60—79.

⁹ In: Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1930. 205. p.

¹⁰ L. Bustya Endre: Jegyzetek. In: Ady Endre Összes novellái. Szépirod. 1961. 1287—1381, Földessy: Im. több helyén, Károly Sándor: Ady prózája és lírája. in: Magyar Nyelvőr 1977. 3. sz. 269—286. Az Ady-novella és vers kapcsolatának bemutatására (A Halál lovai — A halál kis négyesfogata) remek példa: Székér Endre: Stilisztikai szöveggyűjtemény és példatár. Tankönyvkiadó, 1970, 229—230.

vum fő jellemzőivel. — Természetes továbbá, hogy itt verselemzésre nem vállalkozunk és meg kell jegyeznünk, hogy — bár törekszünk rá — nem tarthatjuk be mindig a versek keletkezési sorrendjéhez igazodó tárgyalási módot sem. Ennek oka az Ady-líra jellegében rejlik, továbbá abban is, hogy kötetbe, illetve ciklusba szerkesztésnek, a vers elhelyezésének Ady esetében igen nagy fontosságot kell tulajdonítani.

Áttekintve Ady „lovass verseit”, melyeknek száma, a fent jelzett „asszociatív körrel” együtt mintegy hatvanra tehető, arra a következtetésre jutunk, hogy azok témájuk szerint lényegében három csoportba sorolhatók. Ugyanis az egyéni, a nemzeti, és az emberi egész problémakörét érintik. E ponton csak megerősíthetjük Király István állítását, aki *Az eltévedt lovas* elemzése kapcsán — bár sommásan — lényegében erre a végkövetkeztetésre jutott.¹¹ — Feladatunk szerint itt kell azonban továbblépni. Abban tudniillik, hogy megvizsgáljuk a verscsoportok, a más-más időszakban született motívumok viszonyát egymáshoz és fényt derítsünk arra, hogy valóban egy törvényszerű és kiszámítható fejlődés-e az, amely változásukat jellemzi, vagy ez az átalakulás eddig még nem tudatosított specifikumokat mutat. — Hisszük, hogy az utóbbiról van szó, és nem egy körkörösén táguló mondanivaló-bővülésnek vagyunk tanui. Jellemzően öntörvényű ez a metamorfózis, amelynek most csak vázlatos bemutatására és nem sokszempontú értelmezésére vállalkozunk.

Az Ady-lírában e motívum első előfordulásai az Új versek és a Vér és arany kötetekben regisztrálhatók. — Hihetőnek látszhat, hogy a kép megválasztásában nincs tudatosság s leginkább a hangulati elemek azok, amelyek megformálásukban dominálnak. Hozzájárul ehhez az érzéshez az is, hogy valóban elsődlegesen individuális tartalmakat jelenítenek meg. A Léda-versekben kapnak helyet és az Ugar-Párizs motívumot hivatottak erősíteni. Látni kell azonban, hogy Ady már ekkor fontos szerepre szánja azokat. Így az *Egy ócska konflison*, a *Lelkek a pányván*, az *Este a Boisban* a ciklusokon belül kitüntetett helyen, — számszerűen is — a középpontban jelennek meg. A „csikói tűzben”, „pányvás mén” — lélek hasonlat sem lehetett pillanatnyi szeszély szülötte, hisz épp úgy mint a kocsin való utazás leírása ez is kiemelt funkciót nyer a későbbiekben. A Vér és aranyban megjelenő lóképek (látomások)¹² csak erősíthetik ezt a meggyőződést, amely a további kötetek vizsgálatakor teljesebb bizonyosságot nyerhet.

A *halál rokona* ciklus borzongató víziója, *Az én koporsó-paripám* című vers már sokkal többet éreztet a kép küldetéséből, mint azt a vele rokon, halál-versekkel való kapcsolata révén feltételeznénk. Kulcsjelentőségű itt a vágatás, visszavonhatatlanul szimbolikus értelmet kap a lovaglás megjelenítése. — Halász Előd máig alapfontosságú tanul-

---

¹¹ Király: *Intés...* I. 557.

¹² Horváth János támasztja alá a kifejezés létjogosultságát: Ady szimbolizmusa. In: *Tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1956. 548—49.*

mánya¹³ emlékeztet arra, hogy e vízió megformálásához, a szimbólum létrejöttéhez hozzájárulhatott Ady Nietzsche-élménye is, amely egyébként költészetének sokszor bizonyítottan egyik megtermékenyítője volt. Megjelennek itt az „álomfickók”, a halál képzetel ötvözőtt ló-szimbolika. Magánfélelmeket hordoznak ugyan, de azzal az erővel, amely a gondolatformálás sok variánsát ezekre az alapokra kényszeríti majd ismét:

Kacagj, amíg a hajnal eljön,
Vágtass azzal a táltos lóval.
És én kacagva nyargalászok
Vérverő álom-fickók között
Paripámmal, a koporsóval.¹⁴

Itt is helyes emlékeztetni arra, amit Vajthó László úgy fogalmaz, hogy (Ady) „Rögeszme erejével tér vissza újra meg újra ugyanazon témához. Az eredmény aztán az, hogy egy-egy motívumból aztán több vers származik...”¹⁵ Ilyen megfontolásból is a ló-lovas motívum egyik kiindulási—visszatérési pontjaként értelmezzük *Az én koporsó-paripámat*. Ezt idézi majd *A halál lovainak ügetése*, a *Bolond halálos éj* „vén gethes paripá”-ja, vagy az *Absolon boldog szégyene* című vers „harci ménje”, a „Rohanok, rohanok / Fekete paripán” látomásossága. Az ebben a versben felhangzó: „Gyí, gyí, kergetem a koporsót” sorra visszhangzanak a *Futás a Gond elől* biztató ismétlései („Gyí, gyí csoda-ló”), és a hangulat majd később hasonlóan tűnik fel a *Dalok tüzes szekerén* két sorában: „Gyí, keselyem: fiatal Bűn / Gyí, jó lovam: fekete Álom” stb.

A fentiekkel együtt jelenik meg már az első kötetekben a motívum egy másik típusa: az idegen, az ellenséges lovas képe. Eleinte csak úgy, mint a *Szent Margit legendája* soraiban: „Zúgott a vár, prűszkölő kun lovak / Hátán érkeztek hetyke magyarok. / Ő nem jött: egy csöndes álomlovag.”, vagy mint az ezzel rokon megjelenítés a *Gyáva Barla-diákban*, ahol „zúgva nyargal tovább a hősi sereg” és ő „maradt, rótt, szántott, álmodott....”¹⁶

E verseknek motivikus szempontból is érdekes szerepük van, hiszen ahhoz a gondolathoz kötődnek, amely már az *Egy párizsi hajnalon* c. versben felbukkant: „Gyűlölöm dancs, keleti fajtám, / Mely, hogy kifáradt, engemet adott, / Ki sápadtan fut Napnyugatra,” és egyfajta kiteljesedést a Szeretném ha szeretnének kötet első versében az *Ond vezér unokájában* kap:

¹³ Halász Előd: Nietzsche és Ady. Danubia Kiad., Bp., 1942. — Erről az élményről vall Ady is többek közt a Nietzsche és Zarathusztra c. írásában. A.Ö.P.M.IX. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Akad. Kiad. 1973. 182—184., ill. 469—471. Mátrai László viszont a hatás hangsúlyozását túlzottnak érzi: Ady és a korabeli eszmeáramlatok in: „Akarom...” 13—24.

¹⁴ Az Ady-verseket a következő kötet alapján idézzük: Ady Endre Összes Versei, Atheneum Kiadása, Bp., é.n.

¹⁵ V.L.: Én, Ady Endre, Széphalom-kör kiad. Szeged, 1929. 43.

¹⁶ A téma több variánsát is említhetnénk. 1. Földessy: im. 61

Nyeregben ült kozák ló hátán,
Rabolt ló hátán dőlyfősen

— — — — —
Más a lovam a vérem, álmom,

A fenti lovas-képek támasztják már alá a „fajából kinőtt magyar” életérzést ekkor. Egyszersmind erőteljesen jelzik a turáni kötődéssel való leszámolást is.¹⁷ Ez az idegenség (magárahagyottság)–élmény ettől a verstől tapad szinte végérvényesen a ló-motívumhoz. — Ady költészetének első korszakáról van itt szó, de olyan periódusról, amely mint gondolkodásának, formai érzésének forrásvidéke, meghatározó lett a teljes műre vonatkozóan is.

Igazat kell adnunk Németh Lászlónak, aki Az Ady-vers genezise¹⁸ című tanulmányában így fogalmaz: „A szellemfejlődés öntudatlan mozdulatai fontosabbak az eszesen irányítottaknál. Amit fejlődésünk nagy eredményeinek tartunk, néha csak váratlan learatása annak, ami állítólagos stagnáló korszakunkban érett.”

A Vér és Arany időszakára már Ady költészetének lényegében teljes motivikus tárát felmutatja, s megjelennek ekkorra a tudatosan összegző versek is. (*Harc a Nagyúrral, A Duna vallomása* stb.) — E helyt témánk szempontjából Az *ős Kajánt* kell kiemelnünk. Talán a legtöbbet elemzett Ady-vers ez,¹⁹ melyben, ha úgy tetszik, „kellékként” van jelen a ló-motívum, de feltételezhetjük, hogy mégsem mellékesen. Ahogy az egy évvel korábban született küldetéstudat-versnek, a *Dalok tüzese szekerének* is fő jellemzője az Apolló képhez rendelt paripa motívum,²⁰ úgy teljesebb értelemben, szimbolikus erőt sugárzón már elválaszthatatlan az „ős Kaján” alakjától is. — Nincs szándékunkban Az *ős Kaján*-értelmezések kapcsán állást foglalni, csak megjegyezzük, hogy a művet Ady egyik legteljesebb magyarságverseként értékeljük. Központi gondolatát, a „Mit ér az ember, ha magyar?”—sort pedig olyannak, amely az *Üdvözlét a győzőnekig* változatlanul kitüntetett szerepet kap az életműben. Egyetértünk Ilia Mihállyal²¹ abban, hogy — szemben Földessyvel, bizonyos mértékig Király Istvánnal is²² — nem azonosítja az itt megjelenő ló-képet a „poézis pegazusával”, inkább annak „nagyon is magyar jellegét” erősíti. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a motívum többértelműségéről sem, és mivel a vers frazeológiai

---

¹⁷ A kérdésről l. 9. sz. jegyz., továbbá Rónay György: Ady és lírája, in.: A nagy nemzedék, Szépirodalmi, Bp., 1971. 63–64. Király István: Ady Endre II. Magvető, Bp., 1972. 126–130.

¹⁸ In. Kiadatlan tanulmányok, Magvető, Bp., 1968. 12. Grezsa Ferenc elemezve Németh László Ady tanulmányainak jelentőségét, joggal állapítja meg: „Az író Ady-portréján nem nehéz fölfedezni az önvallomások karakterjegyeket...” Grezsa Ferenc: Németh László Tanú-korszaka. Szépirodalmi, Bp., 1990. 96.

¹⁹ Király: Ady Endre. 540–556. és többen, így Ilia Mihály: Egy Ady-vers értelmezésének lehetőségei (Ady Endre: Az *ős Kaján*) in: Act. Hist. Litt. Hung. Tom. VI. Szeged, 1966. 45–52. Uő: Egy Ady motívum tanulmányai. in: Act. Hist. Litt. Hung. Tom. XV. Szeged, 1977. 107–121.

²⁰ Elemzi: Barta János: Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában. in: Studia Litteraria Tom. XV. Debrecen, 1977. 104–105.

²¹ Ilia Mihály: Egy Ady-vers értelmezésének ... im: 45.

²² Király: Intés ... II. 275.

összegzés is, helye van a felvetésnek, hogy itt a ló legalábbis kettős szerepet tölt be. Egyszerre lesz az életet, a költészetet, az embert továbbvivő ősi táltosparipa, s lesz az ellenséges, az idegen, a kegyetlen győző segítője. — „Ki az ő Kaján?” — kérdezték talán Adytól. Válasza pedig ez lett volna: „az Élet vagy ha úgy tetszik: a Költészet.”²³ — Ehhez a meghatározáshoz illik a diadalmas megérkezés: „Jött boros kedvvel, paripásan, / Zeneszerszámmal, dalosan.” A ló megjelenítés később hozzátartozik az eleve diadalmas ellenfél képéhez: „Korhely Apolló, gúnyos arcú, / Palástja csusszan, lova vár, ...”, és végül a győztes távozáshoz is:

S már látom, mint kap paripára,
Vállamra üt, nagyot nevet
S viszik tovább a táltosával,
Pogány dalok, víg hajnalok,
Boszorkányos, forró szelek.

A költő, a magyarság, a humánus legyőzése (és/vagy győzelme) ez egyszerre: az „álom-lovagé”, kinek „más a lova, a vére, álma”, s aki majd a „Valahol utat veszтетünk” magányában marad a küzdőtéren. — Nem tarthatjuk tehát az itt megjelenő lovas alakját az összegzésben sem lezárásnak,²⁴ sőt inkább a motívum szimbólumértékű megújulását előlegező megformálásnak.

(Amikor most a „szimbólumértékű” megfogalmazást használjuk, vagy szimbólumokról beszélünk, — jelenleg részletezőbb elemzés nélkül — leszögezzük, hogy egyetértünk az Ady par excellence értelemben vett szimbólumaival kapcsolatos fenntartásokkal, és általában azokat sajátosan „adys” költői képeknek értékeljük.²⁵)

A ló—lovas motívumra visszatérve megállapíthatjuk, hogy a Vér és arany kötet után kevésbé vagy másodlagosan jelentkezik egy ideig az életműben, de korántsem tűnik el teljesen. Több asszociatív előfordulása van ekkor is, melyek jórészt az út—utazás, kocsi—kocsiút motívumokban jelennek meg. Részben olyan megformálásban, mint a *Krisztus-kereszt az erdőn* soraiban, vagy direkter rokonsággal a ló metaforához például *Az Illés szekeren* prologusában, biblikus motívumhoz rendelve:

Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret:
Tüzes, gyors sziveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.

²³ Mint az előbbi utalásban is: Földessy: im. 69—71.

²⁴ Így nem osztjuk teljes mértékben Ilia Mihály vélekedését. (Ilia: Egy Ady-motívum tanúságai/l. 19. jegyzet/120.)

²⁵ A kérdésről sokan, így pl. Németh László: Ady összes versei (1930) in: Készülődés I. Magyar Élet Kiad. Bp. 1941. 254—256. — Utóbb Rába György igen fontos munkája: A drámaelvű líra (Ady — túl a szimbolizmuson) in: Csönd-herceg és a nikkal számovár, Szépirodalmi, Bp., 1986. 17—48.

Képileg szerves itt a kapcsolat a *Dalok tüzes szekerén* látomásosságától előremutatón *A távoli szekerekhez*, majd egészen a már a háború kitörése utáni rettenetben született vers *A csillag-lovas szekérből* imádságáig: „Szekered fusson, gyí, gyí csillag-lovak / S mi, szegény lelkek kerekeid pora, / Zápor-vert bizodalommal / Örök humusszá iszapodjunk össze.”

Ekkor születik a teljes oeuvre szempontjából is igen fontos, ebbe a motívumkörbe illeszkedő, 1909-es vers, a *Kocsi-út az éjszakában*.²⁶ Nem kerülhette meg hát az Ady-irodalom soha, és koronként óvatos, máskor releváló hatású, de mindig igen fontos értelmezései születtek.²⁷ — Azok közé a kulcsversek közé tartozik, amelyeket napjainkban is szükséges lehet ismét, elemzően kézbevenni. — De talán most is Tamás Attila munkájának²⁸ alap gondolatával kell egyetértőnünk, hogy tudniillik a vers középpontját alkotó szavak: „Minden Egész eltörött...” meghatározóak a korra és Ady-lírájára vonatkozóan egyaránt. De jellemző a vers olyan értelemben is, hogy az út — a röpke három strófa alatt — az „Én”-től a „Minden”-ig visz. Ez az, ami nem változóan a legjellemzőbb az Ady-műre. Bizonyíték rá a ló—lovass motívum is, hogy a szubjektum, az „Én Ady Endre” jelenti ekkor is a mindenséget, és viszont. A közbülső térre számok „zendülései” nem rendítik meg ezt az életérzést. A Kocsi-út ... valóban előremutató, de már ekkor sem előzmények nélküli vagy társtalan költemény tehát.

Nem szakad meg így a „lovass-versek” sora, elhalkulásuk idején sem. Jelen van a motívum olyan darabokban, mint a *Gálás, vasárnapi nép*, / „S előttem egy holt magyar úr / Táltos lovon üget.” /, vagy a ló—ellenség—pusztítás képzetben: „Fiaim, lányaim paripák taposták...”, illetve „Tipornak szilaj vihar—lovak / Véres őszi virágos kertemen” / *A Szerelem eposzából, Az én virághalmom* /.

Még jellemzőbb felbukkanása azonban *Az utolsó kurucban*, ahol időlegesen, ismét a magyarság problematikájához társul:²⁹ „Poroszkálva vitt a ló / Már a ló is eldült / És a gyalog járás / Nem vén embernek való,” majd pedig, bár egyéni „utatvesztettség” kifejezve *A vén csavargó* és a *Vén, bolond úr* című versekben.

Komolyabb figyelmet érdemel mégis a képnek az istenes versekben való jelentkezése. Említhetjük itt — a későbbi — *A Patyolat üzenete* egy képét, mely egyértelműen *Az Illés szekerén* kötetben használt formákra rímel. / „Bomolva, romolva / Vágtató tüzes fogat” /. A motívumfejlődés szempontjából nekünk mégis többet mond *A pócsi Mária* egy versszaka:

²⁶ Példák még a szekér—kocsi motívumra: Pannónia grófnő szekere, A hosszú hársfa — sor, Torony az éjszakában, Az izgága Jézusok stb.

²⁷ L. Révai József: Ady. Szikra kiadás, 1945. 46—50., Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Akadémiai, Bp., 1964. 96—98., Király István: Ady II. 228—231., utóbb Szigeti Lajos Sándor írta meg a vers legátfogóbb elemzését: Egy Ady-vers értelmezéséhez (Kocsi-út az éjszakában). Act. Hist. Litt. Hung. Tom. XV. Szeged, 1977. 123—143.

²⁸ Ím. 97.

²⁹ Érdekes lehetne egyébként is megvizsgálni az állat-képek szerepét Ady költészetében. Jellemző ebből a szempontból az említettnek rokon verse a Pimasz, szép arccal két sora: „Vagy elvérzünk névtelenül, / Mint a kóbor tigrisek serege?”

Mária a nagy, fehér jégtorony,
Mária a zászlóknak szent zászlója,
Mária a mennyei paripa, (Kiemelés: P.I.G.)
Ha vágatva visszaköszönök róla.

A Minden-Titkok versei-kötet, egy időben, talán legtöbbet idézett verse ez. 1910. szeptemberében jelent meg a Nyugatban, a *Gálás, vasárnapi néppel* és a *Hajh őszi magyarság* cíművel együtt. Mindkettőnek van kapcsolata az út—ló képhez.³⁰ Azonban a Mária-versben megjelenőt minőségileg másnak, többnek érezzük. — Nem vizsgáljuk most a vers paradox voltát Ady szemléletében, és nem elemezzük a költő gondolkodásának jellemzőit sem a vers születésének idején.³¹ Azt akarjuk csupán érzékeltetni, hogy a fent idézett felsorolásban, (talán) fokozásban egyszerre van jelen az egyéni és a közösségi, a teljes emberi megváltásnak a „síró vágya.” Mert Mária a „...mindennek egyesítő, nagy mása.”, ő itt az „...és mégis ez a minden.” Megmentő és győző mindenek felett és így nem véletlen, hogy Ady sajátos logikájának a legmegfelelőbb megjelenése a „Mária, a mennyei paripa”-kép lesz. Ez a megváltó vagy elveszejtő paripa—ló-kép viszont tovább vezetheti az elemzőt majd talán egészen az *Új s új lovat* szintéziséig is, ahol a ló-szimbólum már ismét, amint itt is, „maga az Élet.”

Addig persze még sokfajta tartalom formába öntésére használja Ady a már kiérlelt motívumkört. Esetenként természetesen olyan leágazásait is indítja, melyeket lényegében folytatás nélkül, lezáratlanul hagy. Nem térhetünk ki ezek mindegyikére, viszont felemlítjük egyes ébresztéseit a ló—lovasságnak. Ezek — a meglehetősen önkényes, de a téma szempontjából talán most elfogadható kategorizálással — a magyarság—forradalmiság csoportba tartoznak. Nézetünk szerint ugyan éppen erre a verskörre jellemző leginkább — legalábbis egy időben — a motívum „kellék” jellege, de még így is, a más hasonló elemeknél lényegesen nagyobb erőt mutat. — Nagy merészség mégis példákat említeni, két okból: Az egyik természetesen az, hogy Adynak minden bizonnyal ez a legnagyobb hatású gondolkodási és teljességgel elválaszthatatlan költői alkatától. Olyannyira az, hogy nehéz nem szólni róla, ha az életmű bármely apró szeletét is vizsgáljuk. Ezt kell pedig tennünk, mert csak egy motívum fejlődését vehetjük itt alapul és nem akarunk a még súlyosabb felszínesség hibájába esni.³²

A másik dilemmát pedig csupán egy figyelmeztetéssel próbáljuk meg feloldani. — Ugyanis a forradalmi és a magyarság-versek — ezek sok esetben azonos, vagy hasonló indíttatásúak, és nem ritkán tartalmaik is egy művön belül kapnak megformálást — fontosabb előfordulásaikban erősen kötődnek a szubjektív érzésvilághoz, ugyanakkor „összemberi” vonatkozásokat is érintenek. Alaposabb elemzések bizonyíthatnák, hogy gyakorta mind a kétfajta kötődésükről joggal beszélhetünk.

³⁰ Az előbbi már idéztük, az utóbbiban ilyen szavakat találunk: „... néha hazudva/Értem patkószöges őszi útra.”

³¹ L. Király: Ady II. 330—334.

³² A kérdéstről többen, így Király I.: Ady I—II., Intés ... I—II.

A ló—lovass motívum illetve a kapcsolódó asszociációs képek, mint már említettük, sok esetben nem mutatnak az előzőekhez képest alapvető változást. Az utolsó kurucra is emlékeztető magyarság és elhivatottság-vers az *Ezüst patkós paripáinkon*. Szinte kiteljesedése, pár-verse ennek a *Lovatlan Szent György*. Az Ady-féle gőg kapcsolódik itt a magyarság-szeretethez.³³ Úgy, hogy a ló képe az elsőben erősíti az elszárást / „Néha lovakat cserélek, / — De leghűbben vágtatok rajta,” /, míg a másikkban épp a ló hiánya az, ami a magyar, a kuruc-lét tragikus voltát hivatott érzékeltetni: „Aki gurít, aki görget, / Mint egy lovatlan Szent György / Erről s néha túl a Lajtán, / Nem én vagyok, de a fajtám.”³⁴

Hasonló ézésvilág elevenedik meg majd *A menekülő lovasban* és az ezekkel a versekkel rokon hangütésű — az utóbbival azonos időben született (1913. február) — *A ló kérdez* című sok szempontból elhíresült Ady-versben is. — Ajánlása így szól: „Nagy Endrének: a magyar Parlamentnek” — A két versszakból álló mű több okból is felkeltette a figyelmet. A jellegzetes „adys” intonálás is már egyfajta másságot ígér: ritka példáját a kötő ironikus hangjának. A vers csattanóját pedig a kérdésben megjelenített megszemélyesítés adja, mikor is a ló töri meg a kocogás monotonitását. Szükségképpen választalanul veti fel: „Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?” — Vitára adott persze okot a neologizmus is: „... mert minden ellovan”³⁵ (elmúlik, véget ér). Hisszük, hogy ezt ma már egyértelműen Ady egyik briliáns hangulatfestő szóalkotásának kell értékelnünk.

Egyéni és közösségi kiutalanságot villantott fel itt a költő, míg másutt elsősorban a magánszféra kedélyvilágát érzékeltetik a lovas-képek: „Nyitott hintó, sárkány-lovakkal” / Város megvétele után /, vagy „S fogtam legvadabb paripád / S nyargalásztunk...” / Hajh, élet, hajh / stb. Rokon jellegük miatt említést érdemelnek itt még az *Utólszor még Párisba*, és jellemzően előremutató, a *Holnap is így* c. vers két sora: „Hogy tévedtem utat-vesztve, / Még se bánom:”

Sorjáznak még tovább a ló-képek a forradalmi, a magyarság—kuruc-versekben egyaránt. Közülük fontos lehet említeni a Ki látott engem kötet *Véres panorámák tavaszán* ciklusának egy blokkját, melyben a kurucos hagyományhoz természetzerűleg tapadnak a ló-megjelenítések. Ez az időszak az, mikor ismét — most megerősödve — éled a motívum, és már többé nem is szűnik meg kiemelt szerepe Ady költészetében. Fordulópont ez: az én-től az emberiségig, a mindenségig tágul a költő szellemi horizontja. Joggal állapítja meg Király István a kuruc képekről: „Hagyományos magyar hősei voltak ők a felelősségnek, s be nem hódolásnak. S az összemberi fenyegetettség időszakában nem pusztán a magyar, de a humánus dacnak is hordozói lettek.”³⁶

Egy évvel a háború kitörése előtt, tehát már a vég előérzeteként megjelennek a ló-képek is a *Minden rém ringat* indításában:

³³ Király I.: Ady II. 697

³⁴ Rokon versek még pl.: Bujdosó kuruc rigmusa vagy a Magyarbánó magyar aggyal stb.

³⁵ L. Földessy: im. 195., ill. Vajthó László: im. 44

³⁶ Király I.: Intés... II. 65.

Minden rém riogat,
Nagy kísértet-lovak
Száguldnak az Ég boltján.

És jelen van a fáradást, a csüggedést és az „ifjúság babonás hitét” is jelzőn olyan versekben, mint a *Lesz más lakodalom*, a *Csillagos vén csatalovak*, vagy a forradalmat ébresztő *Az izgága Jézusok* soraiban: „Idegen lovasok / Portámat tapossák”, „Szép átkú s csillagos, vén / Csatalovak.”, majd a „...nem csöndes számárhát kell / De tűzszekér égig robogva.” — Ebben a frazeológiában még tovább él tehát az a lelkes hang, amely egy évvel korábban a nagy forradalmi verseket jellemezte. Ott volt akkor győzedelmes harci társként a ló-motívum is. Az előbbi értelemben szerepelt pl. a *Hogy ma vagyunkban*.³⁷

Futótűz volt a sárkány-paripánk,
Bevett vár minden óvhatatlan szándék

— csendül fel az *Új, tavaszi sereg-szemle* soraiban. Egyszerre tölt be kettős szerepet (a forradalmi mozgalom és az Ady-versek szimbóluma), valamint pillérként is szolgál a kép ívéhez a „Mária a mennyei paripá”-tól a „De ülted szebb lóra az embert” könyörgő hitéig.

Nem feledkezhetünk meg persze arról sem, hogy Ady olyankor is szívesen használja a ló figuráját, mikor szinte csak a cselekményszövés megkönnyítését szolgálja a metafora. Így például a *Margita élni akar*, A Margita fia fejezetének indításában.³⁸ Másutt meg a gyakori mese-motívumokban alkalmazza: „De mesekirályfik táltosai fújnak,” (*Levél-féle Móricz Zsigmondhoz*).

Elérkeztünk ezzel Ady háborús költészetéhez, amely már — minden vitán felül — lírája csúcsát, valódi kiteljesedését jelenti. Igazat kell adnunk Schweitzer Pálnak, aki Ady e korszakát vizsgáló könyve bevezetőjében kijelenti: „A háborus évek Ady-verseiben a motívum-csoportok száma a korábbi időkhez képest jelentősen kevesebb, a költő szimbólikus motívumai sokkal egységesebbé és egységesebbé válnak. A szimbólumok sokszínű világa egyszerűsödik, és ha szélességéből veszít is, sokszor nyeri ezt vissza mélységében.”³⁹ — Mindjárt hozzá is tesszük, hogy — mint látjuk — vitathatatlanul ezek közé a kezdetektől megőrzött szimbólikus motívumok közé tartozik a ló—lovas is.

Az elkövetkezőkhöz ismételtelen szükségesnek látszik előrebocsátani, hogy a kronológikus tárgyalással szemben — épp Ady állásfoglalása alapján — elsőbbséget kell

³⁷ „Kardok, puskák és lópaták/Tobzódjatok csak össze-vissza,”

³⁸ „Hogy bántva-tartva lanyhán haladok/Leszerszámolt paripám, Vakmerőség,/Szaladjon el most nyergeletlenül/S hordja össze az ének minden hősét...”

³⁹ Schweitzer Pál: *Ember az embertelenségben/A háborús évek Ady-verseinek szimbólikus-csoportjai*/Akadémiai, Bp., 1969. 6.

adnunk a ciklusba szerkesztéskor tett kiemelésnek. (Ez természetesen már csak *A Halottak élén* kötetre érvényes, a postumus Az utolsó hajók esetében már nem támaszkodhatunk Adynak alkotó—szerkesztő géniusára.)⁴⁰

Az Ember az embertelenségben ciklus első darabja az 1917 márciusában, a Nyugatban megjelent *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című vers lett. Jelentőségét sokan taglalták,⁴¹ s most e dolgozat szempontjából egészítjük ki csupán az értékelést. Bár a háború kitörése után közel három évvel keletkezett a mű, mégis egyértelműen arra a 14-es nyár-éjszakára utal. Az elemzők mindegyike a költemény művészi jelentőségét a „fordulat” bemutatásának víziós képeiben látja, joggal. Kevesebb figyelmet szentelnek viszont talán arra, hogy az „otthonos kisvilág kisértetiessé torzult képei,” (Keresztury Dezső) a sorok, melyeket „még valószerűként elfogad tudatunk” (Szappanos Balázs)⁴² a személyes rettenet ábrázolásával talán többet jelentenek az alkotó és a befogadó számára mint az elvontságukban általánosabb tartalmú biblikus, apokaliptikus képek.

Kigyulladt öreg méhesünk,
Legszebb csikónk a lábát törte, (Kiemelés P.I.G.)
Álmomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, Burkus, elveszett
S Mári szolgálónk, a néma,
Hirtelen, hars nótákat dalolt:

Hiszen ezek mindegyike az „...élt s volt világnak” attribútuma, elvesztésük pedig a mindenség pusztulását is előrevetíti. Ady gyermekkori otthonélményének képeiről van szó, melyek itt szimbolikussá magasztosulnak. — Csak emlékeztetünk a Vér és arany kötet *Álom egy méhesről* idilljére. Fontosabb számunkra azonban a csikó-motívum ébresztése: „Legszebb csikónk a lábát törte.” A felsorolásban kiemelt helye van ennek. A csikó—lélek metafora már a korai, a *Lelkek a pányván* című versben kitüntetett helyet kapott (mj: 1905. nov. 12. BN.): „Kipányvázták a lelkemet, / Mert ficánkolt csikói tűzben,”. — A háború kitörését megelőzően, majd később feltűnik hasonló értelemben a pányvás, béklyós paripa. Ismét foglalkoztatta Adyt a kép: „Hát eloldalak, béklyós paripám, / Szaladj bele a meg nem ért jövőbe:” (*Távolról a Mostba*). Két év múlva pedig így fogalmaz: „S mégis talán ha nehéz béklyók alatt, / Jó megmondani amit ma csak lehet:” (*Ifjúság babonás hitével*).

Az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* több motívuma is hosszan érlelődött. Csak egyet említünk még: a különösség, a furcsaság víziót előlegezte, jóval korábban *A csodák*

---

⁴⁰ Emlékeztetünk Babits vitájára Földessyvel A halottak élén kötet kapcsán. Babits Mihály: Utolsó Ady könyv. In: Élet és Irodalom. Athenaeum Kiad., Bp., é.n. 118—125.

⁴¹ Keletkezésének körülményeiről: Csinszka visszaemlékezése. In: Vitályos László: Ady — Léda — Csinszka, Magy. Tud. Akad. Könyvtár Közl. 1977. 69., ill. 105., idézi Király: Intés... I. 391—92., elemzi: Király: im. 389—402., Keresztury Dezső: Emlékezés... in: Miért szép? Im.: 79—87., Szappanos Balázs: Ady Endre: Emlékezés... in: Seres József—Sz.B.: Verselemzések. Tankönyvkiadó. Bp., 1976. 132—139.

⁴² Im.: Keresztury Dezső 85., Szappanos Balázs 136.

esztendeje: „Valaki megőrült az Űrben, / valamely Nap járja bolondját, / Valaki mindent összezavar / S üstökösök jövését mondják.” Majd a '14 tavaszán megjelent *A csodák föntjén*, mely több ponton előképeinek tűnik az *Emlékezés...*-nek. Látomásos (mámoros?) sorai egyértelműen visszacsengnek ott: „Csillag-zuhító angyal-trombiták / Piros hangjára addig-addig lestem, / Míg megérkeztek a káprázatok / S csodáit küldi, pirítva a testem...”

A ló—lovas motívum és asszociációs megformálásai pedig ezekben az években, az eddig nem tapasztalt bőségben, gyakran előfordulásuk variációjaként elevenednek meg. A halottak élén és Az utolsó hajó kötetekben számos előfordulásukat sorolhatjuk. Együtt idézzük ezeket a verseket a már említett megfontolásból, és emlékezve Babits Mihály megállapítására: „A két kötet így csak együtt teljes és együtt adja ki azt a nagyszerű szenzációt, amelynek talán nincs párja a világirodalomban: egy valóban nagy költő érzékenységének reagálását egy valóban átélt világkatasztrófára.”⁴³

„Holdnak vágok mint minden jó vitéz / Holdnak vágok és nyargalok tele Holdnak,” „Szilajul veres fenevadján / Nyargal részegen”, „Lovas, gyalog s törtető gázló.”, „Újból és újból megnyergelték a lovat, / Minket tiporva, hogy tessenek Bécsnek,” „Zebrák-láb vagy kozák ló-pata / Taposnivalót egyként nem talál majd,” stb.⁴⁴ — Példa lehet a kocsi, kocsi—út motívum jelenlétére a *Hűvösvölgyemből sebtén, rohanón* című vers vagy a *Papp Viktor valceréhez* ilyen sora: „Fut a kocsi, úzve fut velem...”⁴⁵ stb.

Visszatérve a — már láttuk — nem elszigetelten álló csikóképhez: a ló — a csikó pusztulása (mert a „lábát törte” egyértelműen ezt jelenti) a személyes fájdalmat, a lélek összetörtét és egyszersmind a világégés „véres, szörnyű lakodalmát” sűríti egy szimbolikus motívumba. Mintegy a sok tragikus non plus ultra egyikeként összegzi benne Ady az én és a mindenség közös bukásra ítéltetését. Az *eltévedt lovas* kozmikussá transzformált magánya vibrál a sorokban.

Mielőtt, befejezésül rátérünk a záró, a nagy „lovas-versek” motívum-szemponthú értékelésére, nem felesleges talán megtenni egy rövid kitérőt. A Nyugat 1915-ös, újévi számában jelent meg (a *Boldog új évet* és a *Bóbiskolván lehajtott kardomonnal* együtt) a *Vér: ős áldozat* című Ady-vers. A már jórészt lezárt turáni, pogány és ősi-keresztény misztika támad itt fel egy időre. Hihetőleg egy kapaszkodót, kiutat kereső tájékozódás részeként: „Vért fröccsenteni a tűzbe / S leszúrni a fehér lovat.” — zengnek a sorok, visszautalva nem annyira az „Ond vezér”-hez hasonló képekre, mint inkább *A Hágár*

⁴³ Babits Mihály: im. 120.

⁴⁴ Az idézetek sorrendjében: Vágatás a holdnak, A Titok arat, Levél ifjú társakhoz, A Tűz ünnepén, Nincs itt ország.

⁴⁵ Két motívum (vizek—hajók) szoros kapcsolatának elemzésére példa: Baróti Dezső: Az Értől az Óceánig (A vizek motívumhálózata Ady költészetében). In: Tegnapi és Holnapok árján (Tanulmányok Adyról) Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 107—137.

oltára engesztelő áldozására: „Gyermeked kost, fehér gerléket, / Első-fű-bárányt, vért és velőt / Áldoztam...”⁴⁶

Gondolati és motivikus összeggésként született a háború kitörését követően (1914. október–november) a két ellentétes értelmű, mégis oly rokon Ady-vers, az *Új s új lovat* és *Az eltévedt lovas*. — Az utóbbinak fontosabb elemzéseit már említettük, az előbbivel kapcsolatban elsősorban Király István könyvéhez utaljuk az olvasót.⁴⁷ — Az első, ha úgy tetszik, a hit verse, a második pedig a kilátástalanság életérzésében fogant.

A ló—lovas motívum is más-más értelmet kap bennük. Láthatjuk ugyanakkor, hogy az Ady életműben mindkettőhöz vezet út a kép használatában. Nem ismételjük most a korai versektől sorjázó példákat. Jelezzük csupán a korszakra jellemző előfordulásokat. Az *Új s új lovat* lendületével rokonítható *A Kraszna völgyén* kocsi-útja, *Az ősz dicsérete* inkább hangulatában: „Én tömeg-Mának nem adom magam, / Nekem az Ember egy folytonos ember.” — Ehhez a körhöz tartoznak a már idézettek, valamint a *Vágtatás a holdnak* és mindenekelőtt *A csillag-lovas szekérből* (mj: 1914. okt. 16. Ny.): „Uram, ki hajtod csillag-lovaiddat / S meg-megsuhintod, üződ némelyiket, / Hadd nézzek bizodalommal / Borzasztó dübörgésű szekeredre.” — A vers közvetlenül az *Új s új lovat* előtt keletkezett és a fent idézett intonálása látványos összetartozást mutat annak imádságos hangütésével:

Segíts meg Isten új lovaddal
.....
De ülted szebb lóra az embert,
.....
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább.

Király István írja a műről: „Az ember szolgálatára volt rendelve ez az Úr: nem kellett neki hízélgés, jóindulatkérés. Egyetlen funkciójának tűnt, hogy az ember számára 'új s új lovat' adjon. Ez a motívumkapcsolat, az embert röpítő lovak képzetével való társítás jelezte az istenszimbólum valós szerepét.”⁴⁸

Felfogásunk szerint, másrészt azt is jelenti, hogy a ló—lovas motívum is „megérkezett”: Ady egyik legerősebb szimbólumává érett. Így — bár kitérőkkel — de mégis lényegében egyenesen vezetett az útja *Az Illés szekere*től *A pócsi Márián* át egészen az „Embered, ha nem ma — ember / Kapjon új s új lovat” — megformálásig. Az egyént és az emberi teljességet azonosító szimbólum lett a ló—lovas költői kép.

⁴⁶ Elemzi: Barta János: im. 92–93. A képekkel kapcsolatban l. Földessy: im. 120., l. Mészöly Gedeon: im. 205–214. — Megjegyezzük, hogy az „Első-fű-bárányt”—első-fű-csikót nem ismeri a szakirodalom, hihetetlen Ady analógiás képalkotása ez a másodikfű, harmadfű, csikó-forma alapján.

⁴⁷ Király: *Intés...* II. 270–278. ill. 281–82.

⁴⁸ Király: *Intés...* II. 275.

A másik megérkezést még több útvesztő nehezítette. — Az *eltévedt lovas* frazeológija kapcsán emlékezhünk olyan korai versre is, mint a cikluscímet adó *A Holnap elébe* címűre: „Vágok a sűrű bozótnek, / Holdnak, pokolnak, fellegeknek, / És egyedül és egyedül.” Az elsúlyzott (sic!) utakban is megtaláljuk a vers előképét: „Vad bozótok el-elbuktatnak, / Emlékek és borzalmak között / Taposom a vaksötét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt.” De a céltalanság, az eltévedtség igazából csak most lett sajátja a lovas-képeknek. Igaz, ott volt már csírájában a *Futás a Gond előlben*, a *Lovatlan Szent Györgyben*, a *menekülő lovasban* és persze az Ady által nagyon szeretett⁴⁹ *A ló kérdez* érzésvilágban is. Bizonyára élt már előbb is Ady hangulataiban. Tóth Kálmán híres nótája volt pl. egyik kedvence („Befűtta az utat a hó — Céltalanul fut a a fakó...” — Vajthó László írja: „...egyszer Ady azt jegyezte meg, hogy olyan, mintha Grieg írta volna.”⁵⁰

Ekkor azonban felerősödik a ló-kép ilyen értelmű használata. Az *eltévedt lovas* testvéreinek kell tekintenünk a *Fáradtan biztatjuk egymást* sorait, de a ló-motívumának is megvannak a kapcsolatai ebben a korszakban pl. a későbbi *Bóbiskolván lehajtott kardomon* című verssel: „És holnapig céltalanul / fut / Betyár-ló, hős-ló, szép pej vagy fakó.” — A *Bercsényi marsall huszára* évek múltán is tovább viszi a kurucos képet: / „Pejkó lóról hull egy magyar, / Halott, levitézlett.... Sarkantyúzza meg a lovát / Pokolnak ereszteve.” És e rokon kuruc-verseknek a Szeretném, ha szeretnének kötettől egy évtizeden át élő folyamatossága csak ekkor, szinte a költő halálával zárul le, mikor megszületik (1918. vége) a *Két kuruc beszélget*, a „Most már nagyon jó...” kezdetű Ady vers.

Az *eltévedt lovas* a világirodalmi és magyar remniszcenciái ellenére sajátosan „adys” vízió. Motívumait, szimbólumépítését vizsgálva mégis — az *Új s új lovarhoz* és több ilyen jellegű elődjéhez hasonlóan — tudatosan összegző versnek kell hinnünk. A táj, a ló és lovasa erős rokonságot mutat ugyan a magyarság, a kuruc versekkel. Mégsem tekinthető valójában azok körébe sorolhatónak.⁵¹ Mondhatnánk a vers csak érinti ezt a szintet, de át is lépi azt. Ismét Keresztury Dezső már idézett megfogalmazását használva, „az otthoni kisvilág kísértetiessé torzult képei”,⁵² az egyéni tragédia lesz ismét egyé az emberiség „eltévedtségével.” A ló-lovas-csikó motívumoknak ez az összetetten alakuló fejlődése is bizonyítja Király Istvánnak a tájjal kapcsolatban leírt de általánosabb érvényű igazát: „Érdmindszentre mint jelentéshordozó, szimbolikus tájra volt a versben szükség. S ez a szimbólum ekkor már elsősorban nem magyar, de az összemberi tragédia hirhozója volt.”⁵³

⁴⁹ L. Földessy Gyula.: Adalék Ady verseinek keletkezéséhez. In: Ady-Múzeum II. szerk.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula. Athéneum, Bp., 1924. 188—189.

⁵⁰ Im. Uo. — L. még: Király: Intés... I. 570. — Ady több versében is megtaláljuk a népdalok, nóták remniszcenciáit, (pl. kuruc versek, A cigány vonójával, stb.) l. továbbá: Dr. Nagy Mihály: Ady-émlék. In: Ady-Múzeum. II. 135. („Gacsaj Pista...”)

⁵¹ L. Földessy Gy.: Ady minden titkai. Im. 242—243.

⁵² Im. uo.

⁵³ Király István: Intés... I. 561.

Hajdani, eltévedt lovas
Vág neki új hínárú útnak,
De nincsen fény, nincs lámpa-láng
És hírük sincsen a faluknak.

„Mit akar itt ez a lovas?” — vetette fel Szerb Antal. — Az Ady-mű akkor sem adhatta meg a választ. Talán az máig várat magára. Azért Ady megszenvedett és kiküzdött kérdései és „némelykori” feleletei eligazítást adnak az újabb és újabb válaszok megkísérlőinek. — Életműve tragikus lezárultakor a választás és a váltás lehetőségét mutatta. Több okból is fordulópont előtt állt. Ez is érződik a ló—lovas szimbolikus motívumkörök kétféle lezárásán. Ehhez eljutnia sokfajta útkeresés eredménye volt. Ezt mutatja a képeknek mindig az indításhoz vissza-visszatérő, de mégis folyamatos fejlődése. Így a ló—lovas motívumnak — az Ady-lírára másutt is jellemző — változásait a költő gondolkodása, alkotói módszerének jobb megértése céljából is érdemes áttekinteni. — Ezt kísérelte most meg a fenti részletezőbb, de igazában nem részletes vizsgálat, melyet a szerző az Illyés Gyula-i reménnyel zár, hogy ezzel is talán „valami mégis újdontan / marad kezünkben...” (A költő felel).

GÉZA ISTVÁN PAPP

„UNSER SCHÖNSTES FÜLLEN ...“

Über den Symbolwert des Pferd- und Reitermotivs bei Ady

Laut Verfasser ist das Pferd- und Reitermotiv in der Dichtung von Ady Anfang an wahrzunehmen. In einer Periode wird es sogar — ähnlich dem Schiffmotiv - charakteristisch für den Dichter. In seiner Entfaltung wird es von anderen sg. Leitmotiven begleitet. Nach einer zeitlichen Versteckung taucht das Motiv in einer qualitativ neuen Form auf und kann als eines wichtigsten Symbole der Dichtkunst von Ady gewertet werden. In der Abhandlung werden die Motive in drei Teile gegliedert und ihre Beziehungen ausführlich dargestellt. Die Verwandlung dieser Motive zeigt eine spezifische, bis jetzt nicht genau untersuchte Charakteristik auf. Unter diesen Merkmalen ist zB. hervorzuheben, dass das frühe Bild in der Spätyrik von Ady sehr markant und frei wiederholt wird.

KARACS ZSIGMOND

FÖLDESIEK ADY KÖRÜL

Ady Endre első újságíró mestere

Ady, mielőtt Nagyváradra ment újságírónak, Debrecenben töltött néhány évet, ide nyúlnak vissza a földesiekkel való első kapcsolatai. Földes a népert a néppel síró bús bocskoros nemések faluja. 1876-ban Hajdú vármegye megalakulásakor, mikor oda Szabolcs vármegyéből átkerült, választóinak száma még nemesi jogon 702, a község lakosságának 15,33 %-a, míg a megyei átlag csak 6,75 % volt.¹ Földes határában épp olyan álmosan folyik a Kék-Kálló, mint Érmindszent — Ady faluja — mellett az Ér, pocsolyás víz, sás, káka lakják. A XIX. század második felében, — bár egykori partikulája elemi iskolává lépett vissza, — kibontakozó szellemi élet jellemezte.²

Itt született Ady Endre első újságíró mestere, Zoltai Lajos (1861. július 16. — 1939. augusztus 29., Debrecen). Jeles elődje Zoltay István, Dobó István egri kapitánytársa, Janus arcú címerüket ő szerezte a családnak.³ A Zoltay-család Földesen a szegényebb nemések közé tartozott. A nagyapa foltozó varga, az apa a szabadságharc katonája volt.⁴ A gyermek Zoltai Lajos, Vadai Ferenc rektor keze alatt,⁵ igen jó tanuló volt a földesi elemi iskolában, mégis, ha Katona Endre hajdúnánási református lelkész egy esperesi vizitációkor nem fedezi fel és magával nem viszi az ottani gimnáziumba, tehetsége paragon marad. Onnan tovább a dolgok természetes folyományaként a debreceni kollégiumba került szolgadiákként.⁶ 1881-ben az érettségi után teológus hallgató lett. Rajzait rendszeresen megtaláljuk az önképző társulat lapjában, a Heti Közlönyben. Már 1882-ben kapcsolatot talált a Debrecen szerkesztőségével,⁷ a Debreceni Ellenőrnél pedig hamarosan havi díjat kap. 1887-ben a papi pálya helyett újságírónak áll, többek között talpraesett színházi kritikákat is ír. Közben a városnál segédlevéltáros és tagja az alakuló Csokonai Körnek.

¹ Nyakas Miklós: Hajdú vármegye létrejötte. Hajdúböszörmény, 1983. 61. Az arányok érzékeltetésére: ha 5-6 fős átlagos családlétszámot veszünk, akkor csak 80-100 családban nem akadt választó a 4579 lélekszámú Földesen. A lakosság 80 %-a volt nemesi eredetű.

² Karacs Zsigmond: Egy száz év előtti önkéntes nyelvjárási-néprajzi gyűjtő, Bakoss Lajos. Magyar Nyelvjárások XXIV. Debrecen, 1983. 89-99.

³ Címertani és sphagistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon, Turul 1896. 153. (Karacs Zsigmond: Forrásgyűjtemény a földesi családok történetéhez. Kézirat.)

⁴ Újoncozási iratok 1848-49. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár IV. B. 103. 3. doboz 15/a. Földesről (1849) május 31-én NKállóba vizsgálat végett beállított újoncok névsora: 7. Zoltai Pál beveződött.

⁵ Kiss Ferenc—Török Imre—Sarkadi Nagy István: Néhai Vadai Ferenc törökszentmiklósi ref. lelkész, egyházmegyei tanácsbíró, zsinati képviselő emlékezete 1846-1907. Kisújszállás, 1907.

⁶ Sőregi János: Dr. Zoltai Lajos élete és működése 1861-1939. Debrecen, 1942. 8.

⁷ Sőregi: im. 15. de már január 7-én megjelent egy írása, tehát előbb augusztus 2-nél mint ahogy Sőregi állítja.

Krúdy Gyula jegyzi meg tréfásan róla: nincs olyan hír, amelyben valami település neve szerepel, amelyet ő Földesre ne javítana ki.⁸ Zoltai Lajos 1897 május 1-től lett felelős szerkesztője a Debreceni Ellenőrnek, 1897 december 23-án pedig átvette a Debreczeni Reggeli Újság felelős szerkesztői tisztét.

„Bejáratosak voltak és dolgoztak a szerkesztőségben, mely a halzugi Simonffy-házban volt, Ady Endre, Drumár János, a zenekritikus és Tar Zoltán. Ezt az újságíró gárdát örökíti meg a Reggeli Újság szerkesztőségi szobájában az a híressé vált fénykép, melyen balfelől a fiatal Ady Endre telefonál, a közepén Zoltai Lajos ül.”⁹

„Zoltai a fénykép hátára ezt írta: „Vidám gyerekek tanyáját ábrázolja a kép. Könnyelműek, kiknek soha nincs pénzök, de a szívők mindig tele van szerelemmel. Szerelemmel, mely nem rozsdásodik, de mindig fényes marad, mint az arany. Szóval igazi bohém világ. Debrecen, 1898 decz. 2.”¹⁰

Ez a fénykép két beállításban készült el, mindkét változat nyomtatásban is megjelent. Az egyik, melynek az eredetije a debreceni Déry Múzeumban található, — ennek a hátára írt Zoltai Lajos, — Sőregi János: Zoltai életrajzában. A másik pedig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tulajdonában van, az Ady Endre Összes prózai művei I. kötetében jelent meg.¹¹ Ismeretes még egy ezekből kiemelt részlet, melyen csak a telefonáló Ady Endre látható.

„A fiatalabbak közül pedig, akik vele később szoros baráti viszonyba, vagy jó ismeretségbe kerültek, Krúdy Gyulát, Móricz Pált, Szabolcska Mihályt, Móricz Zsigmondot, Ady Endrét és Vértessy Gyulát említem. Az írói és újságírói élet e közismert alakjaihoz kapcsolódó emlékeit, élményeit késő öregségében is szívesen emlegette, s ha alakalma nyílt reá, írásaiban meg is örökítette.” — írja Sőregi János.¹²

Ady Endre egy időben járt le a két debreceni újsághoz, de Zoltainál több időt töltött. Általában Zoltai nagy jóindulattal viseltetett Ady iránt, tanácsokat adott neki, Ady gyakran öntötte ki a szívét előtte és érdeklődött, hogyan juthatna be egy fővárosi lap szerkesztőségébe. Zoltai több pesti lapot tudósított, Adyt biztatta, hogy egy-két év vidéki gyakorlattal fővárosi lapnál is elhelyezkedhet. Zoltai biztatása sugallta az „ides”-hez írt levelet: „Nemsokára egy fővárosi laphoz megyek újságírónak.”¹³

„Ady Endre az 1898—9-es iskolai évben joghallgató volt Debrecenben, a Debreczeni Reggeli Újságnak pedig önkéntes, díjtalan munkatársa és mindennapos vendége.

---

⁸ Rezeda (Krúdy Gyula): Zoltai Lajos az esküdtek előtt. Debreczeni Ellenőr 1895. szept. 20. - Sőregi: im. 27.

⁹ Sőregi: im. 39.

¹⁰ Sőregi: im. 38. fénykép

¹¹ Ady Endre Összes Prózai Művei I. 56—57.

¹² Sőregi: im. 18.

¹³ Id. Pálffy József: Ady első újságíró mestere, Zoltai Lajos = Kovalovszky Miklós szerk.: Emlékezések Ady Endréről II. Bp., 1974. 197.

Zoltai Ady karcolatait, verseit szívesen leköszölte, mit sem sejtve szerzőjük jövőbeli nagyságáról.¹⁴

Debrecenben Zoltai közölt elsőként Adytól verset, 1898. szeptember 14-én a Debreczeni Reggeli Újságban. *Megpihent* című versével Erzsébet királyné meggyilkolása hírére állított Ady emléket a szeretett királynőnek.¹⁵

„Ady első Debrecenben megjelent alkalmi verse voltaképpen nem szorosabb értelemben vett 'alkalmi' mű.”

„Valószínű, hogy Ady is a megrendültek és az első gyász hírt körbehordozók között volt.”¹⁶

Zoltai Lajos 1898. október 5–6. tartotta Debrecenben a szüretet, melyre a munkatársakkal együtt Ady Endrét is meghívta. Ebből az alkalomból jelent meg a Debreczeni Ellenőrben Ady Endre *Szüret* című verse október 6-án. Ugyanaznap a Debreczeni Reggeli Újságban feltehetően szintén Ady Endre tollából egy kis beszámoló jelent meg:

„A szerkesztő szüretel. Hajh! nagy ünnep ez a redakcióban. Kivonul a tábor, már t. i. a szerkesztőség, és szomjas szívvel és torokkal üdvözlí a nyomtatott betűk főimperatorát, aki mint új szőlő-gazda, most tartja az első szüretet. És ilyen ünnepélyes alkalommal elfelejt az ember sok mindent. Negligálja — legalább egy időre — egy-egy véres szájú lap-kollégának igaztalan támadását. Mert igaz, hogy a sajtó — ha mosdatlan szájú is — nagy hatalom, de a bor-sajtó ilyenkor mégis olyan fontos, hogy holmi hatásszomjas támadásokra reflektálni nemigen lehet. Így van ez jól. «A kutya ugat, a karaván halad.»”¹⁷

Az igazságtalan támadást a Debreczen című lap egyik munkatársa követte el Zoltai Lajos ellen, amelyben összeférhetlennek tartja, hogy Zoltai városi hivatalnok és lapszerkesztő is egyúttal.

A verset Ady a szüretelő társaságban, a munkatársak gyülekezetében elszavalta.

Szüret

A lombhulláskor vigaszunkra
Eljön a víg szüret megint,
Lesz már, ami fölmelegítsen,
Ha kissé hűsebb szél legyint.
A szőlős-kertek vígan vannak,
Aki most busul mind bohó,
Egy jelszavunk legyen szüretkor:
A dárídó, a dárídó.

A világ kezd már szörnyen kopni,
Megavult, ócska, színtelen,
Borzasztó sok az ember gondja,
A bánat is töméntelen.
Könyvítsünk hát bús szíveinken,
Lobbanjon fel a régi láng,
Álljon elő egy pillanatra
A régi, boldog, jó világ!

¹⁴ Sőregi: im. 39.

¹⁵ Simon Zoltán szerk.: Ady és Debrecen. Debrecen, 1977. 27.

¹⁶ Ady Endre Összes Versei. I. Bp., 1969. 305.

¹⁷ Ady Endre Összes Versei. I. 308.

Hajh! régen, amikor Tokajnak
Nektárt adott a vesszeje,
Hányszor borult égi mámorba
Az ember gondterhelt feje.
A durranó hangos mozsártól
Visszhangzottak a völgy s hegyek,
Jó bort ivott a magyar ember,
Nem holmi vinkót, rossz levét.

Most a homok táplál bennünket,
De azért jó a drága nedv,
Ki nagy szükségben meg nem issza,
Az — Istenemre — nagy balek.
A gondot csak a bor gyógyítja
És erre a szüret mi jó!
Szüreteljünk hát víg kedéllyel:
Éljen a jókedv, dárídó!!

A Debreczeni Reggeli Újság 1899 május 20-val megszűnt, illetve beolvadt a Debreczeni Ellenőrbe, ezért Zoltai megvált a szerkesztéstől. A leköszönő Zoltait Ady búcsúztatja a Debreczen hasábjain.¹⁸ 1899 nyarán Adynak megjelenik a *Versek* című kötete, melyet dedikálva ad át Zoltainak.¹⁹ Zoltai a továbbiakban segédlevéltárosként működött, míg 1904 őszén a Löfkovits Artur által létrehozott Debreceni Városi Múzeumban múzeumőr, hamarosan pedig a múzeum mindenese lett. Ady Endre is elbúcsúzott a debreceni hírlapírástól, 1900 elejétől a nagyváradi Szabadság munkatársa, majd rövidesen átpártol a Nagyvárad Naplóhoz.

A Nagyvárad Napló 1902 június 12-én hozza *A kóser lapok* című cikket, melyben a „Debreczen” című lapot antiszemitának tartja Ady Endre. E cikk körüli vitában felbukkan Zoltai Lajos neve, mint olyané, aki inkább filozemita.

A várad—debreceni hírlapi vita újabb fejezete Ady és Zoltai között robban ki. Ady a vita hevében is a legnagyobb tisztelettel szól Zoltairól. A Nagyvárad Napló 1902 augusztus 1-ji számában jelent meg Ady Endre Magyar városok sorozatában *A zsíros város* című cikke:

„... Debrecenről szólunk ezuttal. Előttünk fekszik Zoltai Lajos kiváló kollégánk-nak egyik jeles könyve. E szerint Debrecennek már 1552-ben 1216 portája volt, Nagyváradnak összesen alig ötszáz, ... Megöl mindent Debreczenben az elzsírosodás. A Csokonai-kultusz sem igazi. ... A sajtó sem léphet nagyokat. ... Tessék aztán itt művelő, akár magyrosító hatást keresni. ... Magyarsága hódításra, haladásra, kultúrára nem igen hajlik, Bánkon és Halápon túl — írja ugyancsak Zoltai Lajos — Hosszúpályiban, Létán, Bökönyben, Acsádon oláh templomok harangjai kongnak s vannak még szomorúbb momentumok is. ... A debreceni Kossuth-párt antiszemita lapja fejezi ki legjobban a debreceni szellemet ... És Debreczen in hoc signo — alszik. Nem lehet felébreszteni, ...”

Ady cikkére Zoltai *Várad és Debreczen* címmel válaszolt, mely augusztus 9-én egyszerre jelent meg a Nagyvárad Naplóban és a Debreczenben:

„A volt debreceni diáknak, egykor kollégámnak, kedves barátomnak, Ady Endrének együtt töltött idők emlékéül megküldöttem közelebb megjelent szerény történelmi munkácskám *«Vidékiek Beköltözése Debreczenbe 1564—1640 között»* címűt. Ő ezt érdemtelenül jeles könyvnek nevezi, Debrecen pedig, kiszakítva könyvecskéből két

¹⁸ Id. Pálffy: im. 198. Az Ady Összes Prózai I. nem vette fel Ady írásai közé.

¹⁹ Id. Pálffy im. 201.

három tételt, ezek miatt ugyanekkor becssteleníti. Engedelmet kérek Ady barátom! ... felelni szándékozom arra:

1. Milyen volt Debrecen élete a törökvilágban és azután.

2. Mennyi szenvedés, sanyargatás árán „zsírosodott és gazdagodott meg” Debrecen.

3. Miképpen teljesítette a múltban és teljesíti most nemzeti hivatását.”

Mindezek tárgyalása után Zoltai így fejezi be:

„De ne becsméreljük egymást és ne veszekedjünk. Inkább fogjunk kezét és támogassuk egymást, akik magyarok vagyunk. Ugyis kevesen vagyunk magyarok. Hogy mindnyájuk annál sikeresebben teljesíthesse a magyar kötelességét, a maga nemzeti hivatását.”

Ady viszontválaszát augusztus 13-án hozza a Nagyvárad-i Napló: *Várad és Debrecen — Válasz egy apológiára* címmel.

„Távol voltam Nagyváradtól s most olvasom csak azt a tudós és lelkes apológiát, amelyet Zoltai Lajos írt, jeles kollegánk s nekem legelső szerkesztőm, a Debrecenről írott rövid kis cikkemre ... A meglevő faktorokkal szertek számolni s a jelen érdekel, de még inkább a jövő. ... Ha hát el is ragad a gyönyörű múlt, amelyet Debrecenről Zoltai feltár, azt a jövőt nem láttatja velem, amelyet én keresek. ... És most Zoltai Váradról is ír, hát röviden konstatalem, hogy Váradban igenis a legimponálóbb jelekben jósolja meg magát a jövőendő. Nálam ez nem lehet lokálpatrióta rajongás, mert én nem vagyok ósvárad-i, amint Zoltai ósdebreceni, sőt nem is kötöttem s nem is szándéksom kötni Nagyváradhoz az életem sorát. De szeretem, becsülöm és sokra tartom e várost, mert magyar, merész, munkás és modern. E város lelkében tehát benne van az én eredőm. Végül nagy tisztelettel hajlom meg az én első újságíró mesteremnek, Zoltai Lajosnak tudása, egyénisége előtt s hiszem, hogy más volna, sokkal reményesebb Debrecen, ha sok Zoltai Lajosna volna. Így azonban bocsásson meg nekem, a volt debreceni diáknak, egykor kollégájának, hogy még ő sem tudott meggyőzni.”

Zoltai tudomásul vette Ady reflexióját. Úgy tűnik, Ady — bár még berzenkedett — megfogadta Zoltai szavait a későbbiekben, — egész későbbi élete és munkássága bizonyítja rá. Ady és Zoltai kapcsolatát egészen Sőregi könyvének megjelenéséig (1942) elfeledte, eléggé nem méltatta, vagy fel sem tárta az irodalomtörténetírást.

Kardos László *A huszonegy éves Ady Endre* című könyvében említi Zoltait, ez még 1922-ben jelent meg. Bóka László 1955-ben közreadott *Ady Endre pályakezdése* című munkájában, mely a költő debreceni éveit is tárgyalja, Zoltairól nem tud. Az Ady Endre Összes prózai művei III. kötetében, (1964) már találkozunk Zoltai nevével. Majd a tíz évvel későbbi kiadású *Emlékezések Ady Endréről* II. kötete már egy egész fejezetet szentel id. Pálffy József tollából — *Ady első újságíró mestere, Zoltai Lajos* címmel, — Zoltai emlékének.

Zoltai sokoldalú munkássága mellett sajnos Adyról nem hagyott visszaemlékezést. Talán közismert szerénysége akadályozta abban, hogy a később már elismert költőnek tanítómestere szerepében tetszelegjen.

Egy tenorista, aki a kollégái között is népszerű

Debrecenben ismerkedett meg Ady Endre Karacs Imre énekes színésszel, Zoltai Lajos kortársával. A birtokos nemes famíliának egy szerényebb anyagiakkal rendelkező ágából származott Karacs. Imre 1860 november 21-én született Földesen. (1914 november 29-én halt meg New Yorkban.) Középiskolái után énektehetségét művelni Bécsbe ment. 1884-ben mint operai növendék az európai híru Gänzbachertől tanult és a Horák-féle zenedében képezte magát. Mint az utóbbi intézet kedvelt és jeles növendéke, sokszor hangversenyezett a Musikverein és az Ehrbár hangversenytermében, valamint miseszólókat is énekelt az Augustiner templomban.²⁰

1886-ban jött haza és november 1-jén Nagy Vince társulatában lépett először Debrecenben színpadra.²¹

Az egymást váltó színtársulatokban 1891 virágvasárnapjáig helyben maradt. Ekkor a Szabadkára távozott Csóka Sándor társulatával ő is elment, ahol két évadban szerepelt. Innen a Csóka-társulattal három évre Miskolcra került. Az 1896–7-es évadot már Krecsányi Ignác Pozsony—Buda—Temesváron működő társulatánál töltötte. 1897 virágvasárnapjától ismét Debrecenben lépett fel az egymást követő Komjáthi János, Makó Lajos és Balla Kálmán társulataiban 1905-ig. Ekkor Balla Kálmán egy évadra Miskolcra távozott, majd újból visszatért Debrecenbe Zilahi Gyula társulatához. A színtársulatok nyári vendégszereplései alkalmával majdnem az egész országot bejárta.²² 1907 áprilisában végleg elbúcsúzott Debrecenről, ahol szerepléseit osztatlan siker kísérte. Amerikába ment, ahol megmentőként várták a reformkori állapotokat tükröző amerikai magyar színházi életben, nagy sikerei kudarcokkal váltakoztak. A New York-i magyar színtársulatnak több alkalommal is igazgatója volt. Autóbaleset következtében halt meg.²³

Ady Endre debreceni újságírói működésének kezdetétől otthonosan mozgott a színházi berkekben.²⁴ A színészek a színházzal szemben levő Angol Királynő kávéházban állandó vendégek voltak. Zoltai Lajos ott vezette be a színészek társaságába Ady Endrét, aki közelebből Karacs Imrével is ott ismerkedett meg. Karacs Imre olyan későbbi kiválóságokkal játszott egy színpadon debreceni éveinek idején mint Órdy Árpád, Csontos Gyula és Környei Béla. Zoltainak és majd Adynak is kedvenc tartózkodási helye volt az Angol Királynő kávéház, ma közismerten Bunda nevű termét a legenda szerint Ady nevezte így el. Ez motiválta a legelső debreceni Ady emléktábla elhelyezését is 1924-ben a kávéház homlokzati részén.²⁵

E korhoz fűződik a diák Szép Ernő lelkesedése is a debreceni színészek és Ady iránt, ahogy írja:

---

²⁰ Krémer Jenő: Színházi album. 1903-1904. Debrecen. 36.

²¹ Schöpflin Aladár szerk.: Színházművészeti lexikon. II. Bp., 1929. 368.

²² Színészek Lapja 1886-1907. évfolyamai.

²³ Amerikai Magyar Népszava 1907—1914. évfolyamai — Egyetértés (New York) 1911-1914. évfolyamai.

²⁴ Tóth Béla: Ady és Debrecen (1896-1899). Debrecen, 1979. 31.

²⁵ Kaplonyi György: Debreceni ércemberek, márványnévjegyek. Debrecen, 1943. 77.

„Tanayért rajongtam én is elsősorban. Másodsorban Fáy Flóraért, Karacs Imreért, Szathmáry Árpádért, Rubos Árpádért. Akikért harmadsorban rajongtam, azokat elfelejtettem. Nem felejtettem el azt a napot, amelyiken szegény Adynkat legelőször láttam. Párba volt Ady Bandinak. Ady Bandinak híre volt köztünk; jogász volt, de már szerkesztő volt. ... Hogy verset ír, azt mi nem tudtuk.”²⁶

„A nov. 2-i felolvasó estély és annak előkészületei során kerülhetett (Ady) közelebbi ismeretségbe a debreceni színészvilággal. Az estélyen a színtársulat három tagja is fellépett: Fáy Flóra, Karacs Imre és F. Kállay Lujza.”²⁷

Ady Endre *Kávéházban* című versét Órdy Árpád barátjának ajánlja. „Délutáni uzsonnaidőben, vagy a kora esti órákban mindig ott ült a színházzal szemben levő Angol Királynő kávéháznak színészasztalánál. ... A vers háttéréhez, Adynak a bohémvilágba való bekapcsolódásához hozzátartozik még a Debrecenben ez év (1898) őszén, telén szerveződő bohémestélyek „intézménye” is.”²⁸

Ady a Debreczeni Reggeli Újság 1898 november 10-i számában a Színházi pletykák rovatában említi először Karacs Imrét. „Imre napján történt. Karacsnak hosszú próbája volt s türelmetlenül várta a gratulálni akaró munkasereg.”

A Hunyadi László előadásáról így ír a Debreceni Hírlapban 1899 január 20-án: „... A szereplők nemes ambícióival játszottak s különösen nagy sikert ért el Karacs, kit — sajnos — mindég újra és újra fel kell fedezni, pedig hozzá hasonló képzett énekest alig találhatnánk vidéki színpadon ...”

Ady természetesen észrevette a halványabb szereplést is, ahogy a Debreczeni Reggeli Újság 1898 december 8-i számában látjuk *A gascognei nemesről* írt kritikában: „Karacs jó volt a Mezeyvel énekelt duettben, egyébként valami bágyadtság látszott játékán és énekén is.”

A Debreczeni Hírlap 1899 január 30-i számában ír Ady *A zsidónő* című opera előadásáról: „Karacs (Eleázár) most is óriási sikert ért el. Még a vasszüggöny ajtajánál is meg kellett jelennie, ilyen sikerben pedig csak primadonnáknak szokott részük lenni.”

Ady kis szerepekben is észrevette Karacs Imrét, amint a Debreczeni Hírlap 1899 március 15-i számában olvashatjuk a *II. Rákóczi Ferenc fogságáról*: „Karacs, Rubos, Püspöki és Makray epizód-szerepekben buzgólkodtak, talán nagyobb sikerrel, mint a főszereplők. Általában az előadás a silányságig gyenge volt.”

A *Bajazzók* előadása után a legszebb méltatást olvashatjuk ismét a Debreczeni Hírlapban március 24-én: „Nagy sikert ért el tegnap ismét Karacs (Canió). Megbecsülhetetlen erőssége a debreceni színtársulatnak. Tegnap énekszámaival valósággal elragadta a közönséget, kár, hogy játékára befolyással volt egy sajnálatos baleset, mely majdnem lehetetlenné tette tegnapi fellépését. A próbán elesett s igen érzékenyen megütötte a lábát. — Annál dícséretesebb, hogy játéka is magas nívón állott.”

²⁶ Szép Ernő: *A Hortobágy*. Bp., 1930. 7.

²⁷ Ady Összes Versei. I. 332.

²⁸ Ady Összes Versei. I. 331., 332.

A színi szezon végén, május 9-én Debreczenben így értékel Ady: „A férfiak közül különösen négyen: a szép tehetségű és folyton haladó Szacs vay, a bámulatosan sokoldalú és ügyes Rubos, az örökre víg és mindig művészi Sziklay s a rendkívül intelligens Tanay számíthatnak állandó rokonszenvre. De ezt Karacs is nagymértékben megérdemli.”

Az Országos Színész Egyesületbe való képviselő választásról a Debreczenben számol be október 14-én: „Még egy színházi hír. Szerdán választották meg a színészek küldötteit a Színész-Egyesületbe. Ezek a választásokon az győz, akit a nép: a karszemélyzet akar. Rubos is kapott egy szavazatot. Nagy volt a kíváncsiság, hogy kicsoda Rubosnak olyan nagy tisztelője, hogy — rá szavazzon. Nem derült ki. Csak Rubos tudja, de ő neki szerénysége tiltja a titkos tisztelőt és szavazót megnevezni. Képviselőül különben Karacs Imrét választották meg nagy szótöbbséggel. Egy tenorista, aki a kollégái között is népszerű: Egyiptomban lehetetlen, nálunk ilyen is van.”

„Karacs Imre a Kol Nidreh elénklésével ért el nagy hatást.” Olvashatjuk utoljára Ady tollából november 25-én a Debreczenben a *Sulamith* zsidó dalmű bemutatójáról.

A nagyvárad i ítéltábla elnöke

1901. április 22-én a Nagyvárad i Friss Újságban jelent meg Ady Endre *Egy kis séta* című cikke, amiben a káptalan tagjait a legingyenélőbb embereknek nevezte. A cikk miatt Adyt a bíróság elítélte. A megfellebbezett ítélet a királyi táblán Ritoók Zsigmond elnöklele elé került.

A Ritoók-familia a jómódú földesi nemesek közé tartozott, birtokai Földesen kívül Bihar megyében is voltak. Ritoók Zsigmond 1837 február 9-én született a család ma Darvashoz tartozó Csiff pusztai birtokán. 1905 április 22-én halt meg Nagyváradon. A szülők mindkét ágon földesiek voltak. „Ritoók Dániel családjában és Csiffen a legnagyobb rend és békesség honolt.”²⁹ Egyházáért készségesen áldozott, ő csináltatta a földesi református templom katedróját 250 váltóforintért.

Ritoók Zsigmond a debreceni kollégiumban tanult, de az Organisations Entwurf rendelkezése miatt Nagyváradon érettségizett 1853-ban. A jogot Debreczenben és Bécsben végezte. 1861-ben az országgyűlésen volt gyorsíró. 1862-től pedig Nagyváradon működött ügyvédként. 1874-ben a nagyvárad i ügyvédi kamara, továbbá a Deák Párt elnöke lett. Apja nyomán kiváló szerepet vitt a református egyház életében. 1877 óta a bihari egyházmegye gondnoka, zsinati képviselő később. A református sajtóban a Tiszántúl szellemi vezérei közé tartozott, ennek ellenére jó ismeretségben állt Rómer Flóris sal. „Ipolyi Arnold és Schlauch Lőrinc nagyvárad i püspökök mindig a legjobb viszonyt tartották fent vele.”³⁰ 1892 április 27-én nevezték ki a nagyvárad i királyi tábla elnökévé. Ady Endre a sajtópert megelőzően és utána is írt róla a nagyvárad i újságokba, mely cikkeiben azonban sem haragot, sem megbántottságot nem észlelünk.

²⁹ Veress István: Ritoók Zsigmond élet- és jellemrajz. Nagyvárad, 1905. VII.

³⁰ Veress im. XIV.

A Szabadságban 1901 január 4-én olvashatjuk Ady tollából: „Ritoók Zsigmond öméltósága, a nagyváradi ítélőtábla elnöke, egyik büszkesége a magyar bírói karnak, ... beszédben válaszolt, mely beszéd nem egészen híven került a nagyközönség elé s nem egy helyütt keltett majdnem bántó, kínos hatást ... Hogy a mi dolgaink elferdítve kerülnek a budapesti lapokba, az nem első eset ... Ismételjük, hogy nem csodálkozunk ha a Ritoók Zsigmond beszédjét is így tették érdekesebbé. Kiragadtak belőle egy részt, mely művelettel más lett a beszéd, ... vajha azokat a szent ideálokat, melyeket Ritoók Zsigmond hírdetett ez új század hajnalán beváltaná mielőbb az Ég és ami még sürgősebb, a magyar törvényhozás áldozatkészsége.”

Ady *Párbajozó tanár* című cikkében írja a Nagyváradi Napló 1901 november 29-i számában: „Nem értettük, hogy olyan kiváló agyvelő, mint Ritoók Zsigmond is, csak elítélni, de menteni nem tudta a Gulyás István tettét és esetét. Ma már kezdjük érteni. Főként Pályi Ede tragédiája óta.”

A Nagyváradi Napló 1902 május 28-i és 29-i számaiban két nem Ady által írt cikk foglalkozik az Ady ellen sajtóvétség címén indult perrel:

„... a törvényszék Ady Endrét három napi fogházra mint fő és tíz korona mint mellékbírságra ítélte el. Az ítéletet dr. Dési Géza megfellebbezte a királyi táblához, hol Ritoók Zsigmond elnöklete alatt, Urbán Adolf referálása mellett tegnap került tárgyalás alá. A közvédat Sável Kálmán főügyész, a védelmet dr. Dési Géza képviselte. ... Az elnök a kir. tábla ítéletét délben hirdette ki, mely az első bíróság által hozott ítéletet egész terjedelmében helyben hagyta. Dr. Dési Géza védő a kir. tábla ítélete ellen a kuriához semmisségi panaszt jelentett be.”

„... a táblai főtárgyaláson ezt a lényegében jelentéktelen ügyet — hiszen három-napi fogházzal volt csupán szó — maga Ritoók Zsigmond, a királyi ítélőtábla elnöke tárgyalta, illetve ő elnökölt az öttagú tanács tárgyalásán, holott ez rendszerint csak fontosabb, nyomatékosabb bűnügyekben szokott megtörténni. Ennek magyarázata az, hogy Ritoók Zsigmond a református közélet egyik kimagasló vezető tényezője volt és az ő elnöklésében ez a tény nyert kifejezést, hogy egy református vezérférfi is megbélyegzi a református újságírónak a kat. káptalan ellen írott cikkét.

... a vádat Ady ellen hivatalból emelték, tehát a káptalan megsértését az állam magáévá tette és a káptalant mint törvény által alkotott testületet hivatalból védte.”

A Nagyváradi Napló 1902 július 16-án írja:

„... meg kell emlékeznünk azokról a bántó epilógokról melyeket olyan szívesen engednénk el a Schlauch bibornok halála fölött támadt osztatlan, országos gyász végéről. ... Érdekes, hogy a királyi tábla elnöke, Ritoók Zsigmond mindezekig fölöslegesen tartotta a gyászlobogó kitűzését s csak mikor a miniszter megjött, akkor jelent meg a gyászlobogó a táblán.”

Végül lássunk még egy cikket Ady tollából, a Nagyváradi Napló 1902 október 4-i számában, melyben a pápa protestáns ellenes rendeletéhez fűz megjegyzést:

„A pápa őszentsége csalhatatlan. Ha ő a mi kiírtásunkért imádkoztat, bizony ki leszünk mi irtva mind egy szálig. Ritoók Zsigmond, Várady Zsigmond, Tisza István gróf stb., stb. csupán a mieink közül. Borzongat a hideg, ha arra a nagy melegre gondolok, amiben a máglyán részünk leszen. Hátha még az eretnekeknél is gyűlöltebb zsidók is

velünk jönnek. Öt millió magyar ember a máglyán. Még Néró sem mert gondolni ilyen pazar látványosságra.”

Bölcs Marun meséje

Csáth Géza, polgári nevén Brenner József Szabadkán született 1887 február 13-án és emberi roncsként 1919 szeptember 11-én halt meg ugyanott. Már a helyi gimnázium önképzőkörében sokoldalú tevékenységet fejt ki. 1903-tól zenekritikákkal és karcolatokkal jelentkezik a Bácskai Hírlapnál. Zenei érdeklődése ellenére 1904 szeptemberében a budapesti orvosi egyetemre iratkozik.

Önéletrajzában írja: „Egy napon azonban mégis rászántam magam, hogy kopogtatok a Budapesti Naplónál. ... Egy éven belül majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem. A Nyugatnak alapítása óta munkatársa voltam.”³¹ 1909-ben a Moravcsik klinikán ideggyógyász. 1910 áprilisában már morfiumot szed. A következő években fürdőorvosként működik Ótátrafüreden, Stószon, Stubnyafürdön, Palicson. Közben több kötete is megjelenik és darabjait sikerrel játsszák a színházak. Sikertelen elvonási kúra után egyre nagyobb morfium adagokat szed, ezért a budapesti Liget Szanatóriumba megy elvonásra, honnan gyógyulatlannul távozik. 1914 nyarán Előpatakon orvos, augusztusban behívják katonának. A fronton kiderül az állapota, zárt intézetben kezelik, majd egyévi szabadságot kap. 1915 októberében Földesre kerül orvosnak, honnan 1917 január végén Székesfehérvárra megy. 1917 őszén végképp felmentik a katonai szolgálat alól, ekkor Regőcén lesz orvos.³²

Ady Endrével a Budapesti Naplónál voltak munkatársak. „Abban az időben ez a lap az ifjú magyar irodalom harcoló gályája, rohanó quadrigája volt, Vészi József és Kabos Ede szerkesztése alatt itt szerezték meg igazi formájukat Ady Endre, Bíró Lajos, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért ... Érthető tehát, hogy mint újat kereső, újat merő író ide és csakis ide vágytam. És befogadtak a csodás atléták közé. Pár hónap alatt már vasárnapi tárcaíróvá lettem. ... Időt tudtam rá szakítani, hogy este a Budapesti Napló zenereferensi teendőit is ellássam,”³³

Dér Zoltán írja Csáth Gézáról az *Ismeretlen házban* utószavában: „Érdeklődése az Ady-versekre írt zene iránt, zene és irodalom kapcsolata iránt e szövetség tudat legszembetűnőbb dokumentuma. ... A modern irodalom kibontakozását Csáth Géza nem követte olyan szorosan és folyamatosan, mint a zene eseményeit, ... Adyt is őszintén tudta vállalni.”³⁴ A Nyugatban Beretvás Hugó Ady-dalairól írt szigorúan vett zenei kritikát,³⁵ de ő maga is kísérletezett Ady verseinek megzenésítésével. Nagy Endre kabaréja próbálkozott a megzenésített versek előadásával. „Ennek nyitánya volt az 1909 márc. 1-jén

³¹ Csáth Géza: Önéletrajz. = Az Érdekes Újság Dekameronja. I. köt. Bp., 1913. 55–58.

³² Dér Zoltán: Az árny zarándoka. Szabadka, 1969. 78–80.

³³ Csáth: im. 55–58.

³⁴ Dér Zoltán: Utószó. = Csáth Géza: Ismeretlen házban. II. Újvidék, 1977. 657., 658.

³⁵ Csáth Géza: Beretvás Hugó Ady-dalai. = Nyugat, 1909. dec. 16. 717–719.

bemutatott három dal. A siker valóban mérsékelt lehetett, mert Kabos Ede is — Csáth Géza megzenésítéseit dicsérve — csak ezt írja Adynak: „Nagy Endre kabaréjában is meghallgattuk a dolgaikat.” Ady *Bölcs Marun meséje* című versének megzenésítésében a rokon lelkek összefonódását vélhetjük felfedezni.³⁶

Ady a Hétkben egy alkalommal Csáth álnévvel szignálja cikkét.³⁷ Feltehetően Ady *A magyar Pimodán* alakját Csáth Gézáról mintázta: „Egy káprázatosan gazdag fejű, fiatal s máris diadalmas író, barátom ...”³⁸ Vészi Margit a Budapesti Napló főszerkesztőjének a lánya így emlékezett vissza 1907 egyik nyári vasárnapjára: „Este zenéltünk, Ady, Kosztolányi Dezső és Csáth Géza voltak itt. Csáth kedves, finom, szerény ember és szépen hegedül. Zenéről pedig úgy beszél mint kevesen.”³⁹

Milyen lesz Ady Endre fejfája?

Ady Lajos felkérésére Zoltai Lajos művészi kivitelű fejfát tervezett Ady Endre sírjára.⁴⁰ Zoltai 1919-ben a román megszállás alatt többszáz faragott fejfát rajzolt le a debreceni temetőben. Ezek a rajzok ma is megvannak a debreceni Déry Múzeumban. A budapesti Egyetértés 1921 május 4-i számában olvashatjuk: „A tervezet igen szép művészi munka s méltó terméke Zoltai ügyes kezének és rajztudásának. A fejfa mintájául a régi debreceni fejfák típusát vette alapul Zoltai Lajos s méltóképpen szolgál a költő sírjának ideiglenes megjelöléséül.” Az azóta funkcióját veszített fejfát a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum Relikviatára őrzi.

„A fejfa homlok részén, stilizált folyondár keretben sírdombból kinövő, hullámos lombozatú szomorúfűz áll, két oldalt pedig tulipán és margaréta, felül pedig egy csokor tulipán és margaréta hajlik alá. A fejfa felírása a következő:

A. B. F. R. A.
Itt Nyugszik az Úrban
néhai ADY ENDRE
élt 41 évet
Meghalt 1919 január 27-én
Béke poraira

³⁶ Déry Zoltán: Csáth Géza-bibliográfia. Újvidék, 1977. 120. 1254. tétel. — Bresztovszky Ede: Ady mozaik. = Kovalovszky im. III. Bp., 1987. 126.

³⁷ Ady Összes Próza Művei. IX. Bp., 1973. 55—57., Csáth (Ady Endre): Glosszák. = A Hét. 1907. nov. 17. 762.

³⁸ Ady Endre: A magyar Pimodán. = Nyugat, 1908. jan. 1. 20. Vezér Erzsébet szerint is Csáth lehet (Ady Összes Próza Művei. IX. 459.)

³⁹ Szajbély Mihály: Csáth Géza. Bp., 1989. 107.

⁴⁰ Id. Pálffy im. 205. — Ady fejfájának fényképét lásd: Sára Péter és Pölöskei Ferencné szerk.: Ady Endre. 1877—1919. Bp., 1957. 167.; Balogh Edgár: Tíz nap szegényországban. Bp., 1988. 52.; Balogh Edgár: Hétkpróba. Második kiad. Bp., 1981. 72., 84.

A név alatt, amelyet folyondár keret vesz körül, keresztbefektetett lúdtoll és lant van. A fejfa alapszíne zománcozott fekete, a szöveg betűi kivésve és fehér zománccal kitöltve. A kivitellel a család Ekly Józsefet bízta meg, aki a vésést debreceni szobrásszal végezteti.”

Zoltai beszámolt gyűjtőmunkájáról, a régi fejfák faragóit is bemutatva: „A művészettörténeti stílusokat egy igen jól rajzoló asztalos mester, a földesi születésű Karacs Márton alkalmazta először a debreceni fejfákon, körülbelül 1879-től fogva. Vésetei bizonyítják, hogy a renaissance, barokk és rokokó vonalvezetését jól ismerte. E stílusok stilizált és fantasztikus virágait, leveleit gyakorlott biztos kézzel rakta fel a fejfák ötszögű homloksíkjára. ... A Karacs modorában, de kevesebb tehetséggel dolgoztak, vele részint egy időben, részint utána Kulifay és Szathmári József asztalosok.”⁴¹

Karacs Márton 1833 április 3-án született Földesen. „... a forradalom után, melyben mint honvéd ő is részt vett, szülőfalujában, Földesen nyitott asztalos műhelyet. Vallomása szerint egy zsidó kupec, aki bámulva látta, mily ügyesen rajzol, rábírta, hogy bankót hamisítson. ... A tehetséges ember ez eltévelyedéseért megbűnhődött és levezekelt. (1851 augusztus 25-től 1852 augusztus 25-ig volt Debrecenben fogságban). Azután Debrecenben telepedett meg. Először Kardos Kálmán temetkezési vállalatához szegődött rajzolóknak és vésnöknek. ... Majd 1883-tól fogva a Fodor-féle érckoporsó gyárnál dolgozott. Ő volt a gyár mintázója. Mert nem csak az asztalos mesterséghez értett, nem csak síkdíszítést tudott metszeni fejfákra, hanem művésze volt a domború és plasztikus faragásnak is. ... Karacs Márton előregedve és szegényül 1897-ben...” mint közszeretben és becsülésben álló debreceni polgár halt meg. ... aki mint fejfavész nyomot hagyott Debrecen város kultúrhistóriai krónikaiban. ... díszai valódi művészekre vallanak és Zoltai reprodukciói megbecsülhetetlen szolgálatot tettek azzal, hogy megőrkítették azokat — az utókor számára. — írta a Debreczen hasábjain 1926 január 10-én Szathmári Zoltán.

Felmentve a hazafiatlanság, erkölcstelenség, a dekadencia vádjá alól

Karácsony Sándor diákjait első perctől (1919) kezdve Ady és versei szeretetére nevelte.⁴² Karácsony Sándor 1891 január 10-én látta meg a napvilágot Földesen, jómódú birtokos nemes családban. 1952 február 23-án halt meg Budapesten. Földesi tanítója a tucatszámú tankönyvet megíró Vincze József rektor.⁴³ A debreceni református kollégiumban érettségizett 1910-ben. Édesapja Karácsony Zsigmond sokat olvasó könyvszerető ember,

---

⁴¹ Zoltai Lajos: Művészet a debreceni temetőekben. = Debreceni Képes Kalendárium az 1920-ik szőkő esztendőre. 56.

Zoltai Lajos: Debreceni fejfák. = Debreceni Képes Kalendárium az 1921-ik esztendőre. 75.

Szathmári Zoltán: Régi debreceni alakok. Karacs Márton. = Debreczen, 1926. jan. 10. 8.

Zoltai Lajos: A kálvinizmus és művészet Debrecenben. A debreceni temetők művészete. Debrecen, 1928.

⁴² Lükő Gábor VI-ik gimnazista korában lett Karácsony Sándor tanítványa, neki az első Ady-verseket Bóka László mutatta. 1945 után Debrecenben az Ady Társaság címe alatt Lükő Gábor szervezte az első orosz nyelvi tanfolyamot.

⁴³ Kiss Ferenc—Papp Imre: Vincze József emlékezete. Debrecen, 1906.

az egyik folyóiratban Karinthy Frigyes Adyt karikírozó versét eredetinek gondolta, s elítélően szólt róla fiának, aki eredeti Ady-verseket adott a kezébe, ettől kezdve elfogadta fia véleményét.⁴⁴ Karácsony Sándor egy önkéntesi év után a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára iratkozik be. Genfben vendéghallgatóként ismerkedik Pestalozzi tanaival, látogatta a bécsi, müncheni és grazi egyetemeket is. Kitört az első világháború és Karácsony Sándor a fronton súlyosan megsebesül. Felépülése után a Mährisch Weisskirchen (ma Hranice) tiszti iskolába küldik tanárnak, csak két bottal tud járni. Ilyen körülmények közt szerzi meg 1918-ban tanári oklevelét. 1919 őszétől a budapesti Zrinyi Miklós gimnázium tanára lesz. Visszaálmodja a földesi partikulát és szülőfalujában gimnáziumot szervez.⁴⁵ A Tavaszmező utcai diákjait a nyári és a téli szünetekben Földesre viszi, hol Fehér Géza író és tanár közreműködésével a falu népe előtt Ady-verseket mondanak és elemeznek.⁴⁶ A Csittvári Helikon keretében hangzott el többek között a *Krónikás ének 1918-ból*.

Karácsony Sándor 1927-ben a Diákvilágban *A zseni szabadsága* című írásában menti fel Adyt a hazafiatlanság, erkölcstelenség a dekandencia vádjá alól. „... a más véleményen levők nem azt szokták vitatni, szabad-e a zseniknek minden, hanem azt vonják kétségbe, hogy Ady Endre zseni volt.”⁴⁷ Ifjúsági folyóiratokat szerkeszt, többek közt az Erőt és a Diákvilágot. A Magyar Cserkészszövetségben és a KIE-ben vezetőszerepet játszik. 1927-től a Magyar Tudományos Akadémia szótári bizottságának munkatársa. 1934-ben magántanárrá habilitálják Debrecenben, 1942-től 1950-ig ugyanott a pedagógia professzora. 1945 után a MADISZ elnöke, a cserkészmozgalom újjászervezője, az Országos Szabdművelődési Tanács elnöke.⁴⁸

Földessy Gyula *Ady az ember és a költő* című munkáját Karácsony Sándornak ajánlja: „Ady Tőled sem állt távolabb, mint tőlem. S a lélek, mely ebben a könyvben megszólal, mindig rokon volt a Tiédde.”⁴⁹

A tanítványok közül Bóka László az egykor a földesi Karácsony-porta mellett lakó Csáth Gézaról írta disszertációját,⁵⁰ 1955-ben pedig közreadta *Ady Endre pályakez-*

⁴⁴ Karinthy Frigyes: Igy írtok ti. Bp., 1986. 17–19. A versek címei: Moslékország, Leköpöm a múltat, A törpe fejűek, Zápolya úr vallatása. 1912-ben jelentek meg először kötetben. Khoór Miklós szerint Karácsony Sándor egyetemi előadásban is foglalkozott Karinthy ominózus versével és megállapította, hogy az rosszindulatú.

⁴⁵ Kísérleti parasztgimnázium Földesen az 1919–20. tanévben. = A magyar észjárás. 2. kiad. Magyar Hírmondó. Bp., 1985. 406–420.

⁴⁶ Morvay Péter az egyik nyáron hat hétig lakott Bóka Lászlóval Karácsony Sándor földesi könyvtárában, míg a többi gyerek a faluban volt elosztva. Az Ady verseken túl előadásokat tartottak a Cyranoból, a Szentiván éji álomból stb.

⁴⁷ Karácsony Sándor: Ady. A zseni szabadsága = A könyvek lelke. Irodalmi nevelés. Bp., 1941. 182.; Kertész Dániel: Vihar egy könyv körül. = Lobogó, 1977. nov. 17. 25.

⁴⁸ Karacs Zsigmond: Karácsony Sándor önállóan megjelent műveinek bibliográfiája. Debrecen, 1986. 4–8.

⁴⁹ Földessy Gyula: Ady az ember és a költő. Bp., 1943. 6.

⁵⁰ Bóka László: Csáth Géza novellái. Bp., 1937.

dése című munkáját. Ebben az időben Karácsonyt a hivatalos politika miatt megtagadva, Ady földesi kapcsolatairól is mélységesen hallgat.⁵¹

Ady a példa

Dr. Boross Zoltánt 1949-ben telepítették a felvidéki Feledről Földesre a Nagyszülei házába, ki a Szent György körből kinövő Sarló alapító tagja volt. 1906 október 25-én született Rimaszécsen.

Apja Boross Zoltán (Földes 1875 július 17— Feled 1965 december 16) a debreceni jogakadémián végzett 1899-ben, amikor Ady is ott tanult. „Nem tartozott ugyan Ady Endre közvetlen környezetébe, de ismerték egymást olyannyira, hogy Boross Zoltán még „újdondázkodott” is a Debreczeni Ellenőrnél. ... Fiatal korában Ady költészete nem kötődött hozzá. ... csak később, már meglelt korában jelentette részére az esztétikai örömet.”⁵²

Az ifjabb Boross Zoltán Győri Dezsőtől kapta az első Ady kötetet. 1926-ban a pozsonyi jogtudományi egyetem hallgatójaként, a regős cserkész Szent György kör keretében bejárta a gömöri barkóság falvait néprajzi és szociográfiai gyűjtés szándékával. Azt írja: „a Szent György kör azonos mozgalmunk Ady kultuszával.”

„Mi Ady költészetén át tanultuk meg ellentmondásaira bontani a múltat, vádolni a jelent, és azonosítani jövőnket a nép, a dolgozók felemelkedésével. ... Ady teljes emberré levésünk mestere, magyar emberségünk alakítója volt, irodalmából szereztük szociális tájékozódásunkat, a szembe fordulást minden elnyomással s a teljes élet lobogó szeretetét.” — olvashatjuk Balogh Edgártól a Hétpróbában, mely mozgalmuk krónikája.⁵³

A Csehszlovákiába látogató Mórincz Zsigmondot a hozzáfűrt Ady-vers citátumával köszöntötte Feleden Boross Zoltán. A Sarlóban Ady szellemében új arcú magyarokként dolgoztak a felvidéki magyarság szolgálatában. 1945 után a magyar—csehszlovák lakosságszere magyart meghatalmazottja Rimaszombatban, ma emlékeinek él Debrecenben.⁵⁴

---

⁵¹ Bóka László: Ady Endre élete és művei. I. Ady Endre pályakezdése. Bp., 1955. Bóka az ügy érdekében nemes haragjában pontatlanságokra ragadhatja magát. A Debreczeni Ellenőrhöz köti Ady első Debrecenben megjelent versét 1898. szept. 23-án (87.), láttuk, hogy ez szept. 14-én a Debreczeni Reggeli Újsághoz kötődik. Míg az Ellenőr szerkesztőjét, Koncz Ákost melegen méltatja, mint Ady első szerkesztőjét (91.), Zoltainak a nevét sem említi, bár később kijelenti: Ady hírlapírói munkája valójában a Reggeli Újságnál kezdődik (93.). Nem találjuk Debrecenre illetően az Ady—Zoltai polémiát sem. Egy Ady cikk nyomán még belerúg Karácsony Sándorba: „... Szabó Aladár s egyik legveszedelmesebb utóda lett a klerikális-narodnyikizmus képviselője, a nagy tehetségű Karácsony Sándor” (252.) v.ö.: Bóka László: „Népiesség” és népnevelés. Bp., 1949. 22—27.

⁵² Dr. Boross Zoltán: Boross Zoltán életrajza. Kézirat.

⁵³ Balogh Edgár im. 65.

⁵⁴ Dr. Boross Zoltán: Életem útja a Sarló jegyében. Kézirat.

ZSIGMOND KARACS

DIE EINWOHNER VON FÖLDES IN DER UMGEBUNG VON ADY

Bevor Ady als Journalist seine Tätigkeit in Nagyvárád (Grosswardein, Oradea, heute in Rumänien) begann, hatte er einige Jahre in Debrecen verbracht. Die Stadt Földes wurde ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von geistigen Bestrebungen bestimmt. In der Abhandlung werden diejenigen Vertreter des intellektuellen Lebens in Földes behandelt, die schon Debrecen oder später rege Kontakte mit Ady aufnahmen. Unter den ersten soll hier der Journalist Praeceptor von Ady, Lajos Zoltai erwähnt werden. Weiter ist noch der Gesangkünstler Imre Karacs, der Zeitgenosse von Zoltai in Földes hervorzuheben. Der Vorsitzende des Gerichtshofs in Nagyvárád (Grosswardein), Zsigmond Ritoók, der später eine negative Rolle in dem Prozess gegen Ady spielte, stamme auch aus Földes. Géza Csáth, dessen Name in der Ady Biographie mehrmals auftaucht, war ab 1915 anderthalb Jahre als Arzt in Földes tätig. Endlich soll noch hochgebildete Lehrer, Sándor Karácsonyi erwähnt werden, der auch in Földes geboren wurde.

ÁT KELL-E ÉRTÉKELNI JUHÁSZ GYULÁT?*

A nagy változások korát éljük és ma még csak találgatjuk, mikor, hol és hogyan fogunk megállapodni. A változások időszaka szükségképpen átértékelésekkel jár; az teljesen biztos, hogy a történettudományban ez jelentékeny mérvű lesz, főleg a legújabb idők történetében, nem csupán koncepcionális okok miatt, hanem a most már többé-kevésbé szabadon hozzáférhető dokumentumok, az új tényanyag kényszere folytán is. Bizonyos mértékű átértékelés magától értetődően az irodalomtörténetírásban sem kerülhető el. A kérdés csak az, milyen célból és milyen alapon megy ez majd végbe; lesz-e annyi haszna, mint amennyi kárt okoz. Aggasztó jelekkel máris lehet találkozni.

Egy nemrégiben megjelent tanulmányból idézek: „Hiszen most megint csak nem tudjuk, hányadán is állunk modern klasszikusainkkal, kinek hol a helye irodalmunk 20. századi történetében. Ám ha ezt a kérdést az irodalom történeti valóságának alakulása felől, vagyis az irodalomtörténet tényleges illetékességi zónája felől vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy jelenleg több klasszikusunknak is változik az egykor végleges érvénnyel megjelölt irodalomtörténeti helye: módosul, és pedig jelentőségében megerősödve Babitsé, Kosztolányié, Máraié, Szabó Lőrincé — de módosul, változik (némileg ellentett irányban) Móriczé, a népi íróké, de bizonyos fokig még József Attiláé is.”¹ Teljes joggal erősödik föl Babitsé, Kosztolányié, Szabó Lőrincé — bár őket eddig is igen magasra értékelték az irodalomtörténészek és az olvasók egyaránt —, s kiváltképpen Máraié, akinek számos műve csak mostanában lett elérhető olvasmány. Teljes joggal — ismétlem —, de miért kell ennek föltétlenül azzal járni, hogy mások meg leértékelődjenek! Miért kell folyton vagy—vagyokban gondolkodni is—isek helyett!

Juhász Gyula név szerint nincs benne az iménti fősorolásban, de bízvást idevehetjük a koncepció szelleme alapján; őt is fenyegeti a leértékeléssel végződő átértékelés veszélye, amit nála még tetéz alkatának az a sajátossága, amit legérzékletesebben Mohácsi Jenő írt meg a fiatal, az egyetemista Juhászról adott jellemzésében: „... olyan is volt a feje néha, mint egy rosszul különítő rádiókészülék, amelyről muzsika, fölolvadás, szindarab és híradás anyaga egyszerre hallik össze-vissza.”² Betegsége és perifériára szorított-sága éveit nem számítva Juhász ilyen kavargó forgatagként élte meg az életet, úgyszólván minden fontos élményre reagálva — cikkben gyorsan, versben inkább később —, úgyhogy rá is érvényes az az Adyról tett megállapítás, hogy mindig s mindenben átélte az ellentét másik oldalát is. Egy ilyen költőnél, akinek — Hegellel szólva — „be kell lépnie az élet kellős közepébe”, akinek — ismét Hegelt idézve — „fzig-vérig ismernie kell a létezést”,

* Elhangzott a Makó irodalmi öröksége c. tudományos konferencián, 1991. május 4-én Makón.

¹ Kulcsár Szabó Ernő: Hermeneutika és irodalomfelfogás. Kritika. 1990. 11. sz.

² Idézi Péter László az Örökség előszavában. Juhász Gyula: Örökség, Válogatott prózai írások, vál. Péter László, 1. Bp. 1958. 10.

az életet a maga ellentmondásosságában, minél teljesebb szövevényében, annál az ellentételezettség természetes velejáró. Ám a felszínes megközelítés, amely mindebből csupán részleteket ragad ki, tetszőleges önkénye szerint próbálhatja „igazolni”, hogy Juhász Gyula mondjuk turáni ősmagyarkodó volt, vagy hogy szellemi horizontja — éppen ellenkezőleg — európai tágasságú. Egysíkúan beállíthatja mélyen vallásos költőnek vagy kemény szavú antiklerikálisnak; nacionalistának vagy internacionalistának; osztályharcos forradalmárnak vagy az erőszakmentesség zászlóvivőjének. A közeljövő új irodalomtörténetének ezért az egységben-látás, a szintézisteremtés elemi követelménye lesz, más-különbö megint súlyos torzulások állnak elő.

Mert itt van például a századelő egyik alapidilemmája — ami persze a maga módján, meg-megújulón örökvényű is —: a lírikus és a tömeg, az egyéniség és a közösség viszonyának kérdése. Mint sokan mások akkor, Juhász is Nietzsche és Tolsztoj eszméinek konfliktusaként, belső ütköztetéseként éli meg ezt elsősorban. Mindkettő elementáris erővel hatott rá. Először még nem is szikráznak össze a pólusok, Nietzsche egy ideig majdhogynem korlátlan úr. Juhász „új igéknek, szabadító szavaknak”³ mondja tanítását, s így vall róla írott, *Nietzsche* c. versében: „Nekem Te vagy az utat mutató!” Bírálja ugyan az Übermensch erkölcsi gáttalanságát, mondván, hogy ez „etikai kód és szociális káosz”,⁴ de a sodró stíluson és a költői szépségeken túl mélyen megejtí a nietzschei egyéniségkultusz, a pogány életöröm és a dionyszoszi életmámor.

Röviddel később azonban már az erő, a nagyság s az öröm Zaratusztrája mellé egyenrangú félként odaáll a szeretet, a lemondás, a szelídség Jézusa — pl. *Az élet hegyén* c. versben —, és kettejük küzdelme egy ideig eldöntetlen, mígnem a Tolsztojjal is megerősített evangéliumi szereteteszme végérvényesen fölülkerekedik: „Az intelligencia fagyos orma nagyon szomorú, nagyon keserves menedék az emberiség legnagyobbjainak is... Minden művész... lelkében megcsendülnek néha-néha a fehér, szelíd názáreti holdfényes igéi a nyolc boldogságról. A nagy magányok és mély elcsüggedések óráiban kell éreznie a legnagyobbak is, hogy mennyire egyedül van a társai, a testvérei, a többi emberek nélkül. És kell éreznie az igazságát annak, hogy jobbak legyünk, hogy szebbek legyünk, hogy igazabbak legyünk, hogy boldogabbak legyünk! Az emberi szolidaritás ez egyedül üdvöztető igéit Tolsztoj Leó hirdeti a legszentebb hévvel Krisztus után a küzdő, vergődő emberiségnek.”⁵

A számunkra leglényegesebb tanulság azonban éppen most jön: a Nietzscheből vállalt eszmények nem múltak el Juhásznál nyomtalanul, egyáltalán nem hullottak ki gondolat- és érzésvilágából, hanem hol rejtettebben és ősztonősebben, hol tudatosabban mindvégig megmaradtak, szinte beléivódtak a költőbe. És itt természetesen nem egyszerűen arról van szó, hogy Nietzsche-ről később is sokszor írt verset vagy cikket, min-

³ Juhász Gyula: Nietzsche. Délmagyarország, 1925. aug. 25.; Juhász Gyula Összes Művei (a továbbiakban JGYÖM), szerk. Péter László. 7. Bp. 1969. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály. 201.

⁴ Juhász Gyula: Nietzsche és a társadalom. Az Új Század, 1905. nov. JGYÖM 5. Bp. 1968. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc és Ilia Mihály. 62.

⁵ Juhász Gyula: Tolsztoj. Szeged és Vidéke, 1907. júl. 17. JGYÖM 5. 116—117.

denkor az elismerés, sőt csodálat hangján, hanem Nietzsche jóval lényegibb, mélyebb és átfogóbb jelenlétéről; arról, hogy a jézusi—tolsztoji szeretettan diadalmaskodása mellett is létrejött nála egy szép egyensúly a két sarkpont közt: a szolidaritás és a minél teljesebb egyéniség, a gazdag individualitás szintézise, az emberi jószág és nagyság ötvözése mint eszmény.

Az életöröm—életmámor kérdéskörét itt még vázlatosan sincs módunk ismertetni, az egyéniségkultuszról azonban kell ejteni néhány szót. A nagy egyéniség mélységes tisztelete Juhászt egész pályáján végigkísérte. Kevés olyan magyar költő van, aki annyi verset írt lángelmékről, mint ő. A sor nagyon-nagyon hosszú, csak mutatóba említsünk néhányat: Ovidius, Vörösmarty, Shakespeare, Nietzsche, Szokratész, Madách, Napóleon, Boccaccio, Liszt Ferenc, Michelangelo, Goethe, Széchenyi, Beethoven, Gandhi, Petőfi, Arany János, Baudelaire, és természetesen Ady. A kétségkívül meglévő parnasszista hatás ezt önmagában nem magyarázza, csak színezi — a tartalmi elemzés kiváltképpen meggyőzne erről.

Ám a másik oldalon kevés az olyan költőnk is, aki a kisemberi értékek, az egyszerű életek mással nem pótolható jeles tulajdonságait ilyen gyakran és bensőségesen verselte volna meg Mári nénjétől Ancsa szolgálón és a muszka hadifoglyon keresztül a koldusig. Nietzsche és Tolsztoj ellentét-egységéből is tudta vagy érezte, hogy a maga módján mindkettő — a kiemelkedő egyéniség és a kisember is — igazán nagy és nélkülözhetetlen összemberi érték. Nietzsche beléivódott Tolsztojba és az evangéliumi szeretettanba, Juhász idegei mélyén mindvégig ott volt a Tolsztojhoz illesztett Nietzsche.

Az összefolyamat elemzése tehát nem vegytiszta választást és vállalást mutat ki a két út között, hanem sokkal összetettebb képet ad. Megváltoztatva a megváltoztatandókat, ugyanez érvényes Juhász Gyula vallásosságára is. *Áldott végretem* c. versében írja 1909-ben:

Megölt pogány hitem napos malasztja
Még vágyamat hevíti boldogan,
S új hitek, új kétségek salakja
Bennem száz színben új lángot fogan.

Bennem a hindúk bölcsessége szunnyad,
Bennem a hellén aranykor ragyog,

egyik cikkében pedig így jellemzi magát: „Én nemcsak szabadgondolkodó, de keresztény és magyar vagyok.”⁶ Mindkét önarckép nagyon pontos — annyiban, hogy Juhász Gyulánál valóban még megközelítő érvénnyel sem beszélhetünk egész életpályáján végighúzóódó homogén vallásos érzésről, sőt valamiféle töretlen irányú tendenciáról sem. Az kétségtelen, hogy nagy általánosságokban egy eklektikus, felszínes vallási érzéstől mélyebb, a

---

⁶ Juhász Gyula: Az igaz papság hamis tükre. Délmagyarország, 1919. márc. 6.

tételes katolicizmushoz közelebb álló vallásossághoz jutott el. A két végpont között azonban rendkívül nagyarányú és egyenetlen hullámozás van. Ő írta:

Künn a világ van. Künn van az idő,
Künn van a tér. Itt örökkévalóság,
A mi életünk örök, rémítő,
A mi rózsáink a mennyei rózsák,
A mi szívünkön az Isten szeme,
A mi életünk az Isten kezében,
A mi zenénk a mennyei zene,
A mi országunk fönn az örök égben!

(Vigilia)

Ám ezek is az ő sorai:

Időn, teren tul éktelen
Süket csönd szunnyad végtelen
És álmodik az Ismeretlen.

És mulnak évek, milliók
És minden, minden veszni fog
És nem nyit rózsá több a kertben.

Időn, teren tul éktelen
Éjfél kondit a végtelen
S alszik tovább az Ismeretlen.

(Per omnia saecula...)

Juhász Gyula sajátos vallásfelfogása számos gondolati hatás (Renan könyve, a Jézus élete, Nietzsche és Tolsztoj tanai, Schmitt Jenő Henrik újgnoszticizmusa, buddhizmus, pozitívizmus, vulgármaterializmus, marxizmus stb.) és valóságélmény (neveltetése, kispapsága) befogadásának bonyolult komplexumaként, kavargó együtteseként jött létre úgy, hogy alkotó elemei folyton cserélődtek, egymást föl váltották, kiszorították.

Ha ebben az eszme- és érzelme-hullámozásban mégis kikristályosodó, nagyjából állandó összetevőket akarunk kiemelni, az alábbi három fő elemet hangsúlyozhatjuk:

1. Juhász a vallásban nem az Isten által az emberekbe oltott örök törvényt látta, hanem történelmileg keletkezett eszmeáramlatot, szellemi mozgalmat, amely aztán tömegméretekben az emberi magatartást meghatározó erő lesz. Legfontosabban talán így lehetne körülírni vallásszemléletét: vallás minden olyan eszme, amely nemes célért küzd és nagy

tömegeket ragad magával. Vallásalapító Jézus, Buddha, Tolsztoj, sőt „korunk nagy vallásalapítója” Nietzsche is.⁷

2. Másik lényeges eleme szemléletének: a vallás nem tudományos megfontolásokra épít, hanem a kitűzött célba vett hitre. De az egyes vallási irányzatok mind létjogosultak, egyenrangúak, egyik a másik fölé nem emelhető: „Kereszténység: ez nagy tan, olyan nagy, mint az, amelyet Sakyamuni hirdetett a benaresi prédikációban, olyan nagy, mint az az Etika, amelyet Spinoza írt.”⁸

3. Ezzel a vallásszemlélettel szorosan összefügg Juhásznak Istenről alkotott képe. A vallásalapítók földi emberek, az Isten a „nagy ismertetlen”, aki a húszas évek közepéig csak elvétve foglalkoztatja a költőt (attól kezdve már jobban, személyes sorsa alakulásának és betegségének is függvényeként). Annál inkább foglalkoztatja Jézus. De ő nem Isten, hanem ember. Ezt ugyan nyíltan ritkán mondja ki, de mindig érzékelteti: „Ezelőtt ezerkilencszáz esztendővel egy szép, szomorú férfi járt itt közöttünk...”⁹ Juhász sohasem használja azt a kifejezést, hogy „Isten Fia”, hanem: názáreti, názáreti ember, galileai férfi, Ember Fia. Prohászka Ottokárhoz írott 1919-es híres cikkében pedig nyíltan renani nézetet vall: „Én Krisztusban nem azt csodálom, Prohászka Ottokár, hogy az Isten emberré lett, hanem, hogy az ember isteni magaslatra emelkedett! Ez a valódi csoda, a mélységes misztérium, az emberi nagyság, a civilizáció legkülönb ténye...”¹⁰

Bibliai verseinek központi alakja Jézus, aki itt élt az emberek között, maga is szenvedett, szeretett, hitt és csalatkozott. Az eszményi embert látta Juhász Krisztusban, az emberi nagyságot, fenséget, az emberi fejlődés lehetőségét, az emberi szolidaritáson alapuló ideális társadalom szelíd harcát (Nietzsche és Tolsztoj itt is egyesül, ebben a Jézus-képben!).

Juhász vallásosságának eme vázlatos áttekintésével szintén azt próbáltam érzékeltetni, amit lépten-nyomon hangsúlyozni szeretnék: ha lesz átértékelés, hiteles csak akkor lehet, ha olyan összetettségben akarja és tudja megragadni tárgyát, amilyen az a maga valóságában.

De „az emberi szolidaritáson alapuló ideális társadalom” említésével már el is jutottunk Juhász Gyula és a munkásmozgalom, Juhász és a forradalom témájához. Aligha tévedek amikor azt mondom, féltő, hogy egy szimplifikáló szemlélet ezen a ponton alkalmazza leginkább előszeretettel azt a módszert, hogy ami korábban erénynek számított, az hiba lesz, és megfordítva is. Nagyon tanulságosak ezzel kapcsolatban magának Juhásznak sorai 1919 októberéből, tehát egy akkori magyar rendszerváltás idejéből: „Anatole France nagy szocialista ... És Anatole Francenak nem ártott meg ez a meggyőződés, ez a színválás és hitvallás, egyetlen művelt francia sincs, aki őt ezért rossz franciának tartaná. A művelt nyugaton ez rendjén van, ám a művelt keleten, nálunk? Nálunk Anatole France lett

⁷ Vö. 3. jegyz. 200.

⁸ Juhász Gyula: Prohászka Ottokárhoz. Délmagyarország, 1919. szept. 14. JGYÖM 6. Bp. 1969. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc. 233.

⁹ Juhász Gyula: Képek a búcsúról. Szeged és Vidéke, 1906. aug. 5. JGYÖM 5. 89.

¹⁰ Vö. 8. sz. jegyz. Juhász Gy. kiemelése.

volna az első, akit hűvösre tettek volna. Hiszen igaz, Móricz Zsigmondot hűvösre is tették.”¹¹

Ebben a nagyon fontos tárgykörben alapvető elvi álláspontomat mondanám el a következőkben tézisszerűen, de igen határozottan:

1. Juhász Gyula egész életében következetesen a kisemberek, a szegények, a szenvedők boldogulásának ügye mellett állt: „Minden szerelmet most rád pazarolva/Szeretlek nép, munkás és szenvedő” — hogy csak egyetlen ilyen vallomását idézzük a nagyon sok közül, épp az *Új vallomás* c. versből. Melléjük állt, ha úgy tetszik bizonyos örök emberi értékek nevében, amilyen a klasszikus hármasság, a szabadság, egyenlőség, testvériség; aztán az igazságosság, demokrácia, haladás, de melléjük állt a jézusi tanítások jegyében is. Mint ahogy melléjük állt irodalmunk örökségétől ösztönözve is, hiszen a magyar irodalom legjava mindig ezt a humánus ügyet szolgálta.

2. A meghatározott történelmi feltételek közt Juhász ezt a bensejéből vezérelt baloldali, plebejus elhivatottságot szükségképpen a munkásmozgalom sodrában érvényesíthette legjobban. Találkozásuk törvényszerű, s művészileg és emberileg is serkentő volt; nemcsak az 1918 végi—1919 eleji föllívelés idején, hanem a bukás utáni években is. S mivel a mozgalom útja az adott történelmi helyzetben a forradalmakhoz vezetett, Juhász is melléjük állt, mint ahogy irodalmunk legjava ugyanezt tette akkor.

3. Annál is inkább így történhetett ez, mert testet öltött Juhász nagy vágya, vér nélkül győzött a forradalom 1918 őszén és 1919 márciusában is. Az evangéliumi szereteteszme és a tolsztoji erőszakmentesség vonzásában élő Juhász számára ez elsődrendűen fontos volt. 1919 végétől legfőképpen azért maradt az őszirózsás forradalom hűséges híve, mert a Tanácsköztársaság gyakori öncélú terrorja már távol állt tőle, s ezért ítélte el 1919 után a vörös terrort és a fehér terrort egyaránt.

4. Számomra Juhász Gyula munkásmozgalmi kötődése és forradalmisága elvileg ugyanúgy erény ma is mint korábban, és mindenkor annak kellene maradni: együtt haladt a kor progresszív áramával és ami a legfőbb, esztétikailag is értéket termő volt ez a vonzalom. Az más kérdés, hogy ha ehhez kapcsolódón értékelésbeli torzulások állnának fönnek akár „fölfelé”, akár „lefelé” — ha tehát írásainak munkásmozgalmi, benne forradalmi vonulata pusztán ideológiai indíttatásból tényleges esztétikai értékeinél magasabbra helyeztetett vagy ellenkezőleg, alacsonyabbra értékelődött, mert a vörös terrorról kritikusan szólt —, akkor és ott a korrekciókat el kell végezni. Ez azonban nem elvi, hanem praktikus kérdés.

Mindent összegezve: átértékelés helyett újraértékelést tartanék jónak, Juhász Gyuláról és bárki másról is. Újraértékelést olyan módon, ahogyan ez az irodalomtörténetírásnak mindenkor feladata is. Mert árnyalásra és finomításra — sőt szükség esetén lényegi változtatásokra — természetesen folyton szükség van, de súlyos hiba lenne politikai divatoknak és széljárásoknak kitenni írói és költői életműveket vagy egyedi alkotásokat akár az irodalomtudományban, akár — és ezt nagyon-nagyon hangsúlyozom! — a közoktatásban.

---

¹¹ Juhász Gyula: A fehér kövön. Délmagyarország, 1919. okt. 17. JGYÖM 6. 255.

Az újraértékeléskor két módszertani alapelv legyen szent és sérthetetlen: a tény-tisztelet és az egységben-látás, az a komplex megközelítés, amely — ahogy korábban már mondtam — hozzáillő tud lenni vizsgált tárgyhöz, annak összetettségéhez. Ehhez természetesen a szakmai tudáson túl nagyfokú szemléleti tárgyilagosság és tolerancia szükséges; olyan, amilyenre Juhász Gyula is szép példát adott: „A hagyományokkal szakító Petőfi és a hagyományokat ápoló Arany egészen szépen megáruulnak egy gyékényen az életben és a halhatatlanságban, éppen azért, mert kölcsönösen elismerik a valódi tehetség jogát, és a plebejus Schiller is egészen jól megfér a patricius Goethével, noha máskülönben két világnézet választja el őket egymástól.”¹²

S a legvégén stílszerűen egyik Makóról frott cikkéből idéznék szintén szép példát erre a toleranciára: „Ebben az álmatagon elnyújtózó alföldi városban mintha a magyarság két nagy ellentétének lelke viaskodnék a halál után a feltámadás reményében. Az egyik a tornyai kurucé, a keménykötésű *Justh* Gyuláé, a békétlen nagyúr, akit a háború végén ... a forradalmas költő mint legigazabb magyart siratott el, a másik a földéaki bölcsé, *Návay* Lajosé, aki egy tiszta és magányos életet pecsételt meg a vértanú halállal.

Ennek a két nagyszerű és egyszerű férfinak emléke él és harcol tovább Makón, zsellérházak mélyén és a vármegyeház arkádjai alatt. Kossuth Lajos örökségét védelmezte az egyik, az örök negyvennyolcat... az eb ura fakó ősi szilaj erejével és haragjával, az Eötvös József hagyatékát ápolta a másik, a nemes liberálizmus és az okos demokrácia szeplőtlen eszményeit...

A két nagy ellentét lényegében egy ... és a végső harcban győznie kell a tornyai kuruc és a földéaki bölcs egyesített zászlájának. Mintha két láthatatlan szobor állana egymás mellett örökké Makó városának főterén, egy maradandó gránittalapzaton, a bronzképi *Justh* Gyula kezét fog a márványhomlokú *Návay* Lajossal, és megbékülten és megengesztelődve mutatnak bele mind a ketten a hajnalodni kezdő magyar jövőbe.”¹³

Ilyen türelmes szemlélettel lenne szép az új magyar irodalomtörténet és ami még fontosabb, az új magyar élet.

---

¹² Juhász Gyula: Az irodalom egyessége. Délmagyarország, 1927. ápr. 10. JGYÖM 8. Bp. 1971. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály. 52.

¹³ Juhász Gyula: Makó. Délmagyarország, 1926. szept. 12. JGYÖM 7. 297—300. Juhász Gy. kiemelése.

LÁSZLÓ VÖRÖS

SOLLTE DIE DICHTUNG VON GYULA JUHÁSZ UMGEWERTET WERDEN?

Die gesellschaftlichen Veränderungen der jüngsten Zeit in Ungarn haben zur Folge, dass manche Züge in den Gesellschaftswissenschaften also auch in der Literaturgeschichte umgewertet werden. Es ist zu befürchten, dass aufgrund einer veränderten politischen und ideologischen Norm wiederum einseitig geurteilt wird. Der Verfasser hat die Meinung, dass statt einer Umwertung diesmal eine sachliche wissenschaftliche Neuwertung erforderlich wäre. Die wichtigsten methodischen Grundlegungen seien die Sachlichkeit und die komplexe Behandlung. In der Abhandlung wird aufgrund Schwerpunkte des Schaffens von Gyula Juhász (Rezeption von Nietzsche und Tolstoi; Gyula Juhász und die Religion; Gyula Juhász und die Arbeiterbewegung) dargestellt, welche Gefahren und vereinfachte Ereignisse die einseitige Analyse zur Folge hat. Die wahre Perspektive der Literaturgeschichte liegt in einer Synthese.

FRIED ISTVÁN

IRODALOMTÖRTÉNET, IRODALMI ÉRTÉKELÉS — VERSBEN

(Megjegyzések Juhász Gyula egy verstípusához)

A Juhász Gyula-kutatás meglepő óvatossággal pedzegette eddig azt a szembetűnő tényt, hogy Juhász verseiből egész kis magyar- és világirodalom-történet olvasható ki, valamint azt, hogy rokonnak érzett költői pályák és sorsok, világok és magatartások felidézésekor „klasszikusok vesszorainak mondatba szövését”-vel (JGYÖM, Prózai írások 1896—1917., 603.) jeleníti meg poétikai eszközökkel alkotott irodalomtörténetét. Nemcsak régmúlt korok, szerzők, művek elevenednek meg gondosan kidolgozott alluzió-rendszer révén (így például a Trecento vagy Shakespeare), hanem egy-egy jellegzetesnek felfogott kifejezés hol rejtett, hol jelölt idézés formájában két költészet, két látomás találkozási pontjává avatja, és ezen keresztül forrás- és impulzus-értékűvé minősíti (a maga versét pedig rétegzí) és összetettebbé fejleszti a XX. századi magyar irodalomban egyre több költőnél jelentkező verstípust. Ilyeténképpen éli bele magát Ady Endre Csokonai versvilágába, és egyben viszi tovább Csokonai gondolatát a XVIII. századi költő XX. századi befogadási lehetőségeiről (természetesen látva a XX. századi költő verseivel kapcsolatos „recepció-esztétikai” ellentmondásokat), hasonlóképpen szinte idézetekből állítja össze verses Berzsenyi-képét Emőd Tamás, egyszerűen akarván „korhú” és jelenkori lenni; Babits Mihály Verlaine *Galáns ünnepségeire* célozva azt a játékos, nyelvileg a XVIII—XIX. század kifejezőkészletére utaló, zeneiséggel jeleskedő verset kísérletezi ki, amely külső formájával a magyaros, belső utalásaival a franciás hagyományt illeszti bele a XX. századi magyar költészetbe.

Juhász Gyula tehát egyáltalán nem járt idegen terepen, amikor stílusimitációra vállalkozott, költészetébe hasonítva át korábbi költészetek frazeológiai elemeit, formai jegyeit. Ám amikor imitál, a kulturális hagyománynak egyedi olvasatával szolgál, még idézeteivel is csupán a hagyomány fölmutatása, folytathatóságának dilemmája, illetőleg az ő értékelési attitűdje lesz igazán fontos: nem bújik idegen szerepekbe, hanem a maga jól körvonalazható aspektusa szerint minősít, értékkel, emel ki az „eredeti” kontextusból elemeket, nem egyszer saját költészetének vezérmotívumaival szembesítve azokat.

Aligha tagadható, hogy Juhász Gyula pályáján az Ady- és általában a Holnap-élménynek meghatározó a szerepe; ám ez olykor — meglepő módon — találkozik a Villon-költészetre vonatkozó elképzeléseiből származó külső formai jegyekkel. S itt mindjárt közkéltű tévedést kell eloszlatnunk, amely szerint Juhásznak úttörő szerepe lett volna a Villon-balladák és balladaforma magyar népszerűsítésében (Vö.: Indig Ottó: Juhász Gyula életútja. Kolozsvár—Napoca, 1980. 67.). Juhász valóban egyike a legműveltebb magyar költőknek, végzett bölcsészként „végigolvasta” a világirodalmat. Ez a zsúfolt olvasmány-élmény nem egyszer fárasztóan jelenik meg költészetében, de fordításaiból kirajzolódik egy vonulat, amely világképét átszínezte. Itt futólag kell említést tennem a még mindig nem eléggé differenciáltan szemlélt Nietzsche-élményről, amely Juhász „istenemberi” és

„emberisteni” individuumfelfogásában formálódott verssé, és amely nyitottá tette a magyar és a német expresszionizmus felől érkező impulzusokra is (jóllehet inkább cikkeiben és tanulmányaiban, mint verseiben); ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk Baudlaire és Verlaine folyamatos jelenlétéről a XIX. század nyolcvanas éveitől kezdve, amely viszont költői magatartásokat (például Adyét), illetőleg frazeológiát segített kialakulni. Juhásznál éppen az *Ódon ballada* tanúskodik egyfelől a Verlaine-en keresztül érzékelt Villon-magatartás minősítéséről, másfelől annak „magyaros” kellékei révén az áthasonítási kísérletről. Mert ugyan a címben ott árulkodik a „ballada” műfajmegjelölés, ez azonban nem csupán a külső formát tekintve tér el a Villon-balladától (igen szigorú strófa- és rímszerkezet jellemzi), hanem abban is, hogy a tudós(kodó) gondolatok, a részletező leírások, az eruptív személyiséget a forma fegyelme által önkorlátozó gesztusok helyébe elbeszélő elemek kerülnek, hiszen Juhász nem Villon költői világát, hanem Villonnak, a kóbor költőnek világát írja versbe. S a későbbiekben sem él, jóllehet több ízben találjuk a címben a ballada jelölést, a villoni balladaforma lehetőségeivel, amelyet pedig már Verlaine az irodalmi szituáció könnyedén ironikus hangvételére alkalmassá hajlított (*Ballade en faveur es dénommés décadents et symbolists*: Ballada az úgynevezett dekadensek és szimbolisták védelmében). Márcsak azért is meglepő, hogy erre a lehetőségre nem kapott rá Juhász Gyula, mivel az 1907-es Ódon ballada már abban az időben formálgatta a hivatalos költőképtől eltérő költői magatartásformát, amikor Magyarországon még messze nem beszélhetünk a Verlaine- vagy Ady-típusú költészet és költő szélesebb körű befogadásáról.

Másik megjegyzésem azt célozza, hogy a „ballada” Juhász költészetében korántsem a villoni ballada (forma), hanem viszonylag korán jelentkezik az alföldi típusú népballada-forma ihletése (Fehér Anna, 1906.). *A váradi püspök lánya* (1907.) „igricnóta” minősítést kap magától a költőtől; az 1925-ös keltezésű *Az örök ballada* gondolatrítmusával, szóisméltéseivel, többnyire pontos metszetű nyolcásaival formailag hasonló irányba mutat, belerejtve az eltévesztett magyar történelem adys tanulságait. Egyszeriségevel tetszik ki a Juhász-poézisből a *Ballada a császár katonájáról* (1919)., amely *A két gránátos* című Heine-vers átköltésének vagy parafrázisának fogható föl, és amely beilleszthető Juhásznak a XVIII. század végi, XIX. század eleji francia történelmet idéző költeményei közé. Tárgyilag odaatal a költő, és hogy Heinét idézi (nem szó szerint, hanem mintegy megfordítva Napóleon-kultuszt ápoló versét), egyben a német költő és a francia történelem kapcsolataira (is) céloz, rokon elképzelések találkozására, módszerében hasonlóan az 1908-as *Maillard kisasszony* című vershez, amelyben Marseillaise-idézetre bukkanhatunk. A Marseillaise-ről Juhász verset írt Forradalmi naptárában. A *Gálans ünnepségekre* utal, nevezetesen a Watteau által megörökített, a Goncourt-fivérek által divatba hozott, Verlaine által poézissé emelt (*Fêtes galantes*) korszakra, és mindezt a szecesszió kedvelt Salome-témájába ágyazza bele (Wilde színműve, Krleza ifjúkori kísérletei, R. Strauss operája). A kör azonban nemcsak azáltal lesz teljes, hogy a vers végén kissé didaktikus-magyarázkodóan egy hasonlat keretében kibukik az ihlető képzőművészeti forrás, Luini festménye, hanem mindenekelőtt azáltal, hogy tárgytörténeti és képzettörténeti háttérként a magyar olvasó *Az ember tragédiája* párizsi színét idézi föl magának, szükségszerűen, hiszen a

„szőke márki szép hideg feje” — ha nem is szövegszerűen — Madáchnak a „terreur”-t bemutató jelenetére utal.

Aligha állíthatjuk azt, hogy a villoni balladaforma akár uralkodó lenne, akár egyáltalában egyes költői korszakok kiemelkedő műfaja lenne Juhász Gyulánál. Mindazonáltal létezik egy olyan — ritkán, de hangsúlyosan — jelentkező balladatípus, amely minden valószínűség szerint összekapcsolható (némely vonatkozásában) a Juhász Gyula által látott villoni balladaformával. Ugyanis az 1913-ban született *Ancsa szolgáló* már lényegében tartalmazza (verstanilag, gondolatilag) mindazokat a jellemzőket, amelyek az Ady Endréig visszavezethető, de Villontól is egyes elemeket a versszerkezetbe beépítő — és Juhász Gyula által megformált — balladatípust véglegessé alakították. Éppen az ennek a fajta versnek megkülönböztető sajátossága, hogy szövegszerűen utal vissza és részben előre Juhász Gyula költészetének kulcsfogalmaira, ugyanakkor szuverénül él egy strófaszerkezettel, amely Adynál fordul elő, és egy verformálással, amelyet a kutatás villoni típusúnak vél. Jóllehet csak látszólag villoni ez a forma, számba kell vennünk, milyen mértékben az (vagy nem az). A költemény ugyanis három versszakból áll, akárcsak Villon balladái, viszont nem követi a negyedik, az ajánlás. A vers hangvétele érdekes módon egészen a Faludy György-féle ál-villoni balladáig mutat előre; ám tartalmaz egy olyan jellegzetességet, amely feltehetőleg Ady Endre strófaszerkesztési módszerével értelmezhető. A nyolc soros versszakokból álló *Ancsa szolgáló* hetedik sora ugyanis rövidebb a többinél (a tizenkét szótagú verssorok mellett mindössze öt szótag); s az utolsóelőttiként megrövidülő verssor mindenképpen dramaturgiai funkciót kap, késleltésként, megakasztó mozzanatként. Ez a fajta versbeszéd már az *Új versek* Adyjának sajátossága, első kötetében három olyan költeményre bukkantam (*Ének a porban*, *Új vizeken járok*, *Párizs, az én Bakonyom*), amelyben az említettel azonos strófaképzést figyelhetünk meg, igaz az 5 és 4 soros szakaszok utolsó előtti sora lesz csupán néhány szótagos. Ez a fajta vers aztán Ady további kötetekben is helyet kap. Babits Mihálynál éppen az 1909. tavaszára keltezett *Ballada Irisz fátóláról* című költemény lehet a mintapélda, mind a ballada-műfajnak a Greguss Ágost téziseitől eltérő alkalmazására (nevezetes balladakönyvének mottóját idézve: „Tragédia dalban elbeszélve”), tehát az Arany János-i ballada módszerétől különböző balladafogalom használatára, mind pedig a hosszú versszakok — Babitsé kilenc soros — utolsóelőtti sorának rövidejséggel történő kiugratására, így egyfelől tanúi lehetünk egy magyar hagyományt „deformáló” igyekezetnek, másfelől egy verstípus-építésnek, amelyben Ady Endre kezdeményezései után Juhász Gyula úgy kapcsolja a Villon-legendához, hogy az összekapcsolás után eltávolítja, módosítja, főleg a külső formát tekintve. Az *Ancsa szolgáló* inkább sejtéssel, körülírással érzékeltetett epikus anyaga is elmozdulást jelent a hagyományos balladaformálástól, mivel maga az epikus anyag foglalja magába a történetek pszichológiai elemeit és azok értelmezését.

A következő lépés a *Ballada a honi tájakról* a *Testamentom* című kötetből, amely három szakaszt követően közöl egy ajánlás értékű negyedik szakaszt (anélkül, hogy leírná az ajánlás szót). Itt a strófák úgy alakulnak, hogy 8 soros, majd 10 soros, végül 8 soros strófák következnek egymásután, az utolsó előtti sort itt is megrövidíti a költő, hogy aztán az „ajánlás” öt soros legyen. Ez közelítés a villoni balladaformához, de sem a szótagszámot, sem a rímelést nem teszi Juhász a Villon-balladákéhoz hasonlatossá. Itt azonban

teljességgel hiányzik az epikus anyag, a hangulati tényező kerül a középpontba, és inkább a verselés és a stófaformálás emlékeztet az *Ancsa szolgálóra*.

Gondolatmenetemben itt értem el a részletesebben bemutatandó vers említéséhez. Előljáróban utalok arra, hogy címében az előző balladára vonatkoztatható, a külső forma néhány elemében az *Ancsa szolgáló* és a *Ballada a honi tájakról* jellegzetességeit idézi, egészében közelebb kerül a Villon-balladákhöz (ti. a három szakasz után a megnevezett „Ajánlás” következik); és ami a versegészről illeti, a határozottan önéletrajzi tárgy mellett a költészettörténeti allúziók „emelik meg” az eddig viszonylag keveset emlegetett költemény jelentőségét. Akképpen szólhatunk költészettörténeti allúziókról, hogy egy nemzedék sorsát, úttörését látomásszerűen vetíti a magyar poézis historikumába, egyfelől az Ady-vershez közelítő formájával (hat soros szakaszok, az utolsó előtti sor megrövidítésével, és szintén a külső formát szem előtt tartva: *Az Istennek viselőse* című Ady-költemény stófa- és szótagbeosztására emlékeztetve), továbbá a saját költészet néhány vezérmotívumával jelezve részvételét egy költészettörténeti folyamatban. Ilyen módon hangsúlyozottan személyessé élve az Ady Endréhez fűződő költészeti paradigmaváltást. Annál is inkább, mert kedves motívumait egy Adytól átvett — s ott szintén vezérmotívum értékű — képi utalással egészíti és teljesíti ki. Túlzás nélkül hangsúlyozandó a kiteljesedés gesztusa, hiszen Juhász Gyula feltehetőleg ismerte mindazokat az irodalmi alkotásokat, amelyek Ady Endre lírikusi magatartásának megformálását ösztönözték. A tengerig, óceánig törő út, az új vizekre hajózó tengerész — mint a költői újítás hőse Adynál vezérmotívumos tényező, és messze nem független Baudelaire kötetzáró versétől, *Az utazástól*, és tárgytörténetileg ideszámítható többek között Rimbaud *A részeg hajója* is. Toposzként azonban az antikvitásig vezethető vissza, és így a toposz egész története, majd jelképpé emelkedése ez „elátkozott költő”, az új „borzongás”-sal a költészethez törő poéta sorsát, költészetének jellegét segített körvonalaizni. Ezt a toposzt és ezt a jelképpé emelt képet ama költészettörténetivé vált ténnyel hozza Juhász Gyula összefüggésbe, amelyet az irodalomtörténet a Holnap antológia kiadásával, illetőleg Ady Endrének és társainak együttes jelentkezésével a magyar irodalom „csillagórájá”-nak minősíthet. Költészettörténet ez olyan értelemben is, hogy a fokozás során az egyetemessé emelt Idő szerint tagolódik az „új vizekre” szálló hetek szándéka:

...De ők keresni mentek új világot...	[múlt]
...Hét tengerész tart távol, új egeknek...	[jelen]
...Szállj, szállj hajó, jövendők távolába...	[jövő]

(*Ballada a hét tengerésztől*)

S ha az Idő tagoló és fokozó funkciójáról szóltam, a tér tényezőjéről is meg kell emlékezni, amely már nemcsak utalásszerűen jelzi az antikvitásból eredeztethető toposzt, hanem nyelvilag is érzékelteti, „örök tenger”-ről, majd „Elmó Tűzről” olvashatunk, illetőleg a mélység mellett a magasról, a csillagokról, az égről, hogy aztán az *Ajánlás* egy mondatba rántsa az idő és a tér egymást fokozva kiegészítő kategóriáját, mint a költészettörténeti váltást jelző mozzanatot, azaz egy bizonyos típusú költészet klasszicizálódását, vitathatatlan értékévé emelkedését:

Halottak élén égig veri már
Dalát időnek győzedelmes dagálya.

A metafora jelentésgazdagságát az indító Ady-idézet növeli, helyi értékét fokozza a többféle megfejtés lehetősége, hiszen az ideértendő Ady-kötet címe éppen úgy rétegz, mint a magyar költészet klasszikussá lett halottait idéző utalás. S mindez olyan Juhász-költemény kontextusában jelenik meg, amely az antik és a modern, a magyar és az egyetemes egységbe fogásával a költő és a költészet diadalát zengi a tűnékeny Idővel szemben. Az Elmó-tűz és a szirének adják a „mitológikus” elemet, a balladaforma a XX. századi magyar költészetet, az „új világ”-ként fölfogott „örök tenger” képével már Baudelaire-nél találkozhattunk, és az új vizeken járó „ifjúság” éppen úgy Ady Endre szókincsének örököse, mint a „halottak élén” kifejezés. A költemény — mint írtam — bőségesen tartalmaz önidézetet, részleteiben is, egészében is. Nézzük előbb az egyes kifejezéseket:

Világvihar
Villogjon a vészben, világviharban

(Kovácsnóta, 1904.)

Mikor pihensz, világvihar

(A vérző temető, 1915.)

Fájó magyar őszben, bús világviharban

(Ének Tompa Mihályhoz, 1917.)

Szabad legyen még ezt dúdolni halkan,
Csöndes panaszt, zúgó világviharban.

(Dal, 1919.)

A kifejezés jelentéstartalma nem állandó. Az évszámokból kitetszően 'világháború'-ként értelmezhető, és csupán első szemelvényünkben érzékelhető az egyetemesbe, az allegóriába emelés szándéka.

Elmó-tűz
Sant Elmo szomorú, lila tüze
Kigyúl rejtelmesen/.../
Sant Elmo glóriás tüze...

(Glória, 1908.)

Szabad hajók a vihar éjszakáján,
Mikor Szent Elmo lilás tüze ég
A tenger és ég harsogó határán...

(Szabad hajók, 1908.)

S egy bőgős hajó kormányán lebeg,
Mint Elmo tűz komor gályák felett.

(*Szelid szegedi versek*, 1915.)

A költő küzdelme anyagával: a névalak már 1908-ra kialakul, de csak 1915-ben kapcsolódik össze olyképpen a gályák képzetével, mint majd fog a *Ballada a hét tengerészről* című versben; ekkorra foszlik le róla a színnel cifrázottság szecessziósra emlékeztető jelzése.

gálya... dagálya rímváltozat:

Éjen, homályon át
Megy, megy velünk a gálya,
De veri oldalát
Habok dühös dagálya

Más változatban: A végtelen dagálya (Gályarabok, 1907. a Holnap II. k.-ben is!)

Ez első változata az elemzett versünkben kibontakozó képek. Az esetlenebb megy helyébe a száll kerül, hasonlóképpen megismételve; s a gályarabok sorsukon keresztül látott tengeréből a költészettörténet végtelenbe vetülő perspektívája lesz. Ami azonban még inkább feltűnő: motivikusan a két vers rokon elemekből építkezik; az éj, a gyönyörű tenger, a végtelenség, a rímbe vetített sorsszerűség egyként megtalálható mindkét költeményben.

szirének, Odysseia:

Ó végtelenség, téged keresett
Odysseiján mindig is az ember,
Szálló szavak és áradó zenék mind
Feléd törtettek: végtelenség, tenger!

(*Győzelmi elégia*, 1909.)

Szirtek, szirének jönnek, tűnnek egyre,
Mi vígan nézünk a sötét egekre.

(*Kalózhajó*, 1913.)

Első szemelvényünk természetes gesztussal kapcsolja egybe az Odysseának életútra utaló, toposzá vált formáját az eredeti értelmezéssel, nevezetesen a tengeren át tartó (és végtelennek tetsző) utazással, második szemelvényünkben ez legfeljebb motivikus jelentőségű, így az antik vonatkozást egymásutániságával és sugallt összefüggéseivel hangsúlyozó a szirtek, szirének emlegetése. Itt azonban a majd balladánkban számottevő szerephez jutó bináris oppozíció érdemel figyelmet: a magas és a mély, a felbukkanás és az eltűnés, illetőleg a víg és a sötét. S ha legjobb esetben szerepvrs is a *Kalózhajó*, akár az előző szemelvény: a személyessé élt idegen sors, és a képileg tárgyiasított személyesség kísérleteiként olvashatjuk.

Életút—tengeri utazás:

Ezért indultam a nagy tengerekre
Életgályámmal az örök időben...

(*Késő vallomás*, 1913.)

Vér és tűz büszke bibor tengerén
Papírhajómmal mit keressek én?

(*Véres ősz*, 1914.)

Örök tajfun dül sorsom óceánján,
Vágyak hajóit elsüllyesztve mind...

(*Japánosan*, 1925.)

A leginkább első szemelvényünk mutat előre, itt azonban még a szokványosnak minősíthető jelzőkkel idézve meg a toposzt, a költő mintha nem bízna eléggé képteremtő képességében, a nagy és az örök melléknevekkel mintegy didaktikus-magyarázó módon érzékeltetve azt, ami *Balladájában* a költészeti szituációból fog fakadni.

Tenger-végtelen:

Úgy érzem, édesbús viharzón
A tenger zeng, a végtelen

(*Telefon*, 1919.)

Amint a tenger végtelen mező...

(*A rab titán*, 1924.)

Amit hangsúlyozni szeretnék: Juhász Gyula fokról fokra alakítgatja motívumait, kapcsolja más motívumokhoz, a tenger, az életút, magas és mély együttlátása, antik reminiscenciák különféle párosításban, versformában, ritmusban meg-megjelennek verseiben. Példáimhoz még egyet teszek, a *Forradalmi naptár* egyik darabjából, a *Germinal*-ból egy részletet:

Hová, hová kalózkod? Kapitány,
Robespierre, hahó, megy a hajó,
Örvénybe tart...

Visszafelé mutat a „megy a hajó”, előre, hogy „örvénybe tart”, egészében képileg a tenger-motívumot köti össze egyrészt saját költészetének más motívumaival (kalóz-hajó), másfelől irodalmi reminiscenciákkal (hiszen a *Germinal* cím egyben Zola regényét is eszünkbe juttathatja), más toposszal (Aki szelet vet, az vihart arat/, és nem utolsósorban a poéként csattantó rejtett idézettel: „Mert szomszárak az irigy istenek,” azaz Anatole

France méltán elhíresült, szintén a Terreur napjaiban játszódó regényének címét emelve be a költeménybe. Az idézőtechnika, amely a saját költészet és a világirodalom motivikus egybehangolásával teremt ezúttal történelmi pillanatot ábrázoló költeményt, a *Ballada a hét tengerészről* szomszédságában született versben hasonló és módszerében mintegy közvetlen előkészítője. Még abban is, hogy akár magyar analógia által ihletettnek vélhetünk francia történelmi tárgyú ciklusában sorokat, mint például Vendée felkeléséről szólva: „Kaszát ragad és sarlót élesít.”

A *Ballada a hét tengerészről*: személyessé és egyben egyetemessé emelt költészettörténet, a Holnap „hősei”-nek históriája versebe foglalva. Az Ady megjelölte vállalkozás (*Új vizeken járok*) balladerű kibontása; változatok a tenger-végtelen-Elmó tűz alap témára, beleszöve magyaros képet (És vándor darvak őszi útra kelnek), tanúságot téve a „csillagokig” jutó Ady-vers mellett. Egyetlen nagy fokozás a költemény, amely az indulás és a beérkezés, a tengerre szállás és a révbe érés között eltelt időbeli és térbeli utazást beszéli el, mindvégig tartva a motívumból adódó képi jelleget, a tengerhez fűzhető képzeteket. A korábban kissé iskolásnak ható „örök tenger” azáltal válik hitelessé, hogy a szintén régi kalandozásmotívumokkal kapcsolatos, talán visszaütalás Dante vándorára, Ulyssesre, aki nem nyugodott bele az emberi tudás végességébe, hanem szintén az örök (meg vad, viharos) tengerre szállott. Feltételezésemet a harmadik szakasz Odysee-idézete talán erősíti /„És a szirének vesztőn énekelnek”/. S míg Robespierre hajója örvénybe tartott, a tengerészek egyikének hangja kijut az örvényből, „És fölzokog, föl, föl — a csillagokba.” Még az ekkorra igencsak elkoptatott „bús” jelző sem értelmetlen az *Ajánlás*-ban. Egyrészt azért nem, mert szintén költészettörténeti jelentéssel rendelkezik, a század első évtizedeinek versmodorára utalva, másrészt mert — „bús rév”, amely hat tengerésznek sorsává lett, kontrasztja lehet ekképpen a hetedik röptének.

S ha a vers egésze hódolat Ady Endre géniusza előtt, a közös vállalkozás dicserete sem marad el; s ami a leginkább biztosíthatja a költemény hitelét: a ballada lírai elemeinek előtérbe kerülése, a cselekménynek a költészettörténet alakulására szorítása (képi eszközökkel), s a mindvégig harmadik személyű előadás átváltása első személyre — egyetlen sor, egyetlen pillanat erejéig. Még ott is a harmadik személyű előadás az uralkodó, ahol a hat tengerészről esik szó. Viszont a második versszak utolsó sorában, tehát kiváltképpen hangsúlyos és fontos helyen, majdnem váratlanul lép elő a vers szerzője: „És halkán köztük énekeltem én.” Itt szükséges megismételnem, amit a külső formákról mondtam: a versszakok utolsóelőtti sora megrövidül; versünkben: „Hahó! Hahó!” Az utolsó sor így nyomatékosabb lesz, a szakaszok negyedik sorára rímelve is megtartja kivételes jelentőségét. Az utolsó előtti sorok az utolsó sorokat erősítik azáltal, hogy — mintegy — lélegzetvételnyi szünetet engednek az előadásában, kizökkentik a gondolatmenetet eredeti ritmusából, mindenképpen válsztóvonalat alkotnak. A két felkiáltójellel kiemelt felkiáltások a messziről visszhangzó költői szóval jelzik az utazást és előrehaladást, hogy aztán az utolsó sor összegezze, új elemmel gazdagítsa, amit az első négy sor elbeszél. A líraiságot a történet elbeszélő részvétele fokozza, az ő jelenléte nemcsak a nagy tenger, örök tenger, bús merész, bús rév kifejezésének ad hitelt, hanem a történet igazságtartalmát is igazolja. Így Juhász Gyula egyben saját költészetének hitelesítését és igazolását is elvégzi, a magyar költészet fordulóját eredményező költői vállalkozáshoz

mérve saját lírájának motivikus képeit. Azzal, hogy korábbi képeit, motívumait ebbe a versébe öleli, hitet tesz ama költészettörténeti forduló mellett, amely saját lírájának kibontakozásához is vezetett. Ami azonban még lényegesebb: Ady Endre igazát tanúsítja; pontosan érzékelve és érzékeltetve, hogy 1925-ben miképpen lehetett (vagy kellett?) látni Ady költői forradalmát. Amivel szegényebbek lettünk: a Villonra vonatkozó elképzelés. Juhász Gyula természetesen olvasója volt Villon verseinek, ismerője Villon kalandos életének (már amennyit tudni lehetett róla), de nem vette át balladaformáját, legfeljebb a villoni balladaforma ösztönözhetette egy, a magyar irodalomban szokatlan (ballada) forma kikísérletezésére. Ebben sem volt az egyedüli; éppen a holnaposok körében lelhetett rá azokra, akik vele hasonló módon mentek keresni „új világot”. Ám amiben mégis igen jelentős a szerepe: verseiből magyar irodalomtörténet olvasható ki, és ebben az irodalomtörténetben kiemelt hely jut Adynak és általában a holnaposoknak. Ez a fajta Ady-idézés a holnaposok közül csak Emőd Tamás verseiben található meg, a kezdeményezés azonban Juhász Gyuláé.

Felhasznált szakirodalom

Juhász Gyula életművére, költői pályájára vonatkozólag a legbősegebb és a legmegbízhatóbb forrás a kritikai kiadás. Elsősorban a Péter László és Ilia Mihály által mintaszerűen sajtó alá rendezett, jegyzetelt köteteket használtam sok tanulsággal: Versek I. 1898—1911. Bp., 1963.; Versek II. 1912—1925. Bp., 1963.; Versek III. 1926—1934. Bp., 1963.

A *Ballada a honi tájkról* című verset a Testamentom. Szeged, 1925. című kötetben olvastam, 25—26.

Juhász Gyula irodalmi műveltségének alakulására mindmáig alapvető forrás: Grezsa Ferenc: Juhász Gyula egyetemi évei. 1902—1906. Bp., 1964. Juhász Gyula költészetének motívumelemzését végzi el egy korszakon Ilia Mihály: Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908—1911. Irodalomtörténeti dolgozatok 31. Szeged. Kiváltképpen fontos a *Válasz Ady Endrének* című vershez fűzött megjegyzése: „szándékosan Adyt utánozó stílus...” 52.; Uo.: 52—53. Ady és Juhász kapcsolatáról a költészetben.

Borbély Sándor: Juhász Gyula. Bp., 1983. megjegyzése is megfontolást érdemel; Endrődi Sándor, Thaly Kálmán és Ady Endre „kuruc” verseinek adaptációjáról beszél Juhász költészetében. 83.

Emőd Tamás verseit az özvegye által kiadott Emőd Tamás Versei. Nagyvárád é.n. [1939?] című kötetben olvastam.

Jó hasznát vettem a Benkő László által kiadott Juhász Gyula-szótárnak is: Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Bp., 1972.

ISTVAN FRIED

LITERATURGESCHICHTE — IN GEDICHTEN
(Gyula Juhász: Ballade der sieben Seeleute)

Gyula Juhász ist ein bedeutender Dichter der ungarischen Literatur in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts. Die Mehrzahl seiner Gedichte kann für ein in Versen vorgetragenes Dokument seiner Dichter-Vorfahren und seiner ungarischen bzw. weltliterarischen *Wahlverwandschaften* gehalten werden. In seinen gedichteten Portraits werden manche Charakteristika des Lebens oder Schaffens des Künstler-Vorfahren in jener Weise dargestellt, dass er wortgetreue Zitate verwendet. Sein dichterischer Ruhm wurde von der in Nagyvárad (Grosswardein) veröffentlichten Antologie *Holnap* (Morgen) wesentlich bestimmt, in seinen Gedichten der Erinnerung taucht deshalb diese symbolistische Quelle seiner Dichtkunst mehrmals auf. Die zentrale Figur dieser Gedichte ist das dichterische Vorbild von Juhász, Endre Ady.

BARÓTI DEZSŐ

A TISZA KÖLTŐJE

Számtalan példát idézhetünk arra, hogy a víz, ez az őselem mennyire megtermékenyíti a költő képzeletét. Különösen a tenger és a folyók látványai hívják újra meg újra magukhoz őket, és készítetik merengésre vagy meditációra. Juhász Gyulát szintén az ilyen költők közé sorolhatjuk: ő a Tisza poétája. Ezt a nevet már csak azért is megérdemli, mert szinte vallásos áhítattal néz a nem egyszer szentnek nevezett folyójára. Máskor azt írja róla, „enyém vagy, és testvér velem” (*A Tiszánál*), sőt azonosítja magát vele, saját sorsának tükörképét keresi hullámaiban:

Öreg Tiszám, Te régi, jó rokon,
Be egy a kedvünk, sorsunk és dalunk.

(*A nyári Tiszánál...*)

A Tisza témája annyi változatban vonul végig Juhász Gyula költészetén, hogy nem nehéz olyan tematikus láncot képeznünk belőle, amelynek szemei egyben a költő egyéb nagy témái (természet, táj, szerelem, szomorúság, magyarság stb.) felé is nyitottak.¹

Akár külön láncra fűzhetnénk fel az olyan verseit, amelyeknek közvetlen indítékul maga jelölte meg, hogy megállt a kedves folyója partján s ez (vagy ennek a közeli emléke) inspirálta elmerengésre, emlékezésre. Olyan sokszor jelenik meg nála ez az indíték, hogy bizvást költészete egyik jellemző formulájának tekinthetjük. Ime néhány példa, a többi közül:

A Tiszán ring elpihenve
Öreg szívem, régi kéjjel.

(*Nyári magányban*)

Azt hihetnénk, hogy pusztán költőnk leleménye ez a formula, pedig, amint erre már Gaston Bachelard monográfiája rámutatott, a vizek más prófétáinál is meglehetősen gyakori.² A mi Juhász Gyulánk formulája tehát egy széleskörű világirodalmi intertextualitáshoz kapcsolható. Bachelard gazdag példatárát magyar költők verseiből sem lenne nehéz kiegészítenünk: már Bessenyei megállt a Tiszánál és elmerengett „reggeli gyönyörűségénél”, Petőfi, amit ezt mindenki tudja, egy „nyári napnak alkonyulatánál” tette meg, Ady sem csak az Ér és az Óceán vize mellett ihletődött versre, a Tiszaparton is, József Attila

¹ A tematikus elemzésről lásd tőlünk: Az Értől az Óceánig. (A vizek motívumhálózata Ady költészetében). In: Tegnapi és Holnapok árján. (Tanulmányok Adyról). Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 107–137.

² L'Eau et les Rêves. Paris, 1942. Corti.

pedig előbb a Marosba, majd a Dunába tekintve „merült sorsába”, hogy az idekívánczók közül csak néhány nevet említsünk.

Meglepő lenne, ha a szegedi költők ne merengtek volna a Tisza partján. Sokszor megtették, Gárdonyi egyik legszebb verséről, a szintén vízparti meditációból megszületett *Éjjel a Tiszán*ról még azt is tudjuk, hogy Juhász Gyula egyik kedves verse volt, s hogy gyakran szavalta el Móra Ferencnek.

Más szegedi költőket is idézhetnénk, de elégedjünk meg Pósa Lajos: *Tisza vize ringatja a felleget* c. versének néhány sorával,³ ennek emléke ugyanis Juhász Gyula *Szeged* című versének kezdetén cseng vissza majd.

Tisza partján szomorúan ballagok,
Sír a Tisza, megsiratnak a habok.

Persze, ha ketten mondják ugyanazt, az mégsem mindig ugyanaz. Újabban Julia Kristeva és Jean Cohen értekeztek arról,⁴ hogy a megismételt szövegrészek, motívumok és hasonlók többé már nem teljesen ugyanazt a jelentést hordozzák, mint ami a megismétlés előtt hozzájuk tartozott, más szóval a befogadó világéhoz idomulnak hozzá, még olyankor is, amikor csaknem szószerinti egyezés kapcsolt össze két-két verssort. Egyébként még azt sem tudjuk, hogy Juhász Gyula egyáltalán olvasta-e valaha Pósa Lajosnak az előbb idézett dalocskáját, de ha igen, akkor is elgondolkozhatunk azon, vajon annyira magáénak érezhette-e, hogy épp ez merüljön fel emlékezetében, amikor a következőképp kezdte el a *Szeged* c. versét:

A Tisza-parton halkan ballagok,
És hallgatom, mit sírnak a habok.

Ezek a sorok valóban reminiscenciának olvashatók, bár ha esetleg mégis igazi élményt fejeznek ki: költőnk valóban ballagott kedves folyója partján. Az pedig, hogy a tovaftutó, majd újra felbukkanó hullámok ritmikus ismétlődése múltat-jelent összekapcsoló meditációkat válthat ki, amint már utaltunk rá, olyanannyira általános érzés, hogy másoknál sem ritka.

A kezdősorok után Juhász Gyula máris messze továbbnéz Pósa bácsi gyermekvilágánál. Előbb Attila és Ajtony emlékét látja bele a Tisza partjáról nézett tájba, majd városának egykori írói következnek: Dugonics András, Gárdonyi, Tömörkény, s velük Petőfi Zoltánka, a költő-csemete. A múltat azonban mindvégig a maga jelenidejével kapcsolja össze, hiszen a „partok méla fordulói”, vagy az a hely, „hol a két víz összeér”, nemcsak a lelki szemeivel voltak láthatók, de azokkal is, amelyek ballagásai közben

---

³ A Pósa Lajos költeményei c. kötetben. Bp., 1914.

⁴ L. Kristeva, Julia: Semiotika. Paris, 1969., Seuil és Jean Cohen: Poésie et redondance. In: Poétique, 1976. 28. sz. 414.

nézelődtek szerteszét, s bizonyára gyakran hallotta, amint „ott fõnn”, azaz a Fõlsõvárosban „a vén harang dalol”.

Ha tudjuk azt, hogy ez a költeménye forradalmas reményei szertefoszlásának és az ország kezdõdõ megcsonkításának idején született,⁵ az alábbi sorokat sem pusztán egy múltat idézõ merengésnek olvashatjuk:

Mert búsulásra volt itt mindig ok,
Ugye bajtársak, ugye magyarok?

A két utolsó sor ezután az idõ végtelensége felé nyitja ki a verset, és a régi—új búsulások emlegetése helyett már a múltat, a jelent és a jövõt egyszerre magában foglaló örök élet csillagát remegteti az „õreg Tisza” felett. Ezek a sorok költészetének transzcendens vágyakat hordozó végtelenség-élményét szólaltatják meg, s olyan szférába emelik fel a Tiszát, ahová költõi közül egyedül csak õ volt képes felemelkedni. Nem elõször és nem utoljára. A *Tájkép*, hogy csak ezt emeljük ki a többiek közül, egyik szép példája annak, miképpen játszatja össze a Tiszát költészetének egyéb uralkodó témáival, a természettel, saját mélabújával és egy szerelem emlékével, hogy mindez végül a nála szintén gyakori õnarckép poétikus kerete lehessen:

Dermedten állnak a halotti csendben
Fekete nyárfák fülledt ég alatt.
A csillagok szeme szikrázva rebben,
A Tisza mély opálja hallgatag.

Valami titkot súg a végtelenség,
S a nyárfasorban tikkadt vágy zokog,
Az életem oly szép és dús, mint egy emlék;
A hangod bársonyára gondolok.

Tematikus láncunk egy további darabját azok a versek képezhetik, amelyben a Tiszához korábban hozzátapadt, s költõnk idejében már banálisnak számító szõke jelzõt tette a magáévá. A jelzõ eredetérõl keveset tudunk, valószínû, hogy a „kék Duna” mintájára vált divatossá, a népköltészet alig ismeri. Mivel a szõke elsõsorban hajszínt jelent, egykönnyen a szõkék iránti szerelme, vagy pusztán valamilyen szerelem hangulati értékével dúsult meg, különösen az érzelmes mûdalokban. Juhász Gyula már azzal is el távolodik tõlük, hogy õ, mintha az leány, vagy asszony lenne (a vizezt általában feminin elemnek tartják), magához a Tiszához intéz szerelmi vallomásokat.

„Te vagy szívemnek legrégibb szerelme/Szép szõke tündér, édesbús Tiszánk” (A *Tiszához*), máskor már az Érzékiség intimszférájára valló szavakkal mondja róla, hogy

---

⁵ Keletkezésének körülményeirõl közelebbirõl: Péter László: Juhász Gyula a forradalmakban. Akadémiai, Bp., 1965. 183—84.

„habod párna, szőke, lány selyem” (*Megint a Tiszánál*), s gyermekkori emlékeit (latens anyaemléket?) is vele erotizálja át:

A Tisza partján ringatott a bőlcsőm,
Holdtölte volt — tavaszi anda hold.
S a szőke fényben az éjet betöltőn
A vizek népe mind nászdalt dalolt.

(*Április bolondja*)

Később, a *Régi operett*ben a színházi tánckarnak azt a leánykáját nevezi „szőke tündérnek”, aki Annájára emlékezteti,⁶ míg másutt már közvetlenebbül arról mereng, amikor a „szőke habok” tiszai képe mellett írja le a szerelme szemét. (*Annára gondolok*). A gyakran ismételt jelzőik miatt a Tisza és Anna akár egyet is jelenthettek, ha másutt nem, a költő fantáziájának a költői nyelvet is befolyásoló mélyrétegeiben. A vizek pszichopoetikájának ismerői számára egyáltalán nem meglepőek az ilyen asszociációk. Lamartine *Le lac*-jától kezdve Apollinaire-ig, és a mi Adyngig gyakori, hogy a vizek látványa a szeretett nő képét hordozza.⁷ Juhász Gyulánál olyan gyakran, hogy szinte már a szőke Tiszát, Annát és hajának színét átfogó szőkeség-komplexusra gondolhatunk nála.

Szerelme hajsztínére ugyanis nemcsak a Tisza szőkesége emlékeztette, de a táj, sőt a kozmosz is. A „sárguló nyár dús kalásza” épp úgy tűnt szerelmének a hajsztínét juttatta eszébe, mint a csillagok:

Szép tünde csillag tar ágak között,
Ott tündökölsz már kedvesem fölött:

Ki dús haját, mely fényeddel rokon,
Most bontja ki a messzi balkonon.

(*Falusi hold*)

Ideidézhetjük továbbá a *Nyár* szépséges sorait is:

A távol csillagok oly szőke fénnel égnék.
(Annára gondolok, ki szőke, s messze rég.)

A szőke még akkor is feltűnően gyakori költőnk szótárában, amikor nem a szerelemről beszél, s amikor a mindennapi nyelv aligha valamilyen szőkeségről szólna. „Az én szerelmem szőke felleget száll”, írja egyhelyt (*Orgonaszó*), de nemcsak a fel-

---

⁶ Annáról: Péter László: Anna örök. A Délmagyarország Irodalmi Füzetek, Szeged, 1963. Lásd még tőlünk: Juhász Gyula Anna-versei. In: Írók, érzelmek, stílusok. Bp., 1971.

⁷ Lásd Gaston Bachelard: *La psychoanalyse du feu*. Paris, 1949. Gallinard., továbbá már idézett Ady tanulmányunkat.

legeket látja szökének, a fűzfákat, az erdőket, a csillagokat, a kémények füstjét, sőt a bort is. A Tisza szöke jelzőjét is többen írja le annál, hogy ezt csupán egy konvenció hatásának tulajdoníthassuk.

A Freud tanítását továbbfejlesztő Jacques Lacan a tudatalatti működésében nyelvi jelenséget ismert fel. (Sokat idézett aforizmája: „L’insconscient est structure corame un language”).⁸ A tudatalatti struktúrájában viszont sokminden olyan él, ami csak valamilyen fedőképekben jut fel a tudatba, azért talán nem egészen szakszerű feltételezés, hogy mindabban, amit Juhász Gyula szökének lát, mégha nem is gondol rá, Anna emléke is valamiképp benne van. Az alkotáslélektan szinte valamennyi iskolája számol hasonló jelenségekkel.

Mindenki tudja, hogy folyónk nevéhez nemcsak a szöke tapadt hozzá az idők folyamán. „Szomorú a Tisza” hallhatjuk még ma is egy-egy érzelgős műdal szavait, a „Tibiscus szomorú víz” — olvashatjuk Juhász Gyulánál, (*Pannoniában a légió dalol*) aki, amint ez tanulmányunk néhány idézetéből is megtudható, a bús jelzöt szintén sokat illeszti hozzá, amikor ott búsul partjainál. A konvencionális jelzöt azonban nemcsak megint a saját költészetének világába hangolja át, az olyan (az iszapos, az agonizáló, a stagnáló és az unalmas) vizek felé is kitágítja, amelyek a bánat, a melankólia, ha nem épp a halál vizének⁹ a hangulatát, a maga dúlt lelkivilágát hordozzák. Az egyik korai versének néhány jellemző sorát idézem:

S a másik Tisza jut eszembe már,
Mely Szeged táján oly merengve jár,
Iszapos, álmos, csödes ott szegény,
És rozsdás emlékek a fenekén.

(*A kis Tisza hídján*)

Máskor arról ír, hogy a Tisza unalmasan kanyarog (*Egy régi nyárból*), a *Szabad hajókban* a hínár, a jég, továbbá a másoknál inkább boldog beérkezést jelentő rév képein át búsul el: „Tisza vizének egyhangú magányán.../Engem hazám bús réve ittmaraszt/Hínár és jég között örök közönyben...” A hínár, a jég, a „bús” rév képei: az iszapos, álmos, rozsdás Tisza-képhez hasonlóan a halódó, a stagnáló vizek fogalomköréhez kapcsolódnak. A Tiszát a szürkeség, a pocsolya vizének nevező, így a magyar nyár szinonimái közé felsorakoztató Ady víziójával rokonítható látásmód ez: a hazájában még helyet kereső, s unalmából messzire vágyódó fiatal Juhász Gyula néz így „a legmagyarabb” folyóra, miközben még a búskomorságok gyakori kísérője, az ún. Ofélia-komplexus is megkísérti: a folyóvizek öngyilkosságra csábító morbiditását hívja néha így.¹⁰ Nemcsak Juhász Gyulánál, más költőknél is megtalálható. Nála, aki már korán verset írt Oféliáról (tragikus alakja bizonyára nem véletlenül vonzotta), az elfojtott komplexusok termé-

⁸ Lásd Lacan, Jacques: *Écrits*. Paris, Seul, 1970—71.

⁹ Erről Gaston Bachelard: i.m.

¹⁰ Továbbá Gaston Bachelard: i.m.

szetének megfelelően előbb bújtatva, két leányalak portréja mögött tűnik fel (*Regény; Ancsa szolgáló*), hogy később bujtatás nélkül kacérkodjék az öngyilkossággal, amivel mint életrajzának ismerői jól tudjuk, többször megpróbálkozott. Egy pszichoanalitikus kiindulási elemzés (Juhász Gyula versei erősen csábíthatnak az ilyenre) talán nárcizmusában keresné önpusztító hajlama gyökereit.¹¹

Hogy ez a saját arcnak a vízben visszatükröződő képétől kiváltott bonyolult és többféleképp értelmezhető érzés valóban meglehetett nála, az a Tisza-verseiből vett néhány idézettel is valószínűsíthető. Így különösen a *Stanza a Tiszánál* alábbi soraival:

... ő velem van, s vén tükrebe fáradt
Közönnyel nézem árva magamat,
S egy idegen arc néz rám vissza onnan,
Mint bús halott orcája hús habokban.

Ide idézhetnénk a *Marcus Aurélius* sorait, a *Megint a Tiszánál* számunkra beszédes első két strófáját pedig ideírjuk:

Egy nyaram elmúlt, fénye elapadt,
És téged, szent folyóm, nem láttalak.

Talán azért is voltam oly beteg,
Mert nem ringattad fáradt képemet.

A Tisza hullámainak a látványától viszont csendes békességet kér és kap. Így már a *Megint a Tiszánál* néhány szép sorában, a *Darvadozásban*, a szomorúságát a „Tisza tükrén mélázó kék ég” tükrében feloldó *Ex librisben*, s a végtelen idő dimenzióban kitérülő *Béke* címűben.

Szólnunk kell még szokról a verseiről is, amelyekben a „szőke Tisza” és a „szomorú Tisza” mellett (bár ezekkel gyakran összefonódva) a „legmagyarabb folyó” szintén gyakran idézett közhelyét vette birtokába, és hogy ezt szintén magához idomítva tette költészetének gyakran visszatérő motívumává. A *Tisza* c. kantátájában alig ad többet a mindenki által ismert szölamok szépen gördülő megverselésénél, s mintegy penzumszerűen mondja el, hogy a „szent folyó” „kurta útja csak a magyar puszta földjére visz”, „anyja csupán ez ország”; még halovány szókeségének okát is abban látja, hogy „ezer év borúja, felhője száll fölötte.” És persze azt sem felejtí megverselni, hogy Petőfi folyója.

Mindez édes-kevéshoz, hogy Juhász Gyulát a „magyar Tisza” nagy költőjének nevezhessük. Akkor válik azzá, amikor az olyan versekben, mint a *Magyar táj magyar ecettel* a Tiszáról is teljesen a saját hangján szól. Ezt a versét, szintén a „stagnáló, holt víz”, a Tisza valamelyik holtágának a látványa váltotta ki, amikor bizonyára megállt a

---

¹¹ Többek között: Grünberger Béla: *Le narcissisme*. Paris, 1971., Payot.; Anzieu D. és mások: *Psychoanalyse du génie créateur*. Paris—Bruxelles—Montréal, 1974.

süppedező partjánál, „búbánatának iszapját” azonban élénk színekkel ragyogtatja ki az első sorok komor tájképétől. A „magyar”-t a cím után még kétszer írja le, amivel megduplázza eredendő affektivitását. A Tisza így nála is szimbólummá nő, akárcsak Adynál, de a magyar ugar szinonimáival induló vers már annak a költőnek ambivalens érzelmeiről beszél, aki szomorúságában is egynek érzi magát az ő „magyar ecsetével” festett folyójával.

A két évvel későbbi *Olvadáskor* szintén magyar sorsot lát bele a Tiszába, illetve a versét közvetlenül inspiráló Endre Béla vásárhelyi festő képébe. Korábbi hangjának csendességével hirtelen szakítva, szótárában addig szokatlan módon nyers szavaival jóval többet érez bele a festménybe, mint amennyi látható rajta. „Terhétől részeg” folyónak nevezi, amelynek a medrében „szláv és magyar keservek serege” háborog és szimbolikus jelentést hordozó szavakkal figyelmeztet: „A Tisza indul, most vigyázzatok! A vers során ismét megjelenik, most három ízben a „magyar” jelző, s ez a vers a korábban csendesnek énekelt, de most fellázított Tisza képére is ráhangolódik.

Az *Olvadáskor* egy másik képe: „A vén magyar nap áldott hőt nyilaz”, már a Tisza-vidéki tájat tovább lázító *Magyar nyár 1918* felé mutat. A „lángoló magyar nyár” képével indul, s ez sugárzik rá a folyójára:

A Tisza szinte forr, mint néma katlan.
Mit izzó part ölelget lankadatlan.

A folyónak és partjának ezek az átforrósításai meglehetősen ritkák a vizek költészetében, és a vers több más képével együtt /„bolyongó vágyak mély tűzében”; „föllángol a táj”/ akár a forradalmas vágyakat gyakrabban kifejező tüzek szimbólum-világába is beilleszthetők lennének.¹² Az a költő jósolja, várja az eljövendő forradalmat, aki, mihelyt bekövetkezett, jelentős szerepet vállalt benne.¹³

A *Magyar nyár 1918* nem véletlenül vált antológiák, sőt tankönyvek gyakorta közölt szövegévé. Juhász Gyula legrepresentatívabb versei közül való. Egy ritka történelmi helyzetből született, tüzes hangjához hasonlót máskor alig hallunk tőle, s ha néha igen, akkor sem mindig a legszerencsésebb sorában.

A magyar Tisza képei azonban sokszor a költészete mélységeiből fakadó „bús és szőke” mellett jelennek meg, és nem egyszer ugyanazon mondatban, mint a „szőke, bús, magyar víz hajlatánál” írt *Marcus Aureliusban*. Ezért egy-egy — bár ritka — közhelye miatt nem szabad kétségbevonnunk eddig alig vizsgált patriotizmusának ihletettségét. És nemcsak akkor, amikor a „legmagyarabb folyó” inspirálja. Magyarság-élményét leginkább az Adyéhoz hasonlíthatjuk, mégha nálánál halkabb hangokkal fejezi is ki ezt. Az olyan ritka költők közül való ő, aki halk hangon is hitelesen tud szólni a percmberkéktől néha kétségbevonat magyarságáról. Az ország megcsonkítása után írt verseiben épp az a megejtő,

¹² Erről a tanulmányunk során már másutt is hasznosított: Charles Baudoin: *Psychoanalyse de Victor Hugo*. Genève, 1943., továbbá: Bachelard, Gaston: i.m.

¹³ Péter László: Juhász Gyula a forradalmakban. 37.

hogy az az ún. irredenta költészet frázisait messzire elkerülve, továbbra is halkán beszél a régiek nyomában immár „új bánatokat ébresztő” „magyar” Tiszáról. „Velem maradsz te, és magyar maradsz!” olvassuk az egyikben (*A Tiszánál*), máskor arra emlékszük, hogy sokat állt partjainál, míg „benne ringott a magyar világ” (*A Tiszához*); egy régi térképre nézve pedig így szólal meg: „Ez a Tisza, a magyarok folyója” (*Gyász*). Mindez alig egy-egy sóhaja az olyan verseinek, amelyekben egyéb bánatairól beszél. Tudja, hogy ennél több sokkal kevesebb lenne...

DEZSŐ BARÓTI

DER DICHTER DER THEISS (TISZA)

Es ist allgemeine bekannt, dass das Wasser als Urstoff die dichterische Invention immer stark beeinflusste. Die Dichter werden vor allem durch das Betrachten von und Flüssen in tiefes Nachdenken versunken. Gyula Juhász ist einer der Dichter dieser Art, er ist Dichter der Theiss (Tisza). Das Theiss-Thema taucht in so vielen Varianten auf, dass es schon einen thematischen Zusammenhang aufweist. Das Motiv kann gleichfalls andere Themen des Dichters, wie zB. Natur, Landschaft, Liebe, Traurigkeit und Ungartum etc. genauer erläutern. In der Abhandlung wird dargestellt, wie die Theiss (Tisza) zu einem Symbol von Ungarn und Ungartum verwandelt.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

TURRIS EBURNEA

Juhász Gyula és Gulácsy Lajos öröksége

Képzeljük el, hogy 1907. május 11-ét írunk s Pesten vagyunk egy tárlaton, Gauguin kiállításán. Ha a képek között sétálunk, egy költő—festővel — Juhász Gyulával — és egy festő—költővel — Gulácsy Lajossal — találkozunk, kik elragadtatással szemlélik a festményeket, melyek valamiképpen vágyott saját világukat, művészi—esztétikai elképzeléseiket látszanak megvalósítani, mintha — úgy érezhetik — önmagukkal, vágyott önmagukkal, eddig ilyen módon igazán meg nem fogalmazott, mégis hasonlóan megformált énjükkel találnák szemben magukat, mintha „találkoznának”, hiszen találkoznak is: nem véletlen ugyanis, hogy a 19. század közepi Európából, a civilizációból való elvagyódásra emlékeztető érzés egyként jellemzi őket ekkor, nem véletlen, hogy megérinti mindkettőjüket az az „új világ”, melyet épp Gauguin képein fedeznek fel: Tahiti a menekülés, az elvagyódás szimbólumává lett. Példa lehet erre Juhász *Primitívája*: „Már jártam e rőt avaron, / Oly ismerős e buja vadon, / Álmosan, szabadon. // És rokonom e barna csapat, / Mely álmatagon tovahalad / A lesült fák alatt // És testvérem e nagy feledés, / Elpihenés, elheverés, / Elcsöndesedés. // Ó táj, Tahiti, Citere, // Álmatlan álmom szigete, // Ó vágyam ligete: // Szent televény, velem rokon. / Be jó volna, túl gondokon / Heverni e homokon!” A vers alcíme nem más, mint *Egy Gauguin-kép alá*. Hogy Juhászt is ennyire megérintette Gauguin, arra Csepű álnéven, a Máramarosai Szemlében május 24-én megjelent méltató kritikája is bizonyíték.¹ A költő is a „Gesamtkunstwerk” képviselőjének — jellegzetes szecessziós gondolkodás! — érzi magát, bizonyítja ezt *Anch'io* című műve: „Művész vagyok. Kifáradt, keskeny ujjam / Egy lant idegén álmodozva babrál, / Úgy simogatom a szép és új igéket. / Mint perzsa szőnyegét a kalmár. / Szerelmes vagyok rejtelmes szavakba, / Melyek nagy órák lázában fogantak / És pirosan és égőn és ragyogva / Új színeket lopnak az alkonyatnak. / Nem látom én az utcák szürkességét / S a közönyös arcok nekem nem élnek / Testvéreim a csillagokba néző / Nagy álmodók, a szomorú merészek. / Művész vagyok. Mélységek és magasság / Gyopáros ösvényén kuszom magamban. / Keresek egy virágot, új virágot, / Hogy érte életemet adjam!”

A költő szívesen emlékezik vissza a napra, mikor először találkozott a festővel: tanári vizsgája miatt utazik Pestre s este a Vígszínházban Reinhardt rendezésében Wedekind drámáját, a Tavasz ébredését nézik meg együtt — az immáron baráttal — Gulácsy Lajossal; A Nemzeti Szalonban látott tárlat egy — ha tetszik — poétikai hagyománnyá, motívummá lett e pillanatban, melyet együtt éltünk meg. Ez a magyarázata annak, hogy a híres—hírhedt „újságíró” — nem egyszerűen csak az volt! —, Magyar László a költőt ötven éves születésnapja után felkeresi a szegedi Kálvária sugárúti „otthonában”: azaz az

¹ Vö. Juhász Gyula *Összes Művei*. 5. 1898—1917. Prózaírói írások. Szerk. Péter László. Akadémiai, 1967. 124., 110., ill. 602.

idegklinika kertjében s interjút kér tőle (Juhász nem nyilatkozott senkinek). A három részes beszélgetében jelentős szerepet kap ez az első találkozás: „Gulácsyt szerettem a legjobban ... sohasem felejttem el azt a színházi estét, amit együtt töltöttünk. Nevezetesen este volt. Wedekind darabját, a Tavasz ébredését játszották a Vigszínházban. Azért mentem akkor Pestre, hogy letegyem a pedagógia vizsgát. 1909-ben. Május volt. Ott szorongtunk, lelkesedtünk a karzaton, Gulácsyval, Kosztolányival, Babitscal, és tüntetünk azok ellen, akik a rosszul értelmezett erkölcs nevében tüntettek a darab és az irodalom ellen és a rendőrök akkor azokat a tüntetőket vezették ki a színházból, amely akkor még templom volt. Különösen a magyar színház. Menedéket adott a német Wedekindnek, akit a császári tilalom száműzött a német színpadról. Ő maga is játszott a budapesti előadásokon. Felejthetetlen este volt. *Akkor forrt össze a szívem Gulácsy szívével.*”²

Talán nem véletlen, hogy ekkor — 1908-ban — írja meg a költő Turris eburnea című művét, melyben így szól: „Elefántcsonttorony, Művészet, / Én is boldog rabod vagyok. / Ha kitagad, kiver az élet, / Fehér tetőd felém ragyog / Elefántcsonttorony, Művészet. / Örök hajlék, be jó tebenned, / Örök szökőkutad csobog. / Lemossuk ott a földi szennyet, / Mi álmodók, mi alkotók. / Örök hajlék, be jó tebenned / S be fáj leszállani közétek / Gondok, napok, élet, halál, / Rossz emberek, bús hangyavár, / Hol sár a hó, a szépség vétek, / Rossz emberek, bús hangyavár, / Be fáj leszállani közétek!” Ez: a „hallgatás tornya”, a „nagy Üvegház” későbbi lírájának is — nem elemzett — sajátos világa. Tulajdonképpen a jelzett időponttól akarva-akaratlanul szinte párhuzamos poétikai világnak lehetünk tanui a két művészre figyelve. Bizonyosság erre a hasonló időkezelésű *A Nagy üvegház* című vers s a *Tűnődés* című festmény: mindkét mű esetében a lényeges egzisztenciális—poétikai kérdés maga az „idő”(!). Juhász versének megszólalásakor válaszul mintegy magunk elé képzelhetjük Gulácsy festményeit: „Érezted-e, ha csókolnál szerelmes / És boldog éjjel, hogy e percben éppen / Hány ajkat csókol a halál kegyelmes / Kegyetlen ajka, mely rád vár az éjben? / Érezted-e, ha mámor tárka fátyla / Borult szemedre, hogy e pillanatban / Hány kiégett szem néz az éjszakában / És hány revolver hűs ravassza csattan? / S évezted-e, ha megalázva, fázva, / Kószáltál, vert eb s vártad a halált már, / Hány csók csattan, kehely cseng s a világnak / Hány hitvány dús parancsol, mint a császár?”

Barátságuk elmélyül, Nagyváradon is gyakran találkoznak: 1909. június 13-án a MIÉNK — a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre — kiállítást rendezett Nagyváradon s a holnaposok is fölléptek. A rendezésben, a propagálásban a holnaposok nagy szerepet játszottak. A matinén Bölöni György mondott bevezetőt, szerepelt Dutka Ákosné — Dutka Juhász, Ady és Emőd Tamás verseit szavalta —, Dutka Ákos a HOLNAP és a MIÉNK rokon művészi törekvéseiről, Rippl-Rónairól, Perlmutter Izsákról beszélt, végül pedig: „Gulácsy Lajos művészetéről Juhász Gyula eredeti, új szempontokból fejtegette azokat az elemeket, amelyekből Gulácsy modern és egyéni művészete kialakult. A stílizálás jelentőségéről, korunk történeti stílusérzékéről, Gulácsy preraffaelita és rokokó témái-

² Magyar László: „Amikor én írtam, a véremmel írtam.” Három látogatás az ötvenéves Juhász Gyulánál. Délmagyarország, 1933. ápr. 16. 15—16. (A kiemelés tőlem. Sz.L.S.)

ról igen érdekes gondolatokat művészi formában adott elő.” (Matiné az impresszionisták tárlatán. Nagyvárad, 1909. jun. 15.) A következő matinéra június 20-án kerül sor, ezt — a beszámoló szerint — „Juhász Gyula, a kiváló költő nyitotta meg ... jelezve a művészet-történeti esemény jelentőségét. Azt fejtegette, hogy az első vidéki város Nagyvárad, ahol megértő emberek tudatában él, mily szép és nagy jelentősége van annak, hogy a modern művészi törekvések oly nagy alakjait, mint Ady Endre, Rippl-Rónai József, Gulácsy Lajos, együtt ünnepelheti a megértők pár száz főnyi tábora.” (Irodalmi ünnep a MIÉNK tárlatán. Nagyvárad Napló, 1909. jún. 22.) A matinén szerepelt még Gulácsy, aki *Kopott freskók* címmel egy XIII. századbeli idillt olvasott föl, Rafael Irma és Mezey Zsiga zeneszámokkal szerepeltek, végül Ady három új versét olvasták föl nagy sikerrel. A beszámoló csak az *Anti Krisztus útját* említi cím szerint.³ Nem véletlen, hogy a jelzett matinékon éppen Juhász az, aki Gulácsyról szól, nem csak a hasonló gondolkodás köti össze őket, hanem az is, amiről már szoltunk: Juhász gyakran szól festőkhöz, festők nevében (*Giorgone*, 1909., *Tiziánnak*, 1918.), sőt magát is festőnek állítja: *Io sono pittore*. Szívesen ír beszámolókat, publicisztikát is festőkről, neki is mintája Botticelli, Michelangelo, Velasques, Watteau, Gauguin; „szűz rokonaként” emlegeti Gulácsy lelki atyját, Beato Angelicot, azaz Fra Angelicot (*Gioconda*, 1910.) Fra Filippo Lippit, Giottót gyakran formálja meg s tudjuk, hogy ezidőtájt Gulácsynak is éppen az említettek jelen-tenek mintát, hogy Giottóban fedezi fel a lélek tükröztetésének szándékát, a „belső látás” törvényét, Giottót hívja segítségül, amikor megfogalmazza feladatát: lélekben visszatérni az igazi szépséghez. Egyként jellemzi mindkettejüket, a költőt és festőt egyaránt a rezignált elfordulás a világtól, melyhez követhető alapot a preraffaeliták törekvései jelentettek. Nem véletlenül fogalmazza meg Eisler Mihály, hogy „Gulácsy az első magyar művész, az egyébként más problémákkal küzdő Csontváry mellett, ki a valóság ábrázolását radikálisan elhagyta és egy lelki világ kivetítésébe fogott. Képei álomlátások, álruhát öltött jövevényei az öntudatlannak, mítikus színvallomások egy soha teljesen meg nem fogható belső univerzumról. Ha fest, a dolgok mögé nyúl és spirituális jelentőségüket keresi.”⁴

Gulácsynál is összeolvad irodalom, festészet és zene, Shakespeare, Dante, Hugo, Flaubert ugyanúgy a világban való rejtőzködést jelentik számára, mint választott „álnevei”, beöltöztetései — mindezek a jelen elutasításaként fogalmazódnak meg. Germanus Gyulától tudjuk — többek között —, hogy Gulácsy gyakran öltözött be a szó szoros értelmében is: hol Szent Lajosnak, hol egyszerűen csak középkori lovagnak. Szép példa erre az, amikor volt osztálytársa, Germanus Gyula véletlenül meglátja Firenzében: „Lassan ballagtam a szűk utcákon, gyakran zsákutcába kerültem és vissza kellett fordulnom. Az egyik utca kereszteződésénél gyerekek hangos lármája zavart meg. Rikoltoztak, nevetgéltek. Egy furcsa—nyúrga, különös emebert követtek: szűk harisnyanadrágba volt bújtatva lábszára, csak combjain buggyosodott ki és dereka puffos ujjú mellénybe volt szorítva. Fején struccotollas kalapot lengetett a szellő, oldaláról törzszerű kard lógott le. Mintha egy

³ A beszámolót idézi Ilia Mihály: Szegediek a holnaposok között. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXIV. Szeged, 1987. 44—45.

⁴ Eisler Mihály: Gulácsy Lajos. Magyar Művészet, 1933. 65—70.

múzeumbeli festményből lépett volna ki a fizenzei utcára, vagy éjszakai álarcosbálból csak most tántorogna haza. Én meggyorsítottam lépteimet, hogy szemtől-szembe láthassam. Meghökkenem, mintha a múlt életre kelt volna és felkiáltottam: — Lajos! Az ördög bujt beléd!” A harisnyanadrágos „maskara” valóban Gulácsy volt, akit nem zavartak az értetlenkedő gyerekek, mint mondta: „... bolondnak tartanak itt is, de nem bántanak. Azt hiszik, tréfálok, pedig halálosan komoly dolog ez. Én a múltban élek, ők ebben a fontoskodó jelenben.”⁵ Juhász Gyula is gyakran ölt magára verseiben maszkot, megírja a téboly verseit (*Széchenyi, Tompa*), régi figurákban kelti életre (*Mercutio dala, A föltámadt Lázár, Odysseus bucsuzik*). Mindkettejükről elmondhatók Oscar Wilde: „Az ember legkevésbé önmaga, ha saját személyében beszél. Adjatok neki álarcot és az igazat fogja mondani.”⁶ Mindketten fölveszik — hol idézőjelesen, hol valóságosan — a Watteau-kabátját, mint Gulácsy *A bolond és a katona* című képén, vagy Juhász a „Hol Watteau tája ring a tóban” kezdetű *Milliard kisasszony* (1908) és *Watteau* (1909) című versében s nem véletlenül lesz közös figurájuk Ophélia, Eugénie Grandet, Salome vagy éppen Bovaryné. Mindkettejüket vonzza a bohóc, a clown, pierrot felölthető figurája, a rokokó világa, ami persze — a korszakot szemlélve — nem található különösnek, hiszen hoffmanni játékoság, a fantasztikum-keresés, Oscar Wilde, Maeterlinck hatása ott érezhető Ambrus Zoltán, Szini Gyula és mások munkásságában is. Juhász Gyula ouvre-jében erre példa lehet a *Menüett* és a *Rokokó*, de ami igazán megkülönbözteti őket a kortársaktól, amiben igazán sajátosan egyek lehettek, az az, hogy a kortársakkal szemben — kik Gulácsyban csak a deviánst látták, értékelték vagy épp utasították el (értékelté Erdei Viktor, Balázs Béla, Bródy Sándor, Kosztolányi, Karinthy, Cholnoky László), addig Juhász Gyula valóban „találkozott” vele és benne azzal a kortárs művésszel, — s innen az életre szóló művészbártság —, aki a talajvesztettség, a magányérzet, a csonkaságtudat, a „széthulló világ” képzete, a művészi kifejezhetetlenség elől menekülve új dimenziókat keres s valamiféle — általános művészeti—poétikai elvet követve — a varázslásban véli fölfedezni a lehetséges szabadulásmódot. Láthattunk hasonló tendenciát a 19. század derekán is már, ez mégis más, s külön más, amit Gulácsy képvisel, hiszen ő komolyan veszi a „játékot”, azaz nem egyszerűen jelmezként fogja fel az „arany középkort”, hanem megpróbálja megélni: beöltöztetése legalábbis ezt bizonyítja. Ezzel magyarázható, hogy Gulácsy számára nincsenek művészi ágak, csak *művészet* létezik — ha tetszik, ismét a Gesamtkunstwerk szellemét igazolandó —, hogy csak az „istenülés vágya” — a múlt, a szerelmek, az emlékek — szent számára, a halál, a melankólia, a magány érzete fogalmazódik meg minden alkotásában, a gyermekkorban s a „kert” motívuma is a maga hármasságában szerepel: az édenkert, a szerelem kertje és a sírkert — a hagyományoknak megfelelően — együtt—egyszerre formálódnak meg festményein, de ugyanezt látjuk Juhász Gyula verseiben is: a feltámadásból való kirekesztettség élménye, az égi és a földi szerelem azonosíthatóságának kényszeredett megfogalmazhatósága a Juhász-i verset is majdhogynem szürrealistává teszi (*Az építőmester éneke, Az elefántcsonttorony, A hallgatás tornyában, Feltámadás, Profán*

⁵ Germanus Gyula: Osztyáltársam, Gulácsy Lajos. Magyar Nemzet, 1964. szept. 13. 12.

⁶ Idézi Szabadi Judit: Gulácsi Lajos: A virágünnep vége. Előszó. Szépirodalmi, 1989. 10.

litánia, stb.). Ime, ez az az időszak, amikor Gulácsy, a festő megteremti a maga külön világát, elkezdti festeni képeit Nakonxipánról, a Hold és köztünk lévő országról s e világot a maga módján halálosan komolyan veszi, valós világként kezeli. Ezt érezhette meg költőtársa-barátja: Juhász Gyula, amikor lelki közösségük bizonyosságaként ekkor, tehát 1909-ben barátjának ajánlotta három évvel korábbi versét, *Az áloévirág* címűt: „A kert ölen sötétlik, mint a bánat / Az áloé, a száz évben nyitó. / Rejtelmesen csobog a kerti tó, / Tükrén az első csillag fénye bágyad. // Sötét, magas apáca árnya lebben, / Az angelusztól megcsendül a táj, / A jázminoknak dús illata fáj, / Porladó álmok nyílnak ki a kertben. // S a bús klarissza, ráboruló éjben, / Elmélázgat az áloélevélen, / Melynek virágát látta még a gyermek. // S mely egykor — de néki soha, soha! — / Szirmát is bontja, illatát is ontja / Jövendő ifjúságnak, szerelemnek.” Juhász kitűnő érzékkel meglátta, hogy valamilyen formában „mesemondók voltak a Rafaelló előtti művészek is, akik néha kezdetleges eszközökkel, képzetekkel, mégis meggyőző erővel tudták elmesélni képeiken a Bibliából, a legendákból vagy a való életből merített mondanivalójukat.”⁷ Ezért nem véletlen, hogy Bölöni György oly nagy szeretettel emlékezik meg a festőről: „Gulácsyval nagyon összebarátkozott Juhász, és az álomlátó, feminin lelkű festő, aki alig élte a földi élet realitását, mert annyira lekötötte Nakonxipánnak nevezett képzelt világa, amiről folyton mesélt, amit állandóan rajzolt, festegedett, aminek világát maga teremtetette fantáziás alakokkal benépesítette, a törekeny, nőies, szelíd, az egyéniségét lírájában felolvasztó Juhászban találta meg a maga mását, rokonát, aminthogy Juhász is Gulácsyban a magát. Heteken át együtt volt elválaszthatatlanul a két barát. Juhász méltányolta Gulácsy álmvíziójának finom művészetét, de még inkább az igazán ritka bájjal megáldott embert. Tetszett neki ez a művészi játék, és nem volt aztán Gulácsynak megértőbb, ragaszkodóbb és hódolóbb értékelője, mint ő. A nagyváradi éjszakákban két árnyékként imbolgó romantikus figura rótt a Hársfa-sor alatt az utat, vagy valósággal andalgott a Bunyitaligetben, egymás szellemétől megigézve: kora legigézesebb piktólikusa, Gulácsy Lajos, és az akkor már költészetében a csillagok felé szálló Juhász Gyula.”⁸

A talán legkorábbi dokumentum-értékű említése e világnak éppen Bölöni nevéhez fűződik, ő írja 1906. augusztus 30-án Párizsból: „Kedves Gulácsy fiú ... mit csinál maga ott magyar Na'Conxypanban?” E fantasztikus mesevilág úgy forrt össze Gulácsy nevével, mint Csontváryé a cédrusokkal és Egryé a Balatonnal. Lyka Károly még róla írott cikkének címéül is ezt adta: „Na'Conxypan festője”, jellemzésül pedig ezt írta: „Na'Conxypan egy város neve, mely túl fekszik minden geográfián, túl a földgömbön, testetlen asztrál lények lakják, felosztott formájúak, sápadt színük csak éppen dereng, cselekvésük erély nélkül való imbolgás. Némelyik színné vált illatnak hat ... Ott nincs erő, nincs akarat, nincs semmiféle mérhetőség. Mint felesleges lom, ki van belőle vetve a gondolkodásnak ama sínje, amit mi a földön logikának nevezünk...”⁹ „Gulácsynak csakugyan szüksége volt Na'Conxypanra — magyarázza Szabadi Judit —, mint egy olyan megnevez-

⁷ Szij Béla: Gulácsy Lajos. Corvina, 1989. 36.

⁸ Bölöni György: Nemzedékről nemzedékre. Szépirodalmi, 1966. 406—407.

⁹ Idézi Szabadi Judit: im. 21.

hetőségre, mely legitimitást ad különcködésének. Bohókás agyszüleményei beteretelhetőkké váltak egy valóságtól — a káprázattól is! — merőben eltérő koordináta-rendszerű világba, melyet Na'Conxypannak keresztelt el, és Na'Conxypan lakói számára mindazt a szabálytalanságot megengedte, illetve természetükké tette, amely miatt ő maga a józanok szemében gyakran komikussá vált ... Egy valóságos boschi univerzum elevenedik meg ezekben a szövegekben, úgyhogy a Na'Conxpan-i írások talán még a festészethez képest is újdonsággal szolgálnak. A rajzok egyébként sem tudják átfogni ennek a «különös különítvénynek» — ahogyan Gulácsy saját országát többek között elnevezte — valamennyi sajátosságát, mivel az ország alkotmányának, államigazgatásának, gazdálkodási formájának, nyelvének, pénznemének, igazságszolgáltatásának stb. az ismertetését csak verbális kifejezés mód közvetíthette.¹⁰

Amikor végleg bezárulnak Gulácsy mögött az idegklinika kapui, hogy közel egy évtizeden keresztül — 1932—ben bekövetkezett haláláig — a világtól elzárva, végleges magányban éljen, Juhász Gyula kétszer is megidézi barátja szellemét. 1925. február 1-én a *Magyarságban* *A szépség betegének* nevezi, örületét szentté avatja. Az írás szellemét érzékeltetendő álljon itt néhány rövid részlet: „Angyali lélek egy szatír testében: ez volt az első gondolatom, amikor fiatalságomban legelőször találkoztam Gulácsy Lajossal. ... Bevezető előadást tartottam róla az ünnepélyes megnyitáson, amelyre ő a dán királyfi kosztümjében és karddal oldalán akart megjelenni, én mint a korai reneszánsz és kései barokk köztünk járó szellemét üdvözöltem. Ő mosolygott, kedveskedett és egy hosszú elbeszélést olvasott föl Nakonxipánról, amelyet a közönség nagy része ámulva és bámulva hallgatott. ... Gulácsy igazi tragédiája, amely elől a téboly lárvája mögé menekült: egy tiszta művész, egy tisztára művészietlen korba született bele és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépíteni. Túlságosan gyöngö és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba innen, a halál életéből az élet halálába: de örületbe. De mint Oféliáé, az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvénybe és virágokat hintett a habok közé.”¹¹ *Gulácsy Lajosnak* című versében is hasonló világnak lehetünk tanúi, mintha még irigyelné is barátját a költő azért, hogy nem kell a való világot élnie:

Lajos, elér-e hozzád még a hangom,
Mely úgy remeg, mint nyárfák estelen,
Ha rajtuk ring az alkonyi harangszó
S rájuk ragyog a csillagszerelem,
Elér-e hozzád hangom, a szívedhez,
E nagy, bíbor virághoz, mely beteg

És az agyadhoz, mely —ó drága serleg!—
Gyász és nyomor borával telve meg!
Elér-e hozzád hangom, a naiv, bús
Juháskolomp a végtelen teren
És fölver-e egy percre álmaidbul,
Melyekben nincs már többé értelem?

¹⁰ Uo. 22.

¹¹ Juhász Gyula *Összes Művei*. 7. Prózai írások. 1923—1926. Szerk. Péter László. Sajtó alá rend. Ilia Mihály. Akadémiai, 1969. 173—174.

Ó értelem! Hogy tudja ezt a többi,
A kalmár, bőrzés, a kalóz, betyár,
Csak okosan, csak adni, venni, ölni,
Törvényesen, míg az idő lejár.
Csak enni, nőzni és álmodni néha,
De óvakodva, mert itt élni kell,
Potom a szépség és művésze léha,
Csak egy a mentség, egy csak: a siker!

Lajos, emlékszel, amikor először
Kerített össze minket alkalom,
A boldogságos, békés délelőttön
Gaguinnek száz lázáлма a falon?
A sárga fényben a kővér banánok
S a sárga tájon barna emberek,
Az elveszett Éden, mely fája-fájón
Bennünk zokog, ujjong, ragyog, remeg.
S a furcsa bálvány, szent fából faragva,
Mosolya sár és bánata mosoly,
Önarcképem! — mondtad és a zajban
Kacajod bongott, mint ha szél dobol!
Lajos, emlékszel Váradon, tavasszal
A kis csapszékben, hol Watteau lakott,
Lerajzoltál, vén márkit, vaskalappal
S tegnapnak láttad már a holnapot.
A Köröst néztük és láttuk Velencét,
A kávéházban Goethe ült velünk,
Esengtük Grandet Eugenia szerelmét,
A csillagot kerestük, amely letűnt.
A csillagot kerestük ... merre is vagy,

Hisz még nem hullottál az éjbe le,
Még ég fölötted estenden a villany,
Még mérik, lázad nő, vagy sülyyed-e?
Lajos, hiszen mi voltunk már azóta
Ott is, tudod, nem mondom, fáj a szó ...
Ahol ketyeg a lélek, mint az óra,
De nem mutat időt, irtóztató.

Te ott maradtál, hallom, jobb neked már,
Mint ez a másik, józan, gaz pokol,
Hol gond, ital, nő, robot és a seft vár
S a legszebb vágy legrutabban lakol.
Te ott maradtál, téren és időn túl
Sétálsz a kertben, csillag s híd alatt,
Nem hallasz már ugatni szűkülő bút
S nem látod a halált, amint arat,
A mosolyt, melyet festett Lionardo,
Nem látod a nőt, — csendesen halad
Agyadban, mint a Létke, mint az Arno,
Az örök semmi a vak nap alatt.

Nincsen remény s te nem tudod. Szelíden
És finoman — hiszen művész vagy, Lajos —
Babrálsz a párnán ujjaiddal. Az Isten
Legyen irgalmas. Ó csodálatos
Szent, tiszta művész, Giotto jó utóda,
Alázatos, hű, tőled nem kíván
Már e planéta semmit és a holdba
Nakonxipán vár már, Nakonxipán.

Ime az irodalomtörténeti pillanat. Juhász e versétől kezdve egy motívum indul költői vándorútjára. Weöres Sándor 1944-ben lel rá a *Medusa* című kötetében, ekkor írja meg *Dalok NaConxy Pan-ból* című húsz darabból — négysorosból — álló művét, melyet majd a rázáruló csöndet követő, 1956-ban közölt *A hallgatás tornya* című könyvében jelentet meg újra. E mozzanatok egyszerre utalnak vissza Gulácsyra és Juhászra is, hiszen az „elefántcsonttorony” motívumának igazi korábbi hazai „kiaknázója” Juhász volt, gondoljunk csak épp *A hallgatás tornyában* című versére vagy a következőkre: *Építőmester éneke*, *Turris eburnea*, *Foházkodás*, *Az elrejtőző*, *Az élet hegyén*, *A magány*, *Az én magányom*, *Flaubert emlékének*, *Fidiász a népnek*. A Weöres-vers abban az időszakban születik, amikor számos más „utaztató” műve. Ekkor írja *A célról* című versében: „Nem kell ismernem célokat / mert célokat ismer engem.” Rákos Péter írja erről az időszakról: „Bármilyen rejtett műhelyitkai vannak is, látszatra megejtő gondatlansággal versel,

akárcsak Kosztolányi Britannicus, akinek Néró, a féltékeny fivér, csodálattal elegy irigységgel mondja: «Minden igéd mintegy a hallgatás tornyából lép ki, mindenkit megtevesztve, sápadtan és jelentősen.»¹² A vers tehát akkor íródik, amikor a *Kínai templom*, amely azonban csak „egyik példája csupán azoknak a távoli tájaknak, rég múlt koroknak, ahová a költő szívesen látogat el képzeletében. Máskor «Altwien» vagy maláji ábrándképek, újszövetségi apokrifek és ómagyar nyelvemlékek világába vezet, megjelenik költészetében Médea és a Minotaurus, Etiopia és a norvég fjordok, a cseremiszt népköltészet és Na conxy Pan rejtélyes szigete, a tudtunkkal Gulácsy Lajos lázas elméjében fogant vízió. A hit és az imádság őszinteséggel átforrósodott és ugyanakkor kecsesen profanizált világa is úgy bukkan fel lírája összképében, mint átváltozásainak egyik lehetősége és színtere, s éppígy a pogány bukolika, mely a földi élet örömeinek dicséretét zengi, a villonian, vagy ha úgy tetszik, rictusian nyers, naturalista hangvételű költemények is. Minden szerepébe becsületesen beletett valamit önmagából, de egyikben sem adta önmagát. «Csak kerete vagy önmagadnak» — írta egyik egysorosában.¹³

Weöres verse, a *Dalok NaConxy Panból* az automatikus írásmódot mutató szürrealisztikus képzettársításával egyértelműen visszamutat a szürrealizmusba átcsúszó szimbolizmusra, mely Gulácsyt jellemezte.¹⁴

Hová repültök, háromélű kardok,
forróságtokra mely ég szele fűtt,
e jeltelen világon mit akartok,
míg ajzott hűrként pendül a Tejút?

...

Hosszú, függélyes, szűk fémcsőben éltem
és csúsztam benne fejjel lefelé
mindig gyorsabban — s hasztalan reméltem,
hogy kiérek az igazság elé.

Egészen konkrétan is megidézi a szöveg a Gulácsy prózájából ismert mesevárost:

Szép városodban révedezve jártam,
aztán a Hét Harangvirág Terén
lehelletednek szobránál megálltam
s homlokod titka átömlött belém.

Hogy a vers utolsó darabjában a költőre ekkor oly jellemző szkepszis és *A vers születésének* gondolata is megfogalmazódhassék:

¹² Rákos Péter: Az irodalom igaza. Madách, 1987. 202—203.

¹³ Uo.

¹⁴ Gulácsy szimbolizmusáról: A szimbolizmus enciklopédiája. Szabadi Judit utószavával. Corvina, 1984. 344.

E vers is valóság, akár az álmod.
Az élet: szív és kés egy szín alatt.
Szemeddel az egész tengert halászkod
s horoggal mit fogsz? Egynéhány halat.

1970-ben íródott s a *Szegény Yorick* záróverseként jelent meg Kormos István műve, a *Nakonxipánban hull a hó*. A harminc szakaszos vers a teremtés—teremtődés folyamatát fogalmazza meg Gulácsy utaló játékossággal és ironiával:

Se házam székem asztalom
Surabajában vásált gyöngyöm
foszlott magasnyaku pullóver
fekszem könyéken pusztá földön

de semmi vész gyermekeim
sajnálnotok fölösleges
világokat varázsolok
amikor akarom

szemem hunyom s belső faláról
elém nyüzsög Nakonxipán
orrom előtt datolya kókusz
zeppelinforma marcipán

...

Nakonxipánban hull a hó
csibéim nem hülyéskedek
datolyán pálmán kókuszon
zöld hópihéek fehérlenek

A vers befefejezése — nem véletlenül — emlékeztet a Weöres-vers zárására is, példázva egyúttal azt, hogy a közös motívum hasonló költői magatartásformát alakít ki, amely hatással van szükségszerűen a vers megformálódására—strukturálódására is:

hát szappanbuborék-havam
kiszámolós játékom lettél
Nakonxipánom szigetem
vertem gyomorszájon magam

poharamban a jég elolvadt
meleg megmondomni a szóda
aki nem ismer még jöhet
jelentkezzen az idióta

de gyorsan mert szemem nyitom
nincs-ajtóim pedig kulcsra zárom
hajnali félnégy csak elalszom
ha isten is akarja álmom

A versről idézzük a legautentikusabbat, magát a költőt, azt a szövegét, amely 1977. április 24-én hangzott el a televízióban a „Csak a derű óráit számolom” (sic!) című műsorban: „A vers plágium persze, hiszen Gulácsy adta ezt a címet egyik képének. Nakonxipánban hull a hó — azt hiszem, ez a legszebb magyar képcím. Nakoxipánt nagyon régen olvastam én, diákkoromban, Juhász Gyula versében, abban, amit Gulácsy Lajoshoz, barátjához, vagyis már csak barátja emlékéhez írt. Akkor bukkant fel előttem ez a Nakonxipán szó. Gulácsy-képet akkor nem láttam még, sőt akkor sem, amikor Weöres Sándornak *Dalok Nakonxipánhoz* című gyönyörű versét olvastam. Aztán úgy adódott, hogy az ostrom alatt a mellettünk levő ház kigyulladt. Egész nap égett a ház. Mi a pincében csak arra vigyáztunk, hogy ne terjedjen át a tűz a mi házunkba. A két háznak

a pincéjét nagy vasajtó kötötte össze. Mi vizet locsoltunk egész nap a vasajtóra, s a tűz nem jött át. De évekkel később Keleti Artúrtól, Gulácsy Lajos barátjától megtudtam, hogy abban házban (egy orvos lakásában) negyven Gulácsy-kép égett meg a falon. Olyan képek, amikről reprodukció sincs, fénykép sincs. Gulácsy saját álmvilágában élt, Nakonxipánban, és én úgy éreztem, hogy ott a falon Nakonxipánból sok minden megégett. Ezért a saját életembe loptam át nemcsak a Gulácsy-kép címét, egész Nakonxipánját is. Ez jelenik meg a szerelmeimre emlékező öregkori versemben. A verset egyébként Fodor András lakásában írtam. A családja a Balatonon nyaralt, nyugodtan írhattam, egyedül voltam. Bandi hazajött éjjel, látta, hogy a szobában dolgozom, hogy verset írok. Ő a tanúja, hogy valóban fél négykor fejeztem be az írást.”¹⁵ Az idézett szöveg abban a kötetben látott napvilágot, amelyet az a Nagy Gáspár válogatott és szerkesztett, akinek első kötete éppen Kormos István szerkesztésében jelent meg s mint látható, Nagy Gáspár nem lett hűtlen mesteréhez, mint ahogyan a másik vállalt elődhöz, Weöres Sándorhoz sem. Ezt bizonyítják idevonatkozó versei is.

Nagy Gáspár *Jézusos fejlehajtv*a című művét Kormosnak ajánlja „a győri halpiac tövébe”, *A tél elé* című versében nem nevesíti, hanem egy utalással kelti életre, mely utalás így mintegy hidat alkot egy jellegzetes hagyományban. A verszárás így hangzik:

ha ekkora télre az út elhívott
parázból lehet a csizmád,
hiszen az égést és a megfagyást
lebírtad s kibírnád

fejed mégis fődetlen maradt,
bár felöltözködtél csudamód —
angyalpihék sörényeden;
„NAKONXIPÁNBAN HULL A HÓ”

Kibiztosított beszéd című kötetében kétszer is találkozunk Kormos-utalással. Az egyikben — Verbőczy Antalnak írott „levelében” — a már ismert utalással él: „de táncoljunk vissza a kemencéhez kérem, amiért is e levél: hogy ama péklapátra vonatkozó axiómái mint maximák azóta állnak s e péklapátra K.I. a költő azaz Körnös úr hamisítatlan nullás liszttel előleget vagy foglalót adott ezt írván: «de odaér verseivel, ahová akar» és ebben is igaza és bejött lapja lett mint odaát Nakonxipánban ahol agyonveri magát pókeren angyalai hozzák a vidám táviratdörmögést” (Epistola-féle). A másik vers pedig akkor szólal meg, amikor már e léten túli Nakonxipánban kereste fel Kormos Istvánt nem egy azon költők közül, kiket Nagy Gáspár is megbecsült odafigyelésével. A fikció szerint e szöveget Nagy Gáspár csak lejegyezte K.I. súgása nyomán, amely szerint „szidatokat érte hogy be- / intésem még túlontúl korai / de szívem ingyenben cipelték / Korniss úr magyar Pásztorai / s fizettetek dúsan utánam / — akárcsak kisorsolt égbeli intés — / óriás költők kopogtak nálam / Nagy Laci Jékely Illyés” (*Halálon túl*).

De, felhangzik a motívum s a hozzá kapcsolódható költői magatartásforma a vidékiség, a szegediség, a Juhász Gyula-i örökség vállalásának megformálásában is, mint

¹⁵ Kormos István: A vasmozsár törője alatt. Összegyűjtött prózai írások. Vál. és szerk. Nagy Gáspár. Szépirodalmi, 1982. 191–192.

az 1945-ös születésű Petri Csathó Ferenc *Itt maradni* című versében, amely a *Gazdátlan hajók* című 1979-ben Szegeden megjelent költői antológia nyitódarabja:¹⁶

Itt maradni
Leülni Juhász Gyula asztalához.
Sóhajok hídja alatt
ugyanabban a harangszóban;
leveket írni Nakonxipánba
ugyanazon a kórházi ágyon;
ittmaradni;
őrizni Dózsa fejét,
Annával,
aki nincsen többé.

Úgy látszik, a költői—emberi teljesség felé törekvés egyik jellegzetesen huszadik századi, modern útja Gulácsyt követve, a látott példák szerint Nakonxipánba vezethet. Ha közülünk is bárki az említett művészeket látszana követni e Nakonxipán felé vezető úton, annak nem kívánhatok mást, mint jó utat!¹⁷

---

¹⁶ *Gazdátlan hajók*. Szegeden élő fiatal költők antológiája. Szerk. Szigeti Lajos (Sándor). Előszó Ilia Mihály. Szeged, 1979.

¹⁷ 17. E tanulmány előadás formában elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeum „Költő, mű, szerep” című konferenciáján Budapesten 1992. január 16-án.

LAJOS SÁNDOR SZIGETI

TURRIS EBURNEA
Motiv und Dichterische Verhaltensweise

In der Abhandlung wird darauf hingewiesen, dass das Motiv "Elfenbeinturm" bzw. "Turm des Schweigens" charakteristisch für eine literarische Epoche, für die neuere ungarische Literatur geworden ist und auch die dichterische Verhaltensweise wesentlich bestimmte. Der Maler-Dichter Lajos Gulácsy und der Dichter-Maler Gyula Juhász haben einander aus Anlass der Gauguin-Ausstellung kennengelernt. Seit diesem Treffen können wir ihre Freundschaft und ihre sezessionistischen Bestrebungen genau erfassen. Gulácsy ist in eine Traumwelt namens Nakkonxipán geflohen, die eigene Sprache, Verwaltung und Behörden hat, und lebenslang hat er (in seinen letzten zehn Jahren in der Nervenlinik) diese Landschaft gemalt. Gyula Juhász hat Nakkonxipán in seinen Gedichten dargestellt und gleichfalls die dichterische Tradition des Motivs begründet. In der Dichtkunst von Sándor Weöres, István Kormos, Gáspár Nagy und Ferenc Csathó Petri kann das Motiv erforscht werden. Aufgrund dieser Werke kann festgestellt werden, dass das Streben zum dichterischen und menschlichen Ganzen auch in Nakkonxipán führen kann.

BABITS MIHÁLY TEXTOLÓGIAI NÉZETEI

„Filológusnak mondanak; de sosem olvastam költőt a filológia kedvéért” — írta Babits, a poeta doctus, *Az én könyvtáram* (1927) című esszéjében. — Filológiát néha a költő kedvéért (amikor a költő élvezéséhez feltétlenül szükséges volt filológiai problémákkal tisztában lenni). Még a görög és latin remekírókat is inkább pusztán textusban szerettem: kommentárt csak ahol anélkül lehetetlen kivájni az értelmet; vagy ahol a kommentár maga külön érték.” (*Esszék, tanulmányok*. 1978. 2:158. A továbbiakban: E.)

Dante kommentárjait is így értékelte. Szükségességüket belátta: „E kommentárokat éppen nem a kifejezés nehézsége, hanem vagy a kora küzdelmeiben nagyon is benn élő költő rengeteg kortörténeti vonatkozása tette szükségessé, vagy a kommentálók természetes vágya, hogy Dante rendkívül életteli, gazdag és világos szimbólumainak geometrikus szikláin mögül mennél többet fejtsenek ki az allegorikus Értelem titkos aranyából, mely kétségkívül a végtelenig volna bányászható.” (E. 1:270.) Szász Károly magyarázatait azonban túlzottnak ítélte: „De amily hiba e vonatkozásokat egyszerűen mellőzni vagy a magyarázatokat a szövegbe szőni, mint Gárdonyi, éppoly hiba az isteni éneket az ízléstelen szubjektív jegyzetek tengerébe fojtani, mint Szász.” (E. 1:284—285.) Tételle: „Az olvasni való könyvben csak annyi jegyzetnek szabad lenni, amennyi a megértéshez okvetlen kell: a többi zavar.” (Uo.)

Élet és mű egysége

Első textológiai észrevételére *Az irodalom halottjai* című tanulmányának Komjáthy Jenőre vonatkozó gondolatai között bukkanunk. A költői fejlődés ábrázolásának szükségességét és lehetőségét latolgatja: „Vajon a gyér adatokból lehet-e rekonstruálni ezeket a fejlődéseket, ezeket az érzéseket? Lehet világot vetni rájuk a versekből. Művésznél mindig a műveit kellene életrajzának alapjául vetni.” (E. 1:115.)

Ugyane cikkében Péterfy Jenőt jellemezve mutat rá a hatásnak, sőt az átvételnek a szerepére az életműben: „Ezzel összefügg folytonos önismétlése is, amiben némileg Gyulaihoz hasonlít. Ugyanazt a gondolatot nem habozik gyakran majdnem azonos szavakkal újra leírni, ugyanazon gondolatokat több cikkben egymás után ismételve és fejlesztve, újból fejtegetni. Érdekes látnunk ebből a szempontból is, hogyan összefüggnek egymással egyes dolgozatai, mennyire folytatása, továbbfejlesztése egyik a másiknak, mennyire egy töről fakadtak, és egymásba hangzanak, mint Ibsen egyes drámái. A magából, mélyből gyökeresen, szervesen fejlődő lelket mutatja ez is...” (E. 1:126.) Ugyanezt ismeri föl Vörösmarty életművében: „Témáit nem tudja abbahagyni, azok vissza-visszatérnek, és üldözik őt...” (E. 1:210.) Goethéről szólva még tömörebben fogalmazza meg tételét: „Az írók művei egy sorozatba illesztendőek, mely maga egy szerves egész. Nem a mű egység, de a nagy egység: az író.” (E. 1: 608.)

Az utóbbi mondat már új fölismerés. Írók, költők kétféleképpen vallanak életük és művészetük összefüggéséről. Kosztolányi azt mondja: „Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.” (*Nyelv és lélek*. 1971. 460.) Juhász Gyula meg a költő életének legkínzóbb és leggyönyörűbb hivatásaként azt tartotta:

Formát keresni minden gondolatnak,
És elvérezni egy fonák igén...

(*Formát keresni...*)

Később is azt vallotta:

Szavak, csodálatos szavak.
Békítenek, lázítanak.
Eldönthetnek egy életet.
Följárnak, mint kísértetek.

— — — — —
Ölnek és feltámasztanak.
Szavak, csodálatos szavak.

(*Szavak*)

Babits is azt tartja, hogy „minden a szón múlik”: „Egész biztonsággal érzem, hogy regényem jósága, történetem valószínűsége s még alakjaim élethűsége is minduntalan egy-egy megtalált vagy meg nem talált szón fordul meg.” (E. 2:60.)

S amit az ismétlések természetéről mondott, kiterjeszti a szavakra is. „Vagy micsoda különös matematika fűzi össze az írói munka minden egyes szavát, hogy minden szó éppoly kicserélhetetlen, előre meghatározott (s mind egymástól függő) legyen benne, mint a matematikai feladványban a számjegyek?” (Uo.)

Szabó Lőrinc költői önéletrajzában, a *Tücsökzenében* a verssel, a költészettel való találkozásáról vallomást téve írja:

lassankint jobban érdekelt
az életnél a róla mondható,
a fényes Napnál a fényszárnyú szó.

Vágó Márta tanúsága szerint József Attila is azt hajtogatta a *Förgeteg* megírása után: „Minden a versért van!” Az egész élet — a versért, a költői kifejezésért van...

Ezzel szemben Ady göggel hirdette: „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál...” (*Hunn, új legenda*). Balázs Béla is Lukács Györggyel azon vívódik, hogy életüknek alakítása az igazi művek: Balázs szerint nincs is műve, melyet komolyabban venne, mint az életét (*Napló*. 1982. 1:153, 2:141.)

Babits, mint láttuk, Goethével kapcsolatban vallja ezt. A német költő fontosabbnak tartotta élményeit, mint a belőlük fakadt alkotást: „Művei az életváltozásnak csak tudatódó módjai, művei csak kikerekítései életének, az igazi mű az ő élete.” (E. 1:598.)

Ady művéért

Babits az Ady-textológia első művelője. Annak ellenére mondom ezt, hogy tudom, Ady „poéta-adminisztrátora”, a derék Földessy Gyula *A menekülő Élet* (1912) óta ott bábáskodott minden Ady-kötet körül, s a költő halála utáni kiadások is zömmel neki köszönhetők. Minden érdeme ellenére azonban éppen Babits bírálataiból derül ki, hogy az a különleges figyelem és érzék, amelyet az Ady-líra teljes átélése megkívánt, csak a kongeniális kortárs költőben volt meg, Babitsban, a poeta doctusban és filológus tanárban. Éppen Földessyt bírálva írja le — talán racionalista elmék számára patetikus hangzó, de aforisztikus megfogalmazással — a textológia alaptörvényét: „A nagy költőnek minden furcsasága, minden betűje szent; semmiképp sem szabad azokon változtatni, sem elnézésből, de még kevésbé szándékosan, sőt bármilyen tetszetős feltevés kedvéért sem...” (E. 1:671—2.)

A Nyugat nekrológiájában már Adyra alkalmazva ismétli meg előbb megismert nézetét: „Életműve sem befejezetlen, mert utolsó könyve éppoly gyönyörűen utolsó, mint amilyen gyönyörűen első volt az első, és könyveinek egész sora mintha csak egy könyv volna, egyetlen óriási ének, a remekmű kiszámíttóságával és befejezettségével.” (Babits Adyról. Szerk. Gál István. 1975. 70—71.) Kevéssel utóbb a Nyugat második Ady-számának zárzófogalmazványában pedig már kijelöli az Ady-életművel kapcsolatban az utókorra háruló textológiai feladatokat: „Ady meghalt. Gyűjtsétek össze minden sorát, minden gondolatát. Mennyi kincs hever még elszórtan.” (Uo. 79.)

Fél év sem telt el, megjelent Földessy Gyula *Ady Endre* című könyve, s ez Babitsnak alkalmul szolgált, hogy Ady életművének textológiai oltalmazójaként emeljen szót. Itt írja le az imént idézett klasszikus tömörségű, de költői emelkedettségű textológiai alapelvét. Az általános tételt utóbb tüzetesebb intelemmé alkalmazza: „A legnagyobb bűn volna tehát e pedantériának feltevése alapján sajtóhibákat gyanítani és Ady szövegén változtatásokat eszközölni. Óva intjük Földessyt mint a hátrahagyott Ady-versek kiadóját: ezt el ne kövesse: félünk, hajlamos rá. Semmi sem jogosítja föl a [szöveg]kritikust, hogy saját elméleteit vagy ízlését, még ha maga meg is van győződve helyességükről, filológiai bizonyosság nélkül a költő szövegére alkalmazza.” (E. 1:688.) Földessynek egyik javítását éppen ezért utasítja el: „ha ez a javítás szövegen nem alapul, akkor önkényes, és semmi szükség rá a teórián kívül.” (Uo. 687.)

Amikor Földessy gondozásában megjelent Ady posztumusz verseskötete (*Az utolsó hajók*, 1923), Babits példákon bizonyította óvásának jogosságát. Hangoztatta a kötet jelentőségét Ady háborús lírájának teljesebbé tételében, hiszen a hozzáértők tudták, hogy a költő életében megjelent utolsó kötetből (*A halottak élén*, 1918) a lapokban megjelent verseknek mintegy felét Ady vagy inkább a kiadó különféle okokból mellőzte. „E megfontolások — vélte joggal Babits — nem lehettek tisztán esztétikai jellegűek: legalább némely kihagyást így nehéz benne megérteni.” (E. 1:770.) A posztumusz kötet értékelésében különleges és szokatlan szempontot vet föl: „S a sajátságos az, hogy ebben a tekintetben legérdekesebbek talán éppen a kötet kevésbé tökéletes darabjai: azok a versek, melyeket a költő a maga szempontjából, úgy lehet, helyes kritikával mellőzött, vagy engedett mellőzni életében megjelent gyűjteményének összeállításánál.” (Uo. 771.)

Ez az első jele, hogy Babits fölismerete: az alkotói szándékot az utókornak saját érdekében joga van nem tisztelni.

Babits már négy éve is óvta Földessyt a költői szövegbe való önkényes beavatkozástól. Most félelme igazolódott. Már a kötet cím fölkelte ellenkezését: „Senkinek sincs joga, semmiféle meggondolás alapján, egy Ady-kötetnek címet adni. *Az utolsó hajók!* Egy verscím, Ady-cím? De miért éppen *Az utolsó hajók*? Miért nem *A Mindent hurcolva*? Éppen úgy lehetne. Egyik sem lehet. Mindegyik önkény, s a kiadó semmi esetre sincs jogosítva a saját bármily jelentéktelen ötletét is Ady köpönyege alatt lopni be a halhatatlanságba.” (Uo. 773.)

Később is visszatért e dologra: „Reméljük azonban, hogy Ady jövőendő összkiadásaiban ezt a címet csak a bibliográfiai jegyzetek között fogjuk olvasni.” (E. 2:11.) Ám Babitsnak e kívánságát Földessy nem teljesítette: Ady-összeseiben *Az utolsó hajók* éppen úgy szerepel, mint a költő életében megjelent kötetek címei. Sőt, e megtévesztő eljárást a hagyomány máig élteti: a legújabb Ady-összesek gondozói, Láng József és Schweitzer Pál is ugyanúgy közlik, mintha a költőtől való volna.

Szintén igazolódtak Babits aggályai Földessy szövegjavításaival kapcsolatban. Dicséri ugyan, hogy a kötet mindössze három kiadói javítást tartalmaz, de közülük kettőt alaptalannak ítélt. A szótagszám alapján, úgymond Babits, Földessy még legalább tíz–tizenöt változtatást tehetett volna. „Jobb lett volna a proponált javításokat csupán jegyzetben idézni.” (Uo.) Viszont ő javasolt három emendációt. Közülük a *Piros gyász ünnepén* című versben előforduló kettőt Földessy elfogadta, sőt Babitsot levélben is tájékoztatta, hogy előkerült a vers első lenyomata, amelyben a két szó pontosan úgy szerepel, ahogy Babits sejtette. A harmadik javaslatot azonban sem ő, sem Láng Józsefék nem vették figyelembe. Pedig szerintem ebben is Babitsnak van igaza. *A legoktalanabb szerelem* 10. sora így olvasható:

Poétát: — nem bölcs, nem friss eszű: — okos,

A magyarságról beszél itt Ady, a nemzete iránti oktalanság, de legszebb szerelemről. A tárgyias alaknak itt semmi értelme, nyilván sajtóhiba; a Babits javasolta Poétás alak viszont beleillik a mondatba. (E. 1:774, 2:275.)

A textológus egyik fontos tennivalójáról, az emendációról *Nietzsche mint filológus* (1911) című cikkében is nyilatkozik Babits: „Filológusunknak konjektúráit — mondja — inkább a saját lelkében rejlő költészet diktálja, mint a filológiai szükségesség.” (E. 1:258.)

Amikor az Athenaeum 1930-ban először adta ki Ady Endre összes verseit, Babits ismét méltatta mind a költőt, mind a kiadványt, a Sárközi György gondozta „egy-kötetes Adyt”. A kötet jelentőségét újból az életmű egységéről vallott fölfogásának összefoglalásával hangsúlyozta:

„Mondják, a jó versek rendszeren nyernek avval, ha kötetben és egymás után olvassuk őket. Ez némely költőnél így van, másoknál talán ellenkezőleg: de sohasem ismertem költőt, akire nézve ez a céhabona oly szemmel láthatólag igaznak bizonyult volna, mint Adyra. És sohasem szemmel láthatóbban, mint ebben az «összkiadásban», mely az egyes versek után nem kezd új lapot, hanem folytatólagosan, egymás mellett szedi őket, a klasszikus kiadások helykímélésre törekvő hagyományait követve. Lám: Ady versei ily közeli szomszédságból sem ütik egymást, mint az egy falra lógatott képek a

tárlatokon, hanem inkább támogatják, emelik és megvilágosítják, mint egyazon költemény strófái. Többször mondtam és írtam azoknak, akik Ady költészetét egyes verseinek külön értéke alapján akarták megítélni vagy revidálni, hogy ennél a páratlanul termékeny lírikusnál sohasem egy-egy versről van szó, hanem mindig magáról a költőről és egész költészetéről, az egész szimbolikus oeuvre szelleméről, mely az egyes versekben csak megjelenik. Ez az egykötetes kiadás szembeszökő bizonyosságot tesz szavaim mellett. Minden lapja, ahogy kinyitom, négy—öt kezdődő—végződő vagy teljes versével valóban úgy hat, mint egy egységes és folyamatos nagy lírai életmunkának egy lapja...” (E. 2:273.)

Többször megismétli ezt a gondolatát. 1929-ben egy interjúban így: „Adyt csak egészében lehet látni, csak egészében igazán megítélni. Ady nem üres költő, hanem egy hatalmas szimbólumépület alkotója, amely csak költészetének egészében bontakozik ki, úgyhogy az egyes versek, sőt gyakran egyes szavak is csak ennek az egésznek fényében kapják meg céljukat, érdekességüket, szépségüket.” (Interjúk Babits Mihállyal. Szerk. Gál István, Téglás János. 1979. 102.)

Egy Ady-előadás bevezetőjében, 1939-ben: „Bizonyos, hogy egész életműve egyetlen óriási költemény, amelyből az egyes versek sokszor csak kiszakított sorok gyanánt hatnak.” (E. 2:622.)

Megismétli azt a megfigyelését is, amelyet a posztumusz kötet méltatásakor vett észre: „még a leginkább jelentéktelennek látszó versek is, amint szomszédaikkal egy szempillantásban fogja át őket tekintetünk, megmutatják a maguk rejtett fontosságát, érdekességét, beletartozását az egyetlen, nagy, ezerverses élethimnuszba.” (Uo. 274.)

Babits is tudatos alkotói műveletnek, kompozíciónak fogja föl Ady kötetbeosztását, ciklusait. Nem véletlenül, hiszen Babits szinte valamennyi kötetéről is azt állapítja meg monográfiája, hogy „szerves egységgé rendezett műalkotás”; „művészi rendezett egész”; „megszerkesztett műalkotás”; Babits maga rendezte őket „tudatos válogatással művészi egységgé”. (Kardos Pál: Babits Mihály. 1972. 5, 45, 90, 180, 480.) Olykor a kötetkompozícióból, pl. a *Sugár és a Vérivó lányok* című verseknek Babits első kötetében elfoglalt sorrendjéből egymást értelmező jelentés olvasható ki. (Rába György: *Babits Mihály*. 1983. 70.) A *Nyugalanság völgye* (1920) szerkezetének rendjében a lélek útkeresésének nyomvonala válik világossá. (Csányi László: *Babits átváltozásai*. 1990. 147.)

A kötet szerkesztésnek fontos eszköze a tipográfia, közelebbről a dőlt szedés, amellyel Babits szívesen él. Ciklusokat sejtet, egy-egy verset emel ki egész szövegük kurzíválásával. (Kardos: i. m. 446. Rába: i. m. 47.)

Ady kötetének kompozíciós többletét tudva helyesli Babits, hogy a kiadó az Ady-kötetek rendjén nem változtatott, hanem lényegében a korábbi köteteket sűrítve nyújtja az olvasónak. Csak említi, hogy *Az utolsó hajók* címe és elrendezése nem Adytól való, de ezúttal nem bírálja ezt az eljárást. Helyesli, hogy a kötet az *Új versekkel* (1906) nyit, és „a prehistorikus Adyt” képviselő *Versek* (Debrecen, 1899) valamint a *Még egyszer* (Nagyvárad, 1903) függelékbe került; hiányolja a *Rövid dalok egyről és másról* (1923) anyagát: „van köztük, ami többet mutat Adyból, mint a debreceni kötet átlaga.” (Uo. 275.)

Figyelemreméltó észrevétele: „A versek fölött helyükön hagyja az ajánlásokat is, melyek sokszor nem méltók a vershez, s későbbi korok időtlenebb tekintete elől bizonynal a történeti jegyzetek közé fognak kíváncsozni.” (Uo. 275.)

Most is szóvá teszi a szövegek épségét. „Rengeteg persze az oly helyek száma, ahol verstani vagy értelmi okokból nyilván kínálkozik a javítás, s legalább oly joggal volna eszközölhető, mint a Földessy eszközölte számos korrektúra, melyeket az új kiadó is átvesz.” A tartózkodás, mérséklet, úgymond Babits, a kiadás javára szól. (Uo.)

Balassi-textológia

1923 novemberében jelentek meg a Genius kiadásában, Dézsi Lajosnak, a Ferenc József Tudományegyetem tanárának gondozásában Balassa Bálint minden munkái. Ez a kritikai igényű kiadás kínált alkalmat Babitsnak, hogy a maga Balassi-képét megrajzolja. A Nyugatban megjelent tanulmányában példásan ötvözte egybe az esztétikai és a filológiai nézőpontot. Mindenekelőtt a klasszikusok kiadásáról mondott egyetemes érvényű megállapításokat. „Az a kiadó, aki klasszikusaink új, jó kiadásáról gondoskodik, igazán nemzeti hivatást teljesít” — ismerte el. (E. 2:96.) S kifejtette nézetét a klasszikusok kiadásának típusairól: „Kétféle jó klasszikuskiadást képzelhetek. Egyiket a tudománynak. Másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcsérrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, lepárolt arany nedv.” (Uo.) Ma az előbbi kritikai kiadásnak, az utóbbit „népszerű összesnek” nevezzük: „Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.” (Uo.) Nem válik javára, ha e kettő egy könyvben keveredik.

Bírálja Dézsit, mert hol ismétlésekbe bocsátkozik, hol helyszíkére hivatkozva fontos leveleket mellőz. Babits most is megfogalmaz egy újabb tételt, a teljesség követelményét: „Holott minden klasszikuskiadás fő szabálya: teljesség az anyagban és ekonómia a körítésben.” (E. 2:106.)

A textológus következő fontos hivatása a szerzőség megállapítása (attribúció). Babits itt is kifogásolja Dézsi eljárását. „Dézsi egyszerűen a filológiai szigorúság elvének enged, mikor a külső érvekkel támogatható hitelességű verseket különválasztja azoktól, melyeknek szerzőségére ily külső adata nincs.” (E. 2:107.)

Figyelemreméltó a szerzőség megállapításában ez az észrevétele: „Az, hogy valamely vers feltűnően hasonlít egy nagy költőnek valamely ismert versére, vagy feltűnően emlékeztet a modorára: egyáltalán nem ok azt a verset neki tulajdonítani, még inkább az ellenkezőre. Kivált ha még gyenge versekről is van szó. Nagy költő sohasem áll annyira hatása alatt — önmagának. Ez az talán, amit a filológia tudósainak elsősorban figyelmükbe kellene ajánlanunk. Az utánzás, az úgynevezett hatás, gyakran kifejezhető és megállapítható külső és szimpla tények által is. A költői egyéniség finomabb valami. Az, ami «szemmel látható»: az utánzás, ám a rokonság, mely egy nagy költő verseit egymáshoz fűzi, belsőbb és sokszor rejtett...” (E. 2:110.)

Tanulmányosak az időrendre vonatkozó megjegyzései is. Aggályait fejezi ki Dézsi időrendi besorolásával kapcsolatban, s előnyben részesítené a hagyományos sortrendet. (E. 2:111.) Mint elvet elfogadja a verselés fejlődésének tanúságát, az egyszerűbb ritmustól a

bonyolultabb és gazdagabb ritmusig. A Balassa-strófa alakulásának állomásait is ilyen ismérvek véli. „Csodáljuk, hogy ezt a fogódzót Dézsi az időrend vizsgálatánál föl nem használta.” (E. 2:112.)

A jó szövegközlés szintén a textológus hivatása. „Legrégibb nagy költőnk szövegének helyreállítása a magyar filológiának egyik legingerlőbb feladata” — szögezi le Babits. (Uo.) Örömmel nyugtázta, hogy a kiadó nem kívánta meg a modernizált helyesírást. Dézsi eljárásával azonban most is elégedetlen: néhol túl merészen javít bele Balassi szövegeibe, máskor meg túlzott óvatossággal őrizkedik a legnyilvánvalóbb javítástól is. „Balassánál van egy pontos és érzékeny kritériumunk a romlott szövegű sorok fölismerésére: a szótagszám.” (E. 2:113.) Számos ilyen javításra lett volna szükség és lehetőség, mondja Babits, hozzátéve: „természetesen jegyzetben jelezve a forrásszöveget”. (Uo.)

Érdekesek, amiket a kritikus Balassi forrásairól mond; ezeknek is van általánosítható tanulságuk. Az egyezéseknek jó része a kor költői közhelyei közé tartozik: „mintegy a levegőben” volt. A modern filológia legmértőbban kigúnyolható passziója, úgymond Babits, a „párhuzamos helyek” kimutatásának papírpazarlása, erőltetése. „Némely dolog Balassának eszébe juthatott magától is, nem kellett mindenért régi vagy új latin költőkhöz fordulnia.” (E. 2:117.)

Tanulmányának végén szembesíti Babits az irodalmi kritikát a szövegkritikával. Szellemesen mutat rá, hogy míg az irodalmi, esztétikai kritikát a mű jelességei érdeklik, a pozitívumok, tehát minél jobb valamely mű, annál többet lehet róla beszélni, s ami rossz, arról szólni sem érdemes, a filológiai kritika, tehát a textológia éppen ellenkezőleg: a hibákról beszél. „Ilyenmű munka úgy legjobb talán, mint az aszszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla.” (E. 2:118.) Babitsnak egy másik helyéből derül ki, hogy e Jókaitól vett hasonlatot a műfordításra is alkalmazta: ez is — Pázmány híres bölcs mondása szerint — akkor jó, ha nem venni észre rajta, hogy műfordítás. (E. 2:81.)

Babitsnak a textológia illetén rendeltetéséről kifejtett nézetével szinte szó szerint egybevág Stoll Béla axiómiája a textológus föladatáról: „Tevékenységének lényege tehát: hibák keresése.” (*Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. 1987. 6.)

Saját életművéről

Jellegetes, de mégsem meglepő ellentmondás, hogy az Ady betűit is szentnek — megőrzendőnek és megmásíthatatlannak — hirdető Babits a maga verseire nem érezte érvényesnek tételét. Erre utalt Illyés Gyula Babits hátrahagyott verseinek kiadásához (1941) írt előszavában: „A test elmúltával nem múlik el a tilalom, hogy kincseit meggondolás nélkül feltúrjuk és vásárra dobjuk.” (*Babits Mihály Összes Művei*. 1945. Franklin, 1129.) „Nem volt nála igényesebb magyar költő. Nem volt, aki saját alkotását bírálóból szemmel nézte, még rostálta is, ha kellett.” (Uo.) „Művei közé tehát nem keverhetünk olyan anyagot — mi magunk bármily hibátlanak érezzük is —, amelyet ő nem sorozott oda, sőt később kivett abból.” (Uo. 1129—1130.) „A töredékek közül csak azokat vettük fel, amelyek megállapíthatóan versnek indultak. A játékos ötleteket, rímes sorokat vagy ütembe fogott apró, leginkább tréfás megfigyeléseket, aminőket a költő seregestül vetett papírra, de szórt el csak úgy beszéd közben is, nem keverhettük a műalkotások közé, ellentétben

állt volna ez a költő felfogásával: feleségét többször is megkérte, legyen hagyatékának, szellemének is méltó ápolója. Magam is meghatva emlékszem nem egy beszélgetésünkre: mennyi ízléstelenség esik egy-egy védtelenül kiszolgáltatott halottal.” (Uo. 1130—1131.)

Alighanem a *Levelek Iris koszorújából* (1909) című első verseskötetének 1914—ben megjelent második kiadásában, az előszóban fogalmazta meg először Babits az ifjúkori és az érett líra különbségéből fakadó feszültség sajátos érzését. „Kissé szégyenlem — írta itt — ebben a kinőtt ruhában megjelenni az emberek előtt. De íme: ha kinőtt is, tiszta ruha, és sehol se foszladozó. És régi napok illata szívódott szövetébe...”

Lehet, hogy pontosan ezekre a szavakra gondolt Babitsné Török Sophie Babits ifjúkori verses drámájának, a *Második éneknek* (1911) posztumusz kiadásához (1942) írott előszavában, de fölteszem, hogy férje többször is emlegethette előtte ezt a jellegzetes metaforát, így emlékezetes maradhatott benne. Illyéssel egybehangzóan, ám következtetésében mégis szögesen ellentmondva neki, ezért írta:

„Sokszor megígértem neki, komolyan s féltréfásan is, hogyha túléltem őt, nem fogom engedni, hogy hevenyészett apróságai, sikerületlen töredékei a nyilvánosság elé juthassanak. Sokszor megígértem, s hittem is, ha kell, majd becsülettel állni fogom ígéreteimet. De most a beérkezett idő komoly órájában látnom kell, hogy ígéreteim összeütkezésbe került az ő szelleméért vállalt szent kötelességgel. Mert ha a márványon látszik is még az agyagnak, a munkának szennyeződése, kis hibák, kis sérülések, a Műhely rejtett titkai, s olykor a fiatalság heve s stílusjátékra támadó kedve — e kis hibákért van-e jogom elrejtetni az egész Művet? S gyakorlatilag hogyan is tudnám ezt véghezvinni? Ha csak arra a gyilkosságra nem vállalkoznék, pedig nyilván nem vállalkozom rá! — hogy magam pusztítok el minden írást, amit életében ő maga nem adott nyilvánosságra — akkor csak elhalogattam a problémát, mert hiszen halálom után már nem lesz módom megakadályozni, hogy a kéziratokat kinyomtassák, s a közönség kezébe juttassák.

Babits Mihály hagyatékának minden sora ma már irodalomtörténeti dokumentum, fejlődésének útját, emelkedésének különös vonalát rajzolja minden töredék is. Ha ő a halálnak mai távlatában láthatná magát, talán megbocsátana nekem, hogy ígéreteimet megszegve nyilvánosság elé bocsátom őt kinőtt ruhában, mert minden írását az Egész egybeilleszkedő darabjának látom, s a gyönyörű torony egyetlen kövecskéjét sem minősíthetem sem értéktelennek, sem méltatlannak.” (Ö. M. 1134—1135.)

Ugyanezt némileg más szavakkal megismételte a Babits összes művei első kötetének szánt, imént idézett bibliofil kiadás utószavában:

„Kívánsága az volt, hogy ezekhez az Összes Művekhez semmi se kerüljön, amit ő onnan kihagyott, vagy kéziratban hagyott kiadatlanul. Szent kötelességemnek érzem, hogy akarátát, mely bölcs volt és igényes, mindenben és hű pontossággal tiszteletben tartsam, — de ugyanúgy szent kötelességem az is, hogy akarátával szembeszegüljek, és ne engedjek elveszni kincseiből egyetlen gyöngyöcskét sem.” (Uo. 1124.)

Utószavának általános textológiai tanulságokat nyújtó érvelését Török Sophie így folytatta:

„Babits Mihály csak a hibátlant szerette, csak a tökéletest becsülte: tudom, nem volna szabad világ elé engednem egyetlen rímét sem, melyet ő pongyolának gondolt, egyetlen jelzőjét, melyet nem érzett pontosnak és véglegesnek. Kétféle s egymással

ellentétes emlékem merül fel, s ezt most úgy mondom el, mintha neki mondanám, tanácsát és beleegyezését kérve — s egyúttal az Olvasónak is, vagy az Utókornak! Egyik emlékem konkrét, még a napra is emlékszem, az alkonyi órákra, amikor Babits Mihály Kosztolányi Dezsőnek *Szeptemberi áhítat* című, halála után kiadott verskötetét olvasságata, emlékszem izgalmára, mikor a könyvet letette. A *Műhely* című cikluson háborodott fel, melyben Kosztolányinak apró és vicces rímjátékai vannak összegyűjtve. > Hiszen ilyet minden író csinál, játékból, unalomból, kísérletezésből — de megbocsáthatatlan bűn ilyesmit kiadni egy nagy költő halhatatlan nagy művei között, nagyközönség számára! < Ekkoriban már ő is beteg volt, s én nehéz előérzettől szorongatottan ígértem meg, hogy soha, soha nem fogom megengedni, nem fogom eltűrni, hogy halála után az ő műveivel hasonló dolog történhessék.

Másik emlékem, mely ígéretemmel szembeszáll, s ellentétes irányban mozgatja akaratomat, nem egy eset emléke, hanem húszéves barátságunk ideje alatt szerzett tapasztalatok egész sora, melyek most úgy világítanak előttem, mint élő példázat: hogyan tett volna Babits Mihály az én helyemben? Ha hírt vette, hogy Arany Jánosról megjelent egy új könyv, akárcsak egy sornyi új adat róla, nem rohant volna azonnal, hogy megszerezze? S ha azt hallja, hogy vannak még ismeretlen és kiadatlan Arany-kéziratok, nem haragudott s nem lázongott volna, hogy nem juthat hozzájuk? — mégha az az ismeretlen Arany-kézirat nem is egészen elsőrendű vers kézírata lett volna! Minden törmelék kövecské kincs volt számára, hacsak egy paránnyal is ki tudta egészíteni Arany János költői vagy emberi képét. S miért becsülném én kevesebbre a reám bízott kincset, mint amennyire ő a maga eszményét becsülte? Az idő fogy, az emlékezet ferdül és romlik, fogynak az élő emlékezet hordozói, a barátok és kortársak, kéziratok, feljegyzések elpusztulhatnak, — mi minden romlott, pusztult és tűnt el körülöttem az utolsó évben! Babits Mihály könyve nem Babits Mihálynak szól — csak szeretném, ha meg volna vele elégedve! —, hanem azoknak, akik olyan szeretettel és szenvedéllyel fogják műveinek minden kis állomását felkeresni és felkutatni, ahogy Babits Mihály szerette és csodálta Arany költészetének legszerényebb virágját is.” (Ö. M. 1124—1126.)

Ez az érvelés tökéletesen egybevág azzal, amit Ady-életművével kapcsolatban Babitsól már idézhettem; csodálom is, hogy Török Sophie erre nem hivatkozott.

Textológiai tevékenységet végzett Babits saját életművével akkor is, amikor környezetének — feleségének, de még előtte Szabó Lőrincnek, Szilasi Vilmosnak — a verseinek születésével kapcsolatos emlékeit elbeszélte, mintegy tollba mondta. „Babits példátlan részletességű vallomássorozata — írta ezeknek a fontos adalékoknak közzétevője — számos nagy versének keletkezéstörténetét tisztázta, sőt költészete egy összefüggő, nagy korszakának műhelytitkaiba is bepillantást enged.” (Gál István: *Babits egyes verseinek keletkezéséről*, It 1975. 444.)

Tanulmányosak Babitsnak saját művei gondozásával kapcsolatos véleményei. 1938. március 14-én kórházi ágyán látogatta meg őt Sárközi György, hogy *Írás és olvasás* (1938) című kötetének sajtó alá rendezését megbeszéljék. Babits bizonytalankodott, egyrészt mit hagyjon el, másrészt javítson-e az előző kiadás (*Irodalmi problémák*, 1924) szövegén. Végül is inkább meghagyta, s főként a tipográfián változtatott: a könyvcímeket és az idegen szavakat a következetesség kedvéért dőlten szedette.

Voltak ugyan kétségei a szöveg helyességére nézve („Tudod, ez olyan szerzői hipokondria”), de a gondozást Sárközire bízta. (B. 1:449.) Dante-fordításának új kiadásával kapcsolatban pedig azt latolgatta, a kommentárt másképpen, népszerűbben, a lapok alatt adná. (B. 1:558.)

Szophoklész-fordításának új kiadása kapcsán méltatlankodott, hogy Moravcsik Gyula professzor helyesírási szempontból kijavította az ő szövegét. „Lusta vagyok mindent kihúzni, az és előtti vesszőket meghagyom. De nagyon tűnődöm, meghagyjam-e Oedipust Oidipusnak? Én a hagyományra és a magyar kiejtés könnyebbségére támaszkodom.” (B. 2:345.) Erre később is visszatért: „Kis gyerekeségek: és és *hogy* előtt kirakta a vesszőket. De mégis hálás vagyok neki, mert nagyon sokat dolgozott, hogy nekem megkönnyítse a munkát.” (B. 2:392.) „Ezekbe a jelentéktelen javításokba belenyugodtam és hagytam (pl. a *hogy* előtti vessző stb.). — Azonban ahol tintával kijavítottam, ott ragaszkodom a magam helyesírásához, mert költőileg jelentősnek gondolom.” (B. 2:391.)

Disiecta membra

Babits elszórt megjegyzéseiből is kikövetkeztethetők bizonyos elvei. A szó mindenekelőtti jelentőségének fölismerésével és az életműben természetes ismétlődések szerepével függ össze a kedvelt szavak gyakorisága: „Minden költőnek megvannak a maga kedves szavai” — mondja, majd hozzáteszi: „Adynál különös, a barikád képzele a szóval van összefüggésben: süvöltve.” (E. 1:637.)

Babits textológiai akribiájának példája következő észrevétele. Osvát Ernő posztumusz kötete kapcsán kifogásolta, hogy barátjának aforizmái a kötetben nyomdatechnikai okokból más sorrendben következnek, mint első megjelenésük helyén, a Pesti Naplóban. Ismét tételként szögezi le véleményét: „Ahol a tipográfia és a filológia összeütközik, a filológiának kell előnyt adni. A sorrend nem mindenütt volt mellékes. Egyik aforizmából a másikba finom szálak vezetnek át, s még ahol ezeket a szálakat mi nem látunk is, tisztelnünk kell a szerző akaratát, ki talán rejtett vonatkozásokat érzett s kívánt tudat alatt éreztetni. Én még az újságbeli folytatásokat is jeleztem volna, legalább egy-egy fejezet-számmal, mint kisebb egységeket: hisz talán ezek sem véletlenül verődtek így össze.” (E. 1:767.)

A tipográfiára másutt is gondja van. Vörösmarty Mihály Összes költői műveinek 1941-i kiadása ellen nemcsak az a kifogása, hogy hiányzik belőle a *Csongor és Tünde* (ez a kötet csak lírai és epikai műveket tartalmazott, a drámákat más kötetbe szánta), hanem sokallta benne a fiatalkori zsenjét, és azt, hogy ez azonos betűnagysággal és a többi verssel „túlságosan egy sorban van”. „Kisebb betűvel kellett volna szedni, ahogy Gyulai is csinálta a zsengekkel.” (B. 2:417.) Tehát Babits itt is, akár az Ady-összesben, a zsengek hátravetésének a modern kritikai kiadások előtti gyakorlatát helyeselte.

A legérdekesebb azonban berzenkedése a szövegváltozatok ellen. Szép Ernő összes költeményei adnak neki alkalmat, hogy ellenszenvét megokolja. Meglepte, hogy költőtársának számos versét, amelyet első megjelenésekor annyira megszeretett, hogy emlékezetében szó szerint megőrizte, az összes versek kötetében változtatva találta. Mint olvasót, úgymond, sérelem és csalódás érte: „A régi verseket nem egészen a régi for-

mában kaptam vissza. A kedves sorok itt-ott megváltoztak, a költő kijavította fiatalkori verseit! Szinte úgy érzem, meghamisította.” (E. 2:90.) Úgy tapasztalja, hogy ez divattá kezd válni. Helyesen figyelte meg, hogy Yeats, Füst Milán vagy Szabó Lőrinc szintén „az aggodalmas, újra és újra mindent meggondoló művészek közé tartozik”. (Uo.) Szerinte: „Egy jó verssor szent dolog, nem szabad hozzányúlni, még alkotójának sem! És a fiatal-ság is szent dolog, tiszteljük a magunk fiatalságát!” (E. 2:91.) Meglepő, hogy Babits e véleménye mennyire egybevág a vele úgyszólván semmiben sem rokon Kassák Lajoséval. A rideg munkásköltő szintén értetlenül nézte kortársainak műveikkel való örökös elégedet-lenségét. „Vannak költők, akik verseik gyűjteményes kiadása előtt még egyszer átfésülik műveiket, nyilván azzal a szándékkal, hogy tökéletesebbé tegyék a gyöngén sikerült szüleményt — írta Kassák válogatott verseinek utószavában. — Én nem helyeslem ezt a jószándékú korrektúrát, úgy érzem, nem idézhetjük fel és nem ragadhatjuk meg még egyszer annak a pillanatnak önfeledt lázát, mértéket szabó ébreségét, amiben a mű meg-született. Tapasztalatból mondhatom, azok a költők, akik ilyen utólagos foltozással, plasztikai műtéttel akarták jóvátenni verseik fogyatékoságát, egy léniával sem vitték előbbre a dolgot. Minden utólagos javíthatóság csökkentette a bensőség hőfokát, a meg-jelenési forma közvetlenségét. Úgy látszik, utólag sem a vers szárnyait megnövesztetni, sem a tökéletlen harmóniát összecsengőbbé tenni nem lehet. Mikor a költő versében letette az utolsó pontot, a pillanatnyilag összegyűlt alkotó energiák folytán vagy sikerült a mű, vagy nem. Ha púposnak született, púposnak kell maradnia örökké; ha süket az akusztiká-ja, semmilyen rafinériákkal nem lehet zengővé átalakítani; ha első szárnycsapásaival nem sikerült lejutnia a kellő mélységekbe, vagy nem tudott felemelkedni a kápráztató magas-ságokba, akkor mindörökké ott csoszog és bukdácsol majd a jó és rossz határvonalán, talán elfogadhatóan az iskolakönyvek számára, de kirekesztetten a művészetek paradicsomkertjéből.” (*Kassák Lajos válogatott versei*. 1956. 497—498.)

A látszólag meggyőző érvelés ellen szól a költészet egyetemes története. A szélsőséges példa Goethéé: ő tekintélyével és személyes példájával a világirodalomban és a textológiában általánosan elfogadtatta az utolsó kéztől származó kiadás (*Ausgabe letzter Hand*) elsőbbségének elvét, és saját ifjúkori műveit valóban úgy meghamisította, ahogyan Babits vélte. Ezzel létrejött a textológia első számú antinómiája: az az ellentmondás, amely az első megjelenés időrendi helyén való közlés és a költőtől származó legutolsó szöveg közt támad. De nem mindig ilyen föloldhatatlan ez az ellentmondás. Általánosabb a gyakorlat, ahogyan a költők zöme folyton csiszolgatja, olykor tökéletesíti, olykor, ahogy Kassák vélte, csak toldozgatja-foltozgatja művét. Éppen ennek a folyamatnak föltárása, művészi hozadékának hasznosítása a textológia egyik föladata. Hogy ennek az irodalmi alkotásban egyetemesen érvényesülő változatképző törvényszerűségnek — elvei ellenére — mennyire volt alávetve Babits, majd életművének készülő kritikai kiadása mutatja meg. Mindenesetre prózájában jellemző, közismert példa van e szükségszerűsége: híres val-lomásának (*Magyar költő kilencszáztizenkilencben*) későbbi, kötetbeli változata. (Kardos: i. m. 256—259.)

Említettem már, hogy Babitsnak némi kételyei voltak a Balassa-kiadás időrendjé-vel szemben. De magának az időrendnek a jelentőségét átlátta. Amikor tanulmányainak első gyűjteményét (*Irodalmi problémák*, 1917) kiadta, címük alatt föltüntette keletkezésük

évét. A *Gondolat és írás* (1922) előszavában így magyarázta eljárását: „Adom a cikkeket témáik rendjében és változtatás nélkül; de egy-egy évszámot írok mindenik cím után: legyen mint kilátszó zsinór a fölfűzött szemek közt. Nem néma számok ők: magyaráznak, egyeztetnek, dicsekednek vagy elnézést esdenek. Kérem az olvasót, figyeljen rájuk!” (Ö. M. 1097.) Az *Írás és olvasás* (1938) előszavában még tovább megy: „Az elrendezésben eltértem az első kiadások sorrendjétől, és az időrendet állítottam vissza.” (Ö. M. 686.)

Sárközi György verseskötete kapcsán magától értődően nyugtázza, hogy az évszámok föltüntetése lehetővé teszi a költői fejlődés nyomon követését. (E. 2:145.) Illyés Gyulának viszont fölrója, hogy Kosztolányinak a szerkesztésében kiadott *Kortársak* (1940) című kötetében az Adyról szóló cikkeket nem választják el a megjelenés évszámai. (*Babits Mihály beszélgetőfüzetei*. 1980. 2:175. A továbbiakban: B.)

Nem lelkesedett Móricz Zsigmondnak Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényének modernizálására tett kísérletéért. Számára az átírásnak a gondolata is borzasztó: „Mert nekem a stílus nem véletlen és mellékes. Pláne Keménynél. S az a tömeg, amelynek olvashatatlan, jobb ha nem is olvassa.” (B. 2:232.) Gúnyosan veti föl, hogy frássák át a *Bánk bánt* a szórakoztató színdarabok népszerű írójával, Bókay Jánossal: „Sokkal nagyobb tömegek fogják élvezni.” (Uo. 233.) S azt a kétszer megismételt javaslatát is gúnynak szánja, hogy át kellene íratni egy Móricz-regényt Kemény stílusába. (Uo. 265, 271.)

*

Aki olvasta Radnóti Miklós textológiai nézeteiről az előző Actánkban (1991) közölt dolgozatomat, nem véletlenül talál számos rokon gondolatra. Föltűnő pl. az életmű egységéről mindkét költő gondolkodásmódján rögeszmeként végigvonuló fölismerés. Elképzelhető természetesen, hogy Radnóti tudva-öntudatlanul Babitstól vette ezt a gondolatot, de az is, hogy magától jött rá. Akár így, akár úgy, olyan textológiai alapelv ez, amelynek meghatározó szerep jut a kritikai kiadások elvi és módszertani eljárásaiban.

LÁSZLÓ PÉTER

DIE TEXTKRITISCHEN AUFFASSUNGEN VON MIHÁLY BABITS

Als ungarisch—lateinischer Diplomlehrer war Mihály Babits (1883—1941) ein gebildeter Philolog. Seine textkritischen Auffassungen können anhand seiner Abhandlungen und Kritiken rekonstruiert werden. Er stellt seine charakteristische Meinung in manchen Werken fest, dass das Lebenswerk eines Dichters oder Schriftstellers ein einheitliches Ganzes bildet. Über die Emendation hat er vorwiegend betreffs der Ausgaben von Endre Ady und Bálint Balassi geäußert. In seinem eigenen Schaffen wird der Philolog durch den sorgfältigen Dichter ersetzt: Seine Erstlinge wurden von ihm nicht mehr anerkannt, er wollte nämlich nicht, dass sein Werk vor die Nachwelt „in einem verwichenen Anzug“ trete. In seinen Vörösmarty und Ady Ausgaben war deshalb der Meinung, die Erstlinge in dem Anhang zu veröffentlichen. Damit ist es zu erklären, dass er Neubearbeitung der Frühgedichte von Ernő Szép aus Anlass einer Ausgabe für eine Fälschung hielt. Seine textkritische Erudition kann aber dadurch charakterisiert werden, dass er in der Ausgabe von den Aphorismen von Ernő Osvát die originelle Reihenfolge und die Typographie (versal und kursiv) als bedeutungsformendes Element beibehalten hat.

OLASZ SÁNDOR

REGÉNYFOLYAM ÉS MÍTOSZ

Az Utolsó kísérlet a nyugat-európai ösztönzések erőterében

Németh László tipológiájában a „pontosan végigvitt monódia”, az „enciklopédia--regényt” említi. Ez utóbbira jóformán csak az *Utolsó kísérlet* tudja fölhozni, hiszen az *Emberi színjáték* és az *Égető Eszter* már inkább a két típus keveréke. Németh csoportosítása azt sugallja, hogy a monódia — a dosztojevszkij—gide-i stb. regény mintájára — mélységben terjeszkedik, s ha nagyobb is a terjedelem, az író akkor is szigorúan körülhatárolja témáját, és inkább az ábrázolás intenzitására törekszik. A körképregény viszont eszerint inkább Tolsztoj és Martin du Gard örökségét vállalja. Itt tör föl az a sokszor talán titkolt vágy, hogy az író a lehető legtöbbet foglalja könyvébe. A regény tehát szélességben terjeszkedik, minél nagyobb extenzibilitásra tör, amikor választott témaköre valamennyi összetevőjét igyekszik a regénybe emelni. Ilyenkor az író az összes típust próbálja föl-sorakoztatni, a lehetséges helyzeteket mutatja be, a létező konfliktusokat járja körül, s ezek együtteséből építi föl a regény világát.

A hét részre tervezett monumentális ciklus tervrajzában (a második és a harmadik rész megírása között, 1939-ben veti papírra Németh) az író is valami extenzív teljességigényről ír: „Utolsó leltárt akartam készíteni arról, aminek én még tanúja voltam: egy Élő magyar lexikont, amelyben ... minden magyar réteg, túlélő múlt s magyarrá élt európai hatás felvonul.”¹ A „magyar erők panoptikuma” lebeg előtte, s évtizedekkel később, az életműkiadás előszavában ezt írja: „enciklopédiáját adni annak, ami a történeti fölbomlás előtt országunkban és népünkben együtt volt...”² A színhelyek sokféleségét, a teljes társadalom képét kívánta nyújtani. (A *Kocsik szeptemberben* például égyként vállalkozott a polgárosodó nagyparasztok, a nyomorgó zsellérek, a porladó nemesség, a dunántúli kálvinizmus és katolicizmus természetrajzára.) A hatvanas évek előszó-írója még mindig „a magyar Noé bárkája” és a „magyar Proust”-típusú metaforákban és minősítésekben gondolkodik. Ha még egy részt megír, a mű „Wilhelm Meister-féléje lehet magyar századunknak”.³ Ezek az írói vallomások azután hosszú időre meghatározták a kritikai—irodalomtörténeti értékeléseket is. Sőtér írása (1942) is a balzaci igényt hangsúlyozza. A négy első rész megjelenésekor abban bízott, hogy talán a *Comédie Humaine* magyar változatává szélesedik a mű: „... talán megkapjuk végre azt a nagy «körképet», mellyel regényírásunk Justh torzóban maradt kísérlete óta kecsegtet hiába?”⁴ Kocsis Rózsát Né-

¹ Németh László: Az Utolsó kísérlet tervrajza. in: Utolsó kísérlet. Bp. 1969. II. 530.

² i.m. I. 6.

³ i.m. I. 10.

⁴ Sőtér István: Az Utolsó kísérlet. Németh László regényciklusa. in: Gyűrűk. Bp. 1980. 235.

meth sok-sok értelmezéséből a Wilhelm Meister-párhuzam ragadja meg, „kelet európai vonatkozású »nevelődési« regénytípusnak” gondolja az *Utolsó kísérletet*.⁵

Németh regényciklusának egészét azonban a fent említett törekvések egyikével sem lehet igazán jellemezni. Valamelyiket kiragadva meg különösen nem. Már Grezsa Ferenc észrevette, hogy a mű alakváltó ciklus. A *Kocsik szeptemberben* — Sillan: Sil-já-jára emlékeztető módon — a társadalomképet a mítosszal ötvözi: „kalevalás” világot láttat, melyben az alakok „mitológiai csóvát” kapnak. Az *Alsóvárosi búcsú* a nevelődési regényre, a *Szerdai fogadónap* az esszéregényre lehet példa.⁶ A regénnyel foglalkozó írások közül Kulcsár Szabó Ernő utasította el a lehatározottabban a mű balzaci fogantatását, hangsúlyozva, hogy a Németh László-i regénymodell valójában invariáns: a monódia és a körkép-regény elkülönítésének nincs komoly alapja. Az elkészült három, illetve négy rész (*A másik mester* a ciklus önálló darabjaként, de a *Szerdai fogadónap* részeként is fölfogható) ellentmond a programoknak és nyilatkozatoknak. Mert bizonyos szempontból fejlődésregény ugyan, de az elbeszélés szűkebbre fogott. A szövegtere is ellentmond a hagyományos regényalkotásnak, valójában csak illúzióját kapjuk annak, hogy sokféle és tág tereken vagyunk. A küldetéses hős, a „népe lelkének médiumává” váló Jó Péter eszmevilága a magyar epika bármelyik társadalomábrázoló művében megfigyelhető ugyan. „A Kocsik szeptemberben — írja Kulcsár Szabó — a rokon alapélményre — világról, küldetésről, népképviseltről, sorsazonosságról, a nemzeti lét elkövetkező lehetőségeiről — egy eladdig legnagyobbbrészt érzelmi akcentusokkal, nemzeties pátoosszal esztétizált epikával szemben az értékek, a minőség, a kultúra rendezte világ eszmével válaszol.”⁷ Eltér a 19. századi realista regény kánonjától az is, hogy nem a történesnek van kitüntetett szerepe, hanem a reflexiónak, a dialógusnak, a leírásnak. A század modern epikájának individumközpontúsága természetesen Németh Lászlót is megérintette, az *Utolsó kísérlet* személyiségfölfogása azonban ebből kevesebbet mutat, mint például az *Iszony*. Jó Péter küldetése nem elsősorban külső, szociális indokltságú (ez mindenképpen eltér a hagyományos realista regény alakteremtésétől), ám az egyén módosult 20. századi léthelyzete helyett inkább az őskép, az archétípus irányában van elmozdulás.

Az *Utolsó kísérlet* műfaji összetettségét, poétikai elemeinek egymásnak olykor ellentmondó szövevényét is jobban megértjük, ha a művet a lehetséges világirodalmi hatások erőterében vizsgáljuk. Véleményünk az, hogy az *Utolsó kísérlet* semmiképpen sem fogható föl a balzaci típusú regény holmi megkésett változatának. A regény csak látszólag követi annak elveit, valójában újateremti, korszerűsíti azt. Feltűnő formai újdonságokat nem kínál, s így a továbbfejlesztés eszközei is nehezebben fedezhetők föl. Hiányzik a balzaci igényű regények gazdag cselekménye, melynek mozzanatai ott még meghatározóan fontos jelentéshordozó elemek voltak. Az igazi történes nem a — regényciklusban szokatlanul sovány — cselekményben zajlik, hanem a hős belső életében, az őt

⁵ Kocsis Rózsa: Minősegeszmény Németh László szépiírói műveiben. Bp. 1982. 195.

⁶ Grezsa Ferenc: Németh László háborús korszaka (1938—1944). Bp. 1985. 153.

⁷ Kulcsár Szabó Ernő: Egy magyar epopeia kísérlete. (Jegyzetek Németh László Utolsó kísérlet 1—2. kötetéhez) in: Műalkotás — szöveg — hatás. Bp. 1987. 142.

körülvevő világ részleteiben. Ilyen értelemben valóban beszélhetünk teljességről, a tények, részletek imponáló bőségéről.

A regényciklust a század epikájából A Buddenbrook ház, A tulajdonságok nélküli ember, A Glembay család, A Thibault család égtája alá tartozónak érezzük. Ám úgy gondoljuk, hogy a jogosan emlegetett Th. Mann, Musil, Krleža, Martin du Gard párhuzamok mellett talán éppoly tanulságos lehet John Cowper Powys és a század első felében oly divatos regényfolyamok hatását említeni. Az *Utolsó kísérlet* a társadalomábrázolás, a lélektan és a mitológia ötvöztetésével közel áll ahhoz a műhöz, melyet nemcsak Németh, hanem kortársai is lelkesen méltattak. Amikor 1936-ban Powys *Glastonbury Romance*-át ismerteti,⁸ Szerb Antal csodaelméletéből indul ki: a regénybeli valóság itt csak „dobbantó dobogó”, ahonnan a csoda elugorhat. Németh szerint a Powys-regény talán a legpontosabban mutatja meg, hogy „mi nem, már mi s még mindig mi nem a regény”. „Teljes társadalom és teljes lélektan tehát — írja Németh. — De ez a teljesség mégsem a tizenkilencedik századi regényírók: a Comédie Humaine-é, Háború és béké-é vagy Roguon Macquart-é. Azok mégiscsak egy családot, osztályt, népet mutattak be, szétszedve előbb, majd a regény falai közt megint összerakva. Az alakok az élethűség gondos szövete alatt hordták szimbolikus jelentőségüket, az általános érvény rejtett bordázata volt az egyszeri esetnek. Powysnál nem így van. Az ő alakjai furcsa körben állnak egymás mellett. Ha belülről, Glastonbury utcáiról nézem kifaragott vonásaikat, egy régebbfajta társadalmi regény szereplői, ha kívülről (a regényben gyakran emlegetett Ősök vagy a nap felől például) nyitva hagyott hátukat a mögötte az írás árnyékot: egy mitológia istenei.” A mitizálás egy valószerűtlen Glastonburyt eredményez, s Németh azt a kettősséget fedezi föl Powysnál, ami az *Utolsó kísérlet* módszerére is jellemző. „Nemcsak az eposz vajúdik ebben a regényben, hanem a görög értelemben vett mítosz is: a valóságos istenekben elbeszélve.” Ám Németh és a modern regény világképe közötti eltérésről is sok mindent elárul, amikor megállapítja, hogy — sajnos — Powys „világa értelmetlen”. Minden hőse egy alagútban törtet, s az alagút végén derül ki, hogy nem tud tovább menni. Powys az az író, akit a modernnek közül — a regényforma összetettségét illetően — Szerb Antal és Halász Gábor is Némethhez hasonlóan ítél meg.⁹ A Powys-regények — fejtegeti Szerb Antal — szintézisei a 20. századi törekvéseknek. Az elhallgatás, a titok Dosztojevszkijra, az analízis, az emlékezés Proustra, az action gratuite Gide-re vezethető vissza. (A realitás síkjából a titok- és csodaatmoszférába transzponált cselekmény fedezhető föl minden bizonnyal Giono és Julien Green falusi, illetve kisvárosi regényeiben is.) Tárgyválasztásaoan az emberi élet ábrázolásának a relaista regényekben megszokott teljessége, az emberi kapcsolatok totalitása. Ám a köznapi emberek köznapi történetében szüntelen ott a csoda. A provinciális zártágú világ gazdagon kidolgozott részleteit a másik regényben, a *Wolf Solent*ben¹⁰ is megemeli az alakokat körüllegő jelképiség. Van itt társadalomrajz, kor-

⁸ Németh László: A Glastonbury Romance és a huszadik századi regény. in: Európai utas. Bp. 1973. 410—417.

⁹ Szerb Antal: Hétköznapi és csodák. in: Gondolatok a könyvtárban. Bp. 1971. 544—546.

¹⁰ Powys, John Cowper: Wolf Solent. 1—2. Bp. 1959.

kép és realista regényszerkezet. Másik rétegeként azonban szüntelenül ez elé tolakszik a címszereplő belső valósága, magánmitológiája. Halász Gábor is arra figyelte föl, hogy Glastonburyben „a kisváros mindennapja felett ott lebeg mondákba vesző múltja”. A hangyabolyyszerű kisváros „nemcsak az időben, a térben is nyújtózik. Kelta legendák foszlányai tapadnak köveire és utcáira...” Glastonbury lexikon- és kézikönyvszerű pontossága és a tündéri realizmus keveredik itt. Halász Gábor — feledve, hogy nem is oly rég még Proustért lelkesedett — a fent jellemzett átlényegítésben és költőiségben a tiszta realizmusbeli stilizálást látja. Németh realizmusértelmezéséhez hasonlóan a regényt olyan teremtet világnak fogja föl, amely akár a valóságban is kibontakozhatna előttünk. Így azonban már semmi köze a világhoz: „önállósult birodalom”. „Ennek a mindig újból feltámadó cervantesi, balzaci, tolsztoji realizmusnak, az irodalmasítás valóságának korszerű nagy példája a powysi mű is. Ebben van mesterfogásainak végső értelme; venni a kisvárost mindennapi képével és mitológiai szörnyet formálni belőle, egyszerre elfogadtatva velünk mind a kettőt. Homeros sem dolgozott másképp harcosaival és isteneivel. A legnagyobb újítás talán vissza-visszatérni az ősi elemekhez.” — írja Halász.¹¹

Az utolsó kísérlet írásakor a Powys-regények dualitása is példaként állhatott Németh előtt. De a görögös hősnőkkel kapcsolatban oly gyakran említett „mítoszi csóva”, a hős történeti mélyperspektívájának megrajzolása is megerősítést kapott innen. A különbség az lehet, hogy Powys alakjainak mitológiája időtlenebb. Jó Péterben viszont a híres-hírhedt *Kisebbségben* is motiváló nemzeti sorsszerűség képzetei felé mozdítható el az értelmezés. Az is elgondolkodtató, hogy (különösen a *Kocsik szeptemberben* című első részben) az archaikusra fogékony Jó Pétert olyan parasztfigurák veszik körül, akikben a személyiség zártságán túlmutató jelképességnek nem föltétlenül (és nem kizárólagosan) nyugat-európai mintáit kell keresnünk. Jöhet ez olyan kelet-európai regények szimbolikájából (az emberi élet mitikus rendjéből, ismétlődő mozzanataiból), mint amilyen Reymond Parasztokja. (Bata Imre vette észre, hogy ezeknek az embereknek a szerep még természetes önmegvalósítási lehetőség. Jó Péter viszont ebben az örökölt szerepben már képtelen önmagát megmutatni.)¹²

Powys ösztönözhetette Némethet arra is, hogy a század első negyedének élete alá „oda rétegezze” a magyar történelmet. A *Glastonbury Romance*-ban a protestáns-kapitalista jelen alatt ott a középkor, a középkor alatt a brit mondavilág, s azelőtt az őstörténet. Glastonburynek nemcsak megvan minden rétege, hanem ezek a rétegek a jelenben is megtapasztalhatók. Miként az *Utolsó kísérlet* sári, vajti és fáncsi helyszínei is a magyar századok történetével alárétegzettek.

Az *Utolsó kísérlet* különossége, hogy regényciklus ugyan, az embert azonban nem elsősorban a cselekvés extenzív körülményei között ábrázolja. A 19. századi regény szép racionalista kauzalitását feledve Németh már inkább arra koncentrál, hogy mi játszódik le hősében két cselekvés és kommunikáció között. Megnő így annak a rétegnek a jelentősége, amit korábban az írók a mese szempontjából fölöslegesnek tartottak. Itt persze

¹¹ Halász Gábor: A regény feltámadása. in: Tiltakozó nemzedék. Bp. 1981. 846—852.

¹² Bata Imre: Az Utolsó kísérletről. in: Képek és vonulatok. Bp. 1973. 352.

nem erről van szó, hogy a régi nagyok (például Tolsztoj) nem ismerték a lélek mélységeit. Ám e ciklusban a hagyományos korrajz és figurapanoráma mellett a hős tudata az ábrázolásnak ugyanolyan célja, sőt, sokszor háttérbe is szorítja a sokszereplős, sok helyszínes eseményepikát. (Nem véletlen, hogy Németh a Tolsztoj-művek közül az Anna Kareninát kedvelte legjobban.)

E két ellentétes irányban ható vagy éppen egymást kiegészítő tendencia jellemzi azokat a 20. századi regényfolyamokat is, amelyeket a szakirodalom eddig nem emlegetett Németh regényciklusával kapcsolatban. Igaz, e művekről Németh nemigen írt, csupán egy Duhamel-kötet ismertet, a *Scènes de la vie future* (Jelenetek a jövőbeli életből) című amerikai útirajzot.¹³ Hogy regényeket sorozattá lehet összefűzni, arra Balzac és Zola adott példát a múlt században. Úgy vállalkoztak egy kor társadalmának panoramikus ábrázolására, hogy szerkezetileg egymástól független regényeket, „jeleneteket” illesztettek egymás mellé. Romain Rolland *Jean-Christophe*-ját ugyan sokféleképpen lehet megítélni, az azonban az író vitathatatlan újítása, hogy az egyetlen hős életének tíz kötetes történetét egységként kezeli. Nem csupán a hős fejlődését, kudarcait és sikerét írja le, hanem az 1880 és 1910 közötti Európában érlelődő válságfolyamatokat is érzékelteti. A műfaj francia elnevezése, a roman fleuve azért is találó, mert ennek a regénytípusnak a széles medrében valóban minden elfér. Lehetőség van a freskószerű ábrázolás epikai hőmpölygésére, de a meditációra, elmélkedésre is. Mindenesetre Rolland megsejtett valamit az élet összetettségéről és polifonikus kompozíciójáról, s ez a típus Galsworthy-féle változatához viszonyítva nem lebecsülendő erény. Mert a Forsyte Saga írója valóban kitart a regényírás 19. századi formái mellett. Hősei belső életének titkairól nem beszél, alakjait belülnézetből nem ábrázolja. Ha a kortársak a korszerű regény egyik fontos kellékének a monologue intérieur-t tartják, akkor az ő módszere ennek éppen ellentéte.

A regényfolyamok közül Georges Duhamel és Jules Romains művei lehetnek tanulságosak számunkra. Duhamel *Salavin*-ciklusa,¹⁴ Jules Romains *Les Hommes de Bonne Volonté*-ja (Jóakarátú emberek)¹⁵ arról is meggyőző, hogy a regényfolyam nem egyszerűen hosszú regény. Az igazi jelentés csak a regényfolyam egészében valósul meg, függetlenül attól, hogy az egyes köteteknek is van önálló cselekményük és mondandójuk. Duhamel modern regényeposza a különféle összefonódó sorsok gazdagságában — az egyszerűn, Cécile és Laurent Pasquier történetén át — egy univerzumot mutat be, családok és nagyobb csoportok szünet nélkül újakezdődő létezését, a munkák és napok Hésziodosz óta minden korban ábrázolni kívánt emberi himnuszát. (*La Chronique des Pasquier*). A regény az orvos-biológus naplója, a vallomás kissé zárt, intim formájára épül.

¹³ Németh László: Duhamel: *Scènes de la vie future*. in: Európai utas. Bp. 1973. 447–450.

¹⁴ Az öt regényből álló *Salavin*-ciklusból három jelent meg magyarul: *Confession de Minuit* (Éjféli vallomás. Ford. Komor András, 1929), *Deux hommes* (Két ember. Ford. Komor András, 1935), *Journal de Salavin* (A napló. Ford. Illyés Gyula, 1940). A *La Chronique des Pasquier* (A Pasquier-k) tíz kötetét 1933 és 1944 között adta ki Duhamel.

¹⁵ Romains, Jules: *Les Hommes de Bonne Volonté*. (Huszonhét kötetben jelent meg 1932 és 1946 között.) Az író 1937-ben Hankiss János ismertette meg a magyar olvasókkal. (Jules Romains alapeszméi. Napkelet, 1937. 281–283.)

Ám ennek ellenére sincs benne életrajzi dominancia, a naplóíró személyét sok más epizód univerzuma veszi körül. A napló ellenpontjaként egy krízisben lévő társadalom pontos és hiteles rajzát, minuciózus elemzését, típusok és karakterek egész galériáját kapjuk. A regényciklus formája, technikája és ambíciója itt a személyes történelem szociális és historikus „alárétegzését” szolgálja. Duhamel realizmusa a tíz köteten át egy józan, egyszerű, mértéktartó írásmód tradicionális elemeit tárja elénk. A másik ciklus hőse, Salavin valódi dosztojevszkiji figura. Már Szerb Antal is úgy látta, hogy benne a modern regény neuraszténiasianak egyikét láthatjuk: „...felfokozott érzékenysége elválaszt az emberektől, magányossága viszont kisebbségi érzéseket vált ki belőle, ez az érzés pedig tragikomikus tettekbe hajszolja, hogy mégis megmutassa a világnak, hogy micsoda érték lakik benne. [...] Elhatározza, hogy erkölcsileg lesz kiváló, modern, polgári szent.”¹⁶

A Salavin-ciklusra többen fölfigyeltek Magyarországon. A Nyugatban például Gyergyai Albert méltatta. De igen érdekes Bálint György ismertetése is (*Salavin, vagy a kispolgári regényhős alkonya*). A salavini típus szerint a balzaci tökéletes ellenlábasa. Pszichikailag, módszerben és az ábrázolt problémákat (bűn és bűnhődés, megváltás) illetően Duhamel hőse mutatja a legtöbb Dosztojevszkij-hatást. „A fő különbség közte és Dosztojevszkij emberei között az, hogy ő már el sem követi a bűnt: rögtön a bűnhődésen kezdi.” Bálint György legfontosabb észrevétele viszont a hős személyiségének ábrázolására vonatkozik: „Külön tanulmány tárgya volna annak vizsgálata, hogyan lett száz év alatt a regény a külső események helyett a belső események krónikája, a tettek helyett a gondolatok eposza, hogyan szorította ki a regény lapjairól a cselekvő embert a tépelődő ember. A 19. századbeli regényhős elfojtja, szublimálja, és gyakran önmaga ellen fordítja agresszivitását. Korunk nagy és kimagasló regényalakjai a Thomas Mann-i, a prousti, a gide-i, a lawrence-i, a huxleyi és a joyce-i emberek mind a cselekvő ember, a szó primitív értelmében vett hős detronizálásának bizonyosságtevői.”¹⁷ A hősök ma nem ellenfelekkel bírkóznak — mondja Bálint György —, hanem önmagukkal, mivel ez számukra a leg-súlyosabb kérdés.

Duhamel műveiben megvalósul az, amit Jules Romain — mintegy a modern regényfolyamok poétikáját összefoglalva — a hagyományos eljárásokkal szemben új megoldásként kínál.¹⁸ A tradíció egyik módszere a balzaci: bizonyos számú gondosan kiválasztott téma partikuláris mozzanatai végül egymásra rakódnak, s ez többé-kevésbé az egész illúzióját adja. A másik módszer: írni egy hosszú regényt, melynek egységét a főhős élete és személye biztosítja. Romain szerint a gondosan megtervezett struktúra akkor is összeomlik, ha az író a társadalomrajzot áldozza föl, de akkor is, ha a hőst úgy redukálja, hogy az csupa ürgy. Amit Jules Romain ajánl, az egy unanimista eljárás, amely az individualista és l'art pour l'art szemlélettel szembefordulva egyes emberi csoportok (J.

---

¹⁶ Szerb Antal: i. m. 492–493.

¹⁷ Bálint György: *Salavin, vagy a kispolgári regényhős alkonya*. in: *A toronyőr visszapillant*. 2. Bp. 1976. 358–359.

¹⁸ Romain, Jules: *L'insuffisance des procédés traditionnels pour suggérer la complexité du réel*. Préface des *Hommes de Bonne Volonté*. Paris, 1932. I. p. VII.

Romains esetében a nagyvárosi közösségek) életének, lelkiéletének ábrázolására törekszik. Ez az írásmód — egy kiválasztott hős helyett — fölkelte érdeklődésünket a legkülönbébb egyéni sorsok és miliók iránt. A gondot az okozza, hogy a regényíró szándéka szerint a kor keresztmetszete csak sokféle társadalmi osztályhoz tartozó sok szereplő segítségével valósítható meg. Szerb Antal is úgy érezte, hogy ennek a sok szereplőnek egy regény cselekményében való összehozása Romain-nél olykor komikus erőfeszítésekhez vezet: „...egy regényt akar írni, mert egy magasabb egységet akar kifejezni, a kor realitását. Technikai újítása, mellyel a nehézségeket megoldja, negatívum. Alakjai ugyanabban a regényben szerepelnek, de nincs egymáshoz semmi közük.”¹⁹ A francia filológusok által emlegetett mintegy hatszáz regényalak szerepeltetésének szinte szükségszerű eszköze az egyidejű részletekből építkezés szimultanizmusa, a kollektív élet rajzának Dos Passosra emlékeztető montázstechnikája. Németh az *Utolsó kísérletben* jóval kevesebb szereplőt mozgat, s ezek a regény cselekményéhez szervesebben kapcsolódnak. Jó Péter a bildungsroman logikája szerint különféle helyszíneken fordul meg, életének más és más állomásán újabb és újabb emberekkel találkozik. Jules Romain valójában a mellékes dolgok közé teszi a hőst, az ábrázolás célja, hogy a társadalmi valóság a maga összetettségében és rendezetlenségében jelenjen meg. Romain ugyan nem sokat foglalkozik tudatábrázolással, a személyiség tudatát valami kollektív—poétikus tartalommal helyettesíti. Embertömegének azonban olyan „archetipikus” jelentést ad, mint Németh egy-egy kiválasztott hősének. Jung elméletének „ösképeit” itt maga a kollektívum hordozza, s nem néhány kinagyított alak: „archaikus istennőtörző” vagy nemzeti sorsszimbólum, genotípus. Jó Péter viszont egy személyben reprezentálja a kollektívumot.

Jó Péter a tipikus „mély-magyar” Németh hősei között. *Fantomok ellen* című tanulmányában írja, hogy ehhez a sokat vitatott problémához Proust regényfolyama juttatta el. „... ha valamit, hát ezt a francia szellemnek köszönhetem. Proust regénye nem az arisztokrácia bomlásáról szól, mint mondani szokták. Mély-Franciaországról. A laterna magica képei után elinduló polgári gyerek két úton tapogat ki, meseszomját követve, osztályából. Cselédjükön, Françoise-on át a parasztságba s Guermentes hercegnő szalonjain át Saint-Simon itt csökevényedő arisztokrata világába. A nagy fölfedezés, hogy a kettő tulajdonképpen egy. Mint Combray terén az ősi székesegyház: a polgári Franciaország mélyén is ott áll egy tízszázados katedrális, melyben az üvegablakok szentjei s hercegei s a parasztok hozta galagonyagallyak ma is egymásba keverik tarkaságukat. Proust minden látszólagos sznobizmusa és asztmás túlérzékenysége ellenére azért csinált akkor forradalmat bennem (Ady és Szophoklész mellett talán a legnagyobbat), mert létünk alapjaiban ezt az ősbibb patriarkális világot fölfedezte. Így hatott-e a franciákra is? Egyáltalán nem csodálnám, ha mint Féja Gézától hallom, a Mély-Franciaország kifejezés germán kódul az újabb francia tanulmányirodalomban is fölmerülne.”²⁰ (További párhuzam adódik a Vén Európát kereső Martin du Gard és a régi magyarságot éppen akkoriban fölfedező Németh között.)

¹⁹ Szerb Antal i.m. 510.

²⁰ Németh László: *Fantomok ellen*. (A Kisebbségben védelme). in: *Sorskérdések*. Bp. 1989. 490.

Az *Utolsó kísérlet* poétikai tarkaságában minden bizonnyal az esszéregény európai változatai is szerepet játszottak. A *Szerdai fogadónap* esszéizáló tendenciája is jelzi a modern világirodalmi hatások megjelenését, kezdeményeit, prózai hagyományainkkal szakító újdonságát. Azt azonban aligha állíthatjuk, hogy az esszéisztikus elemek térhódítása a magyar irodalomban a nyugat-európaihoz hasonló esszéregényhez vezet. Inkább arról van szó, hogy az esszé nálunk hagyományos regénytípusokkal keveredik. A *Szerdai fogadónap* a fikciós esszéregényre lehet példa, hiszen az esszé módszere a regényfikción belül jut kifejezésre, erős intellektuális töltést adva az eseményepikának. A meditációk olykor teljesen elborítják a cselekményt, az esszéisztikus betétek monológokban, dialógusokban vagy éppen szerzői elbeszélésben jelentkeznek. (Ez tehát nem az önéletrajz vallomásos változata, arra sokkal inkább az *Ember és szerep* vagy a *Magam helyett* említhető példaként.)

Az esszé az *Utolsó kísérlet*ben is behatol egy más létező műformába, s kettős szerepet játszik benne. Egyrészt hézagpótló, mert bizonyos feladatot vállal magára a gondolatísztást illetően. Másrészt a regényszerkezetet átható, a hagyományos elbeszélés-folyamatot robbantó formai elem. Németh is megérzi, hogy a regény nem kerülheti el századunkban a művészet és a tudomány találkozását. A huszadik századi író nem elégedhet meg „a társadalom titkára” balzaci vagy a természet és a társadalom történetének Zola által favorizált objektív tudósi magatartásával. Új kapcsolat születik az életre és élményre támaszkodó epika és a tudás, a reflexiók között. A fantázia és az intellektus új ötvöze alakult ki az *Utolsó kísérlet*ben is. Németh harca a regényben az eszmével, a kor, a magyarság, az embersors kérdéseivel természetesen nem megy odáig, hogy írónk hűtlenné válna a hierarchiájában általa mindig is első helyen látott regényhez.

Ha Németh regényírását a kelet-közép-európai kontextusban akarjuk vizsgálni, akkor talán épp a befejezetlen regényciklus lehet perdöntő. Németh nemcsak Proust és Gide, hanem Reymont és Krleza munkásságával is összevethető természetesen. Nemcsak a franciák és angolok iránt érdeklődött, hanem a vele sok szempontból rokon eszmeiségű keletiek iránt is. Gulyás Pálnak írt leveléből tudjuk, hogy 1939 februárjában lengyelül olvassa Reymontot.²¹ Tudjuk, Krleza jelentőségét elsőként ismerte föl Magyarországon. „A hasonló hevület-indulat, a monomániás önkeresés — írja Fried István —, a világteremtő igyekezet: mind-mind olyan tulajdonságok, amelyeknek a két író műveiben való felmutatása hálás területe lehet a kelet-közép-európai komparatistikának.”²² (Igaz, az egyezések — például az enciklopédikus jelleg — nem homályosíthatják el a különbséget. Egyetértünk Fried Istvánnal: Németh személyesebb, vallomásosabb, Krleza viszont „látomásosabb megjelenítő”.) Ám a magyar és a kelet-közép-európai regény találkozásainak, szembesítésének vizsgálata már nem ennek az írásnak a feladata.

---

²¹ Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése. Sajtó alá rend., jegyz.: Gulyás Klára és G. Merva Mária. Bp. 1990. 180.

²² Fried István: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban. Bp. 1986. 306.

SÁNDOR OLASZ

ROMANSTRÖMUNG UND MYTHOS

Die auf sieben Teile geplante monumentale Romankomposition von László Németh *Utolsó kísérlet* (Der letzte Versuch) ist in der ungarischen Literaturgeschichte schon lange diskutiert. István Sötér war der Meinung, dass der Roman als eine Rezeption der Muster von Balsac und Tolstoi aufzufassen sei, laut Ernő Szabó Kulcsár werden hier die Traditionen der nationalen Epik des 19. Jahrhunderts modernisiert. Als neue Sicht kann betont werden, dass das Werk keine Palinodie des Realismus in dem vergangenen Jahrhundert sei, sondern gewisse Verwandtschaft zu den modernen Romanströmungen von Powys—Duhamel—Romaines sowie zu den mythisierenden Tendenzen des Romans des 20. Jahrhunderts aufweist. Die Charakteristik des Romans *Utolsó kísérlet* besteht darin, dass trotz dem Romanzyklus die Hauptfigur nicht in den extensiven Umständen der Handlung dargestellt wird.

A MEGÉRTÉSBŐL KIFEJLŐ BÍRÁLAT PÉLDÁI

A Németh László-recepcióhoz

1.

Egy szorosan egybetartozó generáció Németh Lászlót illető írásaival vetek számot az alábbiakban. Valamennyi megkövetni, vagy méltatni kívánja Németh Lászlót, ami önmagában nem volna érdekes, hogyha nem ebből a megértésből—méltatásból bontakoznék ki az az autentikus kritika is, amelynek értékét nem lehet eléggé hangsúlyozni, olyan viszonyok közt, midőn Németh Lászlót vagy méltatni, vagy ostromozni szokás.

Bibó István, Erdei Ferenc, Kovács Imre és Szabó Zoltán írásairól lesz szó, s köztük egyetlen, az Erdeié csak, amely inkább lamentáció, mint megértés és a megértésből kinövő kritika volna. Az ő szélsőbaloldalisága az ösztönzője a lamentációnak, de a bizonyos mértékű felületességnek is. Megnyilvánulása éppen ezért beszédes.

Kovács Imrének oka volt megkövetni, hiszen ő egyenesen ellenforradalmárnak minősítette negyvenötben Németh Lászlót, de mentségére szolgál, hogy meggyőződésből minősített így. Még szerencse, hogy negyvenháromban, Szárszón nem mondhatta el beszédét, mert akkor, mint vallja, még több oka lett volna a megkövetést illetően.

Szabó Zoltán egyetlen mondatért gyürkőzik neki, hogy nagyíven haladva szembesüljön a Németh-művel. Nagy ember volt, állítja később, miután visszajut hozzá Németh hatvanas évek végén tett kijelentése: „Szabó Zoltán nem szeret engem.”

Bibó Istvánnak semmi oka nem volt a lamentációra, de megkövetnie sem kellett Németh Lászlót, mert ha gondolatvilága túl is tette magát Németh egyik-másik eszméjén, ítélete a megértésből bontakozik ki.

Fontos azonban rögzíteni, hogy ez a társaság évtizeddel fiatalabb, mint Németh László, s évtizednyi idő — generációt különböztető idő! Miben fogalmazható meg ez a különбөзөs? Németh László gondolkodását is ugyanazon nemzetnek a problematikája foglalkoztatta a harmincas—negyvenes években, mint a fiatalokét. De tagadhatatlan, hogy Németh szellemibb—utópikusabb távlatban foglalkozott ugyanazzal a nép-nemzeti tartalommal, míg a fiatalokat a nép gyakorlati sorsa foglalkoztatta.

Ami a nemzetfogalom közös tartalmán túl is összekapcsolta Némethet és a fiatalokat, az a legfontosabb közös szellemi előd, Szabó Dezső. De itt is látszik a különбөзөs. A fiatalok könnyebben teszik túl magukat a Mesteren, mint Németh László, aki pedig hamarabb kezdi kritikusan látni őt. A fiatalok azzal intézik el a kérdést, hogy Szabó Dezső parasztromantikus. Németh László a Szabó Dezső-i szellem egészét és magát a gondolkodásmódot érzékeli, a nemzet-elképzelést, amellyel kapcsolatban utóbb kritikus, de a lényeg szerint maradt Szabó Dezső gondolkodásával azonosnak, amennyiben a nemzeti szellemben vélte az ország minden gondját, s mint Szabó Dezső, Németh László is a harmadik oldalt — nem a harmadik utat! — kereste, sőt vélte megtalálni, mikor arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként veszett el magyar a magyarban. Németh László-

nak Szabó Dezső gondolatvilága a magyar sorskérdések foglalata, a fiatalok Szabó Dezsőben a parasztkérdés felvetőjét becsülték. Ahogy Kovács Imre megfogalmazta volt: „Szabó Dezső glorifikált parasztja még nem igaz paraszt. Szabó Dezső írásából egységes parasztság lép az olvasó elé, és a belső osztálytagozódás, a parasztság életének nagy feszültségei ismeretlenek maradnak az olvasó előtt. Szabó Dezsőnek mégis nagy érdeme, hogy a parasztság felé terelte a magyar középosztály jobbainak érdeklődését, és irodalmi munkássága a legmélyebb nyomokat hagyta maga után az új magyar ifjúság lelkében.”

2.

Németh László 1971-ben lett hetven éves, s ez volt az alkalom arra, hogy Erdei Ferenc közreadja vallomásos írását az Irodalomtörténet című szakfolyóirat első számában. Az írás személyességét hangsúlyozta, hogy Erdei az első találkozás emlékét elevenítette föl bevezetésképpen. A fiatalabb azzal is tisztelig az idősebb előtt, hogy elismeri, Németh László az első pillanatban átlátott rajta, fölismerte őt, a lélek legbensőjéig látott. Ezzel Erdei Németh Lászlóban azt az érzékenységet és érzéket ünnepelte, amit a Németh-filológia kiritkai tehetségként már korán konstatált.

Erdei ezután nemcsak Némethet magát, de annak generációját is igen magasra teszi, midőn azt harmadik reformnemzedékként tiszteli. Pedig a kort, amelyben e generáció virágjában van, válságos és regresszív szellem terheli. E körben Németh László kimagaslik, de nehezen tudja elfogadtatni Erdei az értékelését, midőn a „szerep” fogalom magyarázatába bonyolódik. Az ember és szerep kölcsönösségéből Erdei kissé felületesen azt olvassa ki, hogy a szellem középeurópai sorsa a sok szerep vállalása. Németh László sokat emlegetett polihisztorsága azonban nem azonosítható sem az üdvösségüggyel, sem a szerep-fogalommal. Sok szerep közt egy az, ami a személyiségnek — alkatnak és jellemnek — üdvösségügye, ami pedig a polihisztorságot illeti, az a sajátos műveltség kérdése. Ezzel van összekötetésben a sokműfajúság is, amit majd Szabó Zoltán képes jobban magyarázni.

Nem kevésbé felületes azonosítás a minőségnek és a kísérletnek a fogalmát egybekusálni. Németh László egyik központi eszméje, a minőség forradalma egyáltalán nem azonosítható a módszerei fogalommal, a kísérlettel. A kísérletező ember lehet, hogy a minőséget veszi célba, s ezen közben az átalakítás—átalakulás személyes üdvösségügye az individuumnak, s az így keletkezett állapot valóban a minőség forradalma is lehet, amiből azonban csak az következik, hogy az egyik tendenciával, a tömegek lázadásával szemben egy másik tendenciát lehet állítani, s ez a diametrálisan működő — és individuális — mozgás a minőség forradalma.

Hasonlóképp felületes Erdei azon állítása, hogy Németh László elkötelezte volna magát a „mi szocializmusunkhoz”. Igaz, hogy ötvenhat után, a konszolidáció kezdetén Németh László tudomásul veszi az adott realitásokat, de az életmű egésze nem erről a szocializmusról beszél. Ám mindösszesen mégis a Németh László mellett hitet tevő Erdeit olvastuk, akinek nyilvánvalóan nagy élménye volt a Németh-életmű. S hogyha mégis felületesnek ítéltük, azért tehattuk, mert az írás a vallomás jegyében alakult, Németh László szellemében Erdei önnön igazolását keresi, jelenbeli önmagát egyezteteti Németh László gondolatvilágával és e gondolatvilág etikumával.

Kovács Imréről aztán nem lehet elmondani, hogy valaha is a kommunista eszmévilág híve lett volna. Erdeihez viszonyítva éppen ő a másik pólus, ahogy a népnemzeti Parasztpártban ez szemlélhető is lehetett. Mégis neki kell megkövetnie, mert negyvenötben számonkérte Németh Lászlón ennek visszavonulását. Nem vette észre, hogy Németh akkor nem is igen tehetett volna mást. Kovács Imre azt hányja szemére, hogy nem vállalja teljes elánnal az új világot. Kovács Imrét csak végletes — és őszinte — optimizmusa menti a vádaskodásban, meg az, hogy hamarosan maga is tapasztalhatja, mi történik vele, hogyha nem áll félre.

Az is megfontolandó azonban, hogy mikor és mily vonatkozásban születik meg Kovács Imre Németh Lászlót megkövető írása. 1959-ben jelent meg az Élet és Irodalomban Németh László emlékezőes *Pohárköszöntője*. Nem sokkal utóbb a nagy utazásról szóló drámával is megismerkedhetik a közönség. A kettő együtt sok volt a Németh-szekta tagjainak. Az időtt már-már megint árulónak tekintették egyesek Németh Lászlót. De most az emigráns Kovács Imre áll Németh mellé, s megköveti önnön negyvenötös cikke miatt. Az ötvenhatos tragédia után tehetett vajon mást Németh László? — kérdezi Kovács Imre. S megírja a *Találkozásaimat*. Ez is vallomások jegyben kezdődik, mint Erdei írása. Szabadkozik, mondván: „mindig félszeg voltam vele szemben.” Hogyne, hiszen évtizednyi köztük a különbség, s már a *Tanún* is túl van Németh László, mikor Kovács Imre a *Néma forradalommal* fölűnik. Mégis benne van Németh László valamiképp Kovács Imre sorsa alakulásában. Az uradalmi kulcsár árváját Németh László atyja támogatja—tanítja, miként öccseit a Medve utcai polgáriban az iskolaorvos Németh László.

Személyes találkozásukat Kovács Imre kezdeményezte. 1935-öt írtak, Németh László a Magyar Rádió Ifjúsági programját szerkesztette, Kovács Imre ekkor állott elő írásos javaslatával. A középiskolás diákságot felhívással kívánta falukutatásra ösztönözni. Németh László az írásos javaslatot szívesen vette, más kérdés, hogy később drámába foglalta a falukutatás szatíráját. Az is nyilvánvaló, hogy Kovács Imre nem igen tudott mit kezdeni Németh László gondolatvilágával. „... nem tudtam pontosan megérteni, s mindmáig homályos előttem a társadalomhoz és a problémákhoz való viszonya, nagyonis pontosan fogalmaz, de mindmáig nem tudom, hogy milyen sorsot szánt a magyarságnak, bár sokszor magasodott föléje vagy ereszkedett le létének mély húzásaiiba, mert annyiféleképpen magyarázta helyzetét, találgatta, jósolgatta jövőjét, anélkül, hogy tanításaiból időtálló program kibontakozott volna.”

Hogy Kovács Imre véleményének két arca van, az éppen Szárszóval kapcsolatosan derül ki. Utóbb azt írja: „Szárszó Németh László legszebb órája”. Előbb pedig éppen arról volt szó, hogy keményen vitatkozni akart Németh szárszói beszédével. Akkor gyakorlati érdek, politikai megfontolás vezette Kovács Imrét. Egy jövőre aspiráló politikának méreg Németh László pesszimizmusa, vélte egykorúan. Utóbb azonban nyilvánvaló lett előtte, Németh László szárszói beszéde erkölcsi kiállítás, mindennek vállalása a múltból azzal szemben, ami a jövőben elkövetkezik. S már egyenesen harmadik álláspontként jelenik meg Kovács Imre azon ítélete, ahogy a kettős kötődésű Mircse Zoltán alakját minősíti, aki a szocializmusban lehetőségre ismert. „Németh László preparálásában azt az

ideális változatát — ti. a szocializmusnak! —, amely mindnyájunkat kísértésbe hozott, és sokan sajnáljuk, hogy örökké utópia marad, nem lehet belőle valóság.” A hetvenegyes Kovács Imre-írásban a megértés dominál: „Amikor kiegyezett a rendszerrel, mást már nem lehetett tenni.” Aztán, mintha maga is megsokallotta volna a megértést, így módosítja fteletét: „Az író nagy szerencséje, hogy felette az fteletet nem a kortársai mondják ki, hanem a történelem. Munkáikat megrostálja az idő, ami fennmarad, az voltak; egy mélyebb meghajlás, tétova gesztus mit sem számított.” Kovács Imre a rendszerváltozást már nem érthette meg.

Hogyha megéri, bizonyára módosul optikája, tehát ftelete is, de nem a lényegét illetően. Mert a lényeg a Németh László-i Utópia. Legfőnnebb azt írhatta volna le újra, bizonyos, hogy az idők nem kedveznek többé az Utópiának.

4.

Szabó Zoltán Németh László-portréja a legnagyobb horizontú, és a legbeszéde-sebb. Látja Németh alkatát, tehetsége természetét. Ő ismeri legkorábról és leginkább bensőségesen Némethet. 1935-ben együtt hajózhatott le Németh Lászlóval és Keresztúry Dezsővel a Dunán. Az idősebbek romániai felfedező útra indultak, a fiatalabbak — Szabó Zoltán és Boldizsár Iván — Gusti professzor látására, a szociográfia módszertani dol-gainak tanulmányozására, Bukarestbe. A hajóút alkalmas volt arra, hogy a különös személyiséget Szabó Zoltán megismerhesse, még inkább az utazás következménye, a Magyarok Romániában című útinapló, amely Némethre a hazaárulás vádját hozta, de a szerző annyira saját elképzelése és tapasztalata körében mozgott, hogy vádak a legkevésbé érdekelték. Az sem foglalkoztatta, hogy a fiatalokat miért érdekli oly intenzitással csak a szociográfia. Akkor már Németh Lászlót mindennél jobban a „harmadik oldal” eszméje foglalkoztatta. Vagyis a Németország és Oroszország fölött egy nemzeteken túli belátás lehetősége érdekelt, s nem igen törődött a fiatalabbak practicizmusával, hogy azok szívesebben merültek el a szociológia rejtelseibe a három millió magyar koldus érdeké-ben.

Németh ugyancsak késve reagált a fiatalok ügyködésére, a *Pusztuló magyarok* című drámájában, de már harmincötben nyilvánvaló volt, hogy az egyik — Németh László — Platon jegyében a szellem körére emelte a közügyet, a másik — a szociográfáló fiatal — maradt a mindennap körén, hogy az ott talált problémákat fogalmazhassa meg gyakorlati érdekből. Szabó Zoltán ugyan ismeri — és sokra nézi — a Németh-regényt, a *Gyászt*, de azt is tudja, hogy amennyiben Kurátor Zsófi az író platonikus alakmása, akkor Zsófi faluja — platonikusan — az ország maga. És innen nézve már természetesen fordul a szó a nevezetes útirajzra. „Az író hősi pózban áll az ország előtt, kissé fölhevülten és keményen, mintha a saját szobra lenne ... s jobb keze vádolva repülne felénk, bal keze pedig tartaná mulasztásaink bizonyítékát, az útirajzot.”

Szabó Zoltán kritikai sugalmú jellemzése az alkatra mutat avatottan. Mintha belülről volna képes hőst látni és láttatni. De ennél is van bensőségesebb élménye Németh Lászlóról. Mikor lakható már a *Bűn* című regényben megjelenített Törökvész úti ház, Szabó Zoltán éppen a közeli Kapu utcában talál átmeneti szállást. Innen jár föl

Németh Lászlót látogatni egy egész nyáron át. Így aztán igazi otthon-közegeben lehet Németh Lászlóval ismerkedni. És Szabó Zoltán érti a jellemfestés módját. Németh László akkor is dolgozik, hogyha ebédelnie kellene. Éppen ezért egy nagy tál száraz süteményből szemelget munka közben, ami ugyan egészségügyi szempontból — orvosról van szó! — nem épp mintaszerű, viszont tagadhatatlanul praktikus. Logikai úton jut el olyan ismeret-hez, mint az, hogy Vörösmarty a piaristák kedves költője. De már amikor „úgy gondolta, hogy a bethleni konszolidáció neveltje voltam, egy más nemzedék tagjaként: engem a pesti piaristák neveltek.” S ez bizonyára figyelemreméltó különbség volna, ha a bethleni konszolidációnak nem épp a lényegéhez tartozik, hogy jól tűrte az iskolát. Vagyis az iskola szabadsága akkor is szent volt, ha nem piaristák csinálják. A huszas években az iskolának erről a megbecsüléséről nem lehet nem tudnunk.

De aztán jön Szabó Zoltán vallomása: „...erősen megszerettem ezt a hozzáférhetetlen kötekezőt és hadakozót, örök örvényléseivel és egyéb hibaerényeivel együtt, kultúrástól, mindenestül, bár nem a tudása, hanem az esze és a kedélye miatt.” Majd eszébe jut egy negyvenötös alkalom, midőn Révai József arról faggatja, hogyan juthatott Némethnek eszébe egy ilyen metafora, hogy „mélymagyar”? Szabó Zoltán válasza akkor, „szerencsétlen a szó, lehet, de nem észjárást meghatározó. Németh az eszméit a jövőnek vetette föl. Elnevezésüket viszont a múltból, hagyományból kerítette elő. Fülbemászó szavakat keresett. S az a mélymagyar—higmagyar Szekfü kismagyar—nagymagyar ellentétpárja ellenében ellentétpárnak készült. Minőségi válasz akart lenni a mennyiségire.” Mire eszébe jut Szabó Zoltánnak az angol könyvtárosnő, aki 1968-ban Németh Lászlót Sajkódon felkereste. Szóba került köztük Szabó Zoltán neve, az angol hölgy kezdeményezi a szót, mire Németh László kijelenti: „Szabó Zoltán nem szeret engem.” Nagy ember — mondja erre Szabó Zoltán. Nagy, mert nem fél kijelenteni, hogy valaki — és nem is akárci — nem szereti őt. S a kijelentésből az is sejlik, hogy Németh László ezt a régi kapcsolatban is benne rejtőz distanciára mondja, amit mond. Itt a generációs különbség, itt a szakadék, amit áthidalni talán még az a kísérlet sem képes, ahogyan Szabó Zoltán próbálja meghatározni Németh László tehetségét.

Ahány nekirugaszkodás, annyi megkülönböztetés. Mégis ezen az úton juthatni legközelebb a rejtelemhez. Németh László a szellem nomádja. Érdekes meghatározás, kár, hogy az emlékezetes Ady-verset másként értelmezi, mint azt Németh László tette. Félreértés, midőn Szabó Zoltán e kontextusban így beszél: „S ebben az örök mozgásban, örök hódításban állandóan nyugtalan, hogy Hadurként a népét, vagyis képességeinek seregét, szerteszét szórja, s ez a diaszpóra-széthullás vagy -elaprózás is lehet és akkor történik, amikor a templomot, nagy műveinek pantheonját se építette fel.” A *szétszóródás előtti* című Ady-versre Németh hivatkozik ugyan, de úgy, mint gondolkozása sarkételére, de sose jutott eszébe azt így önmagára és műveire vonatkoztatni. Ő csak arra gondolt, hogy im, itt egy nép, amelyik tartja az őszövétségi zsidósággal az atyafiságot, mert történelme azéval párhuzamos, mint a régi erdélyi prédikátor „frásban róttá”; ott van e nép már a szétszóródás előtti pillanatban, pedig még a templomot sem építette föl! Ezért akar ő — Németh László — az új szellemi erők organizátora lenni, a templom építése érdekében kíván a középkori névtelen székesegyházépítők módjára templomépítő lenni. S ez így más, mint Szabó Zoltán a képet alkalmazza.

Mégis ez a pontatlan idéző lesz az, aki nagyon pontos, midőn Németh László szellemét tusakodónak nevezi. Aki pedig tusakodik, az két alanyt hordoz magában. Az egyik Szabó Zoltán szerint a „természetes ember”, a másik az „artificiális ember”. Az utóbbin értsük egyszerűen a társadalomcsinálta alanyt. „Szociális konvenciókból, irracionális konvenciókból és érdek szerinti balítéletekből tevődik össze, amelyeket az értelem kritikája levegőbe röptíthet ugyan, de mégis csak a korabeli társadalom támaszai s talpkövei. Az homme artificiel Németh Lászlónál környezetből, iskolából, ismeretből, sznobizmusból, társadalomból kívülről érkező becsvágyakból, nyomásokból tevődik össze, ezek hatásától meghatározva olyasmivé összegződhet benne, amit mondjuk az „íróság” kifejezéssel, ezzel az artificiális szóval lehetne jellemezni. Az író-képzet, ami ezekből a külső hatásokból tevődik össze, vagyis nem a saját lelkéből lelkedzett, hanem társadalmilag és a környezet felől és meghatározott, részben diákosan vagy tanárosan komformista.”

A Diderot-i alapon tipologizáló Szabó Zoltán, aki Némethben tusakodni az „homme naturel”-t és az „homme artificiele”-t véli, még a pályát is e tipológia alapján szakaszolja. Kilencszázharmincötig a pályát az homme naturel uralja. De ekkor a helyzet az ellenkezőjére vált. S ettől fogva harminc éven át az homme artificiele az úr. A természeti ember majd csak a pálya végén lesz urrá ismét a tusakodóban. Másként szólva, a nagy mű vágya harminc éven át őli Németh Lászlóban az homme naturel-t. A kísérletező embert! Az artificiális hajlam „irodalmi tipuslakásokba”, rendes tanulmányokba, nagy regényekbe, történeti és társadalmi drámákba költözteti azt a szellemet, amelyik pedig igazán a kísérletben volna otthon.

Ez a kísérletező ember eredeti módon és dinamikusan ott van a Tanú-számokban! Igen, Szabó Zoltán a kora harmincas évekbeli esszéíróit köszönti, mint homme naturel-t, a szépirot pedig artificiális embernek minősíti. Eredeti szerző igazán eredeti teljesítménye a Tanú. Vagyis Németh Lászlóban a tehetség izgatóbb, mint a szellem, s a szellem izgatóbb, mint összes műfajai. „Németh László önmagát kifejező műve: a Tanú. Az a négy és fél évfolyam...” A Tanú-években a tehetség az úr, a Mű: az eszköz. S minden igazán láthatóvá válnék, ha a Tanú „megjelennék egy Pleiade-kötetszerű könyvben... Egy ilyen kötet a tehetség egyedüliségét akkor fejezné ki, éreztetné, láttatná eleve, ha az, ami a Tanú-ban egymást követte az időben, a könyvben egymást követné az oldalakon, ugyanúgy: előző évfolyam után soronkövetkező évfolyam anyaga. Index, névmutató, jegyzetek persze elkerülhetetlenek...”

Ime, Szabó Zoltán jellemzése és értékítélete. Majdnem a teljes kép, s igencsak eredeti hierarchiája a sok műfajnak. Ennyiből az is megérthető, hogy miért mondta Németh László ama bizonyos angol hölgynek, hogy Szabó Zoltán nem szereti őt.

5.

Bibó István, a szelíd, a türelmes, „a dolgot őt magát” néző ember szívesen vallja be, hogy egykorúan akár Németh László tanítványa is lehetett volna. Negyvenöt előtt azonban személyesen csak egyszer találkozhatott a mesterrel. Természetesen Erdei Ferenc társaságában járt a Törökvész úti házban. Az akkori beszélgetés lényegét lelkiismeretesen jegyzi föl. Avval kezdődött ez a társalgás, hogy Németh László jelzi, most éppen szerb-

horvátul tanul, miután csehül már elég jól megtanult. A beszélgetés további része tette Bibó előtt nyilvánvalóvá, hogy milyen összefüggés van Németh Szekfűvel való vitája és középeurópai elgondolása között. „A kettő együtt éppen nem egy beszűkült magyar, hanem mind Kelet-, mind Nyugat-Európa felé szélesen kitekintő, a német—osztrák kapcsolatokra leszűkített szekfűi szemléletnél lényegesen tágabb perspektívát nyit meg.”

Bibót különben csak a Szekfű-kritika és a Kisebbségben vitája foglalkoztatja, nem az egész Németh-életmű. Egy hetvennyolcas frása lelkiismeretesen regisztrálja Németh Szekfűvel kapcsolatos kritikáját. A tisztelettudó kezdetektől a heves ellenkezésig és tagadásig. S pillanatra sem titkolja, hogy akkor is, utóbb is ő — Bibó — ki mellett állott, és voksol végül is. Igazat ad ugyan azoknak, akik Németh Lászlót elmarasztalták negyvenes évek eleji Szekfű-kritikájáért, mert ez akkor nem volt taktikus, de — jegyzi meg Bibó — ezt ma már figyelmen kívül lehet hagyni, hiszen az egykori történeti helyzet már nem érvényes, aktuális viszont mindaz, amit Németh László a harmadik oldalról gondol. A hetvennyolcas tanulmányban olvashatjuk: „Németh László koncepciója ma is gondolatébresztő, mert történelmünknek a többi keleteurópai nép történelmével való együttes végig-gondolása — nem kizárólag a mi hibánkból — teljes szélességében máig nem történt meg.”

Szekfű „labanc” történetiszemléletével szemben az ifjú Bibó teljes elánnal Németh gondolatvilága mellett van. S utóbb a rá jellemző naív tisztasággal és őszinteséggel vallja be, hogy ő a *Kisebbség*bennel egykorúan teljes mértékben egyetértett. „Azóta — teszi hozzá — évek alatt kialakult az az álláspontom, hogy minden, a zsidóságra mint kollektívumra irányuló kritika és a zsidóság kollektív megváltoztatására, megjavítására irányuló felszólítás eleve hibás, téves és helytelenítendő valami, mert minden, ami egyáltalán kollektív zsidó magatartásnak minősíthető, valamilyen formában a zsidóság történeti sorsának és a környezet iránta való magatartásának a függvénye.”

De a Márciusi Front kiáltványának megfogalmazásakor — írja az alkalomra emlékezve — egy olyan tézist javasolt, ami a német és zsidó asszimilációval volt kapcsolatos. „...az Erdeivel készített első fogalmazásban én — erősen Németh László-i hatás alatt — javasoltam egy pontot, amely a sváb és zsidó asszimiláció kérdését egyidejűleg érintette... Ezt a pontot utóbb az aláíróknak az ügyben határozó együttese kihagyta. Ez akkor engem nagyon bosszantott, úgy éreztem, a szöveg ezzel jellegtelenebbé vált. Ma kifejezetten örülök, hogy így történt, mert az egész Németh László-i elképzelés, amely 1939-ben, a hitlerizmus árnyékában a magyarországi zsidó és német félasszimilációt, mint egyformán káros és az országot bizonyos értelemben gyarmati sorba vivő jelenséget kezelte, mai szemmel nézve rendkívül abszurd tévút volt...”

Hogy az optika-váltás Bibónál mikor történt meg, azt abból lehet feltételelesen megállapítani, ahogyan Erdeinek és Némethnek a szárszói megnyilatkozását megítéli. Erdei előadását éppúgy bírálja, mint Németh vallomások beszédét, mert e megnyilvánulások akadályozták meg az egység kialakulását negyvenháromban, Szárszón. Ahol egyesülés kívántatott volna, ott éppen a két megnyilvánulás révén lett elfogadott, hogy nem lehetséges az egység, hiszen a jövőt diametrálisan ellenkező két elképzelés szuggerálja.

Emlékezetes kilencszáznegyvennyolcas tanulmánya, az *Eltorzult magyar alkot, zsákutcs magyar történelem* is ennek az optikaváltásnak köszönheti létrejöttét. „Ahogyan

Németh László felteszi a kérdést, meg kell találnunk, hogy «hol veszett el a magyar a magyarban?» Amire a maga sommás válasza: "a magyar a magyarban valamiféle nem magyarnak a hatására veszett el." De ez a nem magyar nem okként lépett föl az ő gondolatmenetében, hanem okozatként. Az amnéziát ő is konstatálja, miként abban is egyezik Németh Lászlóval, hogy a tudatzavar a kiegyezés tájkán válik érzékelhetővé. Maga azonban négyszáz esztendősen idegen uralommal számol, midőn a zavarról gondolkodik. A jelenséget nem lehet a múlt század hatvanas éveire korlátozni, s nem elég csak az egykorú folyóiratokból azt kiolvasni. A jelenség komplexebb, maga a kiegyezés összetettebb.

Két félelemben merevedett erő egyezett ki hatvanhétben. S e kiegyezésnek a következménye, amit Bibó „fordított kiválasztásnak” nevez. Aminek mögötte a werbőczyánus kisnemesi tehetetlenség mutatkozik meg, ahogy a „nem is mindig meglévő parasztrómantika mögött megint csak a magyar úriembernek egy «tősgyökeres», fajmagyar változata tűnik élénk, mely a werbőczyánus kisnemesség ismerős uralmi igényeit és ingerült felsőbbrendűségi tudatát őrzi tovább.” Így lett a kiegyezés alapjának — a nagy hazugságnak — nyomán a „fordított kiválasztás” természetes következmény, s ilyen értelemben értékelhetők Németh László jelzői a hígságról és a mélységről. Németh ugyanis ezt a hazudozásra alapozott világot tipologizálja, s nem értékeli. Egyik se különb a másiktól, vagy éppen egyformán különb egyik is, másik is. Lehet, hogy a mélymagyar szenvedélyes lényeglátó, s így igazabb a hígmagyarnál, de nem igazibb. Harminckilencben azonban mindenki érték kategóriákként értette a típusokat.

Bibó a fordított kiválasztásból kiindulva a mély- és hígmagyart egyaránt ugyanazon negatívum következményeként ítéli meg: a nehezkesebb — a mélymagyar — mindig alulmarad és „szörnyeteg” lesz belőle; a könnyű, a hígmagyar, ki az érvényesülés szerint főnneleg, szélhámos. Hasonlóképp gondolja végig Bibó a félasszimiláció problémáját is. Mi a felelős az asszimiláció megrekedéséért? Természetesen az állapot, melyben az asszimiláció megindul, aztán megakad. Sosem az asszimiláns, mindig a közeg és maga az asszimiláló közösség a felelős azért, hogyha az asszimiláció disszimilációba fordul át. A helyzetről van szó, a történelmi zsákutcáról, mikor a félasszimiláció jelenségét tapasztalhatni.

Bibó István folyamatos önkorrekció formájában fejti ki Németh Lászlóval kapcsolatos kritikáját. Legyen ez a kritika akármilyen szigorú, mégis a legbarátságosabb, mert megértésből fejlődik elő. Mint akár a Kovács Imrée, vagy a Szabó Zoltáné. Egy olyan nemzedék kritikája ez, amelyikről Székfü Gyula 1934-ben így ítélt: „olyan nemzedékváltásról van szó, amelyben a fiúk szemlélete csaknem minden ponton szembekerül az apák szemléletével...” Szabó Zoltán emlékeztet bennünket erre a szekfüi gondolatra, aki Bibó kapcsán a fiúk nemzedékéről így ír: Bibót születési éve „abba a nemzedékbe utalja, amelynek az Osztrák–Magyar Monarchia boldog és balga békeidejéről már nem voltak emlékei. Ezeket a korosztályokat a háború kitörése gyermekkorukban érte, a háborúvesztés, a monarchia széttobbanása, a Károlyi-forradalom, a proletárdiktatúra, a történelmi ország szétverése és az ellenforradalom: elemi iskolában. A húszas években, amikor a csonka országban a régi rend egészében helyreáll, még gimnazista...”

Világos beszéd! A nemzedék, amelynek jelesei megemlékeznek Németh Lászlóról és eszméiről, valamint életművéről nem ugyanaz a generáció, mint Némethé. De Németh

László nemzedéke mégsem az apáké. „...az apák nacionalizmusa országterületben gondolkodik, a fiúk nemzeteszmejének a tartalma a nép lett.” Így van ezzel Németh László is, midőn Szabó Dezső nyomán föl akarja építeni azt a templomot, amit az elődök elmulasztottak fölépíteni. De abban meg Szabó Zoltánnak látszik igaza lenni, hogy amiben Németh László — és talán generációja is! — idealista, abban a fiatalabbak igencsak gyakorlatiasak. S innen ered az a distancia, amelynek révén Németh Lászlóval kapcsolatos ítéletük kialakul.

Felhasznált irodalom

- Bibó István összegyűjtött munkái. 1—2. Sajtó alá rend.: Kemény István és Sárközi Mátyás. Szöllősi Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1981. 639.
- Bibó István: Válogatott tanulmányok 1—3. Magvető, Bp. 1986. Vél., utószó: Huszár Tibor. Szerk., jegyz.: Vida István és Nagy Endre. A válogatásban és szerkesztésben közreműködött: Ifj. Bibó István.
- Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai—életrajzi dokumentumok. — Magyar krónika. Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft. Bp. 1989. 372.
- Erdei Ferenc: Németh László hetven éves. = Irodalomtörténet. 1971. 1. 130—145.
- Kovács Imre: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Sajtó alá rend.: Valuch Tibor. Gondolat — Nyilvánosság Klub — Századvég közös kiadása. Bp. 1992. /Ars Scribendi/.
- Szabó Zoltán: Ősök és társak. (A válogatásban közrem. és szöveggond.: Czigány Lóránt). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1984. 314.
- Szabó Zoltán: Hazugság nélkül. 1—3. Héttorony Könyvkiadó. Bp. 1941. 536; 486; 587.
- Szabó Zoltán Összegyűjtött munkái. Sorozatszerk. András Sándor, Gurgyák János, Kenedi János.

IMRE BATA

BEITRÄGE ZU DER LÁSZLÓ NÉMETH-REZEPTION

In der Abhandlung wird die László Németh-Rezeption der führenden Persönlichkeiten einer Generation dargestellt. Die erwähnten Verfasser wie István Bibó, Ferenc Erdei, Imre Kovács und Zoltán Szabó haben alle den seine Tätigkeit schon beendeten Schriftsteller László Németh ausführlich erfasst. Als Inspiration könnte bezeichnet werden, dass sie ihm sozusagen eine Genugtuung zu leisten versuchten. Entweder weil sie ihn früher verletzten oder weil sie betreffs des äusserst empfindlichen Schriftstellers Schuldbewusstsein hatten. In diesem Sinne hatten sie alle vier Verständnis für das Lebenswerk von Németh und ihre Kritik entwickelte sich aus diesem Verständnis. Solche Kritik ist für die Németh-Rezeption im allgemeinen gar nicht charakteristisch. Die kritischen Äusserungen der diesmal behandelten Verfasser sind eben deshalb von Bedeutung, weil sie die Möglichkeit einer objektiven Stellungnahme zeigen.

N. HORVÁTH BÉLA

JÓZSEF ATTILA „NÉPIESSÉGE” A KORTÁRS KRITIKA TÜKRÉBEN

József Attila koszorús költővé halála másnapján vált. Az MTI rövid közleménye után, amely hírül adja a költő öngyilkosságát, 93 nekrológ¹ búcsúztatja. A kisebb-nagyobb írások tárgyilagosan, máskor szenvedélyes szavakkal az új nemzedék egyik legkiválóbb, vagy épp a legjelentősebb költőjeként méltatják. A József Attila-recepció történetében ily módon a tragikus szárszói december jelenti a fordulópontot, hisz az eddig kevesek által értett, vagy félreértett, félremagyarázott költő jelentősége hirtelen megvilágosodik. József Attila kortársi fogadtatása, köteteinek kritikái visszhangja a recepciótörténetben külön is figyelmet érdemel, hisz költészete társadalmi, politikai eszmék rendszerében — olykor azoknak alávetve — teljesedett ki.

Komlós Aladár² József Attila kritikussait számbavevő — e tekintetben — úttörő jellegű tanulmánya az első a recepció e meghatározó szakaszának feltárásában. Komlós csak általa fontosnak tartott írásokat idéz, nemegyszeregy általánosító megjegyzéssel elintézve azokat. A kritikákat, recenziókat a politika szférájából származtatja: „A kor íróinak három fő csoportja társadalmi ösztönei szerint ítélte meg Attilát: a népiek elutasították, a haladó-polgári esztéták kezdettől rokonszenveztek vele, ha nem is a kommunista József Attilával, a szocialisták pedig 1931-től, marxista korszakától fogva lelkesedtek érte.” A kritikátörténet kortárs szerzője nemcsak a népiek kategorikus, negatív értékelésében túloz, hanem a baloldal éleslátását illetően is megcsalja az emlékezete. Agárdi Péter³ munkája elemzi a marxista kritika és József Attila „hideg viszonyát”, s ebben nem a személyi, szervezeti, politikai tényezőket, hanem az „ideológiai—elméleti—esztétikai” okokat tartja meghatározónak. A baloldali áramlatokat sorbavéve, tanulmányából kitűnik, hogy József Attila leginkább értő kritikusa Bálint György volt, s még a szociáldemokrácia is lojálisabb volt a költőhöz, mint a kommunista mozgalom, illetve sajtója.

A kortársi fogadtatás elemzéséből hiányzik a népi irodalom által kialakított József Attila-kép. Annak ellenére, hogy a költő pályája egy jelentős szakaszával illeszkedik a mozgalom történetéhez, műveinek sokasága vall a népi, paraszti élményről, s a kortárs kritika sokáig a „szegény emberek” lírikusát látja benne. A recepció-történet ilyen értéktorzító egyoldalúságát Tverdota György is érinti: „Máig ható negatív befolyást gyakorolt a recepcióra az a körülmény, hogy a József Attila-életmű tagadhatatlan és felszabadulás előtt még sokat emlegetett népi vonatkozásainak, a költő etnográfiai, magyar nyelvészeti,

¹ A cikkeket a Kortársak József Attiláról I. alapján idézzük. (Szerk.: Bokor László, s.a.r. Tverdota György). Akadémiai, Bp. 1987. A kritikák kötetbeli helyére a megjelenés adataival utalunk.

² Komlós Aladár: József Attila kritikussai. In: Költészet és bírálat. Gondolat, Bp. 1973. 261—282.

³ Agárdi Péter: A szocializmus mint költészet. In: „Vár egy új világ”. Akadémiai, Bp. 1975. 81—141.

régi irodalmi stb. tájékozódásának kutatása, amelyben a népi írók, publicisták élen járhattak volna, elmaradt.”⁴

A későbbi értékelésekből sokáig „kifelejtett” vagy átértékelt „népiességről” nemcsak azért kell szólni, mert a recepciótörténet dokumentálható része, hanem azért is, mert e kategória gyakran a folklorizmus körülírására, helyettesítésére is szolgál. A befogadtörténet értékelése természetszerűleg nem lehetséges a művel való szembesítés nélkül, s röviden szólni kell a kritikus személyéről is. A szociáldemokrata, a kommunista irodalomfelfogás, majd a népi — urbánus szembenállás a József Attilát bemutató, értékelő írások jelentős részében meghatározza, gyakran sarkítja az alkalmi, vagy épp hivatásos kritikus véleményét.

József Attila kritikai megmérettetése az első verseskötönyvvel kezdődik. A *Szépség koldusa* kötetet ismertető recenziókban visszacseng a Juhász Gyula-i méltatás: az Isten kegyelméből való költő. Ugyancsak visszatérő motívuma ezen írásoknak az árvaság, a szegénység felemlegetése. Versekre is utaló, elemző megállapítások a Csönd (1923 március) és a Kékmadár (1923. április 16.) című lapban megjelent írásokban találhatók csak. Ez utóbbi említi először a népi—paraszti tárgyú verseket. A szerző, Fenyő László, ekkor még közeli barát,⁵ József Attila pedig a lap munkatársa.⁶ Ugyancsak barát tollából származik a második értékelő megemlékezés. A h.f. szignó Hont Ferenc nevét rejti, aki a Színház és Társaság (Szeged) 1924. július 14-i számában ír József Attiláról. Mint a lap munkatársát mutatja be, s e szokatlan gesztus indokaként a költő életének megpróbáltatásait sorolja: hányattatásait, árvaságát. Hont Ferenc írása teremti meg tehát a „hagyományt”, hogy a kritikusok mintegy kötelező fordulatként előszámlálják a költő szenvedéseit, a biográfiához rendelve így a költészetet. „Pincérségtől kezdve egész a kukorica-csőszködésig minden foglalkozási ágat kipróbált, ez idő szerint pedig valami hajózási társaságnál tengődik” — vezeti be a pályaképet. Az értékelést Juhász Gyula elismerése nyitja, majd Hont magát a költőt idézi: „Ő pedig azt írja saját magáról: Az ucca és a föld fia vagyok”.

Tizenkét recenzió és kritika született a második kötetről. Ezek között már érthetően több az elemző, értékelő szándékú írás, mint a *Szépség koldusa* esetében. Az atyai barát, Galamb Ödön írása (Marosvidék, 1925. február 15.) tekinthető az első jelentős kritikának, amely számba veszi József Attila költészetének témáit, irányait, a versformákat, kiemel műveket, értékeli. A legutolsó harcos ciklusba besorolt szegényember-versekről különösen elismerőleg szól. A szegedi, makói barátok megemlékezései, recenziói után rangot jelentett, hogy a kor egyik jelentős kritikus, Kárpáti Aurél is írt a kötetéről (Pesti Napló, 1925 március), az új költői irányzatok számbavételének apropóján. Kárpáti, aki cikke korábbi részében épp az igazi tehetséget hiányolja, az új lírikusok között József Attilát „érdekes”, „tehetséges” költőnek tartja. Igaz, kiforrott alkotásként mindössze a „vezérverset” ismeri el, a kötet többi darabjában hatások sokaságát látja. Fel is sorolja a

⁴ Tverdota György: *Íhlet és eszmélet*. Magvető, Bp. 1987. 109.

⁵ Tasi József: Fenyő László — Szántó Judit — József Attila. Tiszatáj, 1980. 2. sz.

⁶ M. Pásztor József: József Attila műhelyei. Kossuth, Bp. 1975. 61.

mestereket, majd így folytatja: „... míg az Aki szegény az a legszegényebb pár társával együtt tiszta népdalelemeket olvaszt magába.” Kárpáti a fiktális bocsánatos bűnének értékeli ezt a sokszínűséget, bár az egyéni kristalizációt elengedhetetlennek véli.

Alapvetően más szemlélettel közelít József Attila költészetéhez a Népszavában (1925. április 23.) megjelent ny.i. szignójú, az eddigiekhez képest legnagyobb terjedelmű kritika. Nyigri Imre az új nemzedék képviselőjeként az „agyon tanulmányozott egyéniséget” szembeállítja a szocialista emberrel. József Attilát is ez utóbbinak tartja, s a föltörékvő fiatalság elégedetlenségét, változásigényét, energikusságát olvassa ki a kötetből. A Népszava elismerő értékelése, a földszag és gyárfüst nevében lázadó magatartás elfogadása nem lehetett közömbös a Szegedről Pestre tartó József Attilának. 1924-ben ez az egyetlen fővárosi lap, amelyben több (hat) alkalommal megjelennek versei. 1925-ben már csak a Színház és Társaság közli többször, majd egy év múlva „pesti költővé” válik, hisz a Népszavában, illetve a Szakasits szerkesztette Harcos énekek antológiában 21 verse lát napvilágot. Találkozása az avantgárdal tehát nem zárta ki a népszavás ízlés⁷ — és részben politikai program — elfogadását. Annál is inkább fontos ez, hisz az élete nagy részében publikációs (és megélhetési) gondokkal küszködő József Attilának ez a lap — egy rövid időszaktól eltekintve (1930–32) — megjelenési lehetőséget biztosított.

A szociáldemokrácia elméleti folyóiratában két hónap múlva újabb méltatás lát napvilágot Pintér Ferenc tollából (Szocializmus, 1925. július 31.). A régi barát mellőz minden elméleti, taktikai, munkásmozgalmi szempontot, írása önmegmutató stílusbravúr. Pintér leírásából egy sajátos József Attila-kép bontakozik ki. Az értelmezésnek mindössze ez az egy kitétele illik a bírált kötetre: „'A legutolsó harcos' ciklusban egészen úgy énekel, mint a népballadákban találni és ez nem utánzás, mert számára ugyanannyira természetesen jelentkeznek az élet tragédiái, mint azokban valamikor.” A ciklus folklórstilizációi a *Szegényember balladája* kivételével nem tekinthetők balladáknak, ez a József Attila-kritika másutt is fellelhető téves, illetve metaforikus értelmű megállapítása.

A konzervatív Napkelet Tóth Béla ismertetését közli (1925 július). A hajdani tanár—diák viszonyra emlékeztetően, a bírálat óva int a túlzásoktól, az avantgárd modernségtől, „a dekadens individualizmus lidérces hinárjától”. Miközben igazi forrásként a népballadákat jelöli meg, azokban csak a formai másságot észrevételezi. „'A legutolsó harcos' csoportban a szegényemberről szóló népballadás apró dalok és Berzsenyi hatásos visszhangja mutatják ezt az utat, amelynek az eléggé ki nem aknázott magyar hagyomány felelevenítéséhez kellene vezetnie.”

1926-ban mindössze 11 írás említi József Attilát. Ezek közül a nemcsak somlázó, besoroló, hanem elemzően értékelő kritikai magatartás kettőben fedezhető fel. A bécsi emigráció ekkortájt legfontosabb lapja, a Diogenes, a szerkesztő, Fényes Samu rövid beköszöntőjét közli. „Huszonegy éves alföldi magyar fiú, egészséges paraszttörzsről, fajtartó, szívós tőkén virágos ág. A pennája földszagú, szája tilinkóra csücsörítve, szívében tiszta hitek s nagyot akarások tüze nyelvel a magasba, fejében még ott motoszkál, incselkedik a mese.” — ilyen portrét rajzol a József Attilát egyébként jól ismerő

---

⁷ Szilágyi János: A Népszava irodalompolitikája. Akadémiai, Bp. 1979.

Fényes Samu. Nemcsak a származásmegjelölés pontatlansága érdemel figyelmet, hanem a költői alkat képe is. A korábbi ismertetések egyik kitétele köszön itt vissza a „földszagú penna” megszabta jelentéskörrel. Fényes Samu a Kassák modernizmusával folytatott művészi polémáiban aduként használja a fiatal költő népi hangzású műveit. Igaz, ennek volt is alapja, hisz Kassák nem kedvelte József Attila rímes, szabályos verseit.⁸

Gaál Gábor Ignótus Nyugat-beli cikke apropóján ír (Új Kelet) József Attiláról. A *Tiszta szívvel* „hátteréül”, mintegy az abban foglaltak eredőjeként mutatja fel a költő sorsát. „A szerző tiszta magyar fajtájú gyermekember még. Valamelyik szegedi tanyáról indult...” — vázolja fel ekképpen azt a portrét, amelynek aztán megfelelteti a verset. Mert lehet, hogy Fényes Samu tévedését veszi át Gaál Gábor, s lehet, hogy csak József Attila szegediségéből következtet, végső soron azonban a vers hangvétele, világszemlélete tűnik következtetése kiindulópontjának. A kritikus a *Tiszta szívvel* az újabb kori magyar irodalom történetének egyik versfejezetébe illeszti, úgy is mint „a régi magyar népdal — frazeológia ez utolérhetetlen szintézisét és újjászületését.”

A *Tiszta szívvel* jelentőségét méltatta már az irodalomtörténet, s a költői pálya ívében elfoglalt helyét is elemezte.⁹ A József Attila-képre gyakorolt hatásáról azonban kevesebb szó esett. Látnivaló, hogy az értékelésekben eddig is ott kísértett az árvaság és a szegénység, mint a költészetet determináló tényező. A *Tiszta szívvel* pedig még inkább megerősíteni látszott ezt a József Attila-értelmezést, s alakított ki egyoldalú, betyárosra, villonira, vagányosra színezett képet. Hatvany Lajos jegyzetének már a címe is erre utal: „Ágrólszakadt líra”. Majd így jellemzi a verset: „A háború utáni gyerek sorsát, aki csak enni és élni akart, s ki — ha kell — ölni is képes ezért a kis életért, József Attila nevű ifjú költő dalolta el a szegénylegények népdali módján.” (Emberek és Korok, 1926—27)

A kortársak közül Matheika János nevéhez fűződik (Új Előre) József Attila költészetének első marxista értékelése. Matheika okfejtése kettős premisszára épül. Megállapítja egyrészt, hogy „magyar irodalom polgári szakaszának klasszikus fejezete lezáródott”, majd a szociáldemokrácia felé ütve, azt összemosza a polgári irodalommal. Ebből az elparentált pártirodalomból emeli ki József Attilát: „Talán csak József Attila neve mellett illik rövid időre megállni mint aki, ha félszegen és zavarosan is, de egyik-másik versében kifejezést ad a magyar munkásosztály lelkében végbemenő forrongásnak.” Ezen a kelletlen elismerésen maga a költő is bosszankodik,¹⁰ nem sejtve, hogy mindez csak előjátéka a szektás, szűklátókörű értékelésnek.

Az 1928-ból származó híradások az új kötetet jelzik. A viszonylag kisszámú József Attilával foglalkozó írás visszatérő motívuma a gyermek- és ifjúkor megpróbáltatásainak felsorolása. A Hét (1928. május 4.) Jack London kalandjaihoz hasonlítja a fiatal költő életpályáját. Igaz József Attila maga is formálta ezt a képet, hisz az 1928. április 21-i keltezésű kérvényen az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akcióhoz folyamodván csaknem ugyanabban a sorrendben idézi fel, mi mindennel foglalkozott már 23 év alatt.

⁸ Vö. Erg Ágoston levele JAVL 58.

⁹ Szabolcsi Miklós: Érik a fény. Akadémiai, Bp. 1977. 340—353.

¹⁰ „Ez természetesen bosszant egy kicsit, ez a talán és az a 4. sor”. JAVL 146.

Németh Andor írásai szintén a sokan szenvedett költő-képet táplálták. A Literatura 1928 júliusi számában az új kötetről hírt adva ő is felemlíti a kukoricacsöszködést, a cukrászinas időszakot. Augusztusban pedig kibővítve a korábbi jegyzet adatait, történetekbe foglalva szól barátja életéről. Várkonyi Nándor a modern magyar irodalom palettáján József Attila helyét az „idealizmus költői” között jelöli ki, a biográfiából pedig „kalandos foglalkozásokat” tartja a legfontosabbnak. Ezek után természetesnek tarthatóan a Társadalmi Lexikon ugyanezen adatokkal írja le költőnk életét. Sőt, a szócikk szerzője, Nyigri Imre, 1925-ös kritikájából is átvész egy mondatot, majd azzal a pártértékeléssel fejezi be, amely a költőt a munkásosztállyal rokonszenvezők közé sorolja.

Nyolc kritika választott tárgya a harmadik József Attila-kötet, a *Nincsen apám, se anyám*. A kötet visszhangját Németh Andor így jellemzi: „A versfüzetet süket csend fogadta. A baloldali sajtó hallgatott. Mit mondhatott volna az agyafurta játékos, rációval megközelíthetetlen versekről? A régebbieken lendület volt, politikailag kizsákmányolható állásfoglalás, harcok világszemlélet, ami minden haladónak szívügye. Az újban ezt az érzületet, amennyiben jelen van, a kifejezés artistikuma elfedi.”¹¹ Németh Andor a „napi politikán felülemelkedő, tiszta szellem” letéteményesét kárhoztatja, a Nyugatot, s ebben az elvi különbségtételben igazságtalanul ítélkezik, hisz a kötetről nem feledkezett meg a Munka, a Szocializmus, a Korunk, a Népszava sem. Az persze más kérdés, hogy értékelésük a verses-könyvről szól-e.

Zelk Zoltán cikkének felütésében továbbél az Erdélyi-vita. A Munka-kritika József Attilát nem az „elvágyódás költőjeként értékeli, hanem olyan alkotóként, akinek szavaiból a föld nehéz párja tör elő.” A Népszava Nyigri Imre ismertetését közli (1929. május 29.). Nyigri hú önmagához, most is prózába oldja a verset, és József Attilát most is a szegénység kidalolójának tartja.

Nádas József a Szocializmusban (1929 május) és a Korunkban (1929 július—augusztus) is megemlékezik a kötetről. Mindkét recenzióban visszatér a „dalos költő” képe. Népszava: „A nép dala az, ami visszhangzik ezekből a versekből, sokszor leginkább még a hányaveti falurossza dala... Korunk és a nép dala is az, amit itt hallasz, valami elbúsult vagy hányaveti betyár dala.” Nádas felülemelkedik mind a szociáldemokraták naturalisztikus, szegénység központú művészet-eszményén, mind pedig a 100 % dogmatizmusán. Ugyan „tágas nagy földadatokra” nem tartja alkalmasnak a költőt, figyelemre méltó, hogy a nép dala kategória nem a szegénységhez kapcsolódik, mint forráshoz, hanem a folklórhoz.

Két kevésbé jellemző, jobbára kritikusi fordulatokból összeálló, ám pártindulatoktól és ideológiáktól mentes ismertetés is megjelent a kötetről. Hatvány Lajos írása elsősorban baráti gesztus (Magyar Hírlap, 1929. május 26.) Szentimre Jenő, mint csaknem ismeretlen költőről szól. (Erdélyi Helikon, 1929 október). Egyéni hangként a lázadást ismeri el, a játékoságban pedig Tamási Áronnal, Csokonaival lát rokonságot.

Az értékelések közül kiemelkedik Németh Andor írása. Nemcsak azért, mert ő ismerte a költőt legközelebről, hanem mert ő értette meg leginkább műveit. A kevesek

---

¹¹ Németh Andor: József Attiláról. Gondolat. Bp.1989. 68.

között tartja számon József Attilát, aki képes arra, hogy „az életről való reflexiók helyett magát az életérzést fejezze ki.” A kötetet így értékeli: „József Attila ebben a könyvében háromféle formával kísérletezik: a művészivé emelt népdallal, az impresszionista költő szonetttritusú soraival és azzal a japán haikura emlékeztető négy-, vagy nyolcsoros verssel, amelyet ő némi magyarkodással medáliának nevez.” Németh Andor ezt a sorrendet egyben fejlődési rajznak is tekinti, azaz a Tiszta szívvel reprezentálta dalformájú verseket már meghaladottnak véli. Persze a barát kritikus korábban sem rokonszenvezett ezzel az irányzattal, mint írja: „A modort Erdélyi Józseftől vette át, akit akkoriban bálványozott. Én viszont féltettem e modortól, figyelmeztettem veszélyeire.”¹²

A harmadik kötet fogadtatásából nem az igazi értés, hanem az igazi meg nem értés emeli ki Németh László kritikáját. A szerencsétlen Babits-affér casus bellije ez a cikk, bár hozzá kell tenni, hogy a Nyugat egyébként sem kényeztette el József Attilát. Az 1928 október elseji szám kapcsán fakad ki a költő Vágó Mártának: „Mikor megláttam a Nyugatot a kirakatban, elsápadtam, ködgomolyag halványan néztem a címlapját félórán keresztül”.¹³ A dühkitörés oka pedig, hogy a lap Illyés „gyönyörű, négy részből álló verse” mellett közölt még „lótól, öszvértől-szamártól” — tőle azonban nem. S ehhez járult még Németh László fanyalgó és lekezelő kritikája. Látnivalóan, Németh László a Kakukk Marci — képpel játszik — József Attila kárára. Írása mindössze egy értéket talál a kötetben: „Van is József Attilának néhány szép verse, amely közel kerül a népdalhoz. (*Megfáradt ember, Gyöngy*) többnyire azonban a groteszk és az intellektuálisan játékos fele eltolt népdal az övé, egy sajátos szellemi berendezés számára profanizált népdal, amelynek az adekvát volta ellen mit sem bizonyít az a néhány gyöngye utánzatfűz szabadvers, amely a kötetbe bekerült.”

Az 1930-as rövidebb-hosszabb írásokban is tovább él a szegénylegényes—csavargós beállítás. (Lantos Magazin, Mi Lapunk). Féja Géza mint az Előőrs munkatársát mutatja be József Attilát, de értékelése még inkább a korábbi kritikusi fordulatokra, mintsem a népi irodalom már kövonalazódó esztétikájára épül. (Előőrs, január 4.) Forgács László az új magyar líra körképében (Kortárs, 1930. március 20.) a Németh László-i párhuzamot ismételve, József Attilát Berda Józseffel rokonítja: „megszületik a magyar líra két nagy csavargója.”

A József Attila-i „népiesség” értékelésében fordulópontot jelent 1930. A költő a Bartha Miklós Társaság tagjaként maga is megfogalmaz olyan téziseket, amelyek a Társaság népi—paraszi ideológiájából eredeztethetők. (*Magyar Mű és Labanc Szemle, Ki a faluba*). S a barthás kritikusok is mint fegyvertársról szólnak. Ezzel persze kivívja mind a baloldali sajtó, mind a korábbi barátok haragos elutasítását. Haraszi Sándor a Korunkban (1930 március) a Nyugat-ellenes támadásokat értékelve a Babits-pamfletet a parasztságoorientációjú csoport hataloméhségével magyarázza. Így kerül egy nevezőre József Attila Milotay Istvánnal, aki „a középosztály érdekében lép a porondra”. A Korunk persze a

---

¹² Uo. 28.

¹³ JAVL 196.

Bartha Miklós Társaságot támadja és nem a költő személyét. Neve most még csak ürügy és apropó, hisz a Babitsot megtámadó cikk A Tollban jelent meg.

József Attila barthás befogadását Lakatos Péter Pál baráti hódolata is jelzi (Új Magyar Föld, 1930 jan.—febr.—márc.). Miközben Lakatos Péter Pál megpróbálja a József Attilára aggatott és megkövesedett kritikusi közhelyeket szétrombolni, „népies-ségének” forrásait felkutatni, olyan túlzásokba esik, amelyek megkérdőjelezzik értékelésének hitelét — s vélhetően a költőét is. A reakciók mindenképp erről vallanak.

A Magyar Szemle (1930 júl.) elérkezettnek látja az alkalmat a visszavágásra a „Méltóságos Szemle”, a „Kornfeld Móric Szemle” címzésekért. A népies lírát egészében elmarasztalja, de leginkább József Attilát. Őt korábbi kötete alapján Babits-tanítványnak minősíti, most Erdélyi követőjének.

Az évtizedforduló irodalmi csatározásaiból József Attila is kivette a részét az Ady-vízióval és a „tárgyi, kritika tanulmányával”. Babits elleni kirohanása az új nemzedék lázadásának része. Így vált neve aztán szimbólummá, a tekintélyrombolás jelképévé, és persze így vált eszközzé tőle idegen érdekeknek is. Féja Géza *Osztályköltészet?* című cikkében a Nyugattal és Babitscsal vitázva József Attilát olyan aduként játsza ki, amellyel nem elsősorban a Nyugat szerkesztőjét, hanem annak támogatóját, Illyést tromfolja (Előrs, 1930. augusztus 30.). Szembeállítva Illyéssel József Attilát — és Simon Andort — mint „igazán nem osztálypoétát” méltatja. Az pedig már József Attila tragédiája, hogy dacára eddigi fogadtatásának, Féja szerencsétlen cikke még inkább ellene hangolja a baloldali sajtót. Lehetetlen ugyanis nem észrevenni az Előrs-beli írás és a Sarló és Kalapács 1931 júniusi állásfoglalásának összefüggéseit. Aligha véletlen ugyanis, hogy a platformtervezet éppen azt a két költőt bélyegzi meg, akiket Féja dicsért. A moszkvai emigráció nemhogy az Előrsöt, de még a Nyugatot is fasiszta művelődéspolitikai eszköznek tartotta.¹⁴

1930 nyarától József Attila az illegális kommunista párt aktív tagja,¹⁵ s a november 1-i nyilatkozat pedig a Bartha Miklós Társaságból — másokkal együtt — történt kilépéséről ad hírt.¹⁶ 1931. március 21-én új kötete jelenik meg,¹⁷ amelynek címe (kommunista elkötelezettségének szimbólumaként is) szójátékkal utal Marxra: „Döntsd a tőkét, ne siránkozz”. A negyedik verseskötény 26 verset tartalmaz. A 26-ból 17 korábban keletkezett, s a kötetbe felvett régebbi versek közül a költő 12-t átfírt, „marxizált”. Tápot adva ezzel a „kétszövegűség” vádjának.¹⁸

Nem sok örömet lelhetett a költő új kötetének kritikai visszhangjában. Mint a kritikákat együttközlő Bokor László rámutatott, ezt a kötetet vette körül a legtöbb félreér-

¹⁴ Botka Ferenc: Jelszótól a viláképig. Kossuth, Bp. 1982. 79.

¹⁵ Vö. Fábry Zoltánhoz írott levél: JAVL 278.

¹⁶ Tasi József: József Attila.

¹⁷ Szabolcsi Miklós — Tasi József: „Döntsd a tőkét, ne siránkozz” (Hasonmás kiadás). Akadémiai, Bp. 1980.

¹⁸ Erről: N. Horváth Béla: József Attila „kétszövegű proletárköltő”? Jelenkor, 1988. 4. 334—342.

tés, illetve szándékolt meg nem értés, torzítás.¹⁹ A hajdani fegyvertársak elutasítását az Előőrs hangadó kritikusa, Féja Géza hangzatos című (*Szélkakas költők*), rosszindulatú gyanúsítgatásokig is elmenő írása fogalmazza meg.

A kötetcímben is kinyilatkoztatott osztályharcos elkötelezettség elismerése a baloldaltól várható. Először a Népszava közöl ismertetést, és Jenő József recenziója valóban elismerő. A lap szerkesztősége azonban a kommunistákhoz csatlakozott költőt másképp ítélte meg, hisz 1931 február és 1932 októbere között egyetlen versét sem közölte.

A másik szociáldemokrata orgánus is hitet tesz József Attila mellett (1931 július). Igaz, Kálmán József mint művészi koncepciót olyan elveket tulajdonít József Attilának, amelyek inkább a platformtervezet szerzőit illetik („Az a koncepciója a művészetről, hogy a művészetnek és a művésznek is az osztályharcot kell szolgálnia”), ám a kötetet elfogadja. A Szocializmus nem szűkíti le a szocialista fogalmat az agitációs versekre, s nem tagadja ki a „népdalokra”, a „kurucballadákra” emlékeztetőket sem. Az általa megrajzolt József Attila-portré is kirí a baloldali értékelések közül.

A baloldal mérvadó folyóirata, a marxista esztétikát képviselő Korunk Gergely Sándor Kritikáját közli (1931 május). Gergely irodalmi, esztétikai nézeteit pontosan tükrözi az a megállapítása, amelyben dicsérően szól: „Mi az értékmérője a szocialista kultúra termékeinek? Nem lehet vitás — az értékmérő: mennyiben használ annak a küzdelemnek, amely a proletariátus napi harcait a végcél érdekében irányítja. József Attila néhány versének hasznossága ilyen viszonylatban nem lehet problematikus.” A „néhány” jól szolgáló vers a *Tömeg* és a *Végül* befejezése. A személyi ellentétekből is fakadó gyanúsítgatások a platformtervezettel rokonítják a kritikát. A baloldal az osztályharcot kevesli, s a kötet nagyobb részét kitevő népi hangvételű versekre pedig — Fábrý Zoltánt kivéve (Az Út 1931. augusztus 20.) — nincs egy jó szava.

A polgári sajtó csaknem egyöntetűen elutasító. Csak Dsida Jenőt nem befolyásolták az átdolgozások, igaz viszont, a programverseket ő is rossznak találja (Erdélyi Heli-kon, 1931 május). Kifogásolja, hogy a költő a „proletárságot parasztnyelven beszélteti”. Ám a költő jelzi pályatársa kísérletét, a költői nyelv megújításának próbáját. A harmadik és negyedik József Attila-kötetben valóban fellelhetők a „virágénekek”, a „regösök hangfoszlányai”, mint az új költői irányba való tájékozódás jelei. A Nyugatot Fenyő László képviseli (1931. június 16.) Fenyő persze nehezen tudna tárgyalatos lenni, részben korábbi vitáik, részben Szántó Judit „elhódítása” miatt.

A költői pálya fordulópontjának tűnik a negyedik kötet. Ebben jelennek meg először az új költői program dokumentumai, a kommunista elkötelezettségnek is hangot adó versek. S úgy tűnik, ettől a kötetből származtathatók a költőt körülvevő félreértések és a kiközösítések. A korábbi barátok, eszmetársak vagy nem fogadják el az új irányt, vagy hallgatnak. Az újak pedig gyanakodva tekintenek a megelőző időszakra, annak műveire. S a költő közlési lehetőségei is szűkülnek: a régi fórumok csaknem bezárulnak, újak pedig vagy nincsenek, vagy nem akarnak megnyílni.

---

¹⁹ Bokor László: A negyedik József Attila-kötet fogadtatása. Tiszatáj, 1976. 1. 1—26.

A *Külvárosi éj* 1932 októberében jelenik meg, az 1931–32-ben írott verseket tartalmazva. Aligha véletlen, hogy a költő a kötetkezdő *Külvárosi éj* elé egy népdalrészletet illesztett. Az „Aki dudás akar lenni/annak pokolra kell menni” és a címadó vers egymásutánisága ugyanis a versek tematikusságára is utal. Persze a mottó és a költő életfilozófiája is rokonságot sejtet, különösen a *Bánat* összefüggésében.

A kötetre elsőként Bálint György írása reagál. Az általa megrajzolt József Attila-kép feltétlen pozitívabb és igazabb, mint a baloldal más kritikusanál. Bálint György a folklorisztikus műveket sem tekinti eltévelyedésnek, ideológiai elhajlásnak. A *Medvetánc*, a *Kanász*, a *Holt vidék* versvilágát így értékeli: „Ez persze nem az a bizonyos unalomig ismert 'népiesség'. (Különben is a nép sohasem lehet 'népies' József verseiből a nép szól a maga hangján). Ezekben a népies és nem 'népies' versekben József Attila magyar formákhoz, primitív és mégis finom, kicsit magyar ritmusokhoz tér vissza, és ezen a formanyelven keresztül modernet mond, sőt ha kell, még elvont is tud lenni (néha talán túl elvont).” A József Attila-i „népiesség” lényegét fogalmazzák meg ezek a mondatok: a folklorisztikus témák újszerű megjelenítését, az archaizmusok és a szürrealisztikus nyelv szintéziséből adódó újszerű kifejezőmódot. A kritikus nem enged tehát a sarkító osztályszemléletnek sem, hisz tény és való, még ez a kötet sem mellözi a falusi témákat, és a harasztot pipázó parasztok világát a költő ugyanolyan kegyetlennek mutatja be, mint a külváros nyomorát.

A hangsúly máshová esik a Korunk kritikájában (1932 november). Noha Danzinger Ferenc nem osztja Gergely Sándor elfogultságát, cikkeit rokonítja, hogy a szocializmus megverselését tartják elfogadható művészi programnak és a művészet kritériumának. Így aztán a paraszti világ megjelenítése a barát-kritikus látóhatárán kívül esik, illetve csak egy mondata utal erre: „Újszerű képeit is a proletárlátás és a szegényparasztság tekintete teszi újszerűvé.” S ezt igazolandó, idézi a *Bánat* (!) néhány sorát.

Ugyancsak a forradalmi terminológiát veszi bonckés alá Illyés Gyula, persze gyökeresen ellentétes beállítódással (Nyugat, 1932. december 16.). Illyés az általa értelmezett költői alaptermészetből idegennek tartja a forradalmi verseket, bár kijelenti, hogy nincs kifogása József Attila forradalmisága ellen. Mégis, mintha nem is a *Külvárosi éjről*, hanem az azt megelőző kötetről írna. Negatív példaként idézi a *Határ*, a *Holt vidék*, a *Medvetánc* című verseket, mint amelyekben a szemlélődő attitűd és a forradalmi hang szerencsétlenül keveredik. Nehéz magyarázatot találni erre a tévedésre, hacsak nem a két költő egyre romló viszonyát és a sajtó által is táplált rivalizálását látjuk a háttérben.

Németh Andor kételyeit sem titkolva, a versek zeneiségét méltatja (A Toll, 1933. január 31.). Állításai azonban megmaradnak az általánosság szintjén. Ugyancsak mellözi a konkrét utalásokat az a megállapítása, amely fenntartások nélkül elismerő: „Alvajáró biztonsággal építi fel merőben érzelmi elemekből ebben a kötetében is József Attila azokat az elvárásolt falvakat, melyekben mézesbáb külsejű aggastyánok és nének dűnnyögik a parasztdal egyszerű ritmusaiban a kiközösítetttség mélységesen megható panaszait.”

A *Külvárosi éjről* és József Attila költészetéről sokban eltérő, más felfogást képviselő lapok és kritikusok is szóltak. Kállay Miklós így értékeli: „A népit sokkal tágabb fogalmazásban akarja tükrözni József Attila lírája. Nála a nép nem csak a parasztot jelenti, hanem mindenkit, aki nincstelen, tehát a városi proletárt is.” (Magyar Szemle,

1932 november). Kállay megállapítása kirí a hol az egyik, hol a másik oldalra besorolni akaró vélemények közül, József Attila „népiességének” egyik lényeges vonására utal. Gosztonyi Lajos inkább csak felmondja a kötetet, egy-egy impresszionisztikus ráérzéssel utalva művekre. (Magyar Hírlap, 1932. december 8.) Így értékelése is más, mint Kállay-é: „Új hang a mai lírában, József Attila a nagyváros, a külváros költője, mégis földszagú a szava. Földszagú és erős, mint a fekete humusz”. A költői téma és a kifejezőmód kerül szembe ebben a megállapításában, hisz a földszagú a paraszti szinonimája itt. A Brassói Lapokban (1933. január 15.) Kovács György József Attila új verseit Majakovszkij verseihez hasonlítja, előképeként a később oly kedvelt párhuzamnak. Németh László (Tanú, 1933 január) nem tud szabadulni korábbi kritikájában megrajzolt Kakukk Marci-képtől, s a Korunk-beli méltatást eleve gyanúval fogadja. A Társadalmi Szemle Pákozdy Ferenc hírhedt „őszinte marxista kritikájával” intézi el József Attilát. Mint a sokat vitatott írás²⁰ szemlélete jelzi, a dogmatizmus és a személyes presztizs egyaránt szerepet játszott a kritikai hangvétel árnyalásában. A „proletár versektől” is elvitatott mindennemű érték ebben a kritikában, így aztán nem lehet csodálkozni, hogy a kötet más darabjairól szó sem esett. Az Új Harcos (1933 május) is hiányolja az ideológiai összefüggést, s kárhoztatja a „népies misztikumot”.

Az 1934 decemberében megjelenő *Medvetánc* különösen fontos lehetett a költőnek. A fényűzően kiállított kötet külső megjelenésében is különbözött az eddigi verseskönyveitől, reprezentatívnak készült.²¹ „Attila felvette beléje mindazt, amit eddigi költői terméséből maradandónak tartott. A kíméletlen szigorral megrostált és keletkezésük időrendjében felsorakoztatott költemények egy állandóan tisztuló, mélyülő és egyre magasabbra lendülő költői pályát mutattak be.”²² — írja Németh Andor. A címadás magyarázatát keresve Tamás Attila nemcsak a költősors sajátos értelmezését látja a *Medvetánc*-ban, hanem a kötet egészét reprezentáló művet is. „Tehát nemcsak nagy összegzésről szól a vers, hanem maga is egyfajta összegzés: más, alkotói életművére jellemző tendenciáknak, vonulatoknak mintegy a metszéspontja, csomópontja.”²³ József Attila pedig így ajánlja verseit: „Ez a kötet 1922—34 esztendőkből írt verseim válogatott gyűjteménye; elkalódott füzetekben javarészt már megjelentek.”²⁴ (a kiemelés tőlem: N. H. B.) A keserű önirónia a költősorsot illeti, amelynek konzekvenciája az új versek ciklusának nyitódarabjában is hangot kap: „Én is így próbálok csalás/nélkül szétnézni könnyedén”. (*Reménytelenül*). A *Medvetánc*-ban ily módon azt az ívet is kirajzolja, amelyet a költői pálya egyes stációi megalkotnak: a pályakezdéstől a kései versek létszemléletéig, motívum-rendszeréig.

²⁰ Vö. Pákozdy Ferenc: Vádoló és vádlott is én vagyok. Kossuth, Bp. 1984. 121—152.

²¹ Németh Andor: i.m. 271. A válogatás szigora is erre enged következtetni.

²² Uo. 272.

²³ Tamás Attila: Miért épp a „Medvetánc” lett kötetcímadóvá? In: József Attila útjain. Akadémiai, Bp. 1980. 198—212.

²⁴ József Attila összes versei 2. Közzéteszi: Stoll Béla. Akadémiai, Bp. 1984. 522.

15 hosszabb-rövidebb írás reflektál a kötetre. Az ezekben megfogalmazódó értékeléseket is összegzi Németh Andor: „Azonban e ragyogó kötetnek sem volt sikere. Még erkölcsi sem. Az irodalmi kritikussaink még mindig csak ígéretet láttak Attilában, s azt is csak kevesen.”²⁵

A Korunk Fejtő Ferenc (Fülöp Ernő álnéven írt) tanulmányával igyekszik igazságot szolgáltatni József Attilának. Fejtő cikkét Agárdi Péter úgy értékeli, mint amely szakít a „tartalom központú” marxista esztétikával, s amely „az egyik legelső alapos (s egyúttal marxista igényű) esztétikai—irodalomkritikai tanulmány József Attiláról”.²⁶ A „proletárellet” eseményeit rakja össze a kritikus, mint a költészet forrásvidékét. „József Attila a proletár gyerek tipikus életét élte” — írja. Majd az öcsödi évek élményanyagát értékeli: „...törékeny teste magába itta a föld és a paraszti lét intim ismeretét, amely megakadályozta abban, hogy pusztán városi költő legyen.” Fejtő itt talán túloz, hisz József Attila falu-képének élményfedezetét máshol kell keresnünk, nem az apró gyermekkori emlékekben. Az a felismerés viszont, amely egyaránt tartja József Attilát a város és a falu költőjének, irodalomtörténeti értékű.

A Nyugat két jelentős irodalmára, a költő Füst Milán és a kritikus Halász Gábor véleményét is közre adja. Füst Milán (1935 március) nem vitatja József Attila tehetségét, de fenntartásaiban mintha Németh László ellenvetéseit hallanánk. Írása csaknem egészében verstani, verselési kérdésekre összpontosít. Halász Gábor szemléjében (1935 április) József Attilát úgy mutatja be, mint „aki a legeredetibb módon használta fel az újat”. A polgári humanista értékrendet valló kritikus nem kérdőjelezi meg a szegény-pártiságot, a proletárköltő szerepét sem, ám a pártprogram lírizálását elutasítja. A népi indíttatású művek lényegét így mutatja fel: „Groteszk és misztikus hangulat keverésével tud igazán eredeti népi is lenni, aki nem a XIX. század műdalaira nyúl vissza, (azok, ha népköltési gyűjtemények őrzik is), hanem az ősi rigmusok, ráolvasások, regös énekek hangjára.” Ez a disztinkció indokolt, ugyanis József Attila folklorizmusát új megvilágításba helyezi.

Bálint György kritikája (Pesti Napló, 1935. június 29.) a József Attila-képet formáló új megállapításokat is tartalmaz. Ő mutat rá először József Attila lírai intellektualizmusára. Pontosan érzékeli a „harcoló versek” elhagyása és az átstilizálások — illetve visszastilizálások —, mögött a költői világkép „elbizonytalanodását” is. Bálint György kiállása, József Attila-értékelése mellé oda kell tenni a hajdani és későbbi barátok megnyilatkozásait. Ignóus Pál megkésve reagál („esztendeje halasztom napról-napra a róla való írást”), s indoka, hogy a kötet mélyen foglalkoztatja. Ennek ellenére csak az *Ódáról* és az *Eszméletről* szól, mint a két „nagy versről”. (Esti Kurir, 1936. február 29.) Írásának penzum jellege a tartózkodó fenntartásokból és érezhető. Bár Ignóus visszaemlékezése²⁷ kapcsolatuk elhidegülését tünteti fel okként, viszont a Szép Szót együtt szerkesztik 1935 őszétől mint „József Attila folyóiratát”. Németh Andor a kötetet „az új nemzedék költői törekvéseinek summájaként mutatja be. (Cobdem, 1936 március). Ily módon barátját, mint

²⁵ Németh Andor i.m. 272.

²⁶ Agárdi Péter: Értékrend és kritika. Gondolat, Bp. 1982. 294.

²⁷ Ignóus Pál: Csipkerózsza. Múzsák, Bp. 1989.

a líra megújítóját ismerteti meg az olvasóval. Az új irányok számbavételénél azonban sajátos értékrendet követ. A csak „általa szeretett” *Meddéliák* mellett a korábban nem nagyon szeretett proletár-verseket említi: „A reform nemzedék hangos népieskedésének idején ő frissítette fel a proletárköltészet hangját, tárgyilagosan komoly, majdnem ridegen objektív külvárosi képeivel. Az ő költészetére vezethető vissza a falusi hangulatok művészivé formálása, az átlényegített tájhangulatok kultusza.” Németh Andor nyilvánvalóan az „Új Szellemi Front” körüli vitát és József Attila álláspontját vetíti vissza egy korábbi időszakra, hisz a rideg külváros a *Téli éjszaka*, *Elégia* (1933) képeiben tárul fel elsősorban. Érvelése ezért is figyelemre érdemes, mert a „népieskedés” és a „proletár költészet” mint alternatíva kerül itt szembe. Ezt enyhítendő talán — és a tényeknek is megfelelően — szól a falusi hangulatokról, mint József Attila költészetének sajátosságairól. Azaz a *Medvetánc* kapcsán írott recenziók az elmérgesedett népi—urbánus vita egyik attackaként értelmezhetők, amikor is József Attila állásfoglalása (*Reformtoborzó*, *Új Szellemi Front*) is szerepet játszik abban, hogy költészetének egyik tartománya kijátszhatóvá lesz a másik ellen.

Az utolsó kötet, a *Nagyon fáj* az 1935—36-ban írott versek egyrészét közölte. A *Medvetánc* utolsó ciklusával jelzett világgépi fordulat beteljesedett tehát. József Attila költészetének gyökeres változása a fő építőeleme a kötetről írott kritikáknak, recenzióknak. Összegző, az életpályát áttekintő írás csak kettő született. Németh Andor a Szép Szó 1937 februári számában az új kötet helyét a pályakép egészében vizsgálja. Értelmezése szerint a modern líra útelágazásánál József Attila a „hagyományban megújódott dallamos egyszerűség” irányába fordult, megteremtve így az ellenállhatatlan közvetlenség, daltamosság és a bonyolult tartalom harmóniáját. A Nyugat Szegedi Pál elemző írását közli (1937 március). A József Attilát kritikával soha el nem kényeztető Nyugat most egy szelídebb véleménynek ad fórumot. Szegedi a *Nagyon fáj*ban a költészet beteljesülésének bizonyítékát üdvözli, ami elismerésnek ugyan némileg kétes értékű, ám a kritikusnak van egy, a kortárs kritikákban eddig megfogalmazatlan, alapvető megállapítása: „József Attila számára mindig erkölcsi feladatot jelentett költőnek lenni. Ezért fordul a proletáriátus felé.” S tegyük hozzá: ezért fordul a parasztság felé is. A József Attila életében utolsóként megjelent, öt méltató írást Fejtő Ferenc tollából a Szép Szó közli (1937 november). Líráját Fejtő is a „proletár gyerek zabolátlansága”, a villoni „hányavetiség” magatartásformától az osztályköltő elhivatottságáig vezető felismeréssel jellemzi. József Attila költészetének értékelése, a magyar irodalomban az őt megillető hely kijelölése az utolsó kötet kapcsán írt kritikákban nemegyszer határozott törekvésnek tűnik. Mindenekelőtt a Szép Szó köre az, amely a költőt irodalmunk csúcsein látta, azaz az elismertetésért fellép. A folyóirat szellemisége, az elfajult népi—urbánus vitában kialakult, a Válasz íróival szembehelyezkedő álláspont azonban lehetetlenné tette az életmű egészét figyelembe vevő értékelést.

BÉLA N. HORVÁTH

**„DIE VOLKSTÜMLICHKEIT“ DES DICHTERS ATTILA JÓZSEF
IM SPIEGEL DER ZEITGENÖSSISCHEN KRITIK.**

Erst nach dem tragischen Tode wurde Attila József als Dichter anerkannt. In der zeitgenössischen Kritik wurde er teils objektiv, teils leidenschaftlich als der hervorragendste Poet der neuen Generation gefeiert. In der Geschichte der Attila-József Rezeption kann also tragische Selbstmord in Balatonszárszó für eine Wendepunkt gehalten werden. Die wahre Bedeutung des Dichtens von Attila József wurde nach seinem Tode von den Missverständnissen geklärt. In der Abhandlung werden die Kritiken seiner Bände -von dem Band *A szépség koldusa* (Der Bettler der Schönheit) bis *Nagyon fáj* (Es tut mir sehr weh)-ausführlich analysiert. In den Kritiken seines Letzten Bandes kann schon die Anerkennung seiner Dichtkunst bemerkt werden. Vor allem wurde es durch den Kreis der Zeitschrift *Szép Szó* (Schönes Wort) vermittelt. Die Gesinnung der Zeitschrift, nämlich die Stellungnahme gegen die Schriftsteller von *Válasz* (Antwort) in der heftigen Diskussion der volkshaf-urbaner Literatur schloss es aber aus, das gesamte Werk von Attila József auswerten zu können.

STACHÓ KÁROLY

AZ ESENDŐSÉG ÖNARCKÉPE

(Örkény rövidprózájának műfaji sajátosságai)

Az írói művek utóéletének talán legkritikusabb időszaka az alkotó halálát követő egy-két évtized. Mintha a teljesítmény a tetszhalottság állapotába kerülne: az iránta való érdeklődés lanyhul, népszerűsége csökken, kapcsolatai az élő irodalommal meglazulnak.

Az irodalomtörténetírás azonban nem lehet tekintettel a kultusz efféle hullámszára: a folytonosság kutatásával elő kell készítenie a pillanatot, amikor új modernizációs törekvések fedezik fel a feledésbe merülő minőséget s választják éltető hagyományként.

Az elemzés szerzőjét hasonló törekvés vezérelte az Örkény novellisztikájáról készített dolgozatában, amikor mintát, mértéket, előzményt keresett benne prózánk mazzajló forradalma számára. Konceptióm arra irányult, hogy végigkövessem azt az utat, amit az író — elsősorban formatechnikáját, illetve nyelvi gondolkodásmódját tekintve — megtett a novelláktól az egypercesekig. A művek körét ezért bővítettem ki úgy, hogy a fokozatos szerkezeti leépülést, s ugyanakkor a gondolati gazdagodást, tömörítést is be tudjam mutatni. A nagyobb nyomatókat és hangsúlyt természetesen az egypercesekre helyeztem, ugyanakkor formatörténeti és esztétikai szempontú vizsgálatokat is végeztem.

Tanulmányom egyszerre épített irodalomtörténeti, elméleti és műelemzői szándékokra. Mindegyik szerves része a többinek. Nem feledkezhettem meg természetesen arról, hogy ez a szintézis egy bonyolult összefüggés-rendszeren belül alakult ki, amelynek fő pólusai: társadalmi—történeti közeg, alkotó, mű és befogadó. Követtem ugyan bizonyos műfajelméleti előfeltevéseket, de az írói törekvésekből emeltem ki a rendszeralkotó, vagy rendszerbe illeszthető mozzanatokat.

Örkény István műveiből és az őt körülvevő közegből kiindulva az író minősítő jelzőket éppúgy felhasználtam, mint az alkotó később, rendszerigényű gondolkodása által előhívott fogalmakat. Egy-egy szöveg valóságát csak akkor közelíthettem meg, ha sikerült láthatóvá tennem bonyolult szerkezetét, rétegzettségét, sajátos formáját. Ehhez arra is szükségem volt, hogy megjelöljem helyét a különböző folyamatokban; az életműben, a műfaj vonulatában, a korszak s az egész irodalom áramlatában.

Az értékelést csak ezután kockáztathattam meg: szembesítve egyrészt a mű anyagát s a megtalált formát, másrészt felmérve az elemzés során felszínre bukkanó téma jelentőségét, a mű jelentésgazdagságát. Helytelen lett volna azonban kizárólag normatív szempontok érvényesítése, vagyis valamiféle ideális forma leírása, s azután a konkrét műveknek ahhoz történő hasonlítása. Többre, mint regisztrálásra nem vállalkoztam, csak műfaji szempontú jelzőpontokat cövekeltem ki. Tendenciákat jeleztem, ám teljességre nem törekedtem.

Vizsgálódásom kiindulópontját az orosz formalista szakmunkák képezték, mivel az ő kísérleteik sokszor gyakorlatias eredményekkel is párosultak.

Dolgozatomban az elméletet elsősorban mint munkahipotézist értékeltem, amelynek segítségével feltártam és átgondoltam a tényeket, mint törvényszerű jelenségeket, és

ily módon a kutatás anyagává tettem őket. Az érdekelt főképp, hogyan festenek bizonyos alapfogalmaik az esztétika fényébe állítva. Elveket fogalmaztam meg tehát, és annyiban ragaszkodtam hozzájuk, amilyen mértékben az anyag igazolta őket.

Mindez jól illusztrálhatónak bizonyult néhány olyan kategóriájukban, amelyeket átértelmezve használtam: így a fabula, a szűzsé, a konstrukció, a motiváció és a deformáció fogalmait alkalmaztam.

A fabula: a novella motívumainak összessége, valóságelemekből, történeésekből, eseményekből stb. álló alapanyag.

A konstrukció: azoknak az összefűző eljárásoknak a rendszere, amelyek a fabula motívikus anyagát a szűzsé szervességévé formálták át.

A szűzsé: a fabula megszüntetve megőrzött formája, a konstrukciós eljárások által összefűzött motívumok, események dinamikus integrációja.

A motiváció: a dinamika „titka” és értelme, a formakonstrukció központja, amely mintegy meghatározza a formálást és a mű minden elemét átjárja. (A „motívum” kifejezésen — Tomasevszkij alapján — az elbeszélés legkisebb, önálló korrelációra alkalmas elemét értem.)

A deformáció: átrendeződés, „helycsere”, a konstrukció alakváltozása, ironikus szellemként megsemmisítő és kiüresítő parodisztikus bélyeg, amely megváltoztatja a mű összes elemét, s ezen keresztül a funkcióváltásra (műfaji átváltozásra) is utal. Az a felismerés adódott számomra, hogy a fenti kategóriák az új nyelvi—fogalmi formában és különbözőképpen lebontva gyakorlatilag egységessé váltak.

Azért is bizonyultak alkalmazhatónak ezek a fogalmak, mert az elemzés számára érvényesen fejeződik ki bennük az az alapelv, hogy az irodalmi mű formálásnak alávetett élethelyzetek, sorsproblémák műfajilag speciális értelmezése, értékelő feldolgozása. Meglátásaimat mindenekelőtt a motívumok értelmezésével és a kompozíciós szálak fölfejtésével igyekeztem felszínre hozni és igazolni. Kérdéseket vetettem fel és tényeket mutattam ki. Ezért is próbáltam sajátos vizsgálati szempontokat alkalmazni és ezekből kiindulva gondolatébresztő megállapításokat tenni.

Nem véletlenül értek egyet Roman Ingardennel, aki azt vallja: „Az irodalmi mű valóságos csoda. Létezik és él, hat ránk, rendkívüli érzékkel gazdagítja életünket, megajándékoz bennünket az elragadtatás és a lét mérhetetlen mélységeibe való alászállás óráival ...

Ha elméletileg meg akarjuk ragadni, olyan bonyolultnak és sokoldalúnak bizonyul, hogy alig lehet áttekinteni, s az esztétikai élményben mégis egységként áll előttünk, melyen csak átdereng ez a bonyolult felépítés.”¹

Az elemzésnek a maga logikája és technikai eljárásai szerint rekonstruálni kellett az Örkény-novellák, illetve az egypercesek formaproblémáit, konstrukcióit, ebből kellett utalnunk az átváltozásokra, tehát a műfaj és a mű sajátos összefüggésére vonatkozó következtetésre is. Az elemző azt az utat szerette volna végigjárni, amelynek során a redukció a konstrukció legkisebb, illetve legkülsőbb elemét, rétegét is átjárja, a műfaj

---

¹ Ingarden, Roman: Az irodalmi műalkotás. Gondolat, Bp. 1977. 44.

hagyományos elemeit kicseréli, deformálja: s így a motívumok parodisztikus kezelésének lehetünk tanúi. E módszerrel kimutatható a novellaépítkezés hagyományos jegyeinek funkcióváltása, deformációja. Ez a funkcióváltás lesz a műfaj átváltozása a művön belül, ami a konstrukció mozgató központjában, a motívációban gyökerezik, s helyét mintegy „átadja” a sűrítő elvnek. Elemzéstechnikailag tehát a redukció művet és a műfajt átalakító szerepe volt az elemzés alapvető hipotézise.

„Az, hogy egy író honnan s hogyan próbált a maga valósága felé törni, útkereső korunkban nem magánügy, s érdemes az olvasó figyelmére”² — vallotta Örkény István.

Életútja zátonyok, szakadékok közt kanyargott. Ígéretes indulás után előbb a háború és a hadifogság, aztán az ötvenes évek irodalmat—művészetet sorvasztó, uniformizáló kényszerei, utóbb újabb hallgatások akasztották meg a művek születését. Igazán szabadon, minden külső és belső gátlás nélkül csak a hatvanas évek elejétől mutathatta meg írói zsenijét.

A pozitív és negatív időbeni meghatározottság, kötöttség szorosan összefügg az esztétikai formával. Miért is maradt meg hosszú művészi pályája során Örkény a novella vonzáskörében? Az az eredendő művészi akarás volt ez, amely életművének minden porcikáját áthatotta. Hiszen Örkény István nemcsak a műveit alakította makacs igényességgel, hanem önmagát is, sajátmagán is szüntelenül dolgozott. Képes volt gazdagodni és átalakulni érett korában is. Milyen is az Örkény-novella? Nehéz rá szabatos és pontos feleletet adni. A válasz semmiképpen nem lehet egyértelmű s képletszerűen egyszerű. Mindenekelőtt azért, mert Örkény István novellisztikája igen változatos, szembetűnően és zavarbaejtően sokszínű.

Váltások tagolják az alkotói pályát, korszakok és periódusok váltakozásának ritmusa szerint alakult a novellista útja, s még egy-egy pályaszakaszon belül is feltűnik a művészi szándék és eredmény változatossága. Menet közben többször is útelágazáshoz ért, és iránymódosításokra kényszerült.

„Van Aldous Huxleynek egy mondata — nyilatkozta Örkény —, amely valahogy így hangzik: az entellektüel abban különbözik más normális embertől, hogy kiindul egy evidenciából, és aztán lassú, bonyolult, beláthatatlan vargabetűket téve visszatér ahhoz az evidenciához, ahonnan egy normális ember el sem indult volna. Én is megtettem ezt a vargabetűt, ami úgy látszik, kötelező, mert az írói mesterségnek talán az a legnehezebb része, hogy az író gazdálkodni tudjon képességeivel. Ami lényegében két dolgot jelent: először azt, hogy megismerje ezeknek a képességeknek a minőségét és másodszor, hogy a korlátait.

Húsz-egynéhány évesen és nyilván ösztönösen találtam a saját hangomra, amihez aztán nagyon sok okból hűtlen lettem, és harmincévi bolyongás után kimondhatatlan örömmel fedeztem fel, hogy annak a húszéves kezdőnek volt igaza, és az akkori groteszk szemlélet az egyetlen, amellyel igazán ki tudom fejezni magamat.”³

² Örkény István: Visszanézve. — A mesterség titkaiból. — Szépirodalmi, Bp. 1984. 85.

³ Erki Edit: Groteszk és valóság. = Kritika, 1974/12. In: Párbeszéd a groteszkről. Magvető, Bp. 1981. 280.

Folytonosan készen állt a változásra és megújulásra, tudatosan kereste lehetőségének legjobb lehetőségeit s alkátának törvényeit. Szüntelenül kísérletezett és próbálkozott, azzal a meggyőződéssel, hogy „nincs is más, csak kísérletező író”. A szakadatlan kísérleti hajlam, a nyitottság, a metamorfózisra való örökös készenlét eredményeként lehetett Örkény novellistaként is úgyszólván kiszámíthatatlanul előre haladó, váratlan fejleményekkel szolgáló művész.

A sokféleség megmutatkozik a novellatémák tarkaságában, észrevehető az ábrázoló módszer eltéréseiben, megfigyelhető a formateremtő eljárások különbségeiben, érezhető az elbeszélésmód és elbeszéléstechnika módosulásaiban, látható az eszközök és hatóelemek változtatásában.

Amit a novellaírói életműben mégis összetartozónak, szervesnek és átfogónak tarthatunk, az épp a szembeötlő sokféleségre épülve, mintegy annak fölébe kerekedve juthatott érvényre.

A novellák is jelzik a keserves, gyötrelmes, próbára tevő élménybőséget, és arról is tanúskodnak, hogy a részletek mögött maga az átélt történelem, a történelmi folyamat volt Örkény István írói alapélménye, s ebben bizonyos kristályosodási pontok is kialakultak.

Az elbeszélést a legnagyobb művészi fegyelmet követelő műfajjal, a verssel szerette összehasonlítani. Logikailag szilárd szerkezetet kívánt, szikár mondatokat, lényeglátó ítélezést és tömörséget mindenekelőtt.

„Egyfajta alapábra megteremtésére törekedtem, amelyből aztán az egész képet újra lehet komponálni, vagy más szóval: jelbeszédre törekedtem. Ezek az írások feltételezik az olvasó részvételét, aktív együttműködését: ha van bennük tanulság, nos, azt az olvasónak kell levonnia.”⁴

A groteszk felől, az anekdotán keresztül, a groteszk felé: így rögzíthetnénk azt a homorú ívet, amely mintegy három évtizeden keresztül Örkény István írói attitűdjét fémjelezte.

„Az egypercesek szerkesztésmódjának alapja a karcsú, testetlen csontvázszerűség. Maga a szerkezet is illékony, prózája csak utal, nem kifejt. Ennek a prózának nem szövege van, hanem Mondása. Egyszerűen csak alapsémát ad, amitől nyitott és variábilis marad. Projekciós szerkezet ez, behelyettesíthető, utaló. Nem idéz föl világot, hanem egy alapidialógus révén utal, asszociációra serkent.

A forma és a tekintet, a szerkezet és a Mondás ugyanannak a két arca. Látnivaló, ha a formáról szólunk, azonnal életünkbe „ütközünk”, ha életproblémát vágyunk érteni, valójában „formát fejtünk meg, és megfordítva”⁵ — állapította meg Balassa Péter Örkény mikronovelláiról.

Hiszen az egyik feltételezi a másikat: a különböző szerkezeti típusok mögött kiolvasandó világkép tárul fel és húzódik meg. A műforma megválasztása végül is mindig a világlátás függvénye. Így lesz a széthullt világ képéhez adekvát formát kereső epika

⁴ Tailleur, Jean: Egy kis nép hangja. Ford. Szántó Judit. = Les Lettres Francaises, 1970. október 28.

⁵ Balassa Péter: A részvét grimaszai. = Kortárs, 1979/2. 240., 242.

egyik végletes formájává az EGYPERCES NOVELLÁK. A poétikailag megregulázhatatlan világ képzetköreinek ábrázolása tudatosan vállalt töredékességében — a valósággal való szembesülés formáiként.

„Egyperces novellái olyan erősek, mint egy-egy szem babkává”⁶ — írta róluk elismerően Claude Roy.

Miközben Örkény felerősíti a műfaj veszélyeit, s a művészi egység alapjaivá teszi őket, önmehtagadásaiban, paradoxonaiban meg is keresi a formálás útjait. Tulajdonképpen ez a szellemi motiváció fűzi össze tehát a művet.

A töredezettséget, a hiányt, formaként mutatva föl, önmagával semmisíti meg Örkény. Magának a műfajnak ez a fajta felfogása is vélemény, állásfoglalás, ítélet. A konstrukció, a szűzsé az életanyagra reflektál, de ebben az aktusban a műfajra is rímel. Egy mű megformálási módja egyszerre ítélet a világról és arról a keretről, amit választott. Egyszerre a témához és a saját történetéhez való viszony. Amikor az egypercesek látszatkonstrukciójában Örkény elfogadja a kiüresedett, „éppúgy”-létet, akkor a műfaj vonatkozásában is érvényesíti az állítva tagadás ironiáját.

Az új novellaváltozat, az egyperces csak azáltal jöhetett létre, hogy a műfaj addigi elemei és bizonyos lényegi vonásai minden értelemben parodisztikussá váltak. Sklovszkij szerint az új forma nem azért jelenik meg, hogy kifejezze az új tartalmat, hanem azért, hogy felváltsa a régi formát, amely művészi jellegét már elvesztette. A fejlődés hajtómotorja tehát a művészet dinamizmusa, amely a kialakuló kánon, a kanonizált formák és tartalmak állandó megszegésében nyilvánul meg.

Ezek a műfaji határsértések világirodalmi folyamatok részei vagy éppen világirodalmi érvényű programok vállalásai. S bár nincs mögöttük egyidejű magyar elméleti koncepció, azokkal a rendszerekkel alkotnak gondolati ívet, amelyek az előfeltevésektől mentesíteni akarják a novella felfogását. Az Egyperces novellák kötete egyszeri megvalósulást jelent ugyan, de elvileg tartalmaz továbbvihető lehetőséget is a műfaj számára. Ez a lehetőség témájában és konstrukciójában annál inkább hasonlít arra a világra, amit megjelenít, minél inkább megtagadja azt. Ennek az Örkény megnyitotta lehetőségnek a művésze a prózaértelem hamis perspektíva nélküli szellemi viszonyát teremti meg tárgyával szemben.

Ennek az anyagnak a formálásában a szerkesztésmódok, a konstrukciós eljárások csak látszólag töltenek be lényeges szerepet, pontosabban: létezésükkel, jelenlétükkel egyben konvencionális voltakra, érvénytelenségükre utalnak. A hiány-elv, a tömörítés eljárása azért lesz mindennél beszédesebb itt.

A szemléletbeli dinamizmus Örkénynél meghírdetett megvalósulása előrelépést jelentett a statikus forma- és tartalomszemlélettel szemben. Meggyőződésem szerint a megoldhatatlannak látszó problémák elsősorban akkor jelentkeznek, ha mellőzi az adott formában testet öltő tartalmi mozzanatok, ha egyszerűsíti azt az alkotói szándékot, amelyik ezt az egyszeri, különös műalkotást megteremtette. A struktúraváltás fő mozzanatait abban az átformálódásban látom, amelynek során a dinamikus jellegű struktúrák

---

⁶ Roy, Claude: Örkény Párizsban. Ford. Szántó Judit. = Le Nouvel Observateur, 1968. október 7.

„kohéziós erőt kifejtő fix pontjai” megszűntével olyan új formáló elvek jelentek meg az örkényi kisprózában, amelyek a mű befogadásának a megszokottól eltérő formáit igénylik az olvasótól. Az egypercesek az irodalmi mű élményhatásának kommunikációs hatásmechanizmusát tárják fel.

Nem futnak símán az olvasók elvárásai által megszokott pályán, hanem csak egy-egy pillanatra szegődnek mellé; hogy a következő pillanatban már kisiklassák lendületüket, állandóan kecsegtessék valamivel az olvasót, de minduntalan akadályokat is gördítsenek eléje; segítsenek neki, de ellene is forduljanak; együtt fussanak vele egy darabig, azután cserben hagyják: egyszóval mindent elkövetnek annak érdekében, hogy egyrészt azonosulásra készítsenek, másrészt viszont, hogy az azonosulás sohasem sikerüljön számunkra teljesen.

De megjelenik ez az „előző—csalogató” technika nemcsak az értékmozzanatok, hanem a valóságmozzanatok szintjén is, sőt a kompozíciós és a nyelvi szinten is. A várttól való eltérések megakadályozzák, hogy az olvasók „rövidre zárják” az információáramlást (mert úgy is tudja, mi következik). Ellenkezőleg: Örkény a mű központi gondolatára való sokskú, nyelvi, kompozíciós és tartalmi utalások segítségével tartja fogva az olvasót.

A nyílt kimenetelű történetek egy új poétikum szabályait követik, melyben a lezáratlanság visszautalja, visszakapcsolja a kiemelt motívumot abba a folyamatba, amelyből ki lett ragadva. Ebben a visszacsatolásban egy harmonizálás elleni törekvés érezhető, kétely, amely a dolgok ilyen, vagy olyan cél felé való fejlődését illeti. Ez a nyíltságra, látszólagos vagy tényleges befejezetlenségre alapozó elbeszélő szerkezet műfaji szempontból a novella kanonikus struktúrájával ellentétes.

Az egyperces novellák filozófiája is a kor jellemző vonásait igyekezett rögzíteni. Örkény úgy érezte, hogy a gyorsuló időben az ember „a szavak bőségétől szenved (...), csak úgy zuhog rá a sok információ, fulladozunk bennük, és amiből sok van, annak mindig csökken az értéke.”⁷

Ezért úgy írt, mintha sürgőnyt fogalmazna, úgy jelenített meg, mintha egyperces telefonbeszélgetést bonyolítana le. A közlést a minimumra korlátozta, ám ez az olvasó képzeletének maximumát igényelte. Maga is jelezte, hogy szinte gyorsírással, rövidített jelekkel dolgozik, ami csak akkor érthető, ha az olvasó megfejti ezeket a rejtjeleket.

Az egyperces novellák ennek az írói szervezőmódnak, a sűrítés és kihagyás frappáns képzeleti szökkeléseinek mesterdarabjai. Láthatóan valamiféle belső rugalmasságra, a lélek és a szellem nyitott voltára van szükség ebben a folyamatban.

Ezzel pedig éppen annak a világnak az aktualitását morzsolja fel, és érvényteleníti, amely a modern életet olyannak mutatja, amilyen. Mert megbélyegzett az a világ, amelyről csak a hiányt lehet megalkotni.

A nyitottság, a sugalmazás, az elliptikus szerkezetek minőségileg alakítják át a receptív aktivitást s az egypercesek esztétikai hatásmechanizmusát.

S itt feltétlenül említsük meg Ortega y Gasset nevét, aki a jelenkori művészet előnyének tartotta, hogy az bátran deformálja az emberi mozzanatot, és a mű önelvű

---

⁷ Huszár Sándor: Fehér asztalnál Örkény Istvánnal. = Utunk, 1968. március 22.

szerkezete révén abszurditásélményét fejezze ki. Nagyhatású elmélete szerint az új művészet lényege a dehumanizáció: vagyis nem a létező világ illúzióját óhajtja megteremteni, mint a régebbi korok realizmusa, hanem a „tisztá esztétikai elemekre” összpontosít és hangsúlyozza a művészi tárgy irrealitását. Szociológiai—kulturtörténeti értelemben „elit”- és „tömeg”-kultúra szétválásának a közismert ortegai jelensége részben ellentétes magatartásokat jelöl, részben utal a modern kultúra tényére: hétköznapi és „elemző” befogadó különbözőségére, szétválására.

Véleményem szerint ezért az ortegai perspektíván is erősen közrejátszik az egypercesek integrálásában, egységesítésében.

Egyfajta hermeneutikai alapálláshoz közelít kisprózája, amikor az utalásos kifejezést, a hallgatást értelmezésként jelöli ki. Az elején és a végén nyitott egyperces rövid forma a benne feldolgozott anyaghoz értékelőleg és értelmező módon viszonyul. A redukciós, kihagyásos technika feltétlezi — és hatékonyan működteti is — a hozzáértett jelentést. Ennek tudatosítása fokozza a befogadó értékelő és értelmező munkáját, ami nem egyéb, mint bizonyos funkciók átruházása a befogadóra, tevékenységének mint alkotó munkának a tervszerűvé tétele.

„Amikor az 'irodalmi hagyományról' vagy a 'folytonosságról' beszélnek, rendszerint valamilyen egyenes vonalat képzelnek el, amely egy ismert irodalmi áramlat fiatalabb képviselőjét az idősebbel köti össze.

Azonban a dolog sokkal bonyolultabb. Az egyenes vonalnak nincs folytatása, sokkal inkább létezik egy bizonyos ponttól való elindulás, eltávolodás — harc ...

Minden irodalmi folytonosság mindenekelőtt harc, a régi egésznek a szétrombolása és a régi elemeknek újfajta felépítése.”⁸

Kiindulópontomhoz ragaszkodva tehát — az elméleti—poétikai típusú oppozíciót állítottam fel a hagyományosnak mondott novella és az új típusú egyperces modell között. Mivel eredendően fejlődési ívet feltételeztem, ezért az egyperceseket Örkény novellisztikájának szélesebb kontextusában vizsgáltam.

Az elemzéssel azt sikerült igazolnom, hogy a legmélyebb formaprincípiummá előlépett redukció átalakította a műfajt a műalkotáson belül. Egyrészt a novellakonstrukció sok elemét átalakította és deformálta. Ily módon viszonyult a műfaj egész addigi történetéhez és létrehozta a novella új lehetőségét. Másrészt ez az új lehetőség felszabadító hatású maradt, hiszen éppen a sűrítés elvén felépülő és műfajilag megújuló konstrukcióból nyílt meg. Az Örkény-egyperces műfaj és a befogadás szempontjából is új művészi lehetőséget teremtett: mintegy alternatívája, ellenpárja lett a hagyományos novellának. Vele szemben a fejlődést, és tágabban a legújabbkori irodalom egy másik fordulatát, lehetőségét is képviselte. Amikor a hiány-elvet, a „karcsúsítást”, a tömörítést neveztem meg az egypercesek homogenizáló szellemi alapelveként, akkor ezzel a megnevezéssel az összes eljárásban, konstrukciós sajátosságban benne rejlő szellemi tendenciáról beszéltem. E szellemi elv jelenléte egyetemessé vált a témában, a konstrukcióban, a stílusban, a motívumok viszonylatrendszerében egyaránt. Az elemzés kimutatta, hogy a formálás

---

⁸ Tinyanov, Jurij: Az irodalmi tény. Gondolat, Bp. 1981. 36.

mindinkább érvénytelenítette és látszattá tette saját jelenvalóságát. A hiány-elv ironikus ítéldereje lett a világkép legmélyebb, totális formaalkotó eleme. Ez mind a műfajt, mind pedig a befogadás tényleges lehetőségeit parodizálta, érvénytelenítette és deformálva meghaladta. Saját aktuális olvasóját is problematikussá tette, megkérdőjelezte. A novella „épphogy”-léte vált így világszemléletileg átjárt formává.

Írásbeli munkámban megpróbáltam annak az elvnek az elfogadását közvetíteni, hogy a magyar próza korszerű, a világirodalom epikai szerkezetébe illeszkedő jelenségeit egy — a világképpel szorosan összefüggő — új formatudat hangsúlyosságával kell értelmeznünk. Azaz azonos jelentőségűvé kell válnia az új szemléleti elem és az új formai intenció iránti érzékenységünknek a modern irodalomértésben.

Ennek ellentétező prózapoétikai modellnek talán az a legfőbb hátránya, hogy az elbeszélés, vagy az egyperces legkisebb elemeire kiterjeszthető következtetések ellenére is elég nehezen tudja létrehozni azokat az átkapcsoló rendszereket, amelyeken keresztül a világképben végbemenő változások tagoltabb, artikuláltabb tartalmi vonatkozásait is megragadhatnánk.

Bizonyos műveknél ezért kénytelen voltam beérni a megváltozott léthelyzet jelzésével, a történelmi—társadalmi valóság esztétikai elsajátításának globálisabb kérdéseivel.

„Az emberi történet folyamatából nem sajátít ki többet a maga számára, mint amennyit íratlan poétikája értelmében elkülöníthet és magába zárhat. E kényszerhelyzetből, eszköztelenségének biztos tudatában, előnyt teremt. Nem azzal kockáztat, hogy erejét felülmúló feladatokra vállalkozik, hanem azzal, hogy az elvitatott dolgokkal együtt, önmagát is elvitatja és feláldozza.”⁹

A felvázolt fejlődésrajz ambivalens eredményt hozott. Az új forma, az egyperces kispróza egyrészt az Örkény-novella folytatásaként alakult ki, azaz konzekvenciája, summázata, betetőződése volt Örkény elbeszélői művészetének.

Másrészt viszont a mikroformák ezen novella fejlődésének egyik szakaszában különültek el; a novellisztikából kiszakadó, attól elváló, önállósuló képződmények lettek a pályán. Az író — felküzdve magát az epikában „a mesétől a gondolatig” — az anekdotizmus vargabetűje és a sematizmus zsákutcája után önmagához tért vissza. Mintha csak Sarkadi Imre pályafutása jutna az ember eszébe, hiszen ő is voltaképp önmagához talált vissza kései műveiben (Oszlopos Simeon, Bolond és szörnyeteg, A gyáva). A pályakezdés mítikus és egzisztencialista novellisztikájától (A szatír bőre, Párbaj az igazságért, Kőműves Kelemen, Pokolraszállás, Oidipusz megvakul, A szőkevény) vezetett ismét erre az útja. Az időtlenség benyomását erősítő keret a moralizáló elvonatkoztatás alkalmát teremtette meg bennük Sarkadi számára.

A Jeruzsálem hercegnője parabolikusságával, formalizálásával, a groteszk és az abszurd „folytonos helycseréjével” mintegy magasabb szinten ismétli az Oroszlánkörmök szemléletmódját és formateremtő eljárásait. Hogy tülemelkedjék az empirikusságon, az ábrázolás részletező hagyományosságán és a szocreál idillizmuson, ehhez főképpen a

---

⁹ Musil, Robert: 197.

kaffai életmű revelációszerű, megtermékenyítő hatása segíti hozzá. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az egyperces nem tekinthető novellavariánsnak; szuverén kisepikai műfaj, amelynek mássága parabolikus jelentésketűzésben, az olvasót szerzővé avató nyitottságában, a síkváltások és nézőpontcserék technikájában, a forma összetettségében rejlik.

„Minden prózaforma közül a rövidtörténet a legnehezebb, mert egy sem követel ekkora fegyelmet a szerzőtől”¹⁰ — írja Capote. Igaza van! Ugyanakkor az egyperces rövidtörténetek formakonzekvenciái — a belső összefüggésrendet alkotó paradoxális intenciókkal, a világgal folytatott párbeszéd egyenletlenségeivel, hangzavaraival és szaggyatottságával ellentétben töretlenek, élesek, tiszták és egyértelműek.

A szövegtformáló eljárások — a redundancia visszaszorulásával — egyidejűen tükrözik a szemlélet bonyolultabbá válását (labirintusszerűségét) és a novellát felbontó egyszerű formák elöttérbe kerülését.

Mindezen sajátosságok megkérdőjelezik a műfaji terminológia helyességét: az „egyperces” csupán külsődleges, terjedelmi megjelölés, a „novella” pedig elfedi a műfaj önállóságát. Így a szó legfeljebb metaforikus értelemben használható. „Sokan abban a tévhitben élnek, hogy ennek a műfajnak én vagyok a föltalálója. Valójában azonban csak névadója vagyok”¹¹ — nyilatkozta újra és újra az író, ahogy arra már a korábbiakban is utaltunk.

Új műfaj-e tehát Örkény egyperces novellája? A rövidtörténet e jellegzetes megnyilvánulásai nem képeznek új műformát. A novellánál lényegesen fiatalabb műfaj ez, amelynek elterjedése az európai irodalmakban a 20. században következett be. Egyik lehetséges előkészítője a novella olyan műfaji transzformációja, amelynek során megszűnik az egyezményesen zárt szerkezet egyenesvonalúsága, s módosulnak a történetyszerűség jegyei, s annak állandó világképi jellemzői. Csehov novellája ennek a megváltozott formának a reprezentatív mintája.

A másik lehetséges elméleti elképzelés értelmében a történetmondás redukciója, magmaszerűvé válása, példázatosá sűrűsödése — nem a hagyományos boccaccio-i novella átalakult változata, hanem egy más forrásokból táplálkozó, önelvűen fejlődő irodalmi forma modern megnyilvánulása. „A műfaj áthelyezések útján fejlődik; a műfaj fejlődése nem egyenes, hanem tört vonallal jellemezhető, és ez a fejlődés éppen a műfaj „fő” vonásainak rovására történik. A koronként változó műfaj egységének elegendő és nélkülözhetetlen alapját olyan „másodlagos” vonások képezik, amilyen például a szerkezet mérete. A töredék felfogható műfajként is.”¹²

A feltételezett és igazolt fejlődési ív mellett ugyanakkor váltásról is beszélhetünk Örkény egypercesei esetében. Hiszen magát az „új” műfajt (az egypercest) is a hagyományos műfajjal (a novellával) való összeütközése nyomán ismertük fel, amint — legalább részlegesen — felváltotta és kiszorította a „rég” műfajt. Vagyis minden „új” mű azon a metszésponton jön létre — mint ezt már többször is bizonyítottuk —, ahol a műfaji—iro-

¹⁰ Capote, Truman: 50.

¹¹ Ungvári Ildikó: Rádióinterjú, 1968. In: Párbeszéd a groteszkről. i.m. 260.

¹² Tinyanov i.m. 7—8.

dalmi kánon és az írói intenció megküzd egymással. Örkény engedményeket nem téve újíttotta meg s formálta a maga képére a klasszikus novellaformát. „Az egyperces novel-
lákat olvasva olyan kert bukkan fel az emlékezetünkben, ahol a virágok (a novellák)
között a legfőbb és legelőkelőbb helyet egy „nem virág”, a napraforgó (az egyperces
novella) foglalja el. Hatalmas tányérjával, ki- becsukódásra hajlamos életrendjével maga a
naponta új és új arcot mutató átváltozás. Nem tagadja meg a többi — színével, illatával,
formájával és még ki tudja mivel hivalkodó — társát, szerény növény marad a változásra
kész sokarcúságával. Életfeltétele tulajdonképpen napról napra való megtagadás.”¹³

---

¹³ Szakolczay Lajos: Örkény István átváltozásai. = Napjaink, 1972/3. 7.

KÁROLY STACHÓ

DAS SELBSTPORTRÄT DER HINFÄLLIGKEIT.
Die Gattungsmerkmale der Kurzprosa von István Örkény

In der Abhandlung werden die Entfaltung des sprachlichen Ausdrucks, die Herstellung einer neuen literarischen Form und die Neuerungen in Form und Denken in der Kurzprosa von Örkény behandelt. Erstens wird die gattungsbestimmende Funktion der Reduktion dargestellt, nämlich die Verdichtung als „das tiefste Formprinzip“, zweitens die in dem Fehlen vortretende Ironie definiert, die durch die parodistische Umschreibung der Motive „ihr Dasein immer mehr beschränkt und als Phänomen schildert“. Vor allem werden hier die Beziehungen zwischen Fabel und Sujet bzw. Motivation und Konstruktion hervorgehoben. Laut Verfasser sollen die Erscheinungsformen der an die epische Form der Weltliteratur anknüpfenden ungarischen Prosa mit der Betonung eines neuen Formbewusstseins erklärt werden. Die Abhandlung — ein Abschnitt aus einem längeren Aufsatz — liefert Beiträge zu der Poetik der Kleinprosa von Örkény.

Cserjés Katalin

NÉHÁNY SAJÁTOS KÉRDÉS CSONTVÁRY ÖNÉLETRAJZÁBAN; AZ ELHÍVÁS-ÉLMÉNY VIZSGÁLATA

Csontváry Kosztka Tivadar önéletrajza a 10-es évek közepe táján keletkezett és kéziratban maradt. Szövegét a Csontváry-émlékkönyv közli, Szigethy Gábor előszavával és jegyzeteivel, a Magvető Kiadó 1982-ben külön is kiadta a Gondolkodó Magyarok sorozatban. Úgy tűnik, az Önéletrajz egy elveszett eredeti másolata. A szöveghez fűzött lapalji jegyzetek más kéziratokból vett kiegészítések.

A szöveg tehát a 10-es évek derekán keletkezett, azaz körülbelül 35 évvel az Iglón 1880. október 13-án történt elhívás után. Valaki gyanakvóan felvetheti, hogy az elhívás-élmény utólagos konstrukció. A jóslat elhangzása idejéből nem maradt megemlékező írás, ugyanakkor a Keleti Gusztávhoz írott levelek önmagukért beszélnek.

Első problémaként nézzük az elhívás-élmény leírását, s benne a „napút” szó kitöltetlenségét, majd utólagos kitöltését! A szöveg így hangzik:

„Hajnalban nap-nap után a lángoló Kárpátokat figyelem s egy délután csendesen bubiskoló tinós szekeren megakadt a szemem. Egy kifejezhetetlen mozdulat kezembe adja a rajzont s egy vénypapírra kezdem rajzolni a motívumot.

A principálisom nesztelenül hátul sompolyog, s a rajz elkészültével a vállamra ütött. „Mit csinál: hisz maga festőnek született.” Meglepődve álltunk, egymásra néztünk s csak ekkor tudtam és eszméltem, amikor magam is az eredményt láttam, hogy valami különös eset történt, amely kifejezhetetlen boldog érzésben nyilvánult meg. A rajzot oldalzsebbe tettem s e perctől fogva a világ legboldogabb embere lettem. Principálisom távoztával kiléptem az utcára, a rajzot elővettem tanulmányozásra: s ahogy a rajzban gyönyörködöm, egy háromszögletű kis fekete magot pillantok meg balkezemben, mely figyelmemet lekötötte. E lekötöttségben fejem fölött hátulról hallom: Te leszel a világ legnagyobb napút festője, nagyobb Raffaelnél. (A „legnagyobb” szó után Csontváry az eredeti kéziratban üres helyet hagyott, s utólag írta be a „napút” szót.)

A legnagyobb szó után a következő szót nem értettem meg, kértem az ismétlését, de ez nem ismétlődött meg.

A kinyilatkoztatás az egy szón kívül értelmes magyar nyelven szólott; rendkívül komoly hangsúlyozással, mely arról győzött meg, hogy bizonyos magasabb hatalommal, avagy akaratérővel állok összeköttetésben, talán a világteremtő hatalommal, azzal a pozitívummal, amit mi sorsnak, láthatatlan mesternek, talán Istennek nevezünk, avagy a természet erejének véljük, ami egyremegy, mert tisztában voltam azzal, hogy elképzelhetetlen és kifejezhetetlen felelősség hárul reám, amikor egy olyan helyre jelölt ki a sors, amelyre én magamat késznek, gyakorlottnak nem találtam.”

A „napút” szó helyének kitöltetlenül maradása akkor volna érthető, ha a feljegyzés, mintegy naplószerűen, közvetlenül az élmény után keletkezett volna: hogy tehát

azt a bizonyos szót nem értette a kinyilatkoztatásban, kérte a pontosítást, nem kapta meg, így később, például jóval később, mikor már mint művész megtalálta az újításának — kereséseinek legmegfelelőbb szót, akkor írta volna be. Azaz „napút”-nak nevezi a világító színeknek azt a fokozatát, mellyel kísérletezett, s melyet végül második kairói útja során talált meg.

Viszont a helyzet nem ez. Csontváry Kosztka Tivadar a 10-es évek derekán hagyja üresen a „legnagyobb” után következő szót, s tölti majd ki (mikor?) a „napút”-tal. Holott a 10-es években már túl van életműve legcsúcsein, tudnia kell, mi volt az elhívás tartalma, s másutt használja is az önéletrajzban a „napút” kifejezést, igaz, csak a további szövegrészekben, mikor már „eszébe jutott”, mi állhatott az üresen hagyott szó helyén. Most azt kellene megvizsgálni, az Önéletrajz születése előtt, más frásaiban használja-e a „napút” fogalmát, vagy mi egyebet használ rá. Az biztos, hogy Kairóból ezt táviratozza a kultuszminiszternek és Hollósy Simonnak: „Plein air erfunden.”

Nem ok nélkül foglakoztam ennyit a „napút” fogalmával: Csontváry megértésének kulcskérdése ez. Meglehet, nem érdekes az elnevezés, a sajátos energia- és fénydús színtechnika név nélkül is azonosítható. De vannak olyan kutatók, akik a „napút”-at egészen másként, a nap útjaként, azaz ekliptikaként értelmezik, ezzel szimbolikus többletjelentést adva az életműnek (Pap Gábor).

Mások azon töprengenek, mi köze a „napút”-nak a plein airhez, Csontváry vajon ugyanazt értette-e rajta? Ezt nem érzem lényeges kérdésnek. Csak rá kell pillantani Csontváry Taorminájára, s egy perc kétségünk se marad: nevezhetjük ezt a színkezelést épp plein airnek is, de az impresszionisták szín- és fényértelmezéséhez nics köze.

Az elhívás-élmény egy másik igen sajátos vonása, hogy miért épp Raffaello a meghaladandó mérce. Pertorini Rezső azt írja, hogy itt egy negatív ideál működik. Más művészeket hódolat és elérni-vágyás indított nagy mesterek nyomába. Csontváry esetében Raffaello negatív ideál, valaki, akivel meg kell birkózni, túl kell szárnyalni. Első vatikáni ismerkedésük alatt Csontváry győztes hadvezérnek érzi magát, aki meg tud mérkőzni a roppant feladattal.

Számomra érdekesebb kérdés, hogy a meghaladandó mérce miért épp Raffaello. Csontváry korábban sosem festett, (sőt, még a feladat megkapása után sem fest igazán jó darabig), nincs tudomásunk, hogy jártas lett volna a festészettörténetben. Az Önéletrajz eleje sokféle érdeklődéséről, ismeretéről számol be: egy, a világ, a természet iránt mélyen érdeklődő, kíváncsi, sokoldalú, gyakorlatias ember képe bontakozik ki az olvasó előtt. De ismeretei közt egyetlen egyszer sem tartja fontosnak a festészet hőseinek megemléztetését. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ismernie kellett Raffaello nevét, másképp nem kerülhetett volna a misztikus sugallatba, (hacsak mi magunk is nem hiszünk a csodákban). Raffaello nevét ismerni nem nagy dolog, inkább az lenne a furcsa, hogy egy 27 éves, eszes, tájékozott fiatalember nem hallotta volna. Képeit nem ismerte, ezért megy a pozitívummal való első konzultáció után azonnal Rómába. (Hogy hova kell mennie, ezt is külső segítséggel tudja meg.) Állhatna Raffaello neve helyett Leonardóé, Michelangelóé, Rubensé... A későbbiekben Csontváry valamennyit többször említi. Miért Raffaello tehát? Ösztönösen ráértett volna Csontváry arra, micsoda határvonal a művészet történetében épp Raffaello munkássága? A Preraffaelita Testvériség kimondja azt, ami már a levegőben lóg: Raffael-

lo határ és végpont, a természet ábrázolástól az ideál felé lépés utolsó láncszeme, a természet alázatos és szerető utánzása helyébe nála lép véglegesen és visszafordíthatatlanul az idea, képei eszmék megfestései. Tökéletesek, de szépségük hideg, nem az életből táplákozik többé. Honnan tudhatta mindezt Csontváry, s tudta-e egyáltalán? Ő maga mindenesetre azt írja jó 30 évvel a küldetésélmény után az Önéletrajzban: „hogy miért kell Raffaelnél nagyobbat alkotnom, azt csak a sors tudná megmondani.”

A harmadik, ami érdekes lehet az elhívás-élmény vizsgálatánál, a kis mag, melyet, élete első rajzát vizsgálva, Csontváry a tenyerében fedez fel. Bal kezében háromszögletű kicsiny fekete magot pillant meg, s míg ezt szemléli, lesz figyelmes a felülről, hátulról jövő hangra. Hogy a mag hová tűnt, nem tudjuk. Maga Csontváry úgy értékeli a dolog jelentőségét: a mag szimbólum, melyben benne rejlik a fejlődés lehetősége. A mag fává sarjad, így kell neki is művésszé válnia majd az elhívás értelmében. Egyéb írásaiban is többször említi a kis magot, gyakran cédrusmagot, mely ezer évekig lapul türelmesen a földben, hogy aztán csodálatos fává fejlődjék.

Híres, 1896—1902 közé datált Önarcképén, mely valószínűleg a gácsi patika kis szobájában készült, nehéz eldönteni, mit is tart a kezében a festő. A szoba rendkívül sivár, geometrikus, dísztelen felső részével, ablakával és ablakbeli kilátásával ellentétben a kép alja gazdag és meleg. Egy kanapé színes mintázatát látjuk itt és a festő kezében levő palettát, melyen nem elkülönülő festékkorongok vannak, hanem gazdagon, vastagon összekent buja színek, mely mintha sűrűn felrakott tájképre emlékeztetne. A festő ezt a palettát tartja kezében, erről fest, miközben szuggesztív tekintetét ránk? (a tükörre, melyben önmagát nézi?) függeszti.

Mondják, a felejthetetlen szempár nem hipnotizáló, hanem épp hipnotizált: a látomás igézetében élő ember szeme, aki bárhová néz, mindegyre ugyanazt a belső víziót szemléli. Arc kifejezésének szuggesztivitása csak Van Gogh és Gauguin arcásaihoz hasonlítható. Ám a vásznon nem ecset van (bár a paletta tele ecsetekkel), hanem talán egy darabka szén, de még inkább az a bizonyos háromszögletű mag! Rejtelmes kép, az üres vásznon a művészet örök, végső kérdéseit szegezi nekünk. Erről beszél Camus Jonas, avagy a művész dolgozik című novellájában, Velazquez titokzatos képe, a Las Meninas, Magritte vásznai, melyeken a táj zökkenés nélkül folytatódik a képen, s az ember el-töpreng, mi lenne, ha elvinnék a vásznat: üres maradna a tájban egy folt...?

Csak megütni lehet azon is, hogy a világteremtő Génusz Csontvárytól épp a rajzolást kívánja. A végtelenül nagy feladatot annyi más helyen is kijelölhetné, olyan területeken, melyeket Csontváry ismer. De lehet, hogy épp ez a dolog lényege: valami olyant teljesíteni, ami már-már lehetetlen, emberfeletti próbatétel. De ha valaki 27 esztendő koráig egy vonást sem rajzolt, hogy lehet akkor egyáltalán képes egy ilyen feladatra? Ez nem önuralmon, akaraterőn, kitartáson múlik, ez nem egy hegy megmás-zása, nem 40 napi koplalás egy pusztában, ehhez vagy van tehetség, és akkor megy, vagy nincs, és akkor reménytelen. Ha valaki valaha is próbált rajzolni, tudja ezt. Amíg az ember nincs a technika tökéletes birtokában, addig nem tudja megcsinálni, amit akar.

Csontvárynak 27 éves koráig soha eszébe sem jutott, hogy fessen. Bizonyára ennek ellenére tehetséges volt, de akkor egy önmagát ennyire figyelő, szellemi fejlődésére sokat adó embernek hogy nem jutott ennyi sok év alatt tudomására rendkívüli képessége?

Ha pedig nem létezett benne a képesség — mert első rajzos próbálkozásaira Keleti azt írja, hogy azok egy 13 éves gyerek szintjén mozognak — úgy mitől tudott később megtanulni rajzolni? Aki ebben kételkednék, mondván Csontváry naiv festő, akár Henry Rousseau, képei tele vannak elrajzolással (l. Panaszfal, Mária kútja), annak ajánljuk figyelmébe a döbbenetes müncheni tanulmányfejeket: Wertmüller Mihály, Georg Trettner, Anton Hander. Az is érdekes, ahogy Csontváry a jelenés után a rajzoláshoz fog. Principálisa jóindulatúan hozat neki egy csomó Hermes-féle füzetet. Ő azt szorgalmasan — és szolgai hűséggel — lemásolja, de ebből hamarosan elege lesz, a természetbe vágyik. A színet nem ismeri, rajzónnal pedig nagyméretű képet nem tud csinálni. Ezek szerint már két dolog biztos: a természet érdekli és nagy méretekben kíván dolgozni. Rajztáblával járja a vidéket, keresi az „alkalmas felvételeket” (már a „motívumot” keresné, mint később a Tarpataknál, Taorminában és Baalbekben?) Nem rajzol, hanem motívumot keres. Aztán megírja megmosolyogtatón naiv leveleit Keleti Gusztávnak (csoda, hogy az egyáltalán válaszolt) és lépéseket tesz a római út érdekében. Keleti udvarias, de elutasító válaszát furcsán értelmezi a maga javára: „A válasz az volt: maradjak csak ott abban az aranybányában, ahol jó a dolgom s ne kívánozzam a göröngyös pályára, amelyen a megélhetés sincs biztosítva.” (Ne felejtjük el, hogy az Önéletrajz jó 30 évvel későbbi fogalmazvány! De miért emlékezne rosszul, miért hamisítana? Persze, valójában hamisít, de nem most a 10-es évek derekán, hanem már akkor, ott, fiatalon átköltötte a maga százaiéze szerint Keleti elutasító válaszát. Máskor is így működik sikerszomjas agya: a legkisebb dicsőretet is felnagyítja, a bírálatot nem hallja meg vagy átértelmezi.)

Majd meghozatja Smiles Önségély Élet-s jellemrajzok által című munkáját, mely 1870-ben jelent meg Pesten, és ebből azt hüvelyezi ki, hogy a nagy munkához nagy idő, s ahhoz nagy pénz kell: ezt kell tehát megszerezni. Rómában úgy tűnik, újra konzultált a Pozitívummal, s 20 esztendőben egyeztek meg. (Ez a 20 év a felkészülés vagy a mű elkészültének ideje lett volna, nem tudjuk, de nagy vonalakban fedi a valóságot.) Róma után Eszéken vállalt állást, ott összegyűjt annyi pénzt, hogy Párizsba mehessen Munkácsy mellé, tanulni. Munkácsyt nem találja, de egy magyar újságból értesül, hogy mint gyógyszerértárvezető önálló keresethez juthat. Ettől kezdve mint az eldobott kő száll célja felé. Az Önéletrajz olvasója számára sajátos, talán megmosolyogtató logika, hogy a Munkácsy melletti tanoncság helyett most hirtelen patikus lesz Gácson, s hogy eddigre már annyira nincs pénze, hogy egyetlen cimbalmát kell eladnia, hogy Gácsra juthasson. Itt kemény munkába kezd Smiles tanácsaira emlékezve, és 10 néma év következik „Tíz évi szorgalmas idő után az összes kiadások fedezve, ház és kert állott rendelkezésemre és a gyógyszerértár bérlete. A gyógyszerértárt 1894-ben bérbeadtam, és Stetka Gyula barátom tanácsára Münchenbe utaztam.”

Hogy mivel telt el ez a tíz év, Csontváry épp csak utal rá: „A Gácson töltött tíz esztendőt, mely a magyar közművelődésre is befolyással volt s azt a küzdelmet sem ecsestelem, mely az anyag megszerzésénél előállott.” Többet tudhatunk erről a Művészet 1979/1. Csontvárynak szentelt számából Mezei Ottó tollából. Festett-e ezalatt? Mit jelent a „s azt a küzdelmet sem ecsestelem, mely az anyag megszerzésénél előállott” mondat-töredék? A Prazsenkánéről készült képek, a kitömött madarak, pillangók s az Őz ekkor keletkeztek? Túl sokat és módszeresen bizonyára nem dolgozott. Nem így szólt a terv;

előbb az anyagi függetlenséget kell megszerezni. Itt tehát nem tanulhatott meg festeni, mikor viszont 1894-ben (14 évvel a kinyilatkoztatás után) Münchenbe megy Hollósyhoz — már tud.

Az is sajátos, hogy mikor végez rövid tanulmányaival s az önálló munkához kezd, szembekerül a nagy motívummal, az „első szerelemmel”: a Tarpatakkal. Nem rajzol, nem fest, hanem figyel, és mintegy feltöltekezik a „látlattal”, hogy aztán, mikor már kész lesz a monumentális feladatra, az „mintegy meggondolást nem tűrő önkívületi állapotban” egyszerre szakadjon ki belőle.

Mikor Taorminában kénytelen elégedetlenségében megsemmisíti a négyzetméteres képet, ismét szembekerül a Pozitívummal: „...kértem a további felvilágosítást: e szövíta közben az a meggyőződés kristályosodott ki az egészből, hogy világgörűli útra kell men-nem, s amit még nem láttam, meg kell néz-nem.”

A Demiurgosz eszerint, felkészületlenségét látva, nem további festői tanulmányokat, vázlatolást tanácsol neki, hanem egy újabb világgörűli utat. Így készül fel Csontváry, rendkívül sajátos módon, a nagy feladatra. Nem fest, csak néz, illetve odabent az agyában fest, ott készül el a kép első lenyomata.

Érdekes, hogy a Pozitívum utasításának megfelelően útnak indul, s „amit még nem látott”, megnézi: karácsony éjszakáján Betlehemet. Mondják, nem válhat senki nagy művésszé addig, míg a krisztusi témával meg nem birkózik. Ez Csontváry esetében nem így van, Csontváry csalódik Betlehembben, s ezt írja: „Betlehembe, a barátok klastromába, ahol a karácsonyi éjjelt impressziók megszerzése céljából töltöttem s azután tökéletesen tisztában voltam azzal, hogy Leasing tanácsa, amely szerint csak az lehet nagy festő, aki Krisztus életével foglalkozik — ez rám nem vonatkozik, de mivel a szólam befolyását elfogadtam, intelembe kerültem.”

Végül ejtsünk szót az Önéletrajz stílusáról, hangulatáról! Ahogy az Önéletrajzhoz fűzött jegyzeteimet lapozgattam, még elolvasás nélkül, csupán ránézésre is szembetűnt valami. Eleinte zsúfolt, csillagokkal, felkiáltójelekkel, aláhúzással, nyilakkal teli gazdag jegyzeteket írtam, aztám hirtelen kiürültek a jegyzetlapok: dátumok, helységnevek és képcímek vették át a tartalmas feljegyzések helyét.

Az Önéletrajz eleje, mely a kisszebeni, majd szerednyei, illetve ungvári gyermek-korról szól — hallatlanul színes, ízes olvasmány. Biztos a földrajzi hely közel azonossága miatt is, de Mikszáthot juttatja eszünkbe. Az apa, aki orvos—gyógyszerész (orvos egész pontosan majd csak 65 éves korában lesz, fia taníttatja ki), tiszteletbeli rendőrkapitány, postamester, vadász és tűzijátékrendező. A Kosztka-fiúkat körülvevő mesevilág: farkasles, hinta, kuglizó, rakétakészítés. A gyerekcsapat csínyei a bodolaki Lyompával, majd a borsón térdepelés. A kisváros patriarchális békéje, gazdag, dolgos élete, zamata, mely „már a megszólításban kifejezését találta: amice barátom wie gehtes braviska”. A fiú csatangolásai a természetben, s három furcsa emlék: madárles a daruréten; az elsülő puská és a veszett kutya ...Mind megannyi apró történet, dús epizód, mindből külön novellát lehetne írni anekdotikus csattanóval.

Körülbelül a Párizsból, a Julian akadémiaáról való eljövetelettől kezdve elsiváru az Önéletrajz: helységnevek szédítő felsorolásává válik. Csontváry mániákus tudatossággal

száguldozik saját naprendszerében, szinte követhetetlen gyorsasággal és változatossággal bukkan fel újabb s újabb helyeken.

Van, aki úgy tartja, Csontváryt is azért vonzotta a Dél és a Kelet, amiért Gauguin: elátkozva Európát s a civilizációt a maga paradicsomát kereste távoli tájakon, az egzotikumot, az emberiség bölcsőjét. Úgy érzem, ez tévedés. Mellesleg Gauguin sem találta meg a Paradicsomot Tahitin és a Marquesas-szigeteken, arzénal öngyilkosságot kísérelt meg, kiment meghalni a hegyek közé, hogy a hangyák emésszék el testét. Utolsó képe havas táj, hazaálmodhatta magát a téli Franciaországba. Ami neki nem sikerült, Henry Rousseau kegyelemszerűen belülről megkapta: neki nem kellett elzarándokolnia, hogy megtalálja a valaha-volt Édent.

Csontváry nem ilyen megfontolásokból utazott. Semmi esetre sem akart kiszakadni korából és hazájából, sőt minden igyekezetével azon volt, hogy kora cselekvő részese legyen. Ezért foglalkozott a selyemhernyó-tenyésztéssel, ezért ment a világkiállításra, olvasta a statisztikákat. Festésétét nemzetmentő tettek szánta, mint Attila hun vezér inkarnációja, művészete erejével most ő akarta, új honfoglalóként, a magyarság helyzetét megszilárdítani Európában. Ő azért utazott, mert a motívumot kereste. Úticéljai nem ötletszerűek, mögöttük egy rendkívül tudatos keresés húzódik meg. Meg is találja, amit akar, előbb a Tátrában, majd a Taorminában, végül a Baalbekben; ezt tartja élete főművének. Utána, mondják, már nem a motívumot keresi a magas Libanonon, hanem a mítoszt.

Mi tehát az oka, hogy Párizs után felsorolássá szikárodik az Önéletrajz, néhány izgalmas epizódot (pl. Taormina megfestése, a damaszkuszi látomás) kivéve? Miért van az, hogy — még középiskolai tanári tapasztalataim alapján mondhatom — a költői pályaképek eleje színes, izgalmas, azt tudják a gyerekek is, a felnőtt művészeiről pedig általában csak helynevek és kötetcímek jutnak az eszükbe? Bódy Gábor nemrég olvasott önéletrajzánál ugyanez volt a helyzet.

Azt hiszem, a magyarázat egyszerű. A feltöltekezés és élményszerzés gazdag évei után átlépünk az alkotó periódusba, s ettől kezdve nincs miről mesélni: a képek (filmek): a Mű veszi át a szót. Az Önéletrajz elsiváru, lassan le is tehetjük, s nézzük Csontváry döbbenetes vásznait!

KATALIN CSERJÉS

**EIGENARTIGE ZÜGE IN DER SELBSTBIOGRAPHIE VON CSONTVÁRY:
DIE ANALYSE DES ABRUFUNG-ERLEBNISSES.**

In der Abhandlung werden manche Züge der Ende der 10-er Jahren verfassten Selbstbiographie von Csontváry dargelegt. Vor allen wird das Abrufung-Erlebnis am 13. Oktober 1880 in Iglau (Igló) hervorgehoben. Als die wichtigsten Schwerpunkte können hier „der Sonnenweg“, der Vergleich mit Raffaello und die Frage des auch in anderen Schriften und auf anderen Bildern verwendeten dreieckigen Kerns erwähnt werden. Die Verfasserin behandelt die Frage, der Begriff „Positivum“ warum eben in dem Bereich der Malerkunst eine weltgrosse Aufgabe für Csontváry bedeutete. Der gebildete und in mehreren Bereichen begabte junge Apothekar hat nämlich bis zu seinem 27. Lebensjahr keinen Versuch gemacht, sich in der Malerkunst zu entwickeln. In der Abhandlung werden weiter die Demiurg-Begegnung und die eigentümlichen Verwandlungen der Schreibweise in der Selbstbiographie dargelegt.

FRANCIA SZELLEM A NYUGATBAN (1925—1935)

Az 1920—30-as évek lírai korszakváltásának művelődéstörténeti háttéréhez

A 20-as évek derekán nemcsak a Nyugat új írónemzedékének, a fiataloknak a beilleszkedése (Sárközi György, Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Török Sophie, Bibó Lajos, Kodolányi János, Nyíró József, Szabó Pál, Tamási Áron stb.) jelent felfrissülést a folyóiratban. Újdonság az esszéisták, a kritikusok nyitottabb irodalomszemlélete, az Európával való dialógus felerősödése. 1925-től a Nyugat eddigi „irodalomteremtő” hivatása kiteljesedik, az alkotó erő mellett a bíráló szellemmel. Az immár havonta két alkalommal megjelenő folyóirat feladatának tekinti a széleskörű tájékoztatást és áttekintést a külföld kultúrájáról és irodalmáról.

Az az „új kulturális reformkor”, amely a századfordulón jellemezte Magyarországot, az általános, nyugati mintájú, egész Európából merített művészeti és irodalmi gazdagodás a háború után természetesen megtörik. Az általános válsághangulatban erősödik a hungarocentrizmus, de főleg az értelmiség hivatalos köreiben. Laczkó Miklós átfogó tanulmányban elemzi a magyar kultúra nemzetközi kapcsolatait a 20. század első felében.¹ Véleménye szerint a francia hatás a hivatalos, akadémiai, tudományos keretek között a század elejére tehető (lásd: Eötvös Kollégium műhelyei), melyből minden szellemi áramlat meríthetett. 1919 után viszont, a befelé-fordulás magatartásmódjával jobban összefért a német orientáció, s jellemző a modern francia kultúrától való eltávolodás. A 20-as évek hivatalos kultúrafelfogásában és tudománypolitikájában ugyanakkor meghatározó az európaiságot el nem utasító, magyarságtudatot erősítő magatartás. A német szellem hatása kétségtől új lendületet ad számos tudományág fejlődésének (szintézisteremtő történetírás, szellemtörténeti irodalomtörténetírás, tudományos mítosz-kutatás). Ugyanakkor Laczkó Miklós figyelmen kívül hagyja, hogy a 20-as évek második felétől — éppen a szabad művészi szellemet képviselő irodalmi műhelyben — a Nyugatban, milyen hihetetlen módon megszorodnak a francia vonatkozású irodalmi cikkek. Igaz, se a francia állam nem fordít hivatalosan pénzt a francia kultúra Magyarországon való terjesztésére, se a magyar állam nem közeledik. Például Aurélien Sauvageot-nak parancsba adják, amikor Magyarországra utazik: ne barátkozzon a magyarokkal és ne nagyon írjon a magyarokról.² Trianon beárnyékolja a hivatalos kapcsolatokat, ám nem tehet semmit a szellem nyitottsága ellen. A szabad, kiemelkedő egyéniségű alkotók, Kosztolányi, Babits nem térnek le a korábban választott útról, s hívek maradnak a nemzetek feletti Európa-gondolathoz, azokhoz a tradíciókhoz, amelyek a 19. századi és 20. század eleji magyar kultúra

¹ Laczkó Miklós: Európa és Magyarország a 20. század első felében. = Magyar Tudomány, 1991/2. 132—142.

² Aurélien Sauvageot: Magyarországi életutam. Európa, Bp. 1988. 167.

és irodalom befogadókésztségét jellemezték. Illetve: a párbeszéd szükségességét csak most fogalmazzák meg igazán. S körjük szerveződik egy igazi franciás iskola.

E csakazértis dialógus szimbóluma lehet Kosztolányi Antoine Meillet-hez írt vitairata, nyílt levele, amely *A magyar nyelv helye a földgolyón* címmel 1930. július 16-án jelent meg a *Nyugatban*. Ugyanezt a tanulmányt a *Revue Mondiale* 1931. január 15-i száma a lap élén közli: *Défense d'une langue nationale* címmel, Gara László fordításában.³ A vitát mindannyian ismerjük. Kosztolányi fájdalmas és szenvedélyes hangon kér igazságot, s érvel a magyar nyelv élethez való joga mellett. A polémia két résztvevője eleve nincs egy súlycsoportban — Antoine Meillet világhírű, nagytekintélyű összehasonlító nyelvész professzor — s Kosztolányi a világ előtt ismeretlenül, a Meillet szerint „dirib-darab nyelvű, gyökértelen és nem régi civilizációs” nemzet nevében. Látszólag Kosztolányi marad alul, Meillet válaszra sem méltatja. Valójában igazi dialógusra kerül sor, hiszen a *Nyugatban* megjelent cikkekre két párizsi újság is reagál: a *L'Opinion*, 1931. február 14-én (André Thérive, költő és műfordító) és a *Revue Franco-Hongroise*, áprilisi száma. A magyar nyelv élethez való joga mellett pedig Kosztolányi számtalan levélben és esszéjében érvel majd. Valójában tehát Meillet a vesztes, aki megelégedett önmagával, visszautasította a válaszadás jogát. A franciák a vesztesek, akik — mint tapasztaltam — semmit sem ismertek-ismernek e vita lényegéből. A falat — ők húzták.⁴

E mesterséges fal áttörésére vállalkoznak a *Nyugat* esszéistái, kritikusai, tudósítói, újra és újra törekednek Párizs felé, mely második hazájuk, Franciaország felé, mely intellektuális bölcsőjük. Kosztolányi így vall erről egyik francia nyelvű publikálatlan levelében: „A francia irodalmat nagyon régi és mély kapcsolat fűzi a magyarhoz. Mindig Párizs volt a nagy szerelmünk, mi, irodalmárok, Párizst imádtuk. Színházaink előszeretettel tűztek műsorra francia műveket, és e szimpátia a francia irodalom és színház irányában sohasem szűnt meg, még a háború alatt sem. A közeledés napról-napra erősödik...”⁵ E közeledés kézzel fogható bizonyítéka, hogy az Eötvös Kollégiumba kiváló francia tanárok érkeznek és tanítanak 1923–1931 között: Aurélien Sauvageot, François Gachot és Maxime Beaufort. Maxime Beaufort már 1914 előtt Pesten tartózkodik, mint francia nyelvtanár, majd 1926-ban újra visszatér Párizsból. Sauvageot-t, a francia és a magyar kultúra „kiváló összekötő tisztjét” (Bálint György nevezi így) 1923-ban küldi Antoine Meillet Budapestre, Gachot egy évvel később követi. Mindhárman gyakran publikálnak a *Nyugat* című folyóiratban, Gachot 1924-től a *Nyugat* francia tudósítója. Alig érkezik meg a magyar fővárosba, Gyergyai Albert irodalomtörténész segítségével tüstént bekerül a *Nyugat* folyóirat körébe, melynek patrónusa Osvát, olyan barátokkal körülvéve, mint Babits és Kosztolányi. Minden héten megjelenik feleségével Babitséknál, és sokat publikál

---

³ Kosztolányi Dezső: *A magyar nyelv helye a földgolyón*. = *Nyugat* 1931. július 16.
Gara László: *Défense d'une langue nationale*. 15 janvier, 1931.

⁴ Sebe Madácsy Piroska: *Kosztolányi et sa controverse avec Antoine Meillet*. = *Cahiers d'Études Hongroises*. Paris, 1990/2. 63–70.

⁵ Sáfárán Györgyi: *Kosztolányi Dezső irodalmi hagyatéka. Kosztolányi levelei ismeretlenekhez*. = *MTAK* 11. Bp. 1978. Ms 46, 21/175.

a Nyugatban a francia irodalom tárgyköréből... Sauvageot-t Zolnai Béla, a szegedi egyetem francia professzora karolja fel, de Kosztolányival is hamarosan jóban lesz. E baráti kör tagjai missziót teljesítenek, s nemcsak a francia irodalmat képviselik nálunk, hanem a magyar irodalmat és kultúrát Franciaországban. Gachot-val kapcsolatban így fogalmazza meg ezt a Nyugat szerkesztője 1935-ben: „François Gachot, e cikk szerzője 10 év óta tartózkodik Budapesten. Mint az új francia irodalom munkása, és ismertetője, François Gachot ez évtized alatt számos magyar hívet szerzett kedves íróinak és költőinek, főképp a Nyugatban közölt kisebb-nagyobb cikkeivel, amelyek közül az első, Cocteuról, épp 10 éve jelent meg e hasábkon. Amellett, mint a Nouvelle Revue de Hongrie s a Mercure de France munkatársa, a mi irodalmunkról is állandóan beszámol a franciáknak — s oly időkben, amelyek legalábbis a politika terén, nem voltak mindig legkedvezőbbek a francia—magyar közeledésre, az ő eleven, értékes és fáradhatatlan munkássága legalább a szellem terén próbálja elsímítani a félreértéseket.”⁶ 10 év summája egy rövid visszatekintésben: 1925-től 1935-ig.

Ha a Nyugat világirodalmi vonatkozású cikkeit vizsgáljuk ez időszakban, feltűnően sok a francia vonatkozású. Mintegy duplája, háromszorosa a német, illetve angol—amerikai irodalomról szólóknak. Míg a francia szépirodalom vers- és próza fordításainak zöme a Nyugat első nemzedékének tollából a tizes években jelenik meg és számszerűen nem túl sok, addig 1925-től rendkívüli módon megsaporodnak a francia irodalom történetéről, az egyes írókról és műveikről szóló esszék és irodalmi kritikák. E franciás érdeklődés 1930-ban tetőzik, majd 1935 után ellanyhul (1926 — 21 cikk, 1927 — 29, 1928 — 23, 1929 — 15, 1930 — 38, 1931 — 11, 1932 — 14, 1933 — 12, 1934 — 13, 1935 — 35). A francia irodalom iránti rajongást a francia kormány kitüntetésekkel honorálja: a Becsületrend lovagjává avatja Osvát Ernőt (1930) és Kosztolányi Dezsőt (1932). Ez a figyelemesség nem is annyira a szerkesztő személyének, mint inkább a Nyugat humanista irányának, nemes európaiságának szól.⁷ Ez a Nyugat francia kitüntetése.

Emeljünk ki néhány évfolyamot a legérdekesebb írások vonatkozásában. Az 1930-as évfolyamban Gyergyai Albert Paul Valéryt fordítja, André Gide-ről, Jean Mistrel-ről ír kritikát, Benedek Marcell André Maurois: Byron című regényét méltatja, Sauvageot Jules Romains szerelmes regényéről ír, Gachot Léon-Paul Fargue-ról, annak költészetéről szól.⁸ Az évfolyam 2. része még gazdagabb, a kötet lírai vallomásai a magyar költői magatartásforma változását jelzik, hogy csak Kosztolányi két nagy versét: az Életre — halálra és az Európa címűt említsük, magyarság és európaiság vállalását. A francia tabló kiszélesedik — Gyergyai Albert három cikke több műfajt érint: Paul Claudel drámáit, François Mauriac regényeit és Jean Paulhan — a Nouvelle Revue Française szerkesztőjének novelláit. Gyergyai Albert Paul Valéryről nagy terjedelmű tanulmányt is ír, vagy olyanokat bevesz a sorba, mint Ramuz, Jacques Chardonne és Colette, már csak

⁶ Nyugat, 1935. 1. 352.

⁷ A Nyugat hírei. 1930. 1. 485.

⁸ Nyugat, 1930. 1. 335., 77–78., 658., 742., 743.

azért is, mert mások, mert különböznek.⁹ Sauvageot szemléljében Roger Martin du Gard Thibault családja egy nagy magyar művel, Babits Halálfiával szerepel egy sorban. „Igaz, hogy stílusa nem éri el Babits regényének költőiségét, s epikai menete sem nyit olyan egyetemes horizontot; azonban az alakok változatos gazdagsága s a cselekmény mozgalmasság és bonyolult panorámája a magyar regény magaságáig ér el. A Thibault család története a mai francia világnak a polgári színjátéka, a Halálfiái viszont a magyar polgárság éposza. A kettő együtt, egymás mellett és némileg egymással szemben, mintegy új jelentőséget nyer s nagyobbá nő az olvasó szemében”.¹⁰ Sauvageot gálánsan udvarias — nem nagyon szereti Babits regényeit (túlságosan franciásnak tartja, számára az az igazi magyar irodalom, amelyből „a magyar föld illata árad”, ezért Du Gard mellé állítja, sőt fölé emeli. Igaz, később lefordítja majd a Timár Virgilt — megjelenik a Cabinet Cosmopolite-ban.

A másik oldal bemutatására vállalkoznak François Gachot és Gara László. Az *Ady* franciául című írásban François Gachot elégedetlen Fóti Lajos fordításával s alig várja Aurélien Sauvageot-nak, a legelső francia *Ady*-ismerőnek rég tervbe vett *Ady* könyvét. Gara László *Magyar irodalom Franciaországban* című írása arra figyelmeztet — ne legyenek illúzióink. A francia nagyközönség annyit sem tud a magyar irodalomról, mint mi az új görög széppróza fejlődéséről, persze más nemzetek kultúráját sem ismerik jobban.¹¹

Mégis van néminemű változás, „az irodalmi köldöknézés korszaka” a végét járja és lehetséges, hogy egy nap Párizs kapui mégis csak megnyílnak az idegen kultúrák előtt. Kiket kellene bemutatnunk nekik? A Nyugat nagy generációjának és a fiataloknak a regényei között kell keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi ahhoz, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra. Az ajánlott írók pedig Móricz, Tersánszky, Kosztolányi, Babits. A cikk tanulsága: a franciák egyáltalán nem várnak bennünket tárt karokkal, de még csak nem is kíváncsiak ráink. Kivéve ezt a néhány, Pesten élő franciát, akik közben kiválóan megtanulnak magyarul.

A világirodalmi válogatások egyre inkább olyan irodalom felé irányulnak, melyek nemcsak a korból jönnek, a kor világnézetéből szűrődve: hanem a kornak szólnak, fontos biztatással, választ hozva neki s választ várva tőle. Ez az új klasszicizmus felé törekedő mai író töprengése, Babitsé. „Hinni és hitet adni, elfogulatlan és teljes művészetet.” Ez az új-klasszicista irodalomszemlélet jellemzi Babits és a franciák kapcsolatát, ítéző erejének okosságát. A kortárs francia irodalomban az élet pezsgését szereti, ezt a fáradatlan tevékenységet állítja szembe az „ázsiai lusta búval”, a „magyar tétlenséggel”.¹² Mint szerkesztő, a Nyugatban bő és állandó teret ad a francia könyvismertetéseknek, a *Nouvelle Revue Française*-en át figyelemmel kíséri minden új nevet, minden valamirevaló mozgalmat (a

---

⁹ Nyugat, 1930. 2. 67–71., 632–640., 660.

¹⁰ Nyugat, 1930. 2. 874.

¹¹ Gachot: *Ady* franciául. Nyugat, 1930. 1. 319. Gara László: *Magyar irodalom Franciaországban*. Nyugat, 1930. 1. 810.

¹² Vö. Gyergyai Albert: Babits és a franciák. 1941. in: *Védelem az esszé ürügyén*. Szépirodalmi, Bp. 1984.

Pen Clubok budapesti kongresszusán 1932-ben francia nyelvű előadást tart a költő magatartásáról a nagy válságok idején). A legnagyobbak számára: Baudelaire, Flaubert és végül Proust, akit Dante-hoz hasonlít: „Az eltűnt idő egy hatalmas zárómű, a dantei komédia párja, betetőzi korát, az életből nőtt ki és egy egész életet foglal össze...” A kiválasztottak között van André Gide, aki a klasszikusan tudatos művészetet adja. Táplálója: életének és művészetének tökéletes harmóniája. Ő a bátrak írója, a kérdések költője és a legszabadabb szellem.¹³

A francia irodalom magyar közvetítői között kétségkívül élen jár Gyergyai Albert, az Eötvös Kollégium tanára. A kezdetben kontroll nélküli, átlagos francia rajongóból, aki egy „tucatregényben” is rejtett, franciás szépséget lelt, 1935-re remek, kiérlelt válogató lesz. Ezt bizonyítja a Nyugat kiadásában megjelenő Mai külföldi Dekameron 1. kötete, a kortárs francia irodalom bemutatása. Gyergyai Albert remekbe szabott kis tanulmányainak karján felvonul a francia novella — az ő kitűnő fordításában.¹⁴ Hevesi András szerint Gyergyainak köszönhetően a francia ízlés új korszaka köszönt be nálunk. Ahogyan a Gyergyai Albert által szerkesztett Mai francia Dekameron indítja a Nyugat külföldi novellagyűjteményeinek sorozatát, nemcsak a véletlen műve, hanem jelkép és hitvallás. „Szép bizonyítéka a Nyugat hajlékonyságának és megújuló képességének, ebben a Dekameronban nyoma sincs az 1910-es nyugatosságnak, sem a boulevard-szellemet kedvelőnek, sem a rothadás romantikájának. Ezek a novellák: az igazi irodalmiságot hordozzák: a nyelvi kifejezés személytelen eleganciája a köntös, amely egyszerre védelmezi és díszíti az érzelmet és a gondolatot, a semleges vászon, amelyre a legszemélyesebb mondanivalót vetítik. S tudatosan vállalt, önmaga elé tűzött mondanivalót... Ma megint az ész uralkodik, az új klasszicizmus az impresszionista kódok helyett.”¹⁵

E francia írók mondanivalója szélesebb, mint a régi klasszikusoké, nyugtalanítóan vegyes, sokrétű lelkeket ábrázolnak. Duvernois kivételével valamennyien a Nouvelle Revue Française írói. Ez a folyóirat ugyanazt a szerepet tölti be Franciaországban, mint nálunk a Nyugat. Jellemzőjük: tartózkodás, tépelődés, választékosság. Mauriac — a verejtékes lelki tépelődés; Duvernois és Maurois az elegáns szkepszis; Roger Martin du Gard — az igazi klasszikus francia novella képviselője — a nemes fegyelmezettség és bölcs realizmus; Duhamel — a töprengő intellektualizmus és paraszti nyersség. Cocteau és Giraudoux képviselik a szeszélyt, Cocteau kissé fagyos és eltökélt. Helyet kap itt Jouhandeau és Supervielle. Gyergyai Albert magas színvonalút és jellemzőt válogat, kiválóan fordít. A mai francia Dekameron úgy, ahogy van, fordulatot jelent a francia szellem magyarországi történetében. Ezt az új szellemet teljesíti ki Gachot cikke Aragon: A bázeli harangok című regényéről, Gyergyai Albert kritikája André Gide naplójáról, vagy Szávai Nándor esszéje Jean Giraudoux *Harc az angyallal* című Gyergyai fordításáról, a költői regény megszületéséről, Márai Sándor: Jules Renard naplójáról, hogy csak a legérdeke-

¹³ Gyergyai Albert, *Nyugat*, Irodalmi Figyelő, 1930. 77. — Jean Cocteau is az újak közé tartozik, az *Enfants terribles* című regényét Gachot ismerteti. 1930. 78.

¹⁴ Gyergyai Albert: *Mai külföldi Dekameron*. 1. 1935. *Ism.: Földi Mihály*, *Nyugat*, 1935. 1. 10—13.

¹⁵ Hevesi András: *A francia ízlés új korszaka*. *Nyugat*, 1935. 1. 14—17.

sebbeket említsük.¹⁶ Valamennyi esszé, kritika, ismertetés — újjáteremtés is, dialógus a javából. 1935-ben egyre inkább szükség van erre: hitet tenni a haladás mellett. Vendredi címmel hetilapot indítanak a haladó francia írók: Jean Cassou, André Chamson és Gide. Gyergyai azonnal felhasználja az alkalmat, hogy Gide új írói hitvallásából néhány mondatot fordítson, a Nyugat olvasói számára, s ez üzenet jellegű legyen magyar íróársainak. „Testvér, ne fogadd el az életet, úgy, ahogyan az emberek nyújtják. Ismételj szüntelenül: csak rajtam múlik. Csak a gyáva nyugszik bele abba a rosszba, ami az embertől függ...”¹⁷

Gide hite Gyergyaié is, egy külön, egy ezután eljövendő emberiségben, a dialógus lehetőségében, az áhított egységes Európában. Tisztában vannak azzal, hogy az a kultúra, amelyik visszautasítja a dialógust, amelyik megelégszik önmagával és mindenre van kész válasza, vita nélkül — ezzel a gesztussal aláírja a saját halálos ítéletét.¹⁸ Vagyis, Babits szavaival: „Egy nemzet annyit ér, amennyi a műveltsége, a kultúrája. És a kultúráknak nem elpusztítani, hanem gazdagítani kell egymást — egyik nyelv a másikat, egyik gondolkodásmód a másikat, egyik műveltség a másikat.”¹⁹

Az Osvát és Babits szerkesztette Nyugat ezt a koncepciót próbálja megvalósítani, ahogyan a francia szellem 1925—1935 közötti jelenlétének e rövid, vázlatos vizsgálatával bizonyítottuk.

---

¹⁶ Nyugat, 1935. 1. 350—352., 516—518.; 1935. 2. 53., 466.

¹⁷ Nyugat, 1935. 2. 500.

¹⁸ Vö.: Denis de Rougemont. Idézi: Kiss Gy. Csaba: Párbeszéd Európaért. = Hitel, 1990/24. 40.

¹⁹ Babits Mihály: Az igazi haza. In: Arcképek és tanulmányok. Szépirodalmi, Bp. 1977. 63—64.

PIROSKA MADÁCSY

FRANZÖSISCHER GEIST IN DER ZEITSCHRIFT NYUGAT (1925—1935)

Ab 1925 entfaltete sich die organisatorische Rolle der Zeitschrift Nyugat, neben der Veröffentlichung literarischer Werke wurde nämlich die kritische Stellung zum Ausdruck gebracht. In der zweiten Hälfte der 20-er Jahre wurden in dieser Offizin des freien künstlerischen Geistes literarische Aufsätze französischer Relevanz in steigender Masse publiziert. Dieses französische Interesse erreichte seinen Höhepunkt in dem Jahre 1930, nach 1935 nahm allmählich ab. Eine französische Schule bildete sich in dem Kreis von Kosztolányi und Babits heraus, deren Vertreter die französischen Lehrer des Eötvös-Kollégiums, Maxime Beaufort, Aurélien Sauvageot, François Gachot (gleichfalls französische Korrespondenten der Zeitschrift Nyugat) und die jüngeren Schriftsteller-Kritiker wie Albert Gyergyai, Marcell Benedek, László Gera, Nándor Szávai und Sándor Márai waren.

SZÉLES KLÁRA

VAJDA JÁNOS ÉS PÓSA LAJOS

Egy líratörténeti epizód

Mi köze lehet egymáshoz e két, életkorban, poétikában, esztétikai minőségben, személyiségként olyannyira eltérő lírikusnak? „Irodalmi” találkozásuk egyszeri, alkalmi csupán. Mégis, a fennmaradt írásos nyomok érdekesek: éppen alapvető különbözőségük jellegzetes — Pósa Lajos személyén, poézisén túlmutató —, típusos kivetítései.

1886. július 18-án, a *Szegedi Napló*-ban megjelenik Pósa Lajos *Vajda János*hoz című hódoló verse.¹ Mintegy aláhúzza, versbe foglalja itt (a Tárca-rovatban), azt, amit e lapszám vezércikkében tesz szavá: a nagy költő méltatlan mellőzöttségét. A huszonhatéves újságíró tisztelgése ez a „nagy öreg” (akkor hatvankilenc éves) mester előtt. Ez az az időszak, amikor Vajda János a saját költségén megjelentetett *Vészhangok* című verseskötetének erkölcsi, anyagi bukása óta (1860), hatalmas — tizenkét esztendő — szünet után, újra, különböző módokon és különböző műfajokban próbálkozik közönsége megnyerésével. Összesen tizenkét kötete, kiadványa jelenik meg, de mindannyiszor újabb kudarccal, érdektelenséggel találkozik.² Barátai készülődnek arra, hogy társasággá verbuválódva maguk adják ki a költő műveit.³ A *Szegedi Napló* szerkesztői hozzájárulnak a kedvező hangulatkeltéshez, összekapcsolva ezt saját előfizetési kampányukkal.⁴

Ilyen körülmények között jelenik meg Pósa Lajos verse. Vajda János egy hét múlva, levélben köszöni meg.⁵

---

¹ Vö. Vajda János *Összes Művei* kritikai kiadás. 10. (Levelezés). Sajtó alá rend. és jegyz. Boros Dezső. Akadémiai, Bp. 197?—, 371.

² 1872. Kisebb költemények. A Kisfaludy Társaság kiadása; 1876. Újabb költemények (saját költségén), ugyanebben az évben Magyar bors című anekdotagyűjteményt szerkeszt; 1877. Találkozások, Budapesti életkép versekben (saját költségén). 1878. Hitágazatok. Quintus álnéven politikai röpirat; 1881. Összes költeményei két kötetben, a Nemzeti Könyvtár sorozatban jelennek meg, Abafi-Aigner Lajos a kiadó. Ebben az évben elbeszéléseit is publikálja kötetben, Homonnai Béla álnéven, valamint Magyar birodalmi politika című röpiratát P-i Z-th A-1 szignóval, Aigner segítségével hozza nyilvánosságra. 1882. Szerellem szótára és kalauza című kötetének megjelenése. 1884. Dal és beszély címen Ábel és Aranka elbeszélő költeményét és újabb verseit a Franklin Kiadó vállalja. 1886. Törzsök Jankó vagy a három erős ember című verses meséje, majd A jó egészség és a hosszú élet titka címmel verseszedett egészségügyi tanácsai a Jó Könyvek sorozatban válnak olvashatókká. Mindet gyér visszhang, vagy közöny fogadja.

³ 1887-ben Újabb munkái két kötetben, így jelennek meg egy barátiból alakult társaság jóvoltából, Vajda 70. születésnapjára.

⁴ Vö. 1. sz. jegyzet 371.

⁵ A levelet először Scheiber Sándor közölte: Két Vajda János levél. ItK, 1964. 678—689.

Budapest, 1886. július 25.

Igen tisztelt Uram! Kedves jó Kolléga!

Egy rövidebb kirándulásról hazatérve, múlt vasárnap épen itthon, szokott reggeliző helyemen ért a meglepetés, melyben Ön részesített. Nem siettem írni Önnek, mert bizonyos voltam abban, hogy Ön úgy is jól tudja, mennyire képes vagyok fölfogni e kitüntetés egész értékét. De azt mégis meg akarom jegyezni, hogy az elismerésnek minden eddigi megnyilvánulásai között ez volt reám nézve a legnagyobb, legkellemesebb hatása. A mily igaz, hogy „borban az igazság”, olyan való, vagy még inkább az, hogy a szép költeményben is igazságnak kell rejleni, mert különben nem lehetne szép. (...) a valódi költők az igazság csalhatatlan pápai. A dal olyan, mint az imádság: vagy egyáltalán nem imádkozik az ember, vagy ha igen, hát szíve szerint beszél. És aztán, miért is beszélt volna ön nekem egyebet? Forrása a tiszta lelkesedése lehete csupán, a számításnak, személyes elfogultságnak egy makulányi része nélkül! Hát nincs-e bőséges okom büszke lenni az Ön költeményére? Örömet a meglepetés is fokozta, hogy Ön — épen Ön tette ezt!!

Talán az őszön elrándulok megint Szabadkára s ha időm engedi, régi vágyamhoz képest megnézem Szegedet, hogy gyönyörködjem modernsége részleteiben, mert remélem, hogy kor- és divatszerűsödik. És akkor remélem találkozunk, és megölelhetem, mint igazi költőtestvért és szoríthatom becsületes jobbját.

Pályatársi szeretettel

Tisztelő hű barátja:

Vajda János

Ez a levél több objektív és szubjektív tényről tanúskodik. Kiderül belőle, hogy Vajda készült Szegedre, meg akarja nézni a nagy árvíz után újjáépült várost. Útbajtené, miközben Szabadkára megy, pontosabban a palicsi tóhoz (ő „Pality”-ként említi) szokásos őszi vadász-kirándulásra. Felfigyelhetünk arra is, hogy a közel hetvenéves költő milyen fontosnak tartja — itt az újjáépítés kapcsán — a „kor- és divatszerűsödést”, a „modernséget”. Emlékeztethet ez a kitétele a „Budapesti életkép versekben” — alcímű *Találkozások*-ra, amely költői változatban, verses regény formájában ad hírt erről a korszerűség, modernség iránti vonzalmáról, — még 1877-ben. A hódolat fogadásának módja: jellegzetes Vajda-attitűd. Az akkor oly sokszoros csalódást, kevély költői önérzete új és új megszégyenülését átélő művész, immár végletes megbántottsága remeteségébe visszavonulva, kisszámú híveinek hűségnyilatkozatait, ügyében való fáradozását zavarba ejtőnek, mintegy lekötözőnek érzi. Sértett, ám fokozott büszkeségében ezt úgy hidalja át, hogy nagyúri bőkezűséggel, jókora túlzással válaszol pártfogói gesztusaira. „...El vagyok telve csodálattal és hálával Önöknek irányomban tanúsított nagylelkűségéért... Föl lesznek írva, mint az irodalomparódiák Napoleonjai” — írja a művei kiadását szorgalmazóknak.⁶

⁶ VJÖM Kritikai kiadás 10. és 2. kötete.

Pósa Lajos esetében kisebb a lekötelezettség-érzet. Valódi az öröme: az ifjú költőből érdek nélküli lelkesedés szól. Viszonzásul nem fukarkodik a pályatárs nagyrabecsülésének bókolóan túlzó szavaival: Pósa Lajos verse számára „kitüntetés”, minden elismerés között „a legnagyobb, legkellemesebb hatású”; örömet a meglepetés is fokozza, hogy „Őn — éppen Őn tette ezt!” Kettejük költői világának, a Pósa-vers és a Vajda-líra alapvető távolságát pedig egy — Vajdára ritkán jellemző — tapintatos, s szinte „diplomátikus” fordulattal hidalja át. Kettejük ars poeticájának, szemléletének egyik alapvető különbségéről van szó. Pósa — Vajdához írott versében —, nagyvonalúan, s talán a szelídítés szándékával? a maga módján, leegyszerűsítve summázza a Vajda-líra gondolatiságának lényegét: „Költészeted kezembe adja / A hit erős, szent kötelét.” A kijelentés természetesen fakad a Pósa-poézis gyermeki, s kegyes, felszínes közhelyekben megnyilvánuló gondviselés-hitéből, ámde kevésbé van köze Vajda megvallott kételyeinek mély gyötrődéseihez. Válaszlevélben az idős költő kibékítő, közös találkozáspontot keres, egyetértés lehetőségét saját külön igaza megtagadása nélkül. Megleli a szép költemény igazságáról szólva — óvatos általánosságban —, majd a kényes vallási, hitbéli vonatkozást mesterien megkerüli a fordulattal: „...vagy nem imádkozik az ember, vagy ... igen”: fenntartja a lelkiismereti szabadságot, a maga módján, a maga korában rebellis, külön utat járva. A „dal” és „ima” azonosítása pedig „A dal olyan, mint az imádság”, sajátos tétele ennek a Vajda-féle pogányosan keresztény hitvallásnak. Egyenes folytatása, megerősítése ez annak, amit jóval korábban, egyéni, magasszintű mű formájában fejezett ki, *A jáborfa regéjében*. Ott a „dal” úgy tölti be „ima”-szerepét, hogy mintegy orfeuszi varázslatként, ráolvasásként tesz csodát. S akihez szól, a babonás szépségű hölgy is a „Dalima” nevet viseli. Egybehangzóan az „Imába dalba foglalt” Gina-szerelemmel (*Harminc év után*). De nézzük meg közelebbről magát a hódoló Pósa-verset!

Vajda Jánoshoz

Napos mezőn elandalogva,
Hol gerle bug, rózsa virul,
Hol mézsovár méhek csapatja
Zümmög a völgy virágirul:
Lángszivedet érzem dobogni
Örök mohó szerelmi vággyal,
Verésiből fakad talán a
Párját hívó édes madárdal!

A harsogó vihart ha hallom,
Mely rázza fenn a bérctetőt:
Lelkembe csap lantos zenéje
Fuvallva rá az őserőt,
Elámult lelkemen keresztül
Villámlás közt tisztítva nyargal —
A porba sujt kobzod haragja
S főlemelsz egy szárnyas szavaddal.

Tűnő idők egy-egy csodáját,
Ha látom a nagy üstököst
S elgondolom, hogy fut magában
A csillagok világa közt:
Téged látlak költészetünknek
Te társtalan nagy csillaga!
Nyilként haladsz a büszke pályán,
Keringeni nem tudsz soha!

Ha fölrepülök a magasba
Kutatni a lét titkait:
Ez a roppant nagy végtelenség
Kétségbeejt, szédít, vakít,
Szakadoz a mennybolt körültem,
Világok hullnak szerteszét —
Költészeted kezembe adja
A hit erős, szent kötelét.

S ha bolygok az erdő homályán,
 Hol az alvó szellő pihen,
 S a bujdosó vad megsebezve
 Elrejtezik bus mélyiben:
 Könnyhullatások közt gondolok rád,
 Te nagy dalnok, vérző sziveddel!
 Mig haldokolsz árván magányban:
 Az örök hír játszik neveddel.

Gondos számbavétele ez a lassan leáldozás felé tartó, lassan távlataiban kirajzolódó Vajda-költészetnek. A megjelenítés, a versbefoglalás módja pedig mintegy szembesíti az olyannyira eltérő két költőt — két világot.

Az öt szakasz: öt költői helyzet, mind egy-egy karakterisztikus motívum-sora Vajda lírai univerzumának. A „mohó szerelmi vágy”, a „harsogó vihar”, a magányos üstökös, kétségbeejtő végtelenség, homályos erdőn bolyongás képei, valóban a Vajda-poézis kontúrjait érzékeltetik hűen, ahogyan azok a fogékony költőtárs lelkében tükröződnek. Ugyanakkor e fogékonyság korlátait, a tükröződés körvonalainak elmosódottságát is követhetővé teszik.

A nagy költő előtt tisztelegve helyenként saját szavaival, mintegy belső idézésként jeleníti meg Pósa Lajos a jellegzetes Vajda-képeket. A Vajda-kifejezéseket saját áhítatos lelkiállapotai foglalatában interpretálja, s így, akaratlan hatástalanítja őket. A „mézsovár méhek” Vajda érzéki varázslataiból kerültek ide — akár az előző évben megjelent *Kísértetekből*. („...mint a méz a méheszárnynon, / Már csak az ingó játszi árnyon / Szállongó illatár beszél / Az isteni gyönyörrel, melybe’ / Erdő-mező alél pihegve;” /. Csakhogy az „isteni gyönyör”-rel, egyetemes érzékiséggel átítatott vajdai táj itt jólismert, illedelmes idillé törpül: gerlebugással, rózsavirítással, zümmögéssel társítva. S ahol a merész Vajda-túlzások nyomába szegődne, ott oly módon él a költői szabadsággal, hogy vakmerő hasonlat helyett szónokias, avult, sikerületlen nagyotmondás kerekedik csupán. („Lángszívedet érzem dobogni / ... / Verésiből fakad talán a / ... madárdal!”) Hasonlóan jár akkor, amikor a „harsogó vihar”, tisztító „villámlás” haragvó, prófétikus költőjét idézi. Vajda eredeti közegében — többek között — így találkozunk a képekkel: „Olyan vagyok, mint olly idő / Mely a vihart előzi meg; / Csendes, sötét, kétségbeejtő, / Tüzet hányandó bérc vagyok, / Még ajakam csöndes, de rajt / Mindent megégető harag / Dühös tajtéka sustorog.”⁷ Pósa versében a vihar „harsogó” jelzője, s az, hogy „rázza fenn a bérctetőt”, a kép erőteljességének felfokozása helyett erejét veszti. S ez csak folytatódik az „őserőt fuvalló”, lelkébe csapó „lantzene”, s a porbasújtó „kobzod haragja” összetételek, hiteltelenné vált, elkoptatott szavak, szókapcsolatok, „szárnyas szavak” emlegetésével.

A hódoló költemény középpontjába állítja az üstökös-metaforát. Itt szinte szó szerint *Az üstökös* kitételeit építi saját strófájába. S a következő két versszakban is erre törekszik. A végtelenség, világok széthullásának kataklizma-élménye éppúgy, mint a sebzett vadat mélyében rejtő erdő borongása Vajda-versek képeit, szavait idézi. Amit Pósa hozzátesz, az a (már említett) „hit erős, szent kötele”, illetve a verset lezáró érzelmes

⁷ Köhő barátomhoz.

sorok tropusai: a „könnyhullatás közt” rá gondolás; s a „nagy dalnok” víziója, amint „vérző” szívvel, „árván magányban” haldokol. Ezek, a tisztelgő óda szerzőjének saját forrásaiból merített részek nemcsak kora igénytelen, sekélyes költészetének sablonjai, szóvirággá üresedett kifejezések; hanem pszichikai indíttatásaikban is századeleji, múlt (18.) századi érzékenység-eszményre utalnak: a szentimentalizmus, majd biedermeier könny- és vérző szív-kultuszára.

Az önmagában nem különösen figyelemreméltó Pósa-vers érdekes dokumentuma a két — olyannyira más úton járó költő — irodalmi „találkozásának”. Ugyanakkor e „találkozás” emberi, és különböző értelemben vett költői szempontú viszonylagosságának. Az ifjú újságíró-verselő kétségtelen hódolatát akarva-akaratlanul éppen annak a szemléletnek a jegyében, s megfelelő stílus-eszközei segítségével fejezi ki, amelyet a dicsőített mester meghaladott.⁸ Nemcsak két költő, hanem két, alapvetően eltérő művészi világ: két felfogás, két stílus az, amely a találkozás látszata mögött összeütközik. S immár az utókor szemével nézve, e „generációs” ütközésben a huszonhatéves bizonyul avultnak és az „őreg” Vajda — az úttörő fiatalnak.

---

⁸ A Vajda-költészet egészére gondolunk, főként remekeire. Helyenként — s nemcsak zsenyéinél, hanem más, gyengébben sikerült verseiben is — maga is akarva-akaratlan, vissza-visszatér az elhagyott, avult kifejezőmódhoz, kora divatos, sekélyes közhelyeihez gondolatban, stílusban. Vö. Gyermekkorom tájéka, A meyerlingi halott, Idyll stb.

KLÁRA SZÉLES

JÁNOS VAJDA UND LAJOS PÓSA
Eine lyrikhistorische Episode

Die Dichtkunst und Person von János Vajda und Lajos Pósa können aus mehreren Sichten für ganz verschieden gehalten werden. Das diesmal dargestellt Gedicht von Lajos Pósa, ein Lobgedicht an Vajda, ist also eine zufällige Episode. Aber eben in diesem Sinne ist es geeignet, als literatur- und stilgeschichtliches Dokument ausgewertet zu werden.

JEGYZETEK AZ IRODALOMTÖRÉNETÍRÁSRÓL

Aligha van hálásabb, de egyben nehezebb feladat a középiskolában a magyar irodalom tanításánál. A nehézségek sokfelől adódnak, úgy hiszem azonban, legnehezebb az irodalomtudomány és az irodalomtanítás összehangolása. Kérdés ugyanis, jó eredményre vezet-e, ha az irodalomtanítás tárgya és módszere szorosan követi az irodalomtörténeti szemlélet koronkénti változásait.

Koronkénti változásokról beszélnek: ez is jelzi, hogy irodalomtanításunk jelenlegi helyzetét vizsgálva elégtelennek tartom csak a jelent venni szemügyre. Meggyőződésem, hogy az irodalomtanítás „mit”-jéhez és „hogyan”-jához, tárgyhöz és módszeréhez csak némi történeti áttekintéssel szólhatunk hozzá.

A múlt vizsgálatára legalkalmasabbnak látszik néhány tankönyv átlapozása. Anyaguk felvilágosít arról, mi tartozott bele a középiskolai tananyagba; feldolgozási módjuk, előszavaik, bevezetők, jegyzeteik elárulják, milyen módszert tartottak helyesnek irodalomtörténeti ismeretek közlésére.

A múlt század második felében hosszú ideig használták Toldy Ferenc tankönyvét (A magyar nemzeti irodalom története, Pest, 1872³). Ez szinte kihagyás nélkül öleli fel mindazt, amit a kutatás a magyar irodalom történetéről addig napvilágra hozott. Így a könyv terjedelme hatalmas, a mindent elmondani akarás miatt stílusa nehéz. Ezzel Toldy is tisztában van; az Előszóban figyelmeztet: „Az irodalomtörténet nem gyermeknek, azaz irodalmilag fejletlen, akár fiatal, akár nem fiatal tanulónak való; s épp ez azon szak, melynek legsajátabb hivatása: a tanulót az iskolaiságból kiemelve, a szabad irodalomba bevezetni; azon hidas ez, mely a vízszínnél sokkal magasabb partra viszen fel, s ezért nem-meredek nem lehet.” Toldy irodalomtörténészként, nem pedagógusként írta tankönyvét, kiderül ez abból a tanácsból is, amelyet a tanároknak adott könyve használatához. Szerinte az a feladatuk, hogy a tankönyvet magyarázzák, tömörségét oldják fel a tanulók számára, „műfogalmait”, szak kifejezéseit értesék meg velük. Toldy úgy vélte, a tanulóknak nem az irodalmat, hanem történetét kell megismerniük. Jellemző az a tanácsa, hogy először a könyv tartalomjegyzékét tanulják meg, mert az, mint írja, „nemcsak a könyv szerkezetével ismerteti meg, a benne való tájékozódást könnyíti, hanem az irodalmi korokat is folyton szem előtt tartani segít.” Maga az irodalom legfőbb illusztrációként kaphat némi szerepet a tanítás során: miután a tanár megmagyarázta a tankönyv szövegét, sort keríthet arra is, hogy egy-egy szemelvényt olvason fel a tárgyaló írótól, „melyet nemcsak értelmez, hanem széptanilag is méltat, mégpedig mindig a korról, vagy íróról hozott ítéletre vonatkoztatva.”

Beöthy Zsolt Toldynál is hosszabb ideig uralkodó tankönyve (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, Bp. 1877.) új módszert ír elő. Könyve előszavában Beöthy ezt írja: „Irodalmi tanáraink ma már majdnem kivétel nélkül igen helyesen azt az eljárást

---

³1949-ben írtam, amikor Grezsa Ferenc tanítványom volt a kecskeméti Katona József Gimnáziumban. A Válaszba szántam. Közlésére sem akkor, sem azóta nem került sor. O. L.

követik, hogy a növendékeket olvasmányok által mindenek előtt közvetlen ismertetik meg jelesebb íróinkkal." A tankönyv szövege azonban arról tanúskodik, hogy az irodalmi művet gyakran elfődi méltatásának nemzeti retorikája. Beöthy könyvét ez a retorika, előadásának magával ragadó lendülete, pátosza tette népszerűvé. Az irodalom valódi megismerésében kevésbé segítette a tanulót, de lelkes és vonzó előadásával érzelmeket keltett benne. Beöthy irodalomtörténete díszes Pantheon, ahová áhítattal kell belépünk. A nemzet nagyjaiként bemutatott költőknek és íróknak kijáró hódolatot nemzedékek tanulták meg tankönyvéből. Az irodalomórát tűz, lelkesedés hatotta át, a tanárok csillogó, gyakran könnyes szemmel tartottak szép szónoklatokat, minden bizonnyal a diákok feleletei is — a szó szerint megtanult Beöthy-szöveg — az irodalomért való lelkesedést mutatták.

A pozitivistá irodalomtudomány nem hatolt be az iskolákba. Az apró adatokon bogarászó tanár bizonyára kivétel volt, kutatási eredményeit szakfolyóiratban tette közzé, nem az irodalomórán. A pozitivizmussal járó agnoszticizmus legfőljebb úgy jutott el az iskolai tanításba, hogy lohadt a főtebb jellemzett lelkesedés.

Bizonyára annak az általánosan érvényesülő pedagógiai törekvésnek keretében, hogy az oktatás legyen gyakorlatiasabb, az irodalomtörténet vagy irodalom, író vagy mű alternatívákban a két háború közt egyre inkább az utóbbiak kerültek fölénybe. Az új tankönyvek (pl. az Alszegehy—Bristits—Sík) magyarázatos szöveggyűjtemények, szerzőik irodalomszemlélete nem érvényesül bennük előírásként. A tanárok egyetemreől hozott, gyakran csak másod, vagy harmadkézből átvett szellemtörténeti szemlélete azonban újra megzavarta az irodalomtanítást. Kissé karikírozva „bizonyos elemek keresésének” nevezhetnénk a lábra kapott új módszert. Mielőtt egy „szellemtörténeti” korszak tanításába kezdene a tanár, felsorolja e kor irodalmának jellemző jegyeit, s ezeket a jegyeket nyomozza a tanulók tanár által vezetett közössége (együttes szövegelemző módszer) vag csak maga a tanár (előadó módszer) a könyv szemelvényeiben, a háziolvasmányokban, esetenként a kiegészítésül bemutatott szövegekben. Az irodalom így példatárrá válik: a reneszánszé, a barokké, a klasszicizmusé, a preromantikáé, a romantikáé, a biedermeieré stb. Jellemző dolgozatcímek, érettségi tételek: Romantikus elemek Vörösmarty drámaiban, Biedermeier elemek Petőfi szerelmi lírájában stb. Az irodalmi mű nem sajátos egyediségében, hanem korából meghatározott szellemi jelenséggént áll így a tanulók előtt.

A legutóbbi időben kezd érvényesülni az iskolában a marxista irodalomszemlélet. Ezt képviselő tankönyvek még nem születtek: a tanárok továbbképzésük keretében s főként friss olvasmányaikból, a tanulók az Országos Neveléstudományi Intézet Tanulj jobban! füzetéből ismerhették meg. Az átmeneti helyzet különösen időszerűvé teszi, hogy az eddigi tapasztalatok birtokában részben a máris jelentkező, részben a várható nehézségekre, veszélyekre fölfigyeljünk.

Elsőként arra, hogy az új irodalomszemlélet vitatkozó módszerű, átértékelő célzatú. Vitatkozni azonban csak megalapozott irodalmi ismeretek birtokában lehet; megbízható eredménnyel csak azt értékelhetjük át, amiről a korábbi nézeteket is számba vettük. Ha mindezek nélkül kapják a tanulók a vitatkozó módszert, és az átértékelés eredményeit, hiányos marad az irodalomismeretük.

Föl kell figyelnünk a szellemtörténetnél látott „elemek” másként jelentkező veszélyeire is. Kísért az a törekvés, hogy az időszerű szemlélet szerint haladónak minősíthető elemeket keressünk a művekben, ezek alapján, ezek szempontjából értékeljük őket.

Így gyengébb művek, kevésbé jelentős írók léphetnek előtérbe értékesebbek, jelentősebbek rovására. Berzsenyi művei közül régebben háttérbe szorult *A Pesti Magyar Társasághoz írt episztola*; nem lenne jó, ha ezentúl ez szorítaná háttérbe ódáit, elégiáit. Csokonainak igen szép költeménye *Az este*; hiányos képet kapnánk azonban róla, ha csak azt állítanánk pályaképének tengelyébe. Meghamisítjuk középkori irodalmunkat, ha Apáti *Cantilenáját* helyezzük a középpontjába; elszegényítjük 17. századunkat, ha mellőzzük Pázmányt.

Félő, hogy a közös műelemzés a kíváncsiságnál inkább háttérbe szorul. Az átértékelés felé forduló figyelem nehezíti a kellő anyagismerettel nem rendelkező tanulók bevonását a közös munkába. Az újszerű, nem is kiértelt eredményeket könnyebb folyamatos tanári előadásban megfogalmazni, mint kérdések és feleletek kereszttüzében tisztán tartva kibontakoztatni. Főnnáll eközben az a veszély is, hogy épp az érdeklődőbb tanulók a fölültesen megismert marxista szemléletet könnyen kezelhető fogalmi hálóként alkalmazzák általuk alig ismert művekre.

Az elmélyültebb közös munkát akadályozza az is, hogy a tanár az elavult tankönyvet félretelve diktálásra kényszerül, vagy arra, hogy jegyzeteléshez szoktassa a tanulókat (persze a jegyzetelés elsajátításának bizonyára meglesz majd a haszna az egyetemen, főiskolán).

Irodalomtanításunk fő veszélyének ma is a túlzott tudományoskodást látom. Könnyen beleesünk abba a hibába, hogy művek megismertetése helyett a róluk való legújabb nézeteket tanítjuk. Helyes az a törekvés, hogy a tanulók spontán műélményét tudatosítani akarjuk, de helytelen, ha közben az élmény megfakul. A középiskolának különben sem az a feladata, hogy irodalomtudósokat, hanem az, hogy értő olvasókat, irodalomszerető felnőtteket neveljen. Nélkülözhetetlen ehhez az is, hogy — ha nem is Beöthy nemzeti retorikájával, hanem annál bensőségesebben — fölkeltsük az irodalom iránti tiszteletet is. Ne feledjük: a középiskola nemcsak oktat, hanem nevel is. A költőknek, íróknak és műveik hőseinek be kell tölteniük a példakép szerepét is. Hogyan tölthetnék be, ha — mint manapság szokás — minduntalan korlátaikat emlegetjük?

Félrérés ne essék: nem akarunk lemondani a tanulóknak kialakítandó irodalomszemlélet értelmi megalapozásáról. Nem erről, hanem az ítélkező nagyképűségről kell lemondanunk. Tanár és tanuló előtt példa lehet Kazinczy, aki kora kiemelkedő irodalmi műveltségének birtokában sem szégyellt meghatódni, föl-fölsikoltozni a gyönyörűségtől egy-egy szép mű olvasása közben.

(Hét év múlva)¹

Az Akadémia és az Oktatásügyi Minisztérium ankétján súlyos megállapítások hangzottak el a középiskolai irodalomtanításról. Az egyik résztvevő, Gerézdi Rabán az országos tanulmányi versenyre írt dolgozatok alapján azt vizsgálta, mennyire hatott a dogmatizmus a középiskolai irodalomtanításra. Megállapította a dolgozatokról, hogy mondanivalójuk „kevés kivétellel a legrosszabb értelemben vett ideologizálás és vulgarizálás”. Végso következtetése szerint: „Az irodalomtörténeti dogmatizmus eljutott a

---

¹ Cím nélkül, hozzászólásként küldtem el 1956 szeptemberében az Irodalomtanításban kezdett vitához. Nem közölték. Szövegét, mint az előző cikkét is, ezúttal lerövidítettem. O. L.

középiskoláig, és megölte az irodalomtörténeti érzéket és az irodalmat. A dolgozatokra írt tanári bírálatok azt mutatják, hogy e tekintetben a tanárok sem állnak sokkal jobban növendékeiknél.”

A helyzet még rosszabb, mint a tanulmányi verseny dolgozatai mutatják.. A legfőbb hiba ugyanis nem az, hogy a középiskolások irodalomtörténeti tudása hiányos és vulgáris. Sokkal inkább az, hogy a dogmatizmus, a vulgarizálás megölte bennük az irodalom szeretetét. Erre mutat rá Makay Gusztáv Irodalmibb irodalomtanítást! című cikke az Irodalomtanítás 1956 augusztusi számában.

Mi ennek az oka, hogyan jutottunk ide, mit kell tennünk, hogy megváltozzon a helyzet? Főltétlenül helyes, amit Makay ajánl: olvassunk minél többet az órákon, törődjünk vele, hogy az irodalom élményt keltsen tanítványainkban. Kérdés azonban, elegendő-e ez orvoságnak.

Irodalomtanításunk az elmúlt években szorosan felzárkózott irodalomtörténet-írássunk mögé. A gyakran változó tankönyvek igyekeztek a legfrissebb eredményeket közvetíteni. A továbbképzés különféle formái biztosították, hogy a tanárok azon melegében értesüljenek az új eredményekről. Ez nemcsak azért vált hibák, torzítások melegágyává, mert a dogmatizmus, különösen 1953 előtt, általában jellemezte irodalomtörténetészeink munkáit is, hanem azért is, mert a tanárok kritikátlanul fogadták el a gyakran egymásnak is ellentmondó új véleményeket. Így történhetett, hogy pl. Madách értékelésében tétova hanyódtak Waldapfel és Hermann, Lukács és Sőtér véleménye között, hogy Jókait hol elmarasztalták romantikája miatt, hol bebizonyították róla, hogy igazában realista, míg végül (Barta János nyomán) romantikáját is értékelni merték. Az irodalomtörténetet az elmúlt években a polemikus hangvétel jellemezte; bevonult ez az irodalomórákra is.

Tudom, hogy mindez részben már a múlté. De nem teljesen. Új tankönyveket írni, új utasításokat szerkeszteni könnyebb, mint a szemléletet, a gondolkodást megváltoztatni. Ne feledjük: vulgarizálni könnyű. Nincs egyszerűbb, mint a műveket közvetlen politikai mondanivalójuk szerint értékelni. S ha ez nem táruul fel, könnyebb beléjük magyarázni, mint az irodalmi alkotás és a társadalom bonyolult, áttételes kapcsolatait megkeresni.

Az új tankönyvek jobbak, mint azok, amelyeket néhány éve használtunk. (Azok a diákok, akiknek dolgozataiból Gerézy Rabán következtetéseit levonta, még a régi könyvekből tanultak.) Ne higgyük azonban, hogy a tankönyvekben már nincs hiba. Az említett tanácskozás referátuma és hozzászólásai (különösen Szauder Józsefé) fölhívják a figyelmet arra, hogy a jelenlegi tankönyvek részletes bírálatára is szükség van. Erre természetesen nem vállalkozhatom, nem is egyetlen ember feladata lesz ez. Csak egy tankönyv egyetlen részletére szeretnék kitérni.

Az I. osztályos tankönyv első fejezetére. Petőfi *A XIX. század költői* című verséről abban ezt találjuk: „Petőfi ebben a költeményében félreérthetetlen világossággal határozza meg a költők és általában a szépirodalom feladatát. Nem érdemli meg a költő nevet az, aki csupán 'saját fájdalmaról' s 'örömről' dalol, s elszakad a társadalom égető problémáitól. Az igazi költő 'lángoszlop' legyen: izzó szenvedéllyel álljon azok pártjára, 'Kik nap hevében, éhen-szomjan, Kétségbeesve tengenek'. Világítsa meg a dolgozó nép előtt a jobb, igazságosabb jövőbe vezető utat, vagyis küzdjön az emberi haladásért.” Nem fogadható el, amit Petőfi írt? Dehogynem. De azt is látnunk kell, hogy az adott történelmi helyzetben, az 1840-es évek forradalomtól terhes légkörében a költészet akkor legfontosabb feladatát hangsúlyozta. Költészetének egésze azt bizonyítja, hogy ő sem volt csak

forradalmi, csak politikai költő. A szerelem, a barátság, a szülei iránti szeretet, a tájak szépségében, a természet csodáiban való gyönyörködés, az életen és halálon való megrendülés is beletartozott költészetébe. A tanár természetesen beszélhet minderről, a tankönyv azonban elmulasztja ezt. „Az irodalom fegyver” — állapítja meg, összefoglalva a vers magyarázatát, s még azt sem teszi hozzá, milyen bonyolult, milyen különleges szerkezetű fegyver. A tanulók tudatában ezért megállapítása így módosul: az irodalom bunkósbot. Egyszerű kéziszerszám, nincs vele más probléma, mint az, hogy ki üt, kit üt, kinek az érdekében üt.

Hogy a tanulókat meggyőzzem a Petőfi költeményéből levont általánosítás szélességéről, meg szoktam kérdezni őket, mi a véleményük ezek után a *Szeptember végén* című költeményről. Két nézet alakul ki. Egyik szerint — valami homályos szimbolika révén — az is politikai mondanivalót fejez ki. (Ennek a nézetnek a képviselői lesznek negyedikes korukra vulgáris elméletgyártók, akik minden műbe képesek akármit belemagyarázni; gyakran ők jutnak be a tanulmányi verseny döntőjébe). A másik rész, a többség szomorú lemondással vagy cinikus kajánsággal állapítja meg, hogy ezek szerint a *Szeptember végén* értéktelen. Az egyébként jó tankönyvnek ez a fejezete nem csak a XIX. század költői mondanivalójának általánosításával esik a dogmatizmus hibájába. Azzal a móddal is, ahogy a l'art pour l'art, a dekadencia és a formalizmus minden rendű és rangú képviselőjén elveri a port. Nemcsak azért helytelen ez, mert az általánosító ítélet igazságtalan, hanem főként azért, mert a tanulókat olyan dolgok fölötti ítélezésre szoktatja, amelyekről vajmi keveset tudnak.

Egyetlen fejezetről van itt szó, de nem akármilyenről. A tankönyv arra figyelmeztet: „Ezek a tanulságok egész évi irodalmi tanulmányaink alapelveit foglalják magukban, s ha irodalommal foglalkozunk, mindig észben kell tartanunk őket.” Pedig mindaddig, míg ezzel a szemléletmóddal nem szakítunk, ki leszünk téve a dogmatizmusnak, a vulgarizálásnak.

LÁSZLÓ OROSZ

AUFZEICHNUNGEN ÜBER DEN LITERATURUNTERRICHT

Es kann festgestellt werden, dass der Unterricht der ungarischen Literatur in einer Mittelschule eine äusserst reizende aber vielleicht die schwerste Aufgabe eines Lehrers ist. Für die wirklich schwerste Aufgabe kann die Zusammenstimung der Literaturtheorie mit dem Unterricht gehalten werden. Die Frage ist nämlich, ob es ein befriedigendes Resultat hat, als der Gegenstand und die Methode des Unterrichts den Wandlungen der literarischen Anschauungen genau folgt. Diese Fragen werden diesmal in zwei früher selbständigen, jetzt unter einem gemeinsamen Titel vereinigten Artikeln ausführlich analysiert. Den ersten hat der Verfasser als der Schüler von Ferenc Grezsa in dem Gymnasium József Katona in Kecskemét noch im Jahre 1949 geschrieben. Er hatte die Absicht, seine Abhandlung in der Zeitschrift Válasz (Antwort) zu veröffentlichen. Damals ist es ihm aber nicht gelungen. Die andere Schrift wurde sieben Jahre später im September 1956 verfasst. Die beiden Artikel werden hier zum erstenmal publiziert.

GYURIS GYÖRGY

GREZSA FERENC MUNKÁSSÁGA

Válogatott bibliográfia

Greza Ferenc, az irodalomtudomány doktorának munkásságát válogatva veszem számba. A hírlapokban megjelent írásokat a műveiről szóló könyvismertetések és a fontosabb, másutt nem jelentkező témáról szóló cikkek kivételével nem dolgoztam föl. A bibliográfiai tételek leírásai az MSZ 3424/1—78. és az MSZ 3424/2—82. szabványok szellemében készültek.

Bibliográfiám rendező elve az írások megjelenésének időrendje. A másodközlések és a könyvismertetések kivételével minden írást megjelenésének időrendi helyén közlök — a föllelhető adatok (pl. a műről szóló hírlapi ismertetés megjelenésének napja stb.) szerint. Ha a dokumentumon közölt és a valódi megjelenési év eltér egymástól, a bibliográfiai tételben is megadom a dokumentum megjelenési évét, ellenkező esetben nem. Az egymáshoz kapcsolódó közleményeket utalásokkal kötöttem össze. Ha a Greza szerkesztette kötetben saját írása is található, ezt egy tételben közlöm, a dokumentumot tekintve egységnek, míg az ott szereplő cikket a *Benne* kifejezést követően írom le.

A Greza Ferencről szóló cikkeket dőlt betűs szedéssel, a kézbe nem vett írásokat a tétel előtti csillaggal jelzem.

A mutató tételszámra utal, és egységes betűrendben tartalmazza a bibliográfiában előforduló személy- és testületi neveket, a tárgyszavakat, valamint dőlt betűvel az írások és kötetek megkülönböztető címeit. A dőlt tételszám azt jelzi, hogy az illető írás az adott személyről szól.

A bibliográfia anyaggyűjtését 1992. március 23-án zártam le.

RÖVIDÍTÉSEK

A	Alföld [Debrcen]	K	Kortárs
Akad. K.	Akadémiai Kiadó	Könyvism.	Könyvismertetés
Áll.	Állami	köt.	kötet
Bp.	Budapest	L.	Lásd
BTK	Bölcsészettudományi Kar	Lapk.	Lapkiadó Vállalat
CSMH	Csongrád Megyei Hírlap [Szeged]	M.	Megyei
DM	Délmagyarország [Szeged]	N	Napjaink
évf.	évfolyam	p.	pagina (oldal)
F	Forrás [Kecskemét]	sz.	szám
fol.	folio (levél)	Szépirod. Kvk.	Szépirodalmi Könyvkiadó
GF	Grezsa Ferenc	t.	tábla
Gimn.	Gimnázium	TIT	Tudományos Ismeretter- jesztő Társulat
ill.	illusztrált	Tj	Tiszatáj [Szeged]
Ism.	Ismertette	Ú.f.	Új folyam
It	Irodalomtörténet	Ua.	Ugyanaz
ItK	Irodalomtörténeti Köz- lemények	ÚF	Új Forrás [Tatabánya]
JATE	József Attila Tudomány- egyetem	Úf	Új Írás
		Vö.	Vesd össze

BIBLIOGRÁFIA

1954

- 1 Fielding nézetei az életről és az irodalomról: Halálának 200. évfordulójára == Tj.
— 8. évf. 4. sz. (dec.), p. 298—308.

1955

- 2 Juhász Gyula elfelejtett ifjúkori verseiből == Tj. — 9. évf. 4. sz. (aug./szept.), p.
231—234.
14 vers közlése. — Gyűjtötte: Batki Jenő, GF és Kovács Miklós.

1957

- 3 Juhász Gyula Máramaroszigeten == ItK. — 61. évf. 4. sz., p. 349—371.
1906—1907-ben. — Különnyomat is. — Részlete: Juhász Gyula, 1883—1937 / szerkesztette, a kísé-
rő szöveget és a jegyzeteket írta Paku Imre. — Bp.: Magvető, 1962. — p. 85—95.

1958

- 4 Örökség: Juhász Gyula válogatott prózai frásai == Tj. — [12. évf. 7. sz.](júl.), p.
10.
Könyvism.
- 5 Egy Juhász Gyula-vers története == It. — 46. évf. 3/4. sz. (szept.), p. 471—472.
— (Adatok és adalékok)
A Gondolkodó c. versről.

1961

- 6 Juhász Gyula publicisztikájából == Úf. — 1. évf. 3. sz. (máj.), p. 259—261. — (Hagyományaink)
Az Emlékezés Ady Endrére és A munkáskultúráról c. cikkek közlése jegyzettel.
- 7 Juhász Gyula az ellenforradalom világában: 1920—1922 == It. — 49. évf. 4. sz. (dec.), p. 427—447. — (Vita)
- 8 Tudományos diákköri dolgozatok, 1958/59. == Acta Historiae Litterarum Hungaricarum [Szeged]. — Tomus 1. (1960/1961), p. 60—61.
Könyvism.

1962

- 9 József Attila kézírata — A kozmosz éneke == It. — 50. évf. 1. sz. (ápr.), p. 134—137., [2] t. — (Adatok és adalékok)
A föllelt eredeti kézirat és a kritikai kiadásban közölt szöveg eltérései.
- 10 Juhász Gyula — a szocialista újságíró == Tj. — 16. évf. 4. sz. (ápr.), p. 8.
- 11 Középpütt vannak a felhők: Szakonyi Károly novellái == Tj. — 16. évf. 5. sz. (máj.), p. 3.
Könyvism.
- 12 Marika, énekelj!: Kassák Lajos könyve == Tj. — 16. évf. 5. sz. (máj.), p. 10. — (Olvasó-napló)
(g. f.) aláírással. — Könyvism.
- 13 Juhász Gyula pedagógiai nézetei == A hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Ált. Gimnázium évkönyve / közléstesi Vörös Mihály igazgató; ... összeállította Hajnal Imre. — 1944/1962. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — p. 17—24.
- 14 Simonyi Imre == Tj. — 16. évf. 7. sz. (júl.), p. 16.: ill.
A költő bemutatása.
- 15 Hideg napok: Vető Miklós verseskönyve == Tj. — 16. évf. 8. sz. (aug.), p. 7.
Könyvism.
- 16 Ebéd a kastélyban == N. — 1. évf. 7. sz. (okt. 1.), p. 6.
Könyvism. Illyés Gyula kötetéről.
- 17 Szántó Kovács János ügyében == Tj. — 16. évf. 11. sz. (nov.), p. 10. — (Tallózás)
(g.) aláírással. — Hibás adat az Új magyar lexikon 5. kötetében.
- 18 Értelmes világ == Tj. — 16. évf. 12. sz. (dec.), p. 5.
József Attila lírájának tudatossága.
- 19 Támadások Juhász Gyula ellen a Horthy-korszakban == Juhász Gyula, 1883—1937 / szerkesztette, a kíséző szöveget és a jegyzeteket írta Paku Imre. — Bp.: Magvető. — p. 337—343.
- 20 Írások Juhász Gyuláról: Bibliográfia == Juhász Gyula, 1883—1937 / szerkesztette, a kíséző szöveget és a jegyzeteket írta Paku Imre. — Bp.: Magvető. — p. 606—675.
Paku Imrével.
- 21 Juhász Gyula: Pályakép. — Bp.: Művelődési Minisztérium: TIT. — 38 p. — (Falusi füzetek)

1963

- 22 Kisregény vagy kis regény?: Hozzászólás az Írószövetség vitájához == Tj. — 17. évf. 1. sz. (jan.), p. 1—2.
- 23 GF == Tj. — 17. évf. 1. sz. (jan.), p. 12.: ill.
Munkásságának rövid ismertetése.

- 24 Akaratos népség: Tamási Áron drámái == Tj. — 17. évf. 2. sz. (febr.), p. 12.
Könyvism.
- 25 A beérkezés küszöbén: Kiss Ferenc könyve == A. — 14. évf. 1/2. sz. (jan./febr.), p. 159—161.
Könyvism.
- 26 Bemutatjuk fiatal munkatársainkat == A. — 14. évf. 1/2. sz. (jan./febr.), p. 181—182.
GF-ről: p. 182.
- 27 Ember fehér bottal: Baráth Lajos novellái == Tj. — 17. évf. 3. sz. (márc.), p. 8.
Könyvism.
- 28 A Kortárs Hódmezővásárhelyen == Tj. — 17. évf. 4. sz. (ápr.), p. 12.
(g.) aláírással. — A Petőfi Művelődési Házban márc. 12-én megtartott Kortárs-estről.
- 29 Magyar költők Itáliában: Reflexiók két verseskönyvről == Tj. — 17. évf. 5. sz. (máj.), p. 9.
Könyvism. Vas István: Római rablás és Garai Gábor: Mediterrán ősz c. köteteiről.
- 30 A hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Ált. Gimnázium évkönyve / közzéteszi GF mb. igazgató; ... összeállította Hajnal Imre. — 1962/63. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — 143 p.
Benne:
1 Mikszáth Kálmán és a vásárhelyiek == p. 26—29.
- 31 A teljes Juhász Gyula == Tj. — 17. évf. 8. sz. (aug.), p. 12.
Könyvism. a Juhász Gyula összes művei 1—3. kötetéről.
- 32 Mai témák: Németh László új könyve == Tj. — 17. évf. 10. sz. (okt.), p. 3.
Könyvism.

1964

- 33 A hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve / közzéteszi GF igazgató; ... összeállította Hajnal Imre. — 1963/64. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — 142 p.
Benne:
1 Hódmezővásárhely az irodalomban. [1.] / az anyagot Sipka Sándor és GF gyűjtötte össze; előszó Sipka Sándor; jegyzetek GF == p. 3—46. — L. még 43., 53.
- 34 Juhász Gyula egyetemi évei, 1902—1906. — Bp.: Akad. K. — 111 p. — (Irodalomtörténeti füzetek; 44.)
Ism.:
Csaplár Ferenc == Tj. — 18. évf. 12. sz. (dec.), p. 10.
Belia György == ItK. — 70. évf. 5/6. sz. (1966), p. 701—702. — (Szemle)
- 35 Vásárhelyi tanulmányok / [szerkesztette GF]. — [1.]. — Hódmezővásárhely: Petőfi Művelődési Ház. — 99 p.
Ism.:
Szabó Ferenc == Tj. — 19. évf. 3. sz. (1965. márc.), p. 218—219.

1965

- 36 Szabolcsi Miklós — Elődök és kortársak == Tj. — 19. évf. 4. sz. (ápr.), p. 310—311. — (Kritika)
Könyvism.
- 37 Gimnáziumi oktatásunk néhány problémája == Tj. — 19. évf. 5. sz. (máj.), p. 358—360. — (Hazai tükör)

1966

- 38 Három kötet kritika == Tj. — 20. évf. 7. sz. (júl.), p. 583—586. — (Kritika)
Könyvism. Sötér István: Tisztuló tükrök, Nagy Péter: Rosta és Bori Imre: Eszmék és látomások c. tanulmányköteteiről.

1967

- 39 Csoóri Sándor == Tj. — 21. évf. 1. sz. (jan.), p. 70—74. — (Tanulmány)
Íróportré.
40 Cseres Tibor — Fekete rózsza == Tj. — 21. évf. 4. sz. (ápr.), p. 406—407. —
(Kritika)
Könyvism.
41 Szabó Magda — Alvók futása == Tj. — 21. évf. 7. sz. (júl.), p. 684—686. —
(Kritika)
Könyvism.
42 Benjámin László — Tengerek fogságában == Tj. — 21. évf. 8. sz. (aug.), p.
782—784. — (Kritika)
Könyvism.

1968

- 43 A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve / közléteszi GF igaz-
gató. — 1968. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — 119 p., [1] t. fol.
Benne:
1 Hódmezővásárhely az irodalomban. 2. / az anyagot Sipka Sándor és GF gyűjtötte össze; előszó Sipka
Sándor; jegyzetek GF == p. 5—39. — L. még 33., 53.
44 Juhász Gyula összes művei / szerkeszti Péter László. 5. köt., Prózai írások,
1898—1917. / sajtó alá rendezte GF, Ilia Mihály. — Bp.: Akad. K. — 734 p.,
VIII t.
Ism.:
Új Könyvek. — 5. évf. 15. sz. (aug.), p. 59. — A 681384. tájel.
Nacsády József: Két szegedi könyv Európáról és a magyarságról == CSMH. — 25. évf. 223. sz. (szept.
22.), p. 8.
Hegedűs András: Juhász Gyula prózai írásai == DM. — 58. évf. 247. sz. (okt. 20.), p. 6.
R. P.: Juhász Gyula prózai írásai == Magyar Nemzet. — 24. évf. 247. sz. (okt. 20.), p. 13. — Szerző:
Ruffy Péter.
Szalamai Rezső: Juhász Gyula prózája == Magyar Hírlap. — 1. évf. 184. sz. (nov. 15.), p. 6.
Illés Endre: Érintkező párhuzamosok == Népszabadság. — 26. évf. 269. sz. (nov. 16.), p. 9.
Csaplár Ferenc: Szegedi klasszikusok kritikai kiadásai == Tj. — 22. évf. 12. sz. (dec.), p. 1147—1150.
— (Kritika)
Kispéter András == It. — Ú.f.1. = 51. évf. 1. sz. (1969), p. 208—211.
45 Simon István — Verőfény == Tj. — 22. évf. 8. sz. (aug.), p. 764—766. —
(Kritika)
Könyvism.
46 Diószegi András — Megmozdult világban == Tj. — 22. évf. 9. sz. (szept.), p.
855—856. — (Kritika)
Könyvism.

1969

- 47 Juhász Gyula összes művei / szerkeszti Péter László. 6. köt., Prózai írások,
1918—1922. / sajtó alá rendezte GF. — Bp.: Akad. K. — 747 p., VI t.
Ism.

Új Könyvek. — 6. évf. 8. sz. (ápr.), p. 34. — A 690662. útel.

Polner Zoltán: „Az iniciálé nem latin beű, se gót, hanem cirill!” == CSMH. — 26. évf. 112. sz. (máj. 14.), p. 7.

Szalai Rezső: Juhász Gyula publicisztikája == Magyar Hírlap. — 2. évf. 160. sz. (jún. 12.), p. 6.

Csaplár Ferenc: Gondolat és magatartás == DM. — 59. évf. 136. sz. (jún. 15.), p. 6.

- 48 Illés Endre — Szigorlat == Tj. — 23. évf. 7. sz. (júl.), p. 667—668. — (Kritika)
Könyvism.

- 49 Tóth Béla — Mi, janicsárok == Tj. — 23. évf. 8. sz. (aug.), p. 773—775. —
(Kritika)
Könyvism.

- 50 Az intellektuális mítosz költője: Nemes Nagy Ágnes — A lovak és az angyalok ==
Tj. — 23. évf. 11. sz. (nov.), p. 1029—1032. — (Kritika)
Könyvism.

- 51 Két flekk GF-cel / (—) == Tj. — 23. évf. 11. sz. (nov.), p. 1038.: ill. — (Mi van
a fiókban?)

Riporter: Kovács Sándor Iván. — Interjú. — Pintér József rajzával.

1970

- 52 Juhász Ferenc — Anyám == Tj. — 24. évf. 5. sz. (máj.), p. 471—472. — (Kritika)
Könyvism.

- 53 A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve / közzéteszi GF igaz-
gató; összeállította Földesi Ferenc ... . — 1970. — Hódmezővásárhely: Bethlen
Gimn. — 134 p.

Benne:

1 Hódmezővásárhely az irodalomban. 3. / az anyagot Sipka Sándor és GF gyűjtötte össze; előszó Sipka
Sándor; jegyzetek GF == p. 3—66. — L. még 33., 43.

- 54 Bibó Lajos nyolcvanéves == Tj. — 24. évf. 12. sz. (dec.), p. 1182.

Köszöntő.

- 55 Juhász Gyula kiadatlan kéziratái == Vásárhelyi tanulmányok. — [2.]. — Hód-
mezővásárhely: [Petőfi Művelődési Ház]. — p. 85—91.

A Gyökössy Endréhez (4 db 1905—1906-ból) és Négyesy Lászlóhoz (2 db 1906-ból) szóló levelek,
valamint a Farkas Imre és társai c. írás közlése jegyzetekkel.

1971

- 56 Szepesi Attila — Az üveg árnyéka == Tj. — 25. évf. 2. sz. (febr.), p. 175—177.
— (Kritika)

Könyvism.

- 57 A művész — választott szülőföldjén == Tj. — 25. évf. 3. sz. (márc.), p.
283—284. — (Művészet)

Megnyitóbeszéd jan. 10-én Szabó Iván hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban rendezett kiállításán.

- 58 Juhász Ferenc — Vázlat a mindenségről == Tj. — 25. évf. 4. sz. (ápr.), p.
367—368. — (Kritika)

Könyvism.

- 59 Várkonyi Anikó — A griff halála == K. — 15. évf. 7. sz. (júl.), p. 1161. —
(Szemle)

Könyvism.

- 60 Fodor József — Nagy szelekben == K. — 15. évf. 8. sz. (aug.), p. 1314—1315.
— (Szemle)

Könyvism.

- 61 Polner Zoltán új versei == Tj. — 25. évf. 8. sz. (aug.), p. 765—766. — (Kritika)
Könyvism. az Egyetlen hangszer c. kötetéről.
- 62 Zelk Zoltán — Bekerített csönd == K. — 15. évf. 9. sz. (szept.), p. 1505—1506.
— (Szemle)
Könyvism.
- 63 Berczeli A. Károly — Nyári éj == Tj. — 25. évf. 9. sz. (szept.), p. 867—868. —
(Kritika)
Könyvism.
- 64 Csák Gyula — Álomzug == K. — 15. évf. 12. sz. (dec.), p. 1992—1993. —
(Szemle)
Könyvism.

1972

- 65 Garai Gábor — Márciusi nyár == K. — 16. évf. 1. sz. (jan.), p. 157—158. —
(Írók, könyvek)
Könyvism.
- 66 Boldizsár Iván — New York == K. — 16. évf. 1. sz. (jan.), p. 159. — (Írók,
könyvek)
Könyvism.
- 67 Majtényi Erik — Hét nap a kutyák szigetén == K. — 16. évf. 1. sz. (jan.), p.
160. — (Írók, könyvek)
Könyvism.
- 68 Illyés Gyula — Abbahagyott versek = Tj. — 26. évf. 1. sz. (jan.), p. 67—69. —
(Kritika)
Könyvism.
- 69 Két verseskönyv: Bede Anna — Kelj fel és járj; Bodosi György — A nap hiánya
== K. — 16. évf. 5. sz. (máj.), p. 824—825. — (Írók, könyvek)
Könyvism.
- 70 Csorba Győző — Időjáték = Tj. — 26. évf. 6. sz. (jún.), p. 81—82. — (Kritika)
Könyvism.
- 71 Takács Imre — Szertartás = Tj. — 26. évf. 6. sz. (jún.), p. 85—86.
G. F. aláírással. — Könyvism.
- 72 A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve: az iskola 250 éves
évfordulóján közzéteszi GF. — 1723/1972., jubileumi évkönyv. — Hódmezővásár-
hely: Bethlen Gimn. — 229 p., [16] t.
Benne:
1 Vásárhelyi művészek levelezése == p. 113—131. — Tornyai János és Endre Béla levelei Smurák
Józsefhez 1912 és 1919 között. — Ua. A hódmezővásárhelyi művészek majolika- és agyagipari telepe:
Dokumentumok és levelek tükrében == Művészettörténeti értesítő. — 24. évf. 2. sz. (1975), p.
122—132.
Ism.:
Benda Kálmán: *Helytörténeti kiadványok* == Századok. — 110. évf. 6. sz. (1976), p. 1142. — (Figyelő)
- 73 Kétszázötven éves a vásárhelyi gimnázium = Tj. — 26. évf. 9. sz. (szept.), p.
65—74.
A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium. — Móricz Zsigmond-, Veres Péter- és Németh
László-dokumentumok közlésével.
- 74 Erdélyi József — Aranylakodalom; Cirokhegedű == K. — 16. évf. 10. sz. (okt.),
p. 1663—1665.
Könyvism.
- 75 Illyés Gyula — Kora tavasz; Mint a darvak = Tj. — 26. évf. 11. sz. (nov.), p.
38—40. — (Köszöntjük a 70 éves Illyés Gyulát!)
Könyvism.

1973

- 76 Mít várok a hetilaptól? == Köznevelés. — 29. évf. 1. sz. (jan. 5.), p. 4.: ill.
Válasz a lap körkérdésére.
- 77 Kőrmölő pedagógusok == Köznevelés. — 29. évf. 11. sz. (márc. 16.), p. 7. —
(Piros tintával...)
Az iskolai szertárak főléssleges leltározásáról.
- 78 A tantárgyi integráció lehetőségei == Köznevelés. — 29. évf. 17. sz. (ápr. 27.),
p. 9–10. — (Látóhatár)
- 79 Tóth Judit — Két város == K. — 17. évf. 6. sz. (jún.), p. 1022–1023. — (Írók,
könyvek)
Könyvism.
- 80 Gutai Magda — Költözés == K. — 17. évf. 6. sz. (jún.), p. 1023–1024. —
(Írók, könyvek)
Könyvism.
- 81 Baranyi Ferenc — Változó szelek == K. — 17. évf. 7. sz. (júl.), p. 1178. —
(Írók, könyvek)
Könyvism.
- 82 Csoóri Sándor — Párbeszéd sötétben == Tj. — 27. évf. 9. sz. (szept.), p. 75–76.
— (Kritika)
Könyvism.
Ua. Látóhatár. — nov., p. 220–223.
- 83 Benjámin László — Sziklarajzok == Tj. — 27. évf. 9. sz. (szept.), p. 77–78. —
(Kritika)
Könyvism.
- 84 Hajnal Anna — Időjárás-jelentés hajóknak == K. — 17. évf. 10. sz. (okt.), p.
1679–1680. — (Írók, könyvek)
Könyvism.
- 85 Kardos László — Író, írás, irodalom == K. — 17. évf. 11. sz. (nov.), p.
1857–1858. — (Írók, könyvek)
Könyvism.
- 86 Móricz Zsigmond és Hódmezővásárhely: Ötven éve egy megrovással kezdődött az
író és a város kapcsolata == CSMH. — 30. évf. 301. sz. (dec. 24.), p. 10.

1974

- 87 Klaniczay Tibor — A múlt nagy korszakai == F. — 6. évf. 2. sz. (febr.), p.
93–95. — (Szemle)
Könyvism.
- 88 Ágh István — Jóslatok az újszülötteknek == Tj. — 28. évf. 2. sz. (febr.), p.
65–67. — (Kritika)
Könyvism.
- 89 Kiss Dénes — Kék kék kék == Tj. — 28. évf. 3. sz. (márc.), p. 81–82. —
(Kritika)
Könyvism.
- 90 A társadalom osztályzata == Köznevelés. — 30. évf. 16. sz. (ápr. 19.), p. 9.
Növekszik az iskola erkölcsi súlya.
- 91 Juhász Ferenc — A megváltó aranykard == Tj. — 28. évf. 4. sz. (ápr.), p.
105–107. — (Kritika)
Könyvism.
- 92 Illés Endre — Két oroszlán között == K. — 18. évf. 5. sz. (máj.), p. 826–827.
— (Írók, könyvek)
Könyvism.

- 93 A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve / közlési GF igazgató. — 1974. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — 114 p., 2 térk.
- 94 Tanulmányi átlag nélkül == Köznevelés. — 30. évf. 29. sz. (szept. 13.), p. 5—6. — (Mi legyen az átlag helyett?: Vita az értékelésről és a tanulmányi fegyelemről) Vitaindító.
- 95 Az ismeretlen isten: Vas István kritikái == Tj. — 28. évf. 10. sz. (okt.), p. 62—65. — (Kritika)
Könyvism.
- 96 Péter László — Szeged irodalmi emlékhelyei == Tj. — 28. évf. 11. sz. (nov.), p. 87—88. — (Kritika)
Könyvism.
- 97 Csoóri Sándor — Utazás, félálomban == Tj. — 28. évf. 12. sz. (dec.), p. 79—81. — (Kritika)
Könyvism.
Ua. Látóhatár. — 1975. jan., p. 177—181. — (Vita közben)

1975

- 98 Parkinson törvénye az iskolában: Kérdőjelek az adminisztráció növekedéséhez == Köznevelés. — 31. évf. 9. sz. (febr. 28.), p. 11—12.
- 99 Sükösd Mihály — Kilátó == F. — 7. évf. 2. sz. (febr.), p. 90—91. — (Szemle)
Könyvism.
- 100 Tüskés Tibor — Kodolányi János == Tj. — 29. évf. 4. sz. (ápr.), p. 90—91. — (Kritika)
Könyvism.
- 101 Németh László, 1901—1975 == Tj. — 29. évf. 4. sz. (ápr.), p. 95—96.: ill. T. F. aláírással. — Nekrológ.
- 102 Németh László — Megmentett gondolatok == Tj. — 29. évf. 6. sz. (jún.), p. 84—87. — (Kritika)
Könyvism.
- 103 Németh László — Sajkódi esték == F. — 7. évf. 5/6. sz. (máj./jún.), p. 85—86. — (Szemle)
Könyvism.
- 104 Pártatlan ítélet a költőről — verse: Nagy Lászlóról a Vidám üzenetek ürügyén == Tj. — 29. évf. 7. sz. (júl.), p. 58—61.: ill. A ciklus legújabb, Kísérő ének fiának, aki felnőtt s elindult haza c. verséről.
- 105 Csanádi Imre összegyűjtött versek, 1936—1974 == Tj. — 29. évf. 8. sz. (aug.), p. 64—67. — (Kritika)
Könyvism.
- 106 Tamás Attila — Líra a XX. században == Tj. — 29. évf. 9. sz. (szept.), p. 91—92. — (Kritika)
Könyvism.
- 107 Fém és cserép: Szabó Iván tárlata == Tj. — 29. évf. 9. sz. (szept.), p. 110—111. — (Művészet)
G. F. aláírással. — Megnyitó beszéd jún. 29-én a hódmezővásárhelyi Medgyessy-teremben.
- 108 Dr. GF / Papp Zoltán == CSMH. — 32. évf. 258. sz. (nov. 2.), p. 7. — (Alkotók)
Interjú augusztusi főiskolai docenssé való kinevezése után.
- 109 Kenyeres Zoltán — Gondolkodó irodalom == F. — 7. évf. 11. sz. (nov.), p. 86—87.
Könyvism.

- 110 Németh László Vásárhelyen == K. — 19. évf. 11. sz. (nov.), p. 1810—1818. — (Fórum)
Dokumentumok közlése az író tanári munkájával kapcsolatban.
- 111 Egy gondolat története: Németh László és a népoktatás == F. — 7. évf. 12. sz. (dec.), p. 27—32.
Németh László 1940—1941-ben kelt, Szathmáry Lajosnak írt leveleinek közlésével.
- 112 Feljegyzések és levelek a Nyugatról == Tj. — 29. évf. 12. sz. (dec.), p. 81—83. — (Kritika)
Könyvism. a Fenyő Miksa írásából összeállított kötetről.
- 113 Németh László és a magyar irodalomtörténet tanítása == ItK. — 79. évf. 5/6. sz., p. 675—680. — (Kisebb közlemények)
Németh László Hódmezővásárhelyen 1945—48-ban.
- 114 A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban folyó kísérletek az oktatás korszerűsítésének szolgálatában == Pedagógiai kutatások az iskolai oktatási rendszer és szerkezet fejlesztésének szolgálatában: Összeállítás a TIT 11. szegedi Pedagógiai Nyári Egyetemén elhangzott előadásokból / szerkesztette Veczkó József. — Szeged: TIT Csongrád M. Szervezete. — p. 205—239.
Előadás az 1974. júl. 13—16-ig megrendezett nyári egyetemen.
- 115 A pusztá az irodalomban == Parasztlelet a Vásárhelyi-pusztán / Nagy Gyula. — Békéscsaba: Békés M. Múzeumok Igazgatósága — p. 121—142. — (Békés megyei múzeumok közleményei; 4.)
Sipka Sándorral. — Szöveggyűjtemény bevezetővel, jegyzetekkel. — Különnyomat is.

1976

- 116 „Bámulok csak ennyi kincsen...” == Kincskereső. — 3. évf. 1. sz. (jan.), p. 29. — (Könyvek között)
Könyvism. Nemes Nagy Ágnes: Mennyi minden c. gyermekverskötetéről.
- 117 Kincskereső: irodalmi folyóirat gyerekeknek: a Magyar Úttörők Szövetségének irodalmi, művészeti, kulturális folyóirata: a 10—14 évesek lapja / szerkesztik ... GF ... — 3. évf. 3. sz. (márc.) — 8. évf. 9. sz. (1981. dec.). — Szeged: Csongrád Megyei Lapk.
- 118 Költészet és létértelmezés: Keresztury Dezső — Égő türelem == Tj. — 30. évf. 3. sz. (márc.), p. 95—97. — (Kritika)
Könyvism.
- 119 Németh László Vásárhelyen / közli GF == Tj. — 30. évf. 5. sz. (máj.), p. 61—65.: ill. — (Hetvenöt éve született Németh László)
Adatok és Németh László-iratok, -levelek és -versek részletei A kultúrpolitikus, Az író és A pedagógus alcímekkel.
- 120 A Németh László-i regény és az Égő Eszter == Tj. — 30. évf. 5. sz. (máj.), p. 66—70. — (Hetvenöt éve született Németh László)
Részlete: Látóhatár. — aug., p. 114—120. — (Németh László születésének 75. évfordulóján)
- 121 Babits Adyról: Dokumentumgyűjtemény == Tj. — 30. évf. 6. sz. (jún.), p. 81—82. — (Kritika)
Könyvism.
- 122 Julow Viktor — Árkádia körül == F. — 8. évf. 5/6. sz. (máj./jún.), p. 89—91. — (Szemle)
Könyvism.
- 123 Németh László — Jelentés a miniszternek: Töredék az író hagyatékából, 1947. == A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve / közzéteszi Földesi Ferenc igazgató. — 1976. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — p. 5—6.
Szövegközlés, jegyzetekkel. — Ua. Tj. — 31. évf. 4. sz. (1977. ápr.), p. 95—96. — (Hódmezővásárhely)

- 124 A pedagógus személyisége == Módszertani Közlemények [Szeged]. — 16. évf. 3. sz., p. 147—148.
Hozzászólás a Szegedi Tanárképző Főiskolán a Módszertani Közlemények megindulásának 15. évfordulóján rendezett ünnepi megemlékezésén.
- 125 Németh László regény-formái és az Iszony == Úf. — 16. évf. 8. sz. (aug.), p. 95—98. — (Németh László-emlékülés Hódmezővásárhelyen)
Előadás.
- 126 Takács Imre — Beismerések == Tj. — 30. évf. 10. sz. (okt.), p. 85—86. — (Kritika)
Könyvism.
- 127 Németh László két ismeretlen tanulmánya: Irodalom 45 után; A választásról == Tj. — 30. évf. 11. sz. (nov.), p. 3—11.
Szövegkiadás, jegyzetekkel.
- 128 Gaál Gábor és Németh László == Tj. — 30. évf. 11. sz. (nov.), p. 75—79. — (Tanulmány)
- 129 Modern prózánk forrásvidékén: Bori Imre — Fridolin és testvérei == Úf. — 16. évf. 11. sz. (nov.), p. 107—108. — (Szemle)
Könyvism.
- 130 Sőtér István — Werthertől Szilveszterig == Tj. — 30. évf. 12. sz. (dec.), p. 94—96. — (Kritika)
Könyvism.

1977

- 131 Mai magyar tanulmánykötetek == Úf. — 17. évf. 2. sz. (febr.), p. 104—108. — (Szemle)
Könyvism. Bisztray Gyula: Könyvek között egy életen át, Fenyő István: Figyelő szemmel, Kiss Tamás: Árkádiában élünk, Nagy Péter: Újfelzár, Rónay László: Hűség és sáfárok és Simon Zoltán: Változó világ, változó irodalom c. tanulmányköteteiről.
- 132 Fülöp László — Élő költészet: Pályaképek és vázlatok mai magyar költőkről == Tj. — 31. évf. 3. sz. (márc.), p. 84—85. — (Kritika)
Könyvism.
- 133 A Mathiász-panzió: Németh László első Vásárhelyt frott drámája == Tj. — 31. évf. 4. sz. (ápr.), p. 91—94. — (Hódmezővásárhely)
- 134 Béládi Miklós — Érintkezési pontok == F. — 9. évf. 5/6. sz. (máj./jún.), p. 85—86. — (Szemle)
Könyvism.
- 135 Barta János — Klasszikusok nyomában == K. — 21. évf. 8. sz. (aug.), p. 1330—1331. (Kritika. Tanulmány)
Könyvism.
- 136 Ágh István — Jól vagy? == Tj. — 31. évf. 8. sz. (aug.), p. 72—74. — (Kritika)
Könyvism.
- 137 [Bevezető] == 24. Vásárhelyi Őszi Tárlat: Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely, 1977. október 9 — november 12./ a kiállítást Szamosi Ferenc rendezte; a katalógust Katona László tervezte. — Hódmezővásárhely: Tornyai Múzeum. — p. [5—8.]
- 138 Történelem és morál, dráma és példázat: Illyés Gyula — Embereljük meg magunk == Tj. — 31. évf. 11. sz. (nov.), p. 61—64. — (Köszöntjük a 75 éves Illyés Gyulát!)
Könyvism.

- 139 „Antropológiai lecke”: Németh László Ady-élményéről == Tj. — 31. évf. 12. sz. (dec.), p. 49—52.

1978

- 140 Elsüllyedt és újráfelfedezett Atlantisz: Magyar elbeszélők, 20. század == Úf. — 18. évf. 1. sz. (jan.), p. 104—105. — (Szemle)
Könyvism.
- 141 Németh László önéletírása == Tj. — 32. évf. 2. sz. (febr.), p. 70—73. — (Kritika)
Könyvism.
- 142 Három kötet műelemzés = ItK. — 82. évf. 1. sz., p. 117—120.
Könyvism. Balogh László: Mag hó alatt, Tüskés Tibor: Versről versre és Harsányi Zoltán: Stíluselemzések c. kötetéről.
- 143 Bata Imre — Veres Péter == K. — 22. évf. 4. sz. (ápr.), p. 659—660. — (Kritika. Arcok és vallomások)
Könyvism.
- 144 Domokos Mátyás — Ugyanarról másképpen == Tj. — 32. évf. 5. sz. (máj.), p. 86—88. — (Kritika)
Könyvism.
- 145 Regény és elbeszélés határán: Karinthy Ferenc — Harminchárom == Úf. — 18. évf. 6. sz. (jún.), p. 113—114. — (Szemle)
Könyvism.
- 146 A „drága jó nyolcadik” ajándéka == A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve / közléstesi Földesi Ferenc igazgató. — 1978. — Hódmezővásárhely: Bethlen Gimn. — p. 37—48.
Németh László 1947 júniusában Hódmezővásárhelyen végző diákjainak ajándékozott 24 versének közlése.
- 147 „Gyalog hódított világ”: Fodor András — A bábú vére == Tj. — 32. évf. 9. sz. (szept.), p. 64—66. — (Kritika)
Könyvism.
- 148 „Óraadók királysága” == Hevesi Szemle [Eger]. — 6. évf. 3. sz. (szept.), p. 32—34.
Németh László hódmezővásárhelyi óraadó tanári alkalmazásával kapcsolatos dokumentumok közlése.
- 149 Féja Géza — Törzsek, hajtasok == F. — 10. évf. 10. sz. (okt.), p. 85—86. — (Szemle)
Könyvism.
- 150 Műteremlátogatás Szabó Ivánnál == Tj. — 32. évf. 10. sz. (okt.), p. 138—142., [2] t.: ill. — (Művészet)
Interjú a szobrászművész vásárhelyi műtermében.
- 151 Az életmű másik arca: Déry Tibor — Botladozás == Úf. — 18. évf. 12. sz. (dec.), p. 95—97. — (Szemle)
Könyvism.
- 152 Indig Ottó — Juhász Gyula Nagyváradon == Somogyi-könyvtári Műhely. — 17. évf. 1/4. sz. (dec.), p. 94—95.
Könyvism.

1979

- 153 Esszépanoráma, 1900—1944, válogatta Kenyeres Zoltán == K. — 23. évf. 2. sz. (febr.), p. 310—313. — (Kritika. Magyar remekírók)
Könyvism.

- 154 Műteremlátogatás Németh Józsefnél == Tj. — 33. évf. 2. sz. (febr.), p. 88—92., [2] t.: ill. — (Művészet)
Interjú a festőművész vásárhelyi műtermében.
- 155 A Kortársaink-sorozat új kötetei == Tj. — 33. évf. 3. sz. (márc.), p. 85—88. — (Kritika)
Könyvism. Tamás Attila: Weöres Sándor és Alföldy Jenő: Kálnoky László c. művéről.
- 156 Vers és folklór, mítosz és parabola: Kiss Anna — Világok == Úf. — 19. évf. 4. sz. (ápr.), p. 116—117. — (Szemle)
Könyvism.
- 157 Kányádi Sándor — Szürkület == Tj. — 33. évf. 5. sz. (máj.), p. 58—59. — (Az 50 éves Kányádi Sándor köszöntése)
Könyvism.
- 158 Irodalmunk „barkácsoló kismestere” — Móra Ferenc centenáriuma == Köznevelés. — 35. évf. 25. sz. (jún. 22.), p. 6—7.: ill.
- 159 Németh László, a vásárhelyi filozófiatanár = Tj. — 33. évf. 6. sz. (jún.), p. 26—33.: ill.
- 160 Kovács Sándor Iván — Jelenlévő múlt == Tj. — 33. évf. 6. sz. (jún.), p. 81—82. — (Kritika)
Könyvism.
- 161 Móricz Zsigmond és Németh László kapcsolatáról == Tj. — 33. évf. 7. sz. (júl.), p. 10—14. — (100 éve született Móricz Zsigmond)
Részlete: Látóhatár. — dec., p. 169—171. — (Móricz Zsigmond és a kortársak)
- 162 Adok nektek aranyvesszőt: Nagy László prózai művei == Tj. — 33. évf. 9. sz. (szept.), p. 70—72. — (Kritika)
Könyvism.
- 163 Pákozdy Ferenc hazatért == CSMH. — 36. évf. 241. sz. (okt. 14.), p. 6.
Avatóbeszéd okt. 6-án a költő Rigó István alkotta domborművének leleplezésekor, a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium pantheonjában.
- 164 Németh László vásárhelyi korszaka. — Bp.: Szépirod. Kvk. — 415 p.
Részlete: Németh László Vásárhelyen == Szülőföldünk a Tiszántúltól. 2. / Gácsér József munkája. — Bp.: Tankvk., [1985]. — p. 286—290.: ill.
Ism.:
Kristó Nagy István: Németh László, a nevelő == Köznevelés. — 35. évf. 34. sz. (okt. 19.), p. 9—10.
Domonkos László == DM. — 69. évf. 249. sz. (okt. 24.), p. 5.
Domokos Mátyás: Érdem s ítélet == Könyvvilág. — 24. évf. 10. sz. (okt.), p. 13.
Új Könyvek. — 26. sz., p. 31—32. — A 792295. tétel.
Szabó Endre: Öt év ürügyén == CSMH. — 36. évf. 264. sz. (nov. 11.), p. 6.
Domokos Mátyás: Gondolkodó Vásárhelyt == Tj. — 34. évf. 1. sz. (1980. jan.), p. 48—56. — (Tanulmány)
Vekerdi László == Tj. — 34. évf. 1. sz. (1980. jan.), p. 56—61. — (Tanulmány)
Olasz Sándor == Népszava. — 108. évf. 27. sz. (1980. febr. 2.), p. 8.
Béládi Miklós: Az élő Németh László == A. — 31. évf. 2. sz. (1980. febr.), p. 81—85. — (Kritika). — Ua. ~: Válaszok. — Bp.: Szépirod. Kvk., 1983. — p. 90—103.
Cs. Varga István: Az élő Németh László == A. — 31. évf. 2. sz. (1980. febr.), p. 85—87. — (Kritika)
Tüskés Tibor == Jelenkor [Pécs]. — 23. évf. 3. sz. (1980. márc.), p. 281—284.
V. Magyar Imre: Megmentendő gondolatok == Élet és Irodalom. — 24. évf. 18. sz. (1980. máj. 3.), p. 10.
Czine Mihály == F. — 12. évf. 8. sz. (1980. aug.), p. 65—72. — (Műhely). — Ua. ~: Nép és irodalom. 1. köt. — Bp.: Szépirod. Kvk., 1981. — p. 252—265.
Füzi László: Író és történelem == N. — 19. évf. 11. sz. (1980. nov.), p. 31—32.
Bakonyi István == Kritika. — 1981. 4. sz. (ápr.), p. 28—29.
Laczkó András == K. — 25. évf. 5. sz. (1981. máj.), p. 819—821. — (Kritika. Tanulmány)

Almási János: *Azok a vásárhelyi évek...* == It. — Ú.f.13. = 63. évf. 4. sz. (1981), p. 976—986. — (Vallomás)

Fenyő István: *A Németh László-kép változásai* == Kritika. — 1982. 11. sz. (nov.), p. 23—25.

- 165 Mai magyar Gulliver: Czákó Gábor — Várkonyi krónika == Úf. — 19. évf. 10. sz. (okt.), p. 104—105. — (Szemle)
Könyvism.

- 166 Németh László, a kísérletező író-pedagógus == A. — 30. évf. 11. sz. (nov.), p. 48—51.

- 167 Ruffy Péter — Világaim == F. — 11. évf. 12. sz. (dec.), p. 82—83. — (Szemle)
Könyvism.

- 168 Legyőzött győztes: Tornai József — Fejem alatt telihold == Úf. — 19. évf. 12. sz. (dec.), p. 113—114. — (Szemle)
Könyvism.

1980

- 169 Írók nyomában Vásárhelyen == Kincskereső [Szeged]. — 7. évf. 1. sz. (jan.), p. 42—44.: ill. — (Irodalmi séták)

- 170 Pomogáts Béla — Sorsát kereső irodalom == F. — 12. évf. 2. sz. (febr.), p. 81—82. — (Szemle)
Könyvism.

- 171 Illyés Gyula — Beatrice apródjai == Tj. — 34. évf. 3. sz. (márc.), p. 85—88. — (Kritika)
Könyvism.

- 172 A hiány és szükséges fojtott párbeszéde: Csoóri Sándor — Jóslás a te idődről == Úf. — 20. évf. 3. sz. (márc.), p. 111—114. — (Szemle)
Könyvism.

- 173 Kiss Ferenc — Az érett Kosztolányi == Tj. — 34. évf. 4. sz. (ápr.), p. 95—97. — (Kritika)
Könyvism.

- 174 Hova lett a tudós tanár? == Tj. — 34. évf. 5. sz. (máj.), p. 39—41. — (Hazai tükr. Társadalomtudományi kutatások — vidéken)
Hozzászólás Bakos István: *Társadalomtudományi kutatások — vidéken* (Tj 3. sz.) c. cikkéhez.

- 175 Gondolatok csillagszerű gravitációja: Bata Imre — Weöres Sándor közelében == Úf. — 20. évf. 6. sz. (jún.), p. 114—116. — (Szemle)
Könyvism.

- 176 Erkölcsi beszédre való tanítás: Bretter György — Párbeszéd a vágyakkal == F. — 12. évf. 7. sz. (júl.), p. 90—91. — (Szemle)
Könyvism.

- 177 Németh László — Utolsó széttekintés == Tj. — 34. évf. 7. sz. (júl.), p. 74—77. — (Kritika)
Könyvism.

- 178 Gyakorlati hazafiság: Balogh Edgár — Táj és nép == Úf. — 20. évf. 7. sz. (júl.), p. 112—113. — (Szemle)
Könyvism.

- 179 Csoóri Sándor — A tizedik este == Tj. — 34. évf. 9. sz. (szept.), p. 63—65. — (Kritika)
Könyvism.

- 180 Orosz László — A magyar verstani eszmélkedés kezdetei == F. — 12. évf. 10. sz. (okt.), p. 72—73. — (Szemle)
Könyvism.

- 181 Csukás István — Az üres papír elégiája == K. — 24. évf. 11. sz. (nov.), p. 1833—1834. — (Kritika. Vers)
Könyvism.
- 182 A történelem vonzásában: 1938—1944 == A. — 31. évf. 12., Németh László-emléksz. (dec.), p. 28—35.
Németh László a háború idején.

1981

- 183 Tanulmányok a Nyugatról == Tj. — 35. évf. 2. sz. (febr.), p. 75—77. — (Kritika)
Könyvism. a Mégis győztes, mégis új és magyar c. kötetéről.
- 184 Nagy László Kajári Gyuláról == Tj. — 35. évf. 2. sz. (febr.), p. 96. — (Művészet. Képzőművészet)
A grafikusművész veszprémi kiállításának 1968. máj. 25-i megnyitóján elhangzott szöveg közlése.
- 185 Két esszékötet: Fodor András — Futárposta; Tüskés Tibor — Mérték és mű == Új. — 21. évf. 2. sz. (febr.), p. 119—121. — (Szemle)
Könyvism.
- 186 Bartók alakja az újabb magyar lírában == F. — 13. évf. 3., Bartók-sz. (márc.), p. 56—62.
Részlete: Látóhatár. — jún., p. 181—183. — (100 éve született Bartók Béla).
- 187 Németh László Vásárhelyen == CSMH. — 38. évf. 91. sz. (ápr. 18.), p. 4.
- 188 Az Irgalom történeti rétegei == Életünk [Szombathely]. — 18. évf. 4. sz. (ápr.), p. 381—384. — (80 éve született Németh László)
A regényről.
- 189 Író a háborúban == Tj. — 35. évf. 4. sz. (ápr.), p. 70—73. — (A 80 éve született Németh Lászlóra emlékezünk)
Németh László háború alatti gondolkodásának jellemzése.
Részlete: Látóhatár. — máj., p. 215—219. — (80 éve született Németh László)
- 190 Németh László portréja előtt == CSMH. — 38. évf. 114. sz. (máj. 17.), p. 6.: ill.
Avatóbeszéd május 11-én a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban föllállított Szervátiusz Tibor-dombormű leleplezésekor.
- 191 Utószó helyett == A. — 32. évf. 5. sz. (máj.), p. 43—47.
Németh László: Harc a jólét ellen c. drámájának itt közölt 4. felvonása után.
- 192 Így élet Juhász Gyula == Kincskereső [Szeged]. — 8. évf. 5. sz. (máj.), p. 46—47.: ill. — (Könyvek között)
Könyvism. Péter László kötetéről.
- 193 Németh László — Pedagógiai írások == Tj. — 35. évf. 5. sz. (máj.), p. 76—77. (Kritika)
Könyvism. a bukaresti Kriterion Kiadónál megjelent kötetéről.
- 194 Az életmű egysége == N. — 20. évf. 8. sz. (aug.), p. 21—22.
Németh Lászlóról.
- 195 Irodalomtörténetírás — erkölcsi felelősséggel: Czine Mihály válogatott tanulmányai == Tj. — 35. évf. 8. sz. (aug.), p. 82—84. — (Kritika)
Könyvism. a Nép és irodalom c. kétkötetes műről.
- 196 Új főszerkesztő a Kincskeresőnél == CSMH. — 38. évf. 225. sz. (szept. 25.), p. 4.
GF, okt. 1-jei hatállyal. — Ua. DM. — 71. évf. 225. sz. (szept. 25.), p. 3.
- 197 Csorba Győző — A világ küszöbei == Tj. — 35. évf. 10. sz. (okt.), p. 98—99. — (Kritika)
Könyvism.

- 198 Lackó Miklós — Szerep és mű == Tj. — 35. évf. 11. sz. (nov.), p. 79—81. — (Kritika)
Könyvism.
- 199 A partok felett: Szegedi és odesszai költők antológiája / a magyar anyagot válogatta és a kötetet szerkesztette GF és Olasz Sándor; a szovjet anyagot válogatta és szerkesztette Viktor Narusevics. — Szeged: Csongrád M. Lapk. — 229 p.
Orosz nyelvű kiadványváltozata: 200. tétel.
Ism.:
CSMH. — 39. évf. 36. sz. (1982. febr. 12.), p. 4.
- 200 Veselka nad beregami: Poeziï / redaktori — uporâdniki Viktor Naruševič, Ferenc Grežo, Šandor Olas. — Odesa: Maâk; Seged: Congrads'ke oblasne vidavnictvo. — 181 p.
A 199. tétel orosz nyelvű kiadványváltozata.

1982

- 201 Kincskeresõ: irodalmi folyóirat gyerekeknek: a Magyar Úttörõk Szövetségének irodalmi, mûvészeti, kulturális folyóirata: a 10—14 évesek lapja / szerkesztik GF fõszerkesztõ ... — 9. évf. 1. sz. (jan.)— . — Szeged: Csongrád M. Lapk.
Alcímváltozás: 12. évf. 7. sz. (1985. okt.): irodalmi folyóirat tíz—tizennégy éveseknek; 13. évf. 1. sz. (1986. jan.): a Magyar Úttörõk Szövetségének irodalmi—mûvészeti—kulturális folyóirata, a 10—14 éveseknek; 15. évf. 6. sz. (1988. szept.): a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó irodalmi—mûvészeti—kulturális folyóirata, a 10—14 éveseknek. — Kiadási hely és kiadványváltozás: 15. évf. 6. sz. (1988. szept.): Bp.: Móra Kvk. — GF még az 1992. márciusi számon is fõszerkesztõként jegyezve.
- 202 Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében: Sándor Iván könyvérõl == Tj. — 36. évf. 2. sz. (febr.), p. 47—50. — (Tanulmány)
Könyvism.
- 203 Illyés Gyula — Közügy == Tj. — 36. évf. 3. sz. (márc.), p. 71—73. — (Kritika)
Könyvism.
- 204 Szekér Endre — Érték és írás == F. — 14. évf. 4. sz. (ápr.), p. 94—95. — (Szemle)
Könyvism.
- 205 Sütõ András — Évek, hazajáró lelkek == Tj. — 36. évf. 4. sz. (ápr.), p. 106—108.
Könyvism.
- 206 Pomogáts Béla — A tárgyas költészettõl a mitologizmusig == ItK. — 86. évf. 2. sz., p. 250—253. — (Szemle)
Könyvism.
- 207 Kocsis Rózsa Németh László-könyve == Tj. — 36. évf. 5. sz. (máj.), p. 83—85. — (Kritika)
Könyvism. a Minõségesszmény Németh László szépírói mûveiben c. kötetrõl.
- 208 *A nemzetnevelõ Illyés Gyuláról == Borsodi mûvelõdés [Miskolc]. — 7. évf. 3. sz. (szept.), p. 71—73.
- 209 A Tanutól az „új Tanú”-ig == F. — 14. évf. 9. sz. (szept.), p. 77—79. — (Mûhely). 50 éve jelent meg a Tanú elsõ száma)
Németh László terve az új Tanú megjelentetésére, valamint a Kisebbségben és a Szekû Gyula c. tanulmányok.
- 210 Fodor András — Könyomat == Tj. — 36. évf. 10. sz. (okt.), p. 85—86. — (Kritika)
Könyvism.

- 211 Németh László Illyés-portréja == Tj. — 36. évf. 11. sz. (nov.), p. 37—39. — (A 80 éves Illyés Gyula köszöntése)
Illyés Gyula Németh László kritikáiban.
- 212 Jegyzetek Illyés Gyula művének margójára: „Mindennek jöttem...” == Hevesi Szemle [Eger]. — 10. évf. 4. sz. (dec.), p. 11—14.
Könyvism.
- 213 Az Iszony történeti jelentése == Halász Előd hatvan éves / szerkesztette Neményi Kázmér és Salyámosy Miklós. — Szeged: JATE, 1980. — p. 249—260.
Németh László regényéről.

1983

- 214 Mai magyar enciklopédia: Szabó T. Attila — Nép és nyelv == Úf. — 23. évf. 2. sz. (febr.), p. 119—120. — (Szemle)
Könyvism.
- 215 A „Milyen volt...” és költője == CSMH. — 40. évf. 83. sz. (ápr. 9.), p. 7.: ill.
A Juhász Gyula-vers elemzése.
- 216 A „vidéki” költő == Tj. — 37. évf. 4. sz. (ápr.), p. 16—20. — (100 éve született Juhász Gyula)
Ua. Látóhatár. — jún., p. 201—210. — (Műhely)
- 217 Juhász Gyulára emlékezve == Szegedi Egyetem. — 21. évf. 7. sz. (máj. 6.), p. 4.
Ünnepi beszéd a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola névadója születésének 100. évfordulóján rendezett ünnepi ülésén.
- 218 Féja Géza — Lapszélre == F. — 15. évf. 5. sz. (máj.), p. 91—92. — (Szemle)
Könyvism.
- 219 Juhász Gyula és a Nyugat == N. — 22. évf. 5. sz. (máj.), p. 21—23.
- 220 Németh László Szekfű-könyve == Tj. — 37. évf. 5. sz. (máj.), p. 75—81. — (Tanulmány)
Az 1940-ben megjelent Szekfű Gyula c. tanulmányról.
- 221 GF irodalomtörténész: A Németh László-emlékplakett kitüntetettje / Fehér József == CSMH. — Vásárhelyi kiad. — 40. évf. 141. sz. (jún. 16.), p. 5.
GF nyilatkozata Németh Lászlóval kapcsolatos kutatásairól.
- 222 A Németh-esszéketek felszabadulás előtti alakváltozatai == F. — 15. évf. 6. sz. (jún.), p. 60—64. — (Műhely)
- 223 Eposz és dráma határán: Duba Gyula — Örvénylő idő == Úf. — 23. évf. 6. sz. (jún.), p. 113—114. — (Szemle)
Könyvism.
- 224 Németh László Szárszón == A. — 34. évf. 8. sz. (aug.), p. 38—45.
Az írókonferencián. — Részlete: Látóhatár. — nov., p. 202—210. — (Vita közben — a szárszói találkozóról)
- 225 Kiss Benedek — Szemem parazsa mellett == K. — 27. évf. 8. sz. (aug.), p. 1328—1329. — (Kritika. Szemle)
Könyvism.
- 226 Király István — Intés az őrzőkhöz: Ady Endre költészete az első világháború éveiben == Tj. — 37. évf. 8. sz. (aug.), p. 73—76. — (Kritika)
Könyvism.
- 227 Iszony: GF előadása Németh László regényéről / közreműködik Molnár Piroska; szerkesztő Simon László; rendező Kelemen Pál. — Bp.: Magyar Rádió 3. műsor, szept. 23., 17^h; 30 perc. — (Irodalmunk a felszabadulás után)
Rádióelőadás az Iszony rádióváltozatának közvetítése alkalmából.
- 228 Németh László portréja Széchenyiről == Tj. — 37. évf. 9. sz. (szept.), p. 62—67. — (Tanulmány)
Az 1942-ben megjelent Széchenyi c. „vázlat”-ról.

- 229 Izsák József Illyés-monográfiája == A. — 34. évf. 10. sz. (okt.), p. 93—96.
Könyvism.
- 230 Példabeszéd memoárban: Tatay Sándor — Hét szűk évtized == ÚÍ. — 23. évf. 10. sz. (okt.), p. 97—100. — (Szemle)
Könyvism.
- 231 Debreceni irodalmi napok: Nívódíj GF-nek == CSMH. — 40. évf. 271. sz. (nov. 17.), p. 8.
A Hajdú-Bihar Megyei Tanács nívódíja.
- 232 Babits contra Németh == Tj. — 37. évf. 11. sz. (nov.), p. 43—46. — (100 éve született Babits Mihály)
Babits Mihály és Németh László ellentétéről.
- 233 Az „ellenállás-dráma” kifejlődése Németh László pályáján == A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Tanulmányok a nyelvészet, az irodalom és az esztétika köréből. — p. 101—109.
A Papucshős és a Cseresnyés c. drámákról.

1984

- 234 A Sámson Békéscsabán == Tj. — 38. évf. 1. sz. (jan.), p. 81—83. — (Művészet. Színház)
Kritika a Németh László-dráma előadásáról.
- 235 „Konok futár”: Fodor András portréjához == N. — 23. évf. 2. sz. (febr.), p. 25—27.
Fodor András költészetéről.
- 236 Triptichon regényekből: Csák Gyula — A legnagyobb sűrűség közepe; Glemba; Az őszülés váratlan órája == ÚÍ. — 24. évf. 3. sz. (márc.), p. 120—122. — (Szemle)
Könyvism.
- 237 3 kérdés GF irodalomtörténészhez / D. L. == DM. — 74. évf. 88. sz. (ápr. 14.), p. 4.
Riporter: Domonkos László. — Nyilatkozat a Kincskereső c. gyermekirodalmi lapról.
- 238 „A rendbetett Szó mívese”: Illyés Gyula — A semmi közelít == Tj. — 38. évf. 5. sz. (máj.), p. 72—76. — (Kritika)
Könyvism.
- 239 Borbély Sándor Juhász Gyula-könyve == A. — 35. évf. 7. sz. (júl.), p. 80—83.
Könyvism.
- 240 Szakolczay Lajos — Dunának, Oltnak == F. — 16. évf. 8. sz. (aug.), p. 86—88. — (Szemle)
Könyvism.
- 241 „Újszövetségi” modell: Németh László Bocskai-kerti írói programja == Tj. — 38. évf. 8. sz. (aug.), p. 58—63. — (Tanulmány)
Az író jövőképe 1942. szept. 27-e után.
- 242 Tüskés Tibor — Illyés Gyula == Tj. — 38. évf. 8. sz. (aug.), p. 74—76. — (Kritika)
Könyvism.
- 243 Az írás mennyje és pokla: Balogh Edgár — Acéltükör mélye; Dobos László — Gondok könyve == ÚÍ. — 24. évf. 8. sz. (aug.), p. 114—117. — (Szemle)
Könyvism.
- 244 Németh László kiadatlan kézírataiból == Tj. — 38. évf. 9. sz. (szept.), p. 32—37.
A Naplótöredék a harmincas évekből, a Jegyzetek Buddháról, A francia nyelvkönyv bevezetője, az Olvasónapló — kritikák Faulknerrel és a Részlet az utolsó magyarórából c. kéziratok közlése jegyzetekkel.

- 245 A Bocskai-kerti triptichon == Tj. — 38. évf. 9. sz. (szept.), p. 86—93. — (Tanulmány)
Németh László Móríc Zsigmond, Lányaim és Magam helyett c. 1943-ban megjelent műveiről.
- 246 3 kérdés GF főszerkesztőhöz / Sulyok Erzsébet == DM. — 74. évf. 247. sz. (okt. 20.), p. 4.
Nyilatkozat a Kincskereső c. gyermekirodalmi folyóiratról.
- 247 A forradalmak dramaturgiája == Szegedi Egyetem. — 21. évf. 15. sz. (nov. 23.), p. 1.
A József Attila Tudományegyetem nov. 7-i ünnepi ülésén elhangzott beszéd részlete.
- 248 Az Utolsó kísérlet záródarabjai: Németh László két kisregény-torzója == N. — 23. évf. 11. sz. (nov.), p. 24—26.
A Szerdai fogadónap és A másik mester c. írásról.
- 249 Kiss Ferenc — Interferenciák == Tj. — 38. évf. 11. sz. (nov.), p. 91—94. — (Kritika)
Könyvism.
- 250 Rejtőzködő önéletrajz: Illés Endre — Szerelmeim, évek múlva == Úf. — 24. évf. 12. sz. (dec.), p. 113—115. — (Szemle)
Könyvism.
- 251 Keresztury Dezső és Németh László kapcsolatáról == Fejér Megyei Szemle [Székesfehérvár]. — 2. sz., p. 39—42. — (Köszöntjük a 80 éves Keresztury Dezsőt)

1985

- 252 Tízéves a Kincskereső == Tj. — 39. évf. 1. sz. (jan.), p. 93—96.
- 253 Baka István — Szekszárdi mise == A. — 36. évf. 2. sz. (febr.), p. 72—74.
Könyvism.
- 254 Török Gábor — A pecsétek feltörése == F. — 17. évf. 2. sz. (febr.), p. 93—95. — (Szemle)
Könyvism.
- 255 Emlékkönyv Illyés Gyuláról == Tj. — 39. évf. 3. sz. (márc.), p. 83—88. — (Kritika)
Könyvism.
- 256 A magyar Confessiones felé: Pilinszky János — A mélypont ünnepélye == Úf. — 25. évf. 4. sz. (ápr.), p. 121—125. — (Szemle)
Könyvism.
- 257 Házavató Mezőszilason == Úf. — 17. évf. 2. sz. (ápr.), p. 43—47.: ill.
Művelődési háznak avatták föl 1984. nov. 16-án az egykori Németh László-kúriát.
- 258 Fodor András — Szó, zene, kép == A. — 36. évf. 5. sz. (máj.), p. 79—81.
Könyvism.
- 259 Kiss Ferenc — „Fölrepülni rajban...” == Tj. — 39. évf. 6. sz. (jún.), p. 92—95. — (Kritika)
Könyvism.
- 260 Németh László levelei Illyés Gyulához == Tj. — 39. évf. 8. sz. (aug.), p. 3—77.
Az 1931 és 1972 között kelt levelek közlése bevezetéssel.
Részlete: Látóhatár. — nov., p. 86—108.
- 261 A kisebbség nembelisége: Dobos László — Sodrásban == Úf. — 25. évf. 8. sz. (aug.), p. 121—123. — (Szemle)
Könyvism.
- 262 Csoóri Sándor — Kezemben zöld ág == Tj. — 39. évf. 9. sz. (szept.), p. 76—80. — (Kritika)
Könyvism.

- 263 Németh László kiadatlan írásaiából == Tj. — 39. évf. 10. sz. (okt.), p. 24—28.
Az öregedésről, a Levél Marczonay Tibornak önéletrajzi regényéről és a Levél Benedek Andrásnak a Galileiről c. írások közlése jegyzettel.
- 264 Baka István — Döbling == Tj. — 39. évf. 10. sz. (okt.), p. 81—83. — (Kritika)
Könyvism.
- 265 Németh László élete képekben == Tj. — 39. évf. 12. sz. (dec.), p. 94—95.
Könyvism.
- 266 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum / szerkeszti GF és Keserű Bálint. — Tomus 21. — Szeged: JATE BTK. — 187 p.
- 267 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum / szerkeszti GF. — Tomus 22. — Szeged: JATE BTK. — 147 p.
Benne:
1 A Németh László-i regény kifejlődése == p. 49—59.
- 268 Talált kincs: Válogatás a Kincskereső című folyóirat elmúlt 10 évi számaiból / válogatta Baka István. Simai Mihály; szerkesztette GF. — Bp.: Ifjúsági Lap- és Kvk. — 249 p.: ill.
- 269 Németh László háborús korszaka, 1938—1944. — Bp.: Szépirod. Kvk. — 501 p.
Ism.:
Új könyvek. — 1986. 8. sz., fol. 28. — A 860828. ítel.
Fenyő István: Két könyv Németh Lászlóról == Népszabadság. — 44. évf. 115. sz. (1986. máj. 17.), p. 13.
Olasz Sándor == Népszava. — 114. évf. 139. sz. (1986. jún. 14.), p. 10.
Vekerdi László: GF új könyve == Tj. — 40. évf. 6. sz. (1986. jún.), p. 59—67. — (Tanulmány)
Fried István == Tj. — 40. évf. 6. sz. (1986. jún.), p. 67—74. — (Tanulmány)
Bakonyi István: A legtermékenyebb pályaszakasz == N. — 25. évf. 7. sz. (1986. júl.), p. 37—38.
Imre László: Könyvek, vélemények, viták Németh Lászlóról == A. — 37. évf. 10. sz. (1986. okt.), p. 84—87.
Cs. Varga István: Két könyv Németh Lászlóról == ÚF. — 18. évf. 5. sz. (1986. okt.), p. 83—88.
Kristó Nagy István: Monográfus, aki szereti tárgyát == Élet és Irodalom. — 30. évf. 45. sz. (1986. nov. 7.), p. 11.
Gyurácz Ferenc == K. — 30. évf. 11. sz. (1986. nov.), p. 165—168. — (Szemle)
Füzi László: Elmozdulások — avagy az irodalmi pörök természete = Jelenkor [Pécs]. — 30. évf. 2. sz. (1987. febr.), p. 170—176. — Ua. — Szerepek és lehetőségek. — Bp.: Magvető, 1990. — p. 174—187.
Bodnár György: Az életmű megközelítése == Úf. — 27. évf. 2. sz. (1987. febr.), p. 118—119. — (Szemle)
Czine Mihály: Folytonosság a megújulásban == Tj. — 45. évf. 4. sz. (1991. ápr.), p. 56—62. — (90 éve született Németh László)

1986

- 270 Németh László — Akasztófavirág; Aurél a Kékesre megy == Tj. — 40. évf. 1. sz. (jan.), p. 97—100. — (Kritika)
Könyvism.
- 271 JAK-füzet Németh Lászlóról == Tj. — 40. évf. 3. sz. (márc.), p. 65—69. — (Kritika)
Könyvism. A mindentudás ígézetében c. kötetről.
- 272 Irodalom tizenéveseknek == K. — 30. évf. 4. sz. (ápr.), p. 139—140. — (Disputa)
A Kincskereső c. gyermeki irodalmi folyóiratról.
- 273 Szempontok az Iszony elemzéséhez == Délsziget almanach [Hatvan]. — 4., p. 7—9.
Németh László regényéről.

- 274 „A művészet az én számomra dráma és legenda”: A Bercsényi utcai Németh-emléktábla avatóbeszéde == CSMH. — 43. évf. 109. sz. (máj. 10.), p. 7.
Elhangzott ápr. 17-én, Németh László egykori hódmezővásárhelyi lakása előtt. — Ua. A szeretet üvegharangja volt == N. — 25. évf. 9. sz. (szept.), p. 36.
- 275 Katona József és Németh László == F. — 18. évf. 5. sz. (máj.), p. 12—17.
- 276 Sándor Iván — A Németh László-pör == Tj. — 40. évf. 6. sz. (jún.), p. 86—91.
— (Kritika)
Könyvism.
- 277 Az ének megmarad == ÚF. — 18. évf. 3. sz. (jún.), p. 85—88.
Könyvism. a Hetek alcímű miskolci antológiáról.
- 278 Az életmű egysége: Tózsér Árpád — Régi költők, mai tanulságok; Körök == Úf. — 26. évf. 6. sz. (jún.), p. 120—123. — (Szemle)
Könyvism.
- 279 Az Irodalomtörténet kérdései GF-hez == It. — Ú.f.18. = 68. évf. 2. sz., p. 481—483.: ill. — (Dialógus)
Nyilatkozata a folyóiratnak a tanári munkában való fölhasználásáról, valamint terveiről.
- 280 Németh László Sátorkőpusztán == ÚF. — 18. évf. 4. sz. (aug.), p. 85.
Könyvism. Monostori Imre tanulmányáról.
- 281 Fülöp László — Közelítések Krúdyhoz == A. — 37. évf. 12. sz. (dec.), p. 101—104.
Könyvism.
- 282 Király István Kosztolányi-könyve == ÚF. — 18. évf. 6. sz. (dec.), p. 72—74.
Könyvism.
- 283 Magyarok Romániában: Fejezet Németh László és az erdélyi irodalom kapcsolattörténetéből == Délsziget almanach [Hatvan]. — 6., p. 8—10.

1987

- 284 Regényen innen és túl: Gion Nándor — Az anyagi vigasság == Úf. — 27. évf. 2. sz. (febr.), p. 119—121. — (Szemle)
Könyvism.
- 285 Sándor Iván — Az idő füstjele == A. — 38. évf. 3. sz. (márc.), p. 90—93.
Könyvism.
- 286 Krónika és vallomás: Benedek András — Színházi műhelytitkok == N. — 26. évf. 3. sz. (márc.), p. 28.
Könyvism. — Ua. Tj. — 43. évf. 7. sz. (1989. júl.), p. 83—86. — (Kritika)
- 287 Történelmi gondolkodás Németh László pályáján == K. — 31. évf. 4. sz. (ápr.), p. 96—104. — (Műhely)
- 288 „A megmaradás esztétikája”: Görömbei András Sütő-monográfiája == ÚF. — 19. évf. 2. sz. (ápr.), p. 84—86.
Könyvism.
- 289 A kritika eleganciája: Lengyel Balázs — Egy magatartás története == Úf. — 27. évf. 4. sz. (ápr.), p. 119—121. — (Szemle)
Könyvism.
- 290 Jelen- és jövőérdekeltségű életmű: Izsák József — Illyés Gyula költői világa == Úf. — 27. évf. 6. sz. (jún.), p. 100—102. — (Szemle)
Könyvism.
- 291 Erkölcs- és világnézetfogalom Németh László Tanújában == ÚF. — 19. évf. 3. sz. (jún.), p. 63—66.
- 292 „Józan út a csodához”: Válasz, 1934—1938 == Úf. — 27. évf. 8. sz. (aug.), p. 118—121. — (Szemle)
Könyvism. a szemelvénygyűjteményről.

- 293 Németh László — András, a király == Délsziget [Hatvan]. — 8., p. 9—40.
Szövegközlés, jegyzettel.
- 294 Csoóri Sándor — Készülődés a számadásra == F. — 19. évf. 10. sz. (okt.), p. 79—82.
Könyvism.
- 295 Béli Miklós — Értékváltozások == ÚF. — 19. évf. 5. sz. (okt.), p. 85—87.
Könyvism.
- 296 Németh László enciklopédia-eszméje == F. — 19. évf. 12. sz. (dec.), p. 40—45.
Ua. Látóhatár. — 1988. febr., p. 81—90.
- 297 Lélektükör és történelemkép: Sándor Iván — Századvégi történet == Jelenkor [Pécs]. — 30. évf. 12. sz. (dec.), p. 1148—1150.
Könyvism.
- 298 Megmentett regény: Illyés Gyula — A Szentlélek karavánja == Úf. — 27. évf. 12. sz. (dec.), p. 116—118. — (Szemle)
Könyvism.
- 299 Németh László minőségeszméje == ÚF. — 19. évf. 6. sz. (dec.), p. 29—34.
- 300 Németh László Kelet-Közép-Európája == Délsziget [Hatvan]. — 9., p. 1—3.
- 301 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historiae litterarum Hungaricarum / szerkeszti GF és Csetri Lajos. — Tom. 24. — Szeged: JATE BTK. — 71 p.
Benne:
1 Németh László Szegeden == p. 39—42.
- 302 A Németh-regény genezise == Tanulmányok Németh Lászlóról: Az 1985. december 16-i székesfehérvári emlékülés előadásai / szerkesztette Bakonyi István, Horváth Júlia. — Székesfehérvár: Fejér M. Múzeumegyesület. — p. 20—33. — (A Fejér Megyei Múzeumegyesület kiadványa; 2.). (István Király Múzeum közleményei. B. sorozat; 36.)
Címváltozat a borítón: A lélek tápanyagai.

1988

- 303 Tájhaza és nagyvilág: Cs. Varga István — Jeszenyin világa; Utak és távlatok == A. — 39. évf. 2. sz. (febr.), p. 93—95.
Könyvism.
- 304 Németh László Tanú-korszakának irodalomszemlélete == Úf. — 28. évf. 2. sz. (febr.), p. 86—96. — (Körkép)
Ua. Látóhatár. — jún., p. 35—53.
- 305 Egy életmű igézetében: Beszélgetés GF-cel / Domonkos László == DM. — 78. évf. 84. sz. (ápr. 9.), p. 7.: ill.
A Németh László-kutatásról.
- 306 Egy életmű vonzásában: Beszélgetés GF-cel / Török Erzsébet == CSMH. — 45. évf. 90. sz. (ápr. 16.), p. 4.: ill.
A Németh László-kutatásról.
- 307 A minőség forradalma és kritikus távlatok / Sándor András == ÚF. — 20. évf. 2. sz. (ápr.), p. 47—60.
GF Németh László minőségeszméje (vö. 299.) c. cikkéhez.
- 308 „A tanulmány volt az én honpolgári adóm...”: A Tanú-író Németh László magyarságképeről == F. — 20. évf. 8. sz. (aug.), p. 77—83.
- 309 A büszkeség apológiája és ironiája == Juss [Hódmezővásárhely]. — [1. évf. 3. sz.](szept.), p. 2—10. — (Múlt és jelen)
Németh László: Gyász c. regényéről. — Részlet a megjelenésre váró Németh László Tanú-korszaka c. műből.

- 310 *Németh László — Szörnyeteg == Németh László — Szörnyeteg: A Katona József Színház műsorfüzete. — Kecskemét: Katona József Színház. — p. 1—2.
Rendezte: Nagy Attila. — Bemutató: okt. 28-án a Kelemen László Kamaraszínházban.
- 311 „Nem elegendő csak szolgálni — ébreszteni is kell”: Aczél Géza beszélgetése GF-cel, a Kincskereső főszerkesztőjével == A. — 39. évf. 12. sz. (dec.), p. 105—109.
Interjú a gyermekirodalmi lapról.
- 312 *A Tanú, mint alkotói korszak == Németh László-konferencia, Hódmezővásárhely, 1988. ápr. 8. / szerkesztette Fogarasi Ágnes, Földesi Ferenc. — Bp.: TIT; [Hódmezővásárhely]: Németh László Társaság. — p. 7—15.
- 313 Németh László háborús korszaka, 1938—1944: Doktori értekezés tézisei. — Szeged: [JATE]. — 16 p.
- 314 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum / szerkeszti GF és Csetri Lajos. — Tomus 25. — Szeged: JATE BTK. — 224 p.

1989

- 315 Műértelmezés és értékorientáció: Cs. Varga István könyve Németh Lászlóról == Jelenkor [Pécs]. — 32. évf. 2. sz. (febr.), p. 193—195.
Könyvism. a Tanújelek c. kötetről.
- 316 Czine Mihály hatvanéves == Hitel. — 2. évf. 7. sz. (márc. 29.), p. 56.
Köszöntés.
- 317 A gondolkodás műfajai Németh László *Tanújában* == Jelenkor [Pécs]. — 32. évf. 3. sz. (márc.), p. 272—276.
- 318 A katarzis esélyei == Juss [Hódmezővásárhely]. — 2. évf. 1. sz., p. 6—8.
Rehabilitálták a Tiszatáj régi szerkesztőségét.
- 319 Restauráció vagy rehabilitáció? == Magyar nemzet. — 52. évf. 77. sz. (ápr. 1.), p. 9.
Kaposi Márton: Botrányos helyzetbe kerül ismét a Tiszatáj? (Tj 3. sz.) c. cikkéhez.
- 320 Provinciátudat és provincializmus == ÚF. — 21. évf. 2. sz. (ápr.), p. 48—49.
A vidékiségről.
- 321 A minőség szellemi találkozóhelye == Délsziget [Hatvan]. — 13., p. 3—6.
A Válasz c. folyóiratról és az 1930-as évek társadalompolitikai lapjairól.
- 322 Németh László művelődéspolitikai koncepciójáról == Szabad Szó. — 26. évf. 2. sz. (jún. 21.), p. 9.
- 323 Teória és alkotás: Bertha Zoltán — A szellem jelzőfényei == A. — 40. évf. 6. sz. (jún.), p. 75—77. — (Kritika)
Könyvism.
- 324 A jó szándék pártütése: Németh László „reformer” korszakáról = F. — 21. évf. 6. sz. (jún.), p. 78—81.
- 325 Csoóri-breviárium == F. — 21. évf. 7. sz. (júl.), p. 155—157.
Könyvism. a Csoóri Sándor breviáriumról.
- 326 Németh László Kossuth-díja == Magyar Nemzet. — 52. évf. 178. sz. (aug. 1.), p. 6. — (A Magyar Nemzet vitafóruma)
Észrevétel a máj. 24-i számban Illúzió és valóság címmel megjelent Széll János-interjúval kapcsolatban.
- 327 A Juss másfél esztendeje == Hitel. — 2. évf. 16. sz. (aug. 9.), p. 58.
A vásárhelyi folyóiratról.
- 328 Egy regény regénye == K. — 33. évf. 8. sz. (aug.), p. 166—168. — (Kritika)
Könyvism. Temesi Ferenc: 3. könyv c. kötetéről.

- 329 A líra szabadságküzdelme: Csoóri Sándor — A világ emlékművei == Tj. — 43. évf. 8. sz. (aug.), p. 84—86. — (Kritika)
Könyvism.
- 330 Ella néni elment == Tj. — 43. évf. 8. sz. (aug.), p. 95.
Gyászbeszéd Németh Lászlóné temetésén.
- 331 A premodern novella története: Bodnár György — A „mese” lélekvándorlása == F. — 21. évf. 9. sz. (szept.), p. 94—95.
Könyvism.
- 332 Németh László munkái. Életmű szilánkokban: Tanulmányok, kritikák, vallomások. 1—2. köt. / szerkesztette, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta GF. — Bp.: Szépirod. Kvk.: Magvető. — 671, 546 p.
Ism.:
Dési Ábel: Németh László életműve == 7 Nap [Szabadka]. — 44. évf. 43. sz. (okt. 27.), p. 24.
Vekerdí László == Tj. — 43. évf. 10. sz. (okt.), p. 82—91. — (Kritika)
Imre László == A. — 41. évf. 6. sz. (1990. jún.), p. 64—67. — (Szemle)
Fábián Ernő: A példanép ideológiája: Németh László eszméiről == K. — 35. évf. 1. sz. (1991. jan.), p. 121—128. — (Fórum)
- 333 Németh László munkái. Sorskérdések / a szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette GF; az utószót írta Juhász Gyula. — Bp.: Magvető: Szépirod. Kvk. — 852 p. Tanulmányok.
Ism.:
Dési Ábel: Németh László életműve == 7 Nap [Szabadka]. — 44. évf. 43. sz. (okt. 27.), p. 24.
Fenyő István == Kritika. — 1990. 2. sz. (febr.), p. 36—39.
Vasy Géza: Zárókö vagy alapzat?: Kommentárok Németh Lászlóhoz == Napóra [Békéscsaba]. — 18. évf. 4. sz. (1990. ápr.), p. 11—15.
Bertha Zoltán == Tj. — 44. évf. 5. sz. (1990. máj.), p. 79—91. — (Tanulmány)
Imre László == ÚF. — 22. évf. 3. sz. (1990. jún.), p. 107—109.
*Pomogás Béla: Magyar néző == Nyelvünk és kultúránk. — 77(1990), p. 101—102.
Vekerdí László: Ismét a Sorskérdésekről == Tj. — 44. évf. 8. sz. (1990. aug.), p. 24—29.
Füzi László: A Sorskérdések sorsa: Németh László tanulmányai == Magyar Napló. — 2. évf. 38. sz. (1990. szept. 20.), p. 12.
Görömbei András: Modell értékű nemzeti minőség == A. — 41. évf. 10. sz. (1990. okt.), p. 64—72. — (Fórum)
Fábián Ernő: A példanép ideológiája: Németh László eszméiről == K. — 35. évf. 1. sz. (1991. jan.), p. 121—128. — (Fórum)
- 334 A műalkotástól az esztétikáig == K. — 33. évf. 10. sz. (okt.), p. 152—157. — (Kritika)
Könyvism. Poszler György: Eszmék — eszmények — nosztalgiai c. kötetéről.
- 335 Jókai Anna — Szegény Sudár Anna == A. — 40. évf. 12. sz. (dec.), p. 74—76. — (Kritika)
Könyvism.
- 336 A Tanú — Németh László csongori útja == Tj. — 43. évf. 12. sz. (dec.), p. 78—82. — (Tanulmány)
Tanulmány az egyszemélyes folyóiratról, reprintkiadásának megjelenése alkalmából.
- 337 Kárász József köszöntése: 75. születésnapja alkalmából == Csongrád Megyei Könyvtáros [Szeged]. — 21. évf. 3/4. sz., p. 141—145.
Elhunzott 1989. május 15-én a hódmezővásárhelyi Németh László Könyvtárban.
- 338 A Tanú irodalomszemlélete műfaji tükrében == Válasz évkönyv. 1. / szerkesztette Medvigy Imre. — Bp.: Veres Péter Társaság: Püski. — p. 64—73.
Németh László folyóiratról.

- 339 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum / szerkeszti GF; a kötetet összeállította Baranyai Zsolt. — Tomus 23., Sík Sándor emlékszáma. — Szeged: JATE BTK. — 71 p.
Benne:
1 Sík Sándor az egyetemi katedrán == p. 5–11. — A febr. 28-i szegedi emlékülésen elhangzott előadás.
- 340 A mai magyar irodalom a középiskolában == Juss [Hódmezővásárhely]. — 2. évf. 4. sz./3. évf. 1. sz. (1989. dec./1990. jan.), p. 116–121. — (Új termés)
Előadás az okt. 27–28-án Nagykőrösön megrendezett első országos magyartanári konferencián. — Részlete: Köznevelés. — 45. évf. 42. sz. (dec. 15.), p. 12–14.
- 341 Képek a szegedi professzorság idejéből == Sík Sándor emlékezete: Születésének századik évfordulóján. — Szentendre: Pest M. Múzeumok Igazgatósága: Pest M. Művelődési Központ és Könyvtár. — p. 42–48.
- 342 GF == Kortárs magyar írók kislexikona, 1959–1988 / főszerkesztő Fazakas István. — Bp.: Magvető. — p. 151.

1990

- 343 Boldizsár Iván — Lebegők == A. — 41. évf. 1. sz. (jan.), p. 76–78. — (Szemle) Könyvism.
- 344 Az élménytől a költészetig == K. — 34. évf. 1. sz. (jan.), p. 149–152. — (Kritika)
Könyvism. Nemes Nagy Ágnes: Szó és szótlanság c. kötetéről.
- 345 Király István, 1921–1989 == Tj. — 44. évf. 1. sz. (jan.), p. 111–112.
Nekrológ az irodalomtudósról.
- 346 A politikai Németh László == Hitel. — 3. évf. 3. sz. (febr. 7.), p. 18–20.
- 347 A költő Erdély-képe: Csoóri Sándor — Az elmulasztott utak == Tj. — 44. évf. 2. sz. (febr.), p. 29–33. — (Csoóri Sándort köszöntjük 60. születésnapján)
A Sütő Andrásnak ajánlott versről.
- 348 A Tanú és a Németh László-i pedagógiai örökség == ÚF. — 22. évf. 1. sz. (febr.), p. 71–75.
- 349 Csanádi Imre — Egy hajdani templomra == K. — 34. évf. 5. sz. (máj.), p. 161–164. — (Kritika)
Könyvism.
- 350 Lutheri szerepben: Monostori Imre — Németh László Tanú-korszakának fogadtatása == Tj. — 44. évf. 5. sz. (máj.), p. 75–79. — (Tanulmány)
Könyvism.
- 351 Önszabályozó élet és költészet: Tamás Attila — Illyés Gyula == Tj. — 44. évf. 7. sz. (júl.), p. 71–74. — (Kritika)
Könyvism.
- 352 Németh László Tanú-korszaka. — Bp.: Szépirod. Kvk. — 417 p.
Ism.:
Bodor Béla: Ex libris == Élet és Irodalom. — 34. évf. 39. sz. (szept. 28.), p. 11.
Új Könyvek. — 20. sz., p. 32–33. — A 902038. tétel.
Fried István == Tj. — 44. évf. 12. sz. (dec.), p. 76–85. — (Kritika)
Görömbei András == Tj. — 44. évf. 12. sz. (dec.), p. 86–89. — (Kritika)
Monostori Imre: Egy életmű egy fejezete == Úf. — 31. évf. 2. sz. (1991. febr.), p. 113–116. — (Szemle)
Füzi László == ÚF. — 23. évf. 4. sz. (1991. ápr.), p. 35–38. — (Kilencven éve született Németh László)
Imre László == F. — 23. évf. 5. sz. (1991. máj.), p. 92–94.
Gróh Gáspár: Üdvözlő és üdvözlőtenet == K. — 35. évf. 6. sz. (1991. jún.), p. 155–159. — (Kritika)
Szekér Endre == Somogy [Kaposvár]. — 19. évf. 2/3. sz. (1991. márc./jún.), p. 122–124. — (Figyelő)

- Olasz Sándor: *A „csongori” hármastól* == *A.* — 42. évf. 9. sz. (1991. szept.), p. 70–72. — (Szemle)
- Bakonyi István == *Stádium.* — 4. évf. 3. sz. (1991. ősz), p. 124–126. — (Szemle)
- 353 Tűnődés az egyetemi oktatásról == Juss [Hódmezővásárhely]. — 3. évf. 3. sz. (szept./okt.), p. 76–78.
- 354 A Kisebbségben-metaphora jelentésváltozatai == *K.* — 34. évf. 11. sz. (nov.), p. 141–151. — (Műhely)
- Németh László röpiratáról.
- 355 Egy barátság levelekben == *Tj.* — 44. évf. 11. sz. (nov.), p. 94–96. — (Kritika)
- Könyvism. a Gulyás Pál és Németh László levelezését tartalmazó kötetről.
- 356 Szakolczay Lajos — Ötágú síp == *F.* — 22. évf. 12. sz. (dec.), p. 81–82.
- Könyvism.
- 357 Pintér Lajos — A vadszedes útján == *ÚF.* — 22. évf. 6. sz. (dec.), p. 105–106.
- Könyvism.
- 358 „A legbűnösebb magyar egyfelvonásos”: Németh László — Petőfi Mezőberényben == *Tj.* — 44. évf. 12. sz. (dec.), p. 70–75. — (Tanulmány)
- 359 *A gondolkodó Németh László: Konferencia Hódmezővásárhelyen 1990. április 28-án / [szerkesztette GF]. — [Hódmezővásárhely]: Németh László Társaság: Petőfi Művelődési Központ. — 53 p. — (Juss füzetek; 1.)

1991

- 360 Sütő András — Omló egek alatt == *K.* — 35. évf. 1. sz. (jan.), p. 160–162. — (Kritika)
- Könyvism.
- 361 Fűzi László — Szerepek és lehetőségek == *Tj.* — 45. évf. 2. sz. (febr.), p. 88–90. — (Kritika)
- Könyvism.
- 362 Dr. GF: Díszpolgár == Vásárhely és Vidéke. — 1. évf. 49. sz. (ápr. 30.), p. 2.
- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata ápr. 29-i díszközgyűlésén díszpolgári címet adományozott GF-nek.
- 363 Látogatóban / Mező Éva == Vásárhely és Vidéke. — 1. évf. 52. sz. (máj. 4.), p. 2.
- Interjú GF-cel Hódmezővásárhely díszpolgárává választása alkalmából. — *Ua. DM.* — 81. évf. 145. sz. (jún. 22.), p. 5.: ill.; Délvilág [Szeged]. — 48. évf. 151. sz. (jún. 29.), p. 6.
- 364 A lassú élet titka == *DM.* — 81. évf. 105. sz. (máj. 7.), p. 12. — (Röviden)
- GF nyerte el a Művészeti Alap Irodalmi Szakosztályának irodalomkritikai díját.
- 365 Meghalt GF == *DM.* — 81. évf. 137. sz. (jún. 13.), p. 12. — (Röviden)
- Június 12-én, Hódmezővásárhelyen, 59 éves korában.
- 366 GF, 1932–1991 / Domonkos László == Délvilág [Szeged]. — 48. évf. 138. sz. (jún. 14.), p. 2.
- Nekrológ.
- 367 Elhunyt GF irodalomtörténész == Magyar Hírlap. — 24. évf. 138. sz. (jún. 14.), p. 15.
- MTI-hír. — *Ua. Magyar Nemzet.* — 54. évf. 138. sz. (jún. 14.), p. 12.; Népszabadság. — 49. évf. 138. sz. (jún. 14.), p. 17.
- 368 Meghalt GF / H. N. == Petőfi Népe. — 46. évf. 138. sz. (jún. 14.), p. 12.
- Szerző: Heltai Nándor. — Nekrológ.
- 369 Elhunyt dr. GF Vásárhely díszpolgára == Vásárhely és Vidéke. — 1. évf. 87. sz. (jún. 14.), p. 1.: ill.
- 370 GF halálára / I. M. == *DM.* — 81. évf. 141. sz. (jún. 18.), p. 5.
- Szerző: Ilia Mihály. — Nekrológ.

- 371 GF halálára / Fenyvesi Félix Lajos == Vásárhely és Vidéke. — 1. évf. 90. sz. (jún. 18.), p. 1.
Vers. — Ua. Délvilág [Szeged]. — 48. évf. 151. sz. (jún. 29.), p. 6.
- 372 Elbúcsúztak dr. GF-től == Vásárhely és Vidéke. — 1. évf. 91. sz. (jún. 19.), p. 1.
Tudósítás a jún. 18-i temetésről.
- 373 Emlékeztető == Élet és Irodalom. — 35. évf. 25. sz. (jún. 21.), p. 2.
GF halálhíre.
- 374 GF, 1932—1991 / Orosz László == F. — 23. évf. 8. sz. (aug.), p. 96.
Nekrológ.
- 375 Fiataalkori arckép — távolodóban / Ilia Mihály == Tj. — 45. évf. 8. sz. (aug.), p. 56—57. — (Búcsú GF-től)
Nekrológ.
- 376 Üresebb lett a világ / Olasz Sándor == Tj. — 45. évf. 8. sz. (aug.), p. 58—59. — (Búcsú GF-től)
Nekrológ.
- 377 Helytállt valamiért / Domokos Mátyás == Tj. — 45. évf. 8. sz. (aug.), p. 59—60. — (Búcsú GF-től)
Nekrológ.
- 378 Emléktörödékek GF-ről / Füzi László == Tj. — 45. évf. 8. sz. (aug.), p. 61—62. — (Búcsú GF-től)
Nekrológ.
- 379 GF sírjára / Vekardi László == Tj. — 45. évf. 8. sz. (aug.), p. 62—64. — (Búcsú GF-től)
Nekrológ.
- 380 Az életmű-mester: GF emlékezete / Domonkos László == Délsziget [Hatvan]. — 20., borító 2.
Nekrológ.
- 381 GF, 1932—1991 / Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Kincskereső Szerkesztősége == Kincskereső [Szeged]. — 18. évf. 6. sz. (szept.), p. 48, borító III.: ill.
Nekrológ.
- 382 GF emlékezete / Földesi Ferenc == Juss [Hódmezővásárhely]. — 4. évf. 3. sz. (szept./okt.), p. 2—3.
Búcsúbeszéd a temetésen.
- 383 GF emlékére / Bakonyi István == Stádium. — 4. évf. 4. sz. (tél), p. 12.
Nekrológ.

MUTATÓ

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 266

- 267 301 314 339
 Aczél Géza 311
 adminisztráció az iskolában 77 98
 Ady Endre 88 136 139
 Alföldy Jenő 155
 Almási János 164
 „Antropológiai lecke” 139
 avatóbeszéd
     Németh László-emléktábla 274
     Pákozdy Ferenc-dombornú 163
     Szervátiusz Tibor-dombornú 190

Babits Adyról 121

- Babits contra Németh* 232
 Babits Mihály 121 232
 Baka István 253 264 268
 Bakonyi István 164 269 302 352 383
 Bakos István 174
 Balatonszárszó 224
 Balogh Edgár 178 243
 Balogh László 142
 Baranyai Zsolt 339
 Baranyi Ferenc 81
 Baráth Lajos 27
 Barta János 135
Bartók alakja az újabb magyar lírában 186
 Bartók Béla 186
 Bata Imre 143 175
 Batki Jenő 2
 Bede Anna 69
 Békéscsaba 234
 Béládi Miklós 134 164 295
 Belia György 34
 Benda Kálmán 72
 Benedek András 286
 Benjámin László 42 83
 Berczeli A. Károly 63
 Berényi Zoltán 323 333
 Bethlen Gábor Gimnázium (Hódmezővásárhely)
     73 114 146 163 190
 Bibó Lajos 54
Bibó Lajos nyolcvan éves 54
 Bisztray Gyula 131
Bocskai-kerti triptichon 245
 Bodnár György 269 331
 Bodor Béla 352
 Bodosi György 69

- Boldizsár Iván 66 343
 Borbély Sándor 239
 Bori Imre 38 129
 Bretter György 176
A büszkeség apológiája és iróniája 309

Csák Gyula 64 236

- Csanádi Imre 105 349
 Csaplár Ferenc 34 44 47
 Cseres Tibor 40
 Csetri Lajos 301 314
 Csoóri Sándor 39
     ~ *breviárium* 325
     Az elmulasztott utak 347
     Jóslás a te idődről 172
     Készülődés a számadásra 294
     Kezemben zöld ág 262
     Párbeszéd sötétben 82
     A tizedik este 179
     Utazás félalomban 97
     A világ emlékművei 329

- Csoóri-breviárium* 325
 Csorba Győző 70 197
 Csukás István 181
 Czákó Gábor 165
 Czine Mihály 164 195 269 316

Debrecen 231

- Déry Tibor 151
 Dési Ábel 332 333
 Diószegi András 46
 Dobos László 243 261
 doktori értekezés tézisei 313
 Domokos Mátyás 144 164² 377
 Domonkos László 164 237 305 366 380
A „drága jó nyolcadik” ajándéka 146
 Duba Gyula 223

Egy barátság levelekben 355

- Egy gondolat története* 111
Egy Juhász Gyula-vers története 5
Egy regény regénye 328
 egyetemi oktatás 353
Az életmű egysége 194 278
Az életmű másik arca 151
Életmű szilánkokban 332

Az „ellenállás-dráma” kifejlődése Németh László pályáján 233

Az élményről a költészetig 344

Elsüllyedt és újralfedezett Atlantisz 140

Endre Béla 72/1

Az ének megmarad 277

Eposz és dráma határán 223

erdélyi irodalom 283

Erdélyi József 74

Erkölc- és világnézetfogalom Németh László Tanújában 291

Erkölcsei beszédre való tanítás 176

Értelmes világ 18

Esszépanoráma, 1900–1944. 153

Fábián Ernő 332 333

Fazakas István 342

Fehér József 221

Féja Géza 149 218

felsőoktatás 353

Fém és cserép 107

Fenyő István 131 164 269 333

Fenyő Miksa 112

Fenyvesi Félix Lajos 371

Fielding, Henry 1

Fielding nézetei az életéről és az irodalomról 1

Fodor András 147 185 210 235 258

Fodor József 60

Fogarasi Ágnes 312

A forradalmak dramaturgiája 247

Földesi Ferenc 53 123 146 312 382

Fried István 269 352

Fülöp László 132 281

Füzi László 164 269 333 352 361 378

Gaál Gábor 128

Gaál Gábor és Németh László 128

Gácsér József 164

Garai Gábor 29 65

Gimnáziumi oktatásunk néhány problémája 37

Gion Nándor 284

Gondolatok csillagszerű gravitációja 175

A gondolkodás műfajai Németh László Tanújában 317

A gondolkodó Németh László 359

Görömbei András 288 333 352

Greza Ferenc

Acta-szerkesztései 266 267 301

314 339

arcképe 51

bemutatása 23 26

előszava 137

évkönyv-kiadásai 30 33 43 53
72 93

halálhíre 365 367 369 373

Hódmezővásárhely díszpolgára 362
363

a Kincskereső főszerkesztője 196

kitüntetései 231 362 364

kötetszerkesztései 35 44 47 199
200 268 332 333 359

lapszerkesztése 117 201

lexikoncikk róla 342

nekrológiai 366 368 374–381 383

nyilatkozatai 51 198 221 237
246 279 305 306 311
363

temetése 372

temetési beszéde 382

vers neki ajánlva 371

Gróh Gáspár 352

Gulyás Pál 355

Gutai Magda 80

Gyakorlati hazafiság 178

„Gyalog hódított világ” 147

Gyökössy Endre 55

Gyurácz Ferenc 269

H. N. = Heltai Nándor

Hajdú-Bihar Megyei Tanács nívódíja 231

Hajnal Anna 84

Hajnal Imre 13 30 33

Három kötet műelemzés 142

Harsányi Zoltán 142

Házavató Mezőszilason 257

Hegedűs András 44

Heltai Nándor 368

A hiány és szükséges fojtott párbeszéde 172

Hódmezővásárhely az irodalomban 33/1 43/1
53/1

Hódmezővásárhely

Bethlen Gábor Gimnázium 73 114
146 163 190

és Mikszáth Kálmán 30/1

és Móricz Zsigmond 86

helyi folyóirat 327

irodalom 33/1 43/1 53/1 115 169

Juss [folyóirat] 327

Kortárs-est 28

Medgyessy-terem 107

Németh László Könyvtár 337

- Németh László-emléktábla 274
 Németh László-emlékülés 125
 Németh László-konferencia 312 359
 Petőfi Művelődési Ház 28
 Tornyai János Múzeum 57 137
 Vásárhelyi Őszi Tárlat 137
*A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium
 évkönyve* 30 33 43 53 72 93
 Horváth Júlia 302
Hova lett a tudós tanár? 174

I. M. = Ilia Mihály

- Ilia Mihály 44 370 375
 Illés Endre 44 48 92 250
 Illyés Gyula 260
     Abbahagyott versek 68
     Beatrice apródjai 171
     Ebéd a kastélyban 16
     Embereljük meg magunk 138
     ~ emlékkönyv 255
     Kora tavasz 75
     Közügy 203
     „Mindennek jöttem...” 212
     Mint a darvak 75
     Németh László kritikáiban 211
     a nemzetnevelő 208
     A semmi közelít 238
     A Szentlélek karaványa 298
 Illyés Gyula emlékkönyv 255
 Imre László 269 332 333 352
 Indig Ottó 152
 integráció az iskolai tantárgyakban 78
Az írás mennyé és pokla 243
Írások Juhász Gyuláról 20
Az Irgalom történeti rétegei 188
Író a háborúban 189
Irodalmunk „barkácsoló kismestere” 158
Irodalom tizenéveseknek 272
 irodalomelmélet 22
 irodalomtanítás 113
 Irodalomtörténet [folyóirat] 279
Irodalomtörténetírás — erkölcsi felelősséggel 195
Írók nyomában Vásárhelyen 169
 Írószövetség 22
 iskola és társadalom 90
 az iskola presztízse 90
 az iskolai adminisztráció 77 98
 az iskolai oktatás 37
 az iskolai osztályozás 94
 az iskolai szertárak leltározása 77
 Izsák József 229 290

Jelen- és jövőérdekeltségű életmű 290

- A jó szándék pártütése* 324
 Jókai Anna 335
„Józan út a csodához” 292
 József Attila 9 18
József Attila kézirata: A kozmosz éneke 9
 József Attila Tudományegyetem (Szeged) 247
 Juhász Ferenc 52 58 91
 Juhász Gyula (1883—1937)
     bibliográfia 20
     az egyetemi évek 34
     az ellenforradalomban 7
     Emlékezés Ady Endrére 6
     és a Nyugat 219
     Farkas Imre és társai 55
     Gondolkodó 5
     ifjúkori versei 2
     levelek 55
     Máramarosszigeten 3
     „Milyen volt...” 215
     A munkáskultúra 6
     Nyugat 219
     Örökség 4
     összes művei I—3. 31
     pályakép 21
     pedagógiai nézetei 13
     a támadások célpontja 19
     az újságíró 10
     vidékiisége 216
 Juhász Gyula (1930) 333
Juhász Gyula — a szocialista újságíró 10
Juhász Gyula az ellenforradalom világában 7
Juhász Gyula egyetemi évei, 1902—1906. 34
Juhász Gyula elfelejtett ifjúkori verseiből 2
Juhász Gyula és a Nyugat 219
Juhász Gyula kiadatlan kéziratai 55
Juhász Gyula Máramarosszigeten 3
Juhász Gyula összes művei 44 47
Juhász Gyula pedagógiai nézetei 13
Juhász Gyula publicisztikájából 6
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (Szeged) 217
Juhász Gyulára emlékezve 217
 Julow Viktor 122
 Juss [folyóirat] 327
A Juss másfél esztendeje 327

Kajári Gyula 184

- Kányádi Sándor 157
 Kaposi Márton 319
 Kárász József 337

Kárász József köszöntése 337

Kardos László 85

Karinthy Ferenc 145

Kassák Lajos 12

A katarzis esélyei 318

Katona József 275

Katona József Színház (Kecskemét) 310

Katona László 137

Kecskemét 310

Kelemen László Kamaraszínház (Kecskemét) 310

Kelemen Pál 227

Kenyeres Zoltán 109 153

Képek a szegedi professzorság idejéből 341

Keresztury Dezső 118 251

Keserű Bálint 266

Két esszékötet 185

Kétszázötven éves a vásárhelyi gimnázium 73

kiállítási megnyitó 57 107

Kincskereső 117 201

Kincskereső [folyóirat] 237 246 252 268
272 311

a Kincskereső Szerkesztősége 381

Király István 226 282 345

A kisebbség nembelisége 261

A Kisebbségben-metafaora jelentésváltozatai 354

Kispéter András 44

Kisregény vagy kis regény? 22

Kiss Anna 156

Kiss Benedek 225

Kiss Dénes 89

Kiss Ferenc 25 173 249 259

Kiss Tamás 131

Klanczay Tibor 87

Kocsis Rózsa 207

„Konok futár” 235

Kortárs [folyóirat] 28

A Kortársaink-sorozat új kötetei 155

Kovács Sándor Iván 51 169

Kováts Miklós 2

Költészet és lélektelmezés 118

A költő Erdély-képe 347

könyvismertetések

Ágh István 88 136

Alföldy Jenő 155

Babits Mihály 121

Baka István 253 264

Balogh Edgár 178 243

Balogh László 142

Baranyi Ferenc 81

Baráth Lajos 27

Barta János 135

Bata Imre 143 175

könyvismertetések

Bede Anna 69

Béládi Miklós 134 295

Benedek András 286

Benjámin László 42 83

Berczeli A. Károly 63

Bertha Zoltán 323

Bisztray Gyula 131

Bodnár György 331

Bodosi György 69

Boldizsár Iván 343 66

Borbély Sándor 239

Bori Imre 129 38

Bretter György 176

Csák Gyula 236 64

Csanádi Imre 105 349

Cseres Tibor 40

Csoóri Sándor 82 97 172 179
262 294 325 329

Csorba Győző 70 197

Csukás István 181

Czakó Gábor 165

Czine Mihály 195

Déry Tibor 151

Diószegi András 46

Dobos László 243 261

Domokos Mátyás 144

Duba Gyula 223

Az ének megmarad 277

Erdélyi József 74

Esszépanoráma, 1900–1944. 153

Féja Géza 149 218

Fenyő István 131

Fenyő Miksa 112

Fodor András 147 185 210 258

Fodor József 60

Fülöp László 132 281

Füzi László 361

Garai Gábor 29 65

Gion Nándor 284

Görömbei András 288

Gulyás Pál 355

Gutai Magda 80

Hajnal Anna 84

Harsányi Zoltán 142

Illés Endre 48 92 250

Illyés Gyula 16 68 138 171 203
212 238 298

Illyés Gyula emlékkönyv 255

Indig Ottó 152

Izsák József 229 290

Jókai Anna 335

könyvismertetések

- Juhász Ferenc 52 58 91
 Juhász Gyula 4 31
 Julow Viktor 122
 Kányádi Sándor 157
 Kardos László 85
 Karinthy Ferenc 145
 Kassák Lajos 12
 Kenyeres Zoltán 109
 Keresztury Dezső 118
 Király István 226 282
 Kiss Anna 156
 Kiss Benedek 225
 Kiss Dénes 89
 Kiss Ferenc 25 173 249 259
 Kiss Tamás 131
 Klaniczay Tibor 87
 Kocsis Rózsa 207
 Kovács Sándor Iván 169
 Lackó Miklós 198
 Lengyel Balázs 289
 Magyar elbeszélők, 20. század 140
 Majtényi Erik 67
 Mégis győztes, mégis új és magyar 183
 A mindentudás igézetében 271
 Monostori Imre 280 350
 Nagy László 162
 Nagy Péter 38 131
 Nemes Nagy Ágnes 50 116 344
 Németh László 32 102 103 141
 177 193 270
 Németh László élete képekben 265
 Orosz László 180
 Péter László 96 192
 Pilinszky János 256
 Pintér Lajos 357
 Polner Zoltán 61
 Pomogáts Béla 170 206
 Poszler György 334
 Rónay László 131
 Ruffy Péter 167
 Sándor Iván 202 276 285 297
 Simon István 45
 Simon Zoltán 131
 Sőtér István 38 130
 Sükösd Mihály 99
 Sütő András 205 360
 Szabó Magda 41
 Szabó T. Attila 214
 Szabolcsi Miklós 36
 Szakolczay Lajos 240 356
 Szakonyi Károly 11

könyvismertetések

- Szekér Endre 204
 Szepesi Attila 56
 Takács Imre 71 126
 Tamás Attila 106 155 351
 Tamási Áron 24
 Tatay Sándor 230
 Temesi Ferenc 328
 Tornai József 168
 Török Gábor 254
 Tóth Béla 49
 Tóth Judit 79
 Tőzsér Árpád 278
 Tudományos diákköri dolgozatok 8
 Tüskés Tibor 100 142 185 242
 Válasz, 1934—1938. 292
 Varga István, Cs. 303 315
 Várkonyi Anikó 59
 Vas István 29 95
 Vető Miklós 15
 Zelk Zoltán 62

Körmöklő pedagógusok 77

köszöntések

- Bibó Lajos 54
 Czine Mihály 316
 Kárász József 337

középiskolai magyartanítás 340

Köznevelés [folyóirat] 76

Kristó Nagy István 164 269

A kritika eleganciája 289

Krónika és vallomás 286

Lackó Miklós 198

Laczkó András 164

„A legbűnösebb magyar egyfelvonásos” 358

Legyőzött győztes 168

Lélektükör és történelemkép 297

Lengyel Balázs 289

A líra szabadságküzdelme 329

Lutheri szerepben 350

A Magyar Confessiones felé 256

Magyar elbeszélők, 20. század 140

Magyar Írók Szövetsége 22

magyar líra 186

Magyar Úttörők Szövetsége 117 201

Magyari Imre, V. 164

Magyarok Romániában 283

magyartanári konferencia (Nagykőrös) 340

magyartanítás 340

Mai magyar Gulliver 165
A mai magyar irodalom a középiskolában 340
Mai magyar tanulmánykötetek 131
 Majtényi Erik 67
 Máramarosziget (Sighetu Marmatiei) 3
Mathiász-panzió 133
 Medgyessy-terem (Hódmezővásárhely) 107
 Medvigy Imre 338
 megemlékezések
     Fielding, Henry 1
     Juhász Gyula 217
     Móra Ferenc 158
     Sík Sándor 341
 Mégis győztes, mégis új és magyar 183
„A megmaradás esztétikája” 288
Megmentett regény 298
 Mező Éva 363
 Mezőszilas 257
 Mikszáth Kálmán 30/1
Mikszáth Kálmán és a vásárhelyiek 30/1
 A mindentudás ígézetében 271
A minőség szellemi ialdikozóhelye 321
 Miskolc 277
Mit várok a hetilaptól? 76
Modern prózánk forrásvidekén 129
 Molnár Piroska 227
 Monostori Imre 280 350 352
 Móra Ferenc 158
 Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó 201 381
 Móricz Zsigmond 73 86 161
Móricz Zsigmond és Németh László kapcsolatáról
     161
A műalkotástól az esztétikáig 334
Műértelmezés és értékorientáció 315
Műteremlátogatás Németh Józsefnél 154
Műteremlátogatás Szabó Ivánnál 150
A művész — választott szülőföldjén 57
„A művészet az én számomra dráma és legenda”
     274
 a Művészeti Alap Irodalmi Szakosztályának iro-
     domkritikai díja 364

Nacsády József 44

Nagy Gyula 115
 Nagy László 104 162 184
 Nagy Péter 38 131
 Nagykőrös 340
 Naruševič, Viktor 199 200
 Narusevics, Viktor = Naruševič, Viktor
 Négyesy László 55

nekrológok

Király István 345
 Németh László 101
 Németh Lászlóné 330
 Neményi Kázmér 213
 Nemes Nagy Ágnes 50 116 344
 Németh József 154
 Németh László
     Ady-élménye 139
     Akasztófavirág 270
     András, a király 293
     Aurél a Kékesre megy 270
     Cseresnyés 233
     dombormű 190
     drámái 133 191 233 293
     Égető Eszter 120
     életműve 194
     enciklopédia-eszméje 296
     és az erdélyi irodalom 283
     és Babits Mihály 232
     és Gaál Gábor 128
     és Katona József 275
     és Keresztury Dezső 251
     és Móricz Zsigmond 161
     esszéikötetei 222
     filozófiatanár 159
     filozófus 359
     A francia nyelvkönyv bevezetője 244
     Gyász 309
     háború alatt 182 189 269 313
     Harc a jólét ellen 191
     Hódmezővásárhelyen 113 159 164
         187
     hódmezővásárhelyi gimnáziumi doku-
         mentumok 73 110 119
         148
     Irgalom 188
     Irodalom 45 után 127
     irodalomszemlélete 304 338
     irodalomtanítás 113
     írói programja 241
     Iszony 125 213 227 272
     Jegyzetek Buddháról 244
     Jelentés a miniszternek 123
     jövőképe 241
     Kisebbségben 209 354
     kísérletező tanár 166
     Kossuth-díja 326
     Közép-Európája 300
     lakóháza 257 274
     Lányaim 245

Németh László

- Levél Benedek Andrásnak a Galileiről* 263
- Levél Marczonny Tibornak önéletrajzi regényéről* 263
- levelei 111 119 260 355
- Magam helyett* 245
- magyarságképe 308
- Mai témák* 32
- A másik mester* 248
- A Mathiasz-panzió* 133
- Megmentett gondolatok* 102
- minőségesszméje 299 307
- Móricz Zsigmond* 245
- művelődéspolitikája 322
- Naplótörredék a harmincas évekből* 244
- nekrológja 101
- a népoktatásról 111
- Olvasónapló — kritikák Faulknerről* 244
- Önéletírása* 141
- Az öregedésről* 263
- Papucsos* 233
- pedagógiai elvei 348
- Pedagógiai írások 193
- Petőfi Mezőberényben* 358
- a politikus 346
- „reformer” korszaka 324
- Németh László**
- regényei 120 125 267/1 302
- Részlet az utolsó magyarórából* 244
- Sajkódi esték* 103
- Sámson* 234
- a szárszói írókonferencián 224
- Széchenyi* 228
- Szegeden* 301/1
- Szekfű Gyula* 209 220
- Szerdai fogadónap* 248
- Szőrnyeteg* 310
- Tanú* 209 291 304 308 309 312 317 336 338 348 352
- történelmi gondolkodása 287
- Utolsó kísérlet* 248
- Utolsó széuekintés* 177
- A választásról* 127
- véleménye Illyés Gyuláról 211
- versei 146
- Németh László, a kísérletező író-pedagógus* 166
- Németh László, a vásárhelyi filozófiatanár* 159
- Németh László élete képekben 265
- Németh László enciklopédia-eszméje* 296

- Németh László háborús korszaka* 269 313
- Németh László Kelet-Közép-Európája* 300
- Németh László két ismeretlen tanulmánya* 127
- Németh László kiadatlan írásai* 263
- Németh László kiadatlan kézírataiból* 244
- Németh László Kossuth-díja* 326
- Németh László Könyvtár (Hódmezővásárhely)* 337
- Németh László levelei Illyés Gyulához* 260
- Németh László minőségesszméje* 299 307
- Németh László munkái* 332 333
- Németh László művelődéspolitikai koncepciójáról* 322
- Németh László portréja előtt* 190
- Németh László portréja Széchenyiről* 228
- Németh László regény-formái és az Iszony* 125
- Németh László Szárszón* 224
- Németh László Szegeden* 301/1
- Németh László Tanú-korszaka* 309 352
- Németh László Tanú-korszakának irodalomszemlélete* 304
- Németh László Vásárhelyen* 110 119 187
- Németh László vásárhelyi korszaka* 164
- Németh László-emlékplakett* 221
- Németh László-emléktábla* 274
- Németh László-emlékülés (Hódmezővásárhely)* 125
- Németh László-i regény és az Égető Eszter* 120
- Németh László-i regény kifejlődése* 267/1
- Németh László-konferencia (Hódmezővásárhely)* 312 359
- Németh László-kutatók* 221 305 306
- Németh Lászlóné* 330
- A Németh-esszéketek felszabadulás előtti alakváltozatai* 222
- A Németh-regény genezise* 302
- nevelési szaklap 76
- Nyugat [folyóirat]* 112 183 219
- Oktatás** 37
- oktatási kísérlet 114
- Olasz Sándor* 164 199 200 269 352 376
- „Óraadók királysága”* 148
- Orosz László* 180 374
- országos magyartanári konferencia (Nagykőrös) 340
- osztályozás az iskolában 94
- Önszabályozó élet és költészet* 351

Pákozdy Ferenc 163

Pákozdy Ferenc hazatért 163

Paku Imre 3 19 20
 Papp Zoltán 108
Parkinson törvénye az iskolában 98
Pártatlan ítélet a költőről: verse 104
A partok felett 199
 pedagógus kutató 174
A pedagógus személyisége 124
 pedagógusszemélyiség 124
Példabeszéd memoárban 230
 Péter László 44 47 96 192
 Petőfi Művelődési Ház (Hódmezővásárhely) 28
 Pilinszky János 256
 Pintér József 51
 Pintér Lajos 357
A politikus Németh László 346
 Polner Zoltán 47 61
 Pomogáts Béla 170 206 333
 Poszler György 334
A premodern novella története 331
 provincializmus 216 320
Provinciatudat és provincializmus 320
A puszta az irodalomban 115

R. P. = Ruffy Péter

rádióelkötés 227
Regény és elbeszélés határán 145
Regényen innen és túl 284
Rejtőzködő önéletrajz 250
„A rendbetett Szó műve” 238
Restauráció vagy rehabilitáció? 319
 Rigó István 163
 Rónay László 131
 Ruffy Péter 44 167

Salyámsy Miklós 213

A Sámson Békéscsabán 234
 Sándor András 307
 Sándor Iván 202 276 285 297
 Sighetu Marmajiei = Máramarossziget
 Sík Sándor 339 341
Sík Sándor az egyetemi katedrán 339
Sík Sándor emlékszám 339
 Simai Mihály 268
 Simon István 45
 Simon László 227
 Simon Zoltán 131
 Simonyi Imre 14
 Sipka Sándor 33/1 43/1 53/1 115
 Smurák József 72/1
 Sötér István 38 130

Sulyok Erzsébet 246
 Sükösd Mihály 99
 Sütő András 205 360
 Szabó Endre 164
 Szabó Ferenc 35
 Szabó Iván 57 107 150
 Szabó Magda 41
 Szabó T. Attila 214
 Szabolcsi Miklós 36
 Szakolczay Lajos 240 356
 Szakonyi Károly 11
 Szalatnai Rezső 44 47
 Szamosi Ferenc 137
 Szántó Kovács János 17
 Szárszó = Balatonszárszó
 Szathmáry Lajos 111
 Szeged

és Németh László 301/1
 József Attila Tudományegyetem 247
 Juhász Gyula Tanárképző Főiskola 217

Szekér Endre 204 352
 Székesfehérvár 302
 Széll János 326
 személyiségvonalak 124
Szemponatok az Izsony elemzéséhez 273
 Szepesi Attila 56
A szeretet üvegharangja volt 274
 Szervátiusz Tibor 190
 színikritika 234
 szövegközlés

Endre Béla 72/1
 Juhász Gyula 2 6 55
 Nagy László 184
 Németh László 123 127 146 244
 260 263 293
 Tornyai János 72/1

Tájhaza és nagyvilág 303

Takács Imre 71 126
Talált kincs 268
Támadások Juhász Gyula ellen a Horthy-korszakban 19
 Tamás Attila 106 155 351
 Tamási Áron 24
A tantárgyi integráció lehetőségei 78
A Tanú és a Németh László-i pedagógiai örökség 348
A Tanú irodalomszemlélete műfaji tükrében 338
A Tanú, mint alkotói korszak 312
A Tanú — Németh László csongori útja 336
„A tanulmány volt az én honpolgári adóm...” 308

Tanulmányi átlag nélkül 94
Tanulmányok a Nyugatról 183
A társadalom osztályzata 90
 társadalompolitikai folyóiratok 321
 társadalomtudományi kutatások 174
 Tatay Sándor 230
 Temesi Ferenc 328
Teória és alkotás 323
 a Tiszatáj szerkesztőségének rehabilitációja 318
 319
Tízéves a Kincskereső 252
 Tormai József 168
 Tornyai János 72/1
 Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely) 57
 137
 Török Erzsébet 306
 Török Gábor 254
Történelem és morál, dráma és példázat 138
A történelem vonzásában 182
Történelmi gondolkodás Németh László 287
 Tóth Béla 49
 Tóth Judit 79
 Tózsér Árpád 278
Triptichon regényekből 236
 Tudományos diákköri dolgozatok, 1958/59. 8
Tűnődés az egyetemi oktatásról 353
 Tüskés Tibor 100 142 164 185 242

Új magyar lexikon 17

új magyar líra 186
 „Újszövevényi” modell 241
Az Utolsó kísérlet záródarabjai 248
 ünnepi beszédek 217 247

Válasz [folyóirat] 321
 Válasz, 1934—1938. 292
 Varga István, Cs. 164 269 303 315
 Várkonyi Anikó 59
 Vas István 29 95
Vásárhelyi művészek levelezése 72/1
Vásárhelyi Őszi Tárlat 137
Vásárhelyi tanulmányok 35
 Vasy Géza 333
 Veczko József 114
 Vekerdí László 164 269 332 333 379
 Veres Péter 73
Vers és folklór, mítosz és parabola 156
 verselemzés 215
Veselka nad beregami 200
 Veszprém 184
 Vető Miklós 15
 vidékiség 216 320
 Vörös Mihály 13

Zelk Zoltán 62

TARTALOM

IN MEMORIAM GREZSA FERENC	5
Kovács Kristóf András: A szemléletes Ady-vers	7
Papp István Géza: „Legszebb csikónk...” Ady ló—lovas motívumának szimbó- lumértékéről	21
Karacs Zsigmond: Földesiek Ady körül	39
Vörös László: Át kell-e értékelni Juhász Gyulát?	55
Fried István: Irodalomtörténet, irodalmi értékelés — versben (Megjegyzések Juhász Gyula egy verstípusához)	63
Baróti Dezső: A Tisza költője	73
Szigeti Lajos Sándor: Turris eburnea (Juhász Gyula és Gulácsy Lajos öröksége) . . .	83
Péter László: Babits Mihály textológiai nézetei	95
Olasz Sándor: Regényfolyam és mítosz (Az Utolsó kísérlet a nyugat-európai ösztönzések erőterében)	109
Bata Imre: A megértésből kifejlő bírálat példái (A Németh László-recepcióhoz) . .	116
N. Horváth Béla: József Attila „népiessége” a kortárs kritika tükrében	129
Stachó Károly: Az esendőség önarcképe (Örkény rövidprózájának műfaji sajátos- ságai)	143
Cserjés Katalin: Néhány sajátos kérdés Csontváry önéletrajzában; az elhívás-él- mény vizsgálata	155
Madácsy Piroska: Francia szellem a Nyugatban (1925—1935) Az 1920—30-as évek lírai korszakváltásának művelődéstörténeti hátteréhez	163
Széles Klára: Vajda János és Pósa Lajos Egy líratörténeti epizód	171
Orosz László: Jegyzetek az irodalomtörténetírásról	177
Gyuris György: Grezsa Ferenc munkássága (Válogatott bibliográfia)	183
Mutató	210

[R] 137711

Kiadja a Bölcsészettudományi Kar dékánja

A szövegszerkesztést a BTK Kiadványszerkesztősége, a JATEPRINT végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress

6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30—34.

Felelős szerkesztő: Szőnyi Etelka

Sokszorosító vezető: Szőgi Lászlóné

Méret: A/5, terjedelem: 221 oldal, munkaszám: 194/92.

Példányszám: 200